

Nadeelige en bijna algemeene vooroordeelen en misbruiken in de geneeskunde, bestreden en gewijzigd / [Christianus Johannes Nieuwenhuijs].

Contributors

Nieuwenhuijs, Christianus Johannes, 1773-1837.

Publication/Creation

Amsteldam : L. van Es, 1810.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/becgjrzh>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

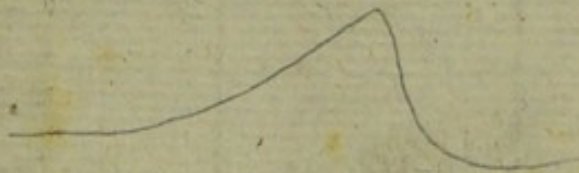
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

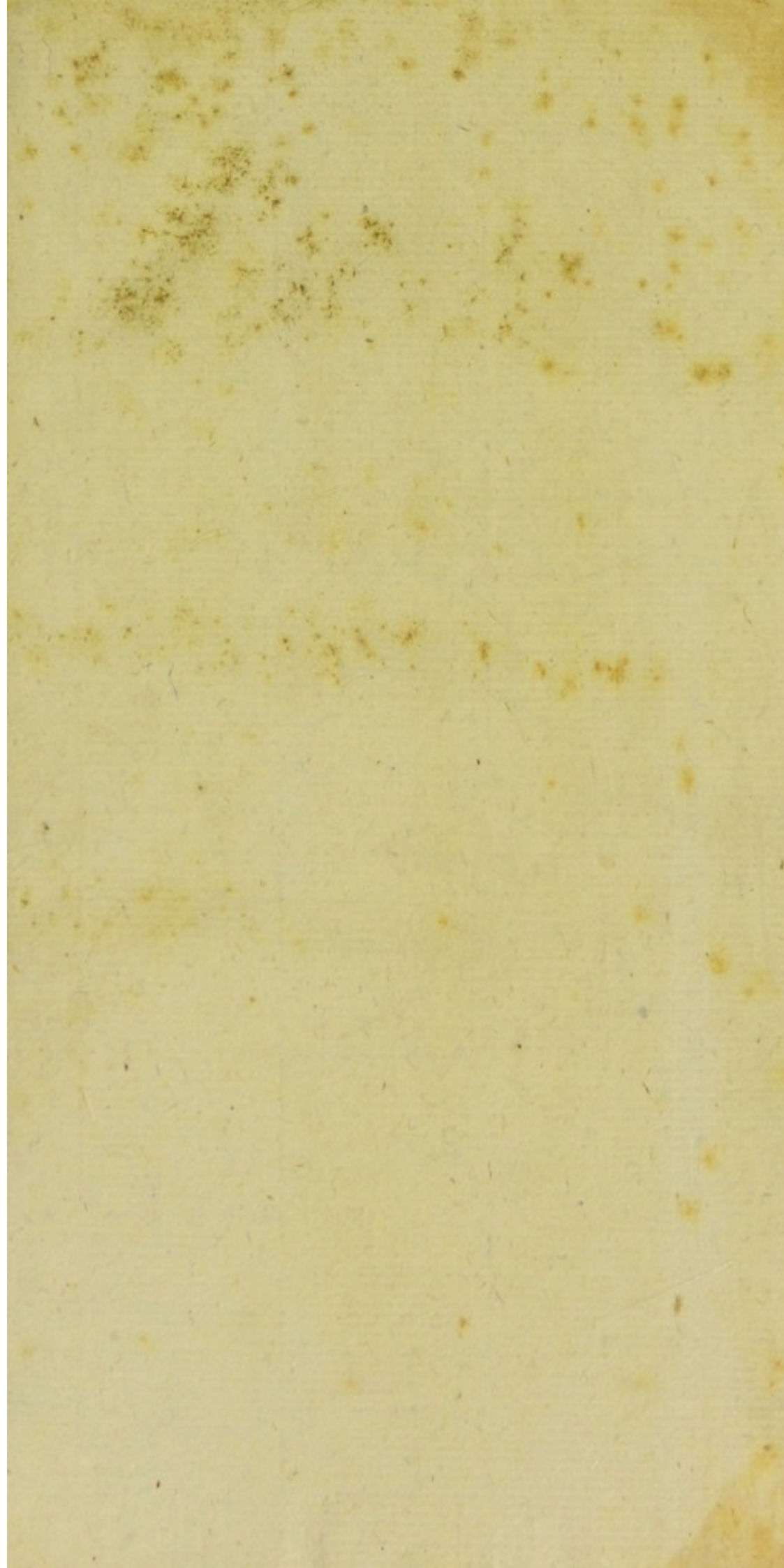
15-216

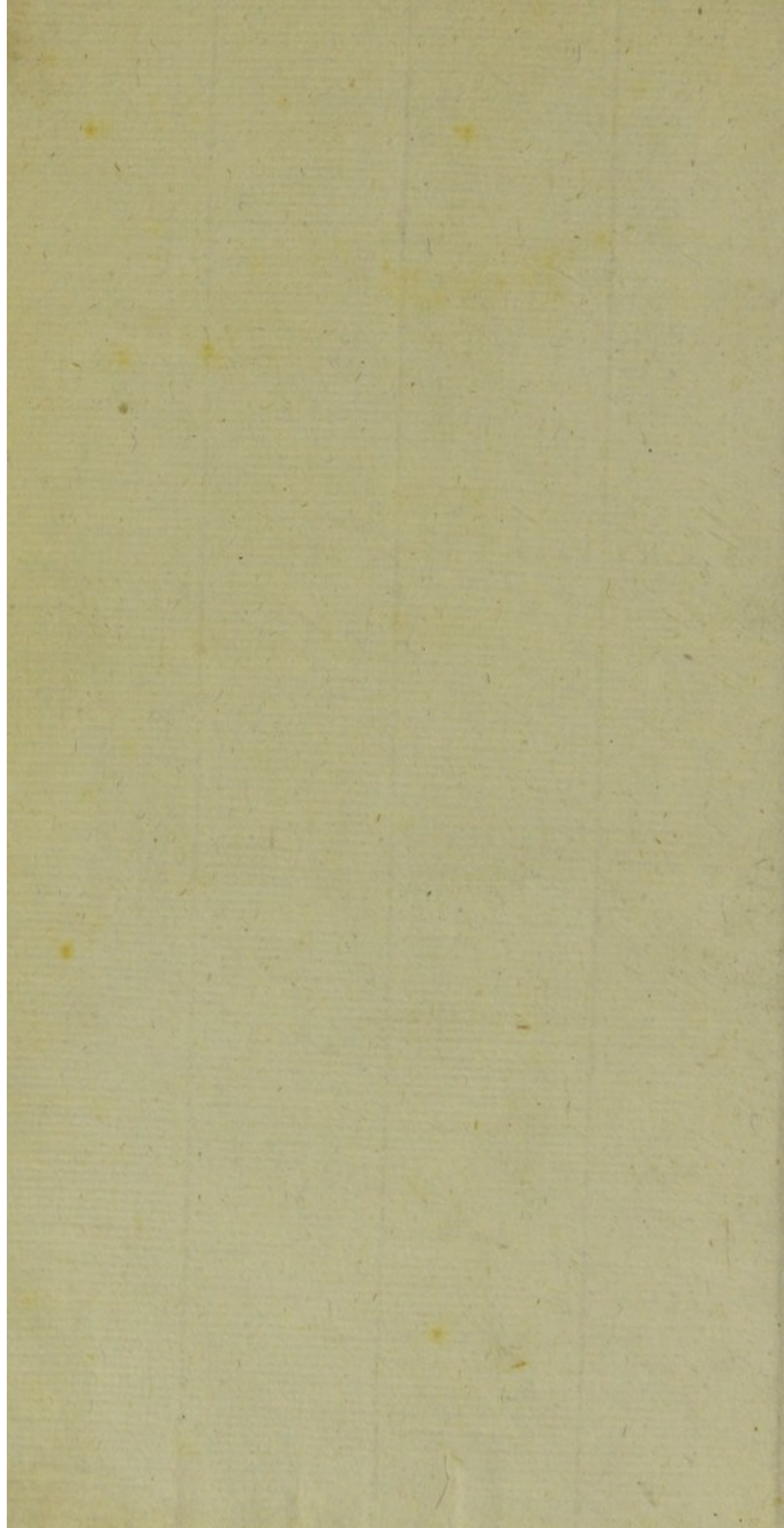
3. 10 6th plant

17. 6. 5-3

38744/R

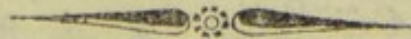
N A D E E L I G E
 EN BIJNA ALGEMEENE
 VOORoorDEELen EN MISBRUIKEN
 I N D E
GENEESKUNDE,

BESTREDEN EN GEWIJZIGD

D O O R

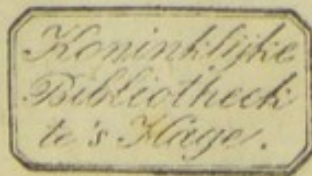
C^s. J^s. NIEUWENHUIJS,

Arts te Amsteldam.

Te AMSTELDAM, bij
 L O D E W I J K V A N E S,

1 8 1 0.

Defendat, quod quisque sentit: sunt enim judicia libera:
nos enim institutum tenebimus, nullisque unius disciplinæ
legibus adstricti, quibus necessario pareamus; quid sit in
quaque re maxime probabile semper requiremus.

CICERO.

MIJNEN WAARDIGEN

V A D E R

C. NIEUWENHUIJS,

ARTS TE ZWOLLE,

ZIJN DEZE

B L A D E R E N

G E W I J D.

MURDER RECORDS

VER

IN H O U D.

C. RIEFWEHNUS.

BOOKS

For sale by the author, at the

price of \$1.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

work, \$2.00 per copy, in

advance of the price of the

I N H O U D.

VOORREDE.

Iets over Vooroordeelen, in het algemeen. blz. 1

INLEIDING. — 1 en §. 1

*Vooroordeelen en Misbruiken bij de
Geneeskunde in het bijzonder.* — 33 - §. 33

EERSTE HOOFDDEEL.

*Vooroordeelen en schadelijke Misbruiken bij de physische opvoeding der
eerstgeboren kinderen.* — 34 - §. 34

EERSTE AFDEELING.

Iets over het wasschen der eerstgeboren kinderen. — 35 - §. 36

TWEEDE AFDEELING.

*Vooroordeel der Laxeermiddelen bij
eerstgeboren kinderen.* — 40 - §. 41

DERDE AFDEELING.

Vooroordeelen betreffende de roeding van den zuigeling. blz. 44 en §. 44

TWEEDE HOOFDDEEL.

Vooroordeelen en Misbruiken bij het aderlaten. .

EERSTE AFDEELING.

Iets over het Bloed. . — 56 - §. 56

TWEEDE AFDEELING.

Over het bloedlaten bij ontsteking. — 65 - §. 66

Over scherpten en scherpe vochten. — 77 - §. 77

DERDE AFDEELING.

Vooroordeelen der aderlatingen bij Opwellingen en Congestien van het Bloed. . . . — 107 - §. 96

Iets over het tolle causam et tolles effectum. . . . — 112 - §. 102

VIERDE AFDEELING.

Vooroordeelen der aderlating bij belette Ademhaling. . . . — 138 - §. 116

VIJFDE AFDEELING.

Vooroordeelen der Aderlating bij Beroerten. . . . — 142 - §. 120

ZESDE AFDEELING.

*Vooroordeelen der aderlating in
kramp.* blz. 149 en §. 124

ZEVENDE AFDEELING.

*Bevooroordeelde Aderlating bij
schrik.* — 160 — §. 132

ACHTSTE AFDEELING.

*Bevooroordeelde Aderlating bij
Verbloeding.* — 170 — §. 139
*Over het in- en uitwendig gebruik
der zamentrekkende middelen bij
verbloedingen.* — 190 — §. 150

NEGENSE AFDEELING.

*Vooroordeelen der gezondheidsader-
latingen in het algemeen.* — 195 — §. 153

— *bij zwangere vrouwen.* — 200 — §. 156

DERDE HOOFDDEEL.

*Vooroordeelen en misbruiken der
Ontlastende geneesmiddelen.* — 207 — §. 161

EERSTE AFDEELING.

*Vooroordeelen en misbruiken der
Brakmiddelen.* — 211 — §. 164

Het gebruik der Braakmiddelen bij
sordes. blz. 215 en §. 167

Over het braken, met een ander,
dan ontlastend oogmerk, be-
werkstelligd. — 220 — §. 171

TWEEDE AFDEELING.

Vooroordeelen en Misbruiken der
Laxeer- en Purgeermiddelen. — 234 — §. 181

Over het gebruik en Misbruik der
Laxeer- en Purgeermiddelen bij
ontstekings of inflammatorische
ziekten. — 242 — §. 187

Ontlastingen als afleidende mid-
delen beschouwd. — 244 — §. 188

Irritatio non attrahit. — 245 — §. 189

Over het gebruik en Misbruik der
Buikontlastende Middelen bij
Onreinigheden in het Darmka-
naal. — 250 — §. 193

Over de oplossende Methode. — 271 — §. 209

Misbruik der buikontlastende mid-
delen bij Diarrhoea. — 278 — §. 211

Misbruik der buikontlastende mid-
delen in Kolijk. — 282 — §. 213

I N H O U D.

DERDE AFDEELING.

*Vooroordeelen en Misbruiken der
Zweetdrijvende middelen.* blz. 287 en §. 217

VIERDE AFDEELING.

*Over het gebruik der Pisdrijvende
middelen.* . . . — 295 - §. 223

VIERDE HOOFDDEEL.

*Vooroordeel tegen en voor het ge-
bruik van den Peruviaanschen
bast.* . . . — 302 - §. 227

*Iets over het middel van Professor
Grindel, om de echte van de
valsche Kina-soorten te onder-
scheiden.* . . . — 311 - §. 231

VIJFDE HOOFDDEEL.

*Het grootste vooroordeel tegen de
inenting der Koepokken.* — 327 - §. 238

ZESDE HOOFDDEEL.

*Vooroordeel dat Praktijk zonder
Theorie bestaan kan.* — 341 - §. 242

AANHANGSEL. . . — 354

Voorrede van Richerand. — 356

I N H O U D.

<i>Inleiding.</i>	blz. 357
<i>Eerste afdeeling over de physische opvoeding der kinderen.</i>	— 360
<i>De Moedermalen.</i>	— 363
<i>Tweede afdeeling die op het behoud der gezondheid betrekking hebben.</i>	— —
<i>Hypochondrie.</i>	— 364
<i>Over de zes tegennatuurlijke dingen.</i>	— 365
— <i>het Voedsel voor den Mensch.</i>	— 366
— <i>het Slapen en Droomen.</i>	— 370
— <i>de Maandstonden.</i>	— —
— <i>de Volksboekjes.</i>	— —
— <i>den Oorsprong der Geneeskunde.</i>	— 372
— <i>de Wonden.</i>	— —
<i>Zijn er geheime middelen tegen de Dolheid?</i>	— 376
<i>De Scheurbuik en Scrofula.</i>	— —
<i>Over de Salivatie en specifieke middelen.</i>	— 377
— <i>de Oogmeesters en Beenherstellers.</i>	— 379 en 382
— <i>het ontwrigten der Maag en opstegen der Baarmoeder.</i>	— 381
— <i>het verspringen der Pezen.</i>	— 382
— <i>het nederslingen der tong bij de Slaven in gebruik.</i>	— 383
— <i>verslikken van Koper.</i>	— —
— <i>de Breuken.</i>	— 384
— <i>de Koortsen.</i>	— 385

<i>Over verkoudheid in het hoofd.</i>	blz. 386
— <i>de Fijt.</i>	— —
— <i>de Inënting der Koepokken.</i>	— —
— <i>Dyssenterie.</i>	— —
— <i>den Waanzin.</i>	— 387
— <i>het Magnetismus.</i>	— 388
— <i>het terug gedreven Zog.</i>	— 389
— <i>het naar binnen slaan der Schurft.</i>	— 393
— <i>de Spaansche vliegen en Fontanellen.</i>	— 395
<i>Zijn er nuttige dwalingen?</i>	— 396
<i>Over Steenöplossende middelen.</i>	— —
— <i>het genezen van eene en dezelfde ziekte door tegenstrijdige middelen.</i>	— 397
— <i>de Spreekwoorden (adages)</i>	— 398
— <i>het aankondigen van het doodsgevaar aan den Zieken.</i>	— 399
— <i>de goude Eeuw.</i>	— 400
<i>Vervolg van de spreekwoorden.</i>	— 401
<i>Een verkeerd begrip van den leek over de Geneeskunde.</i>	— 404
<i>Over de neiging van den mensch de ge- heime geneesmiddelen te bewonderen.</i>	— 405
<i>De goede naam gegrond op het oordeel enz. van zijne Kunstgenooten is eene steun en waarborg voor een waardig Geneesheer.</i>	— 406
<i>De Medicinische tact.</i>	— 407
<i>Aanmerking tegen de Duitsche Genees- heeren.</i>	— 413

<i>Vooringenomenheid voor een Geneesmid-</i> <i>del.</i>	blz. 414
<i>Het beschouwen der Pis en voelen van</i> <i>den Pols.</i>	— —
<i>Oorzaak der ingenomenheid tegen de Ge-</i> <i>neeskunde.</i>	— 415
<i>Paradoxen.</i>	— —
<i>Algemeene aanmerking.</i>	— 416

VOORREDE.

Iets over vooroordeelen in 't algemeen.

Wij zijn hier niet voornemens, ons in diepende Wijsgeerige afleidingen, en ontleding der begrippen van het vooroordeel in te laten, noch deszelfs oorsprong in ons denkvermogen optesporen, maar wij zullen hetzelfde, als zoodanig reeds gewrocht, in de menschelijke zamenleving nagaan.

Het woord vooroordeel (præjudicium) toont reeds genoegzaam deszelfs beteekenis aan. Vooroordeelen bestaan namelijk in meeningen, of begrippen, zonder oordeel daarover te hebben laten gaan; het zijn aangenomen begrippen, welke men niet onderzocht heeft, en alzoo op geene vaste gronden berusten, maar ons of in onze eerste jeugd, waarin wij nog geen oordeel konden vellen, als het ware met den paplepel, zijn bijgebracht: of wij hebben dezelve uit vooringemenheid, of uit valschen waan van eenen anderen overgenomen, zonder de moeite te hebben willen,

of, uit gebrek aan verstand, te kunnen nemen, om dezelve te beproeven, en doortedenken. Hieruit kunnen wij nu reeds veronderstellen, dat vooroordeelen eene heerschende zwakheid van het menschdom, en niets algemeener dan deze zijn moeten. Onder alle klassen van menschen, bij alle Volken, vinden zij plaats; en het is niet alleen het zwak van het onkundig gemeen, het welk, uit gebrek aan oordeel, door vooroordeel zich laat verblinden, maar ook vinden wij dezelve bij alle soorten van geleerden, zoo wel bij God- als Regtsgeleerden; bij Wijsgeeren zoo wel, als bij Artsen. Alles, wat deze, op gezag van hunne leeraren en voorzaten, aangenomen hebben, zonder het zelf grondig te onderzoeken; of, wat zij, door een geliefkoosd systema verblind, zonder navorsching, vaststellen, of, uit eene zucht voor het oude, zonder beproeving, aankleven; dit alles zijn vooroordeelen. En wanneer deze door hun, zoo wel bij theoretische, als practische onderzoekingen, gevoed, en bijgehouden worden, dan zijn dezelve de grootste hindernissen om in de wetenschappen eenigen voortgang te maken.

Men vindt nu de meeste vooroordeelen onder die wetenschappen, welke hare grondstellingen van hoogere wetenschappen ontleenen, en niet enkel en alleen uit hare eigene gronden, a priori, kunnen begrepen worden, te meer nog,

wanneer derzelver toepassing, en regelmatig gebruik van de ondervinding, en waarneming afhangt. De Geneeskunde, als systematische wetenschap beschouwd, behoort nu bijzonder tot deze soort, dan zij ontleent, als voorbereiding, hare grondstellingen, onder opzigt der Rede, uit andere Wetenschappen zoo wel, als uit de ervaring, en wordt alleen aan deze gerealiseerd.

Hier doen zich nu zoo vele gapingen op, welke de menschelijke geest bestendig poogt aantevullen, zoo vele klippen, welke men, om niet op strand te geraken, moet vermijden, dat eenige denkende mannen, om gene aantervullen, een drom van hypothesen uitdenken, en dezelve op hun geliefkoosd systema zoo toepassend vinden, dat zij daarvoor ingenomen, dezelve als onomstotelijk beschouwen; en, over de gelukkige vermijding der gevaarlijke klippen verheugd, zich reeds binnen eene goede haven zoo zeker wanen, dat zij dezelve, om aan geene nieuwe gevaren blootgesteld te worden, niet wagen te verlaten. Andere daarentegen, die geen moeds en verstand genoeg hebben om zoodanige waagstukken te ondernemen, bewonderen den ondernemenden Geest, en volgen hem blindelings, zonder verder nadenken, terwijl zij, door dezen verdoofd, geene andere stemmen, noch die der Rede, noch der Ondervinding, of betere overtuiging, gehoor geven.

Heeft nu zulk een, met zijne hypothesen

vooringenomen, anders niet zelden denkende, geleerde, of door zijne schriften, of door zijnen rang, of veeljarige praktijk zich een groot aanzien verworven, als dan kan hij door zijne vooroordeelen de vorderingen in de Geneeskunde zeer belemmeren, en met den besten wil om dezelve te volmaken van groot nadeel wezen; doordien minder kundigen, die niet in staat zijn om zelf te denken, en daarom gewoonlijk zich voor hoog geleerd houden, zich met zijne vleugels dekken, en zijne uitspraak als die eens Orakels eerbiedigen, ja zelfs op alle mogelijke, behalve eene beredeneerde wijze, zoeken te verdedigen. Zoodanige vooroordeelen zijn slimmer, en der Wetenschappen schadelijker, dan onwetenschap; en derzelve voorstanders, of kwalijk onderwezenen, en bevooroordeelde menschen zijn moeilijker te bekeeren, en voor andere gevoelens vatbaar te maken, dan enkel onwetende. Trouwens, deze kunnen onderwezen worden, terwijl gene, zich van hunne zaak zeker wanende, hoegenaamd geene onderrigting aannemen; zij hechten zich zoo vast aan de vooroordeelen, die, waar zij eenmaal heerschen, niet gemakkelijk kunnen verdreven worden.

En dit is het, wat de vooroordeelen zelfs gevaarlijk maakt, en hen van dwalingen onderscheid. Ook deze kunnen, bij toepassing der Geneeskunde, van groot nadeel zijn, terwijl

echter de dwalende mensch met liefde voor de waarheid bezielde is, zoo kan men hem door overtuigende, ware gronden, gemakkelijk van zijnen dwaalweg op den waren weg brengen; hier immers gelden alleen gronden en tegengronden, waarheid blijft het doel.

Bij den bevooroordeelde mensch is het echter geheel anders; deze is zoo met eigenliefde doordrongen, en beweert zijne vermeende gronden met zoodanig eene subjective stemming des gemoeds, dat men duidelijk daaruit de vooringenomenheid van zijne stelling kan bemerken, waarvan hij niet aftebrengen is; hij is alzoo voor geene overtuiging vatbaar, veeleer veracht hij alles, wat naar deze zweemt.

Ieder vooroordeel berust nu, wel is waar, op eene dwaling, maar het onderscheid van beiden ligt in de subjective hoedanigheid van den dwalenden; vernedert hij de dwaling tot een vooroordeel, alsdan wordt zij de grootste hindernis in de wetenschap, en benevelt 's menschen Geest, zoo dat hij de voorwerpen niet klaar en duidelijk kan waarnemen.

Ook kunnen dwalingen geene vooroordeelen genoemd worden, indien dezelve niet op gezag van anderen blindelings aangenomen worden, maar eerst, hoewel niet van alle kanten zoo als zulks behoorde, beproefd, en onderzocht zijn; zij worden als dan daartoe vernederd, zoodra zij al-

leen, of op gezag van anderen, of uit vooringenomenheid voor eene, of andere zaak, of om dat de gansche wereld zulks doet, blindelings, zonder onderzoek, zijn aangenomen. —

Eindelijk worden dwalingen dan vooroordeelen; wanneer zij algemeen bij eene volksklasse, of secte der geleerden aangenomen worden, hier toch vinden wij die subjective gemoedsstemming, welke wij bij individuus als een characteristiek teeken derzelve hebben aangenomen, en wel bijzonder op deze soort van vooroordeelen zijn wij voornemens onze Landgenooten opmerkzaam te maken.

Het is waar, in het laatste decennium zijn de vooroordeelen veel verminderd, ten minsten bij hen, die deze wetenschap bijgebleven zijn, dan helaas! uitgeroeid zijn zij nog op verre na niet, en zoo wel deskundigen als leeken houden zich daarmede nog maar al te sterk op. Zelfs wordt met dezelve reeds bij den pas geboren zuigeling eenen aanvang gemaakt. Geenzins vertrouwt men hier der Natuur toe, welke toch, gedurende negen maanden, zoo zorgvuldig daarvoor gewaakt heeft, dat zij de voorhandene gezondheid nu zelve meer beware: men is met de volmaakste gezondheid niet meer te vreden, en wil de menschen nog gezonder, dan gezond maken. En wat nu het slimste is, dit bestaat daarin, dat gewoonlijk hiertoe de hevigst werkende middelen, waar-

van leven of dood niet zelden afhangen, worden gebezigd. Dan de kortzigtige moet, wil hij van de werking der middelen overtuigd worden, de-zelve oogenschijnlijk zien; van daar, dat braak-purgeer- en andere sterkwerkende middelen zoo zeer in zwang zijn.

Eene andere bron van vooroordeelen is bij de Geneeskunde daarin te zoeken, dat, terwijl den onverstandigen niets ligter is, dan het zinnelijk waargenomene overal op toetepassen, zij daarvan ook in de dierlijke huishouding gebruik maken; een huis, b. v., wat dagelijks bewoond, een pot, waarin dagelijks gekookt wordt, wordt morsig, worden deze nu niet schoon gemaakt, zoo zetten zich onreinigheden daarin aan, en wel zoo veel meer, hoe langer zij gebruikt worden; en waarom zoude zulks in de dierlijke huishouding, waarom in het menschelijk ligchaam niet even zoo plaats vinden. Waarlijk eene voortreffelijke gevolgtrekking! waardig door een schoonmaker uitgesproken te worden. Dan, helaas! zulke schoonmakers vinden wij niet alleen onder de leeken, die zich een regt aanmatigen om over de Geneeskunde ook hunne stem te laten hooren, maar zelfs vindt men dezelve al te veel onder Artsen, die zich zelfs op eene uitgebreide praktijk niet weinig verbeelden; en, wat nog meer is, van wie anders, dan van Artsen zijn zoodanige hersenschimmen op den leek overge-

gaan, ja worden, zelfs in onze tijden, door hun nog bij de menigte ondersteund?

Er zijn immers, zoo elders, als hier in ons Vaderland, nog doctores promoti, die gezondheid en krankheid naar eene schoonmakers theorie mishandelen, en hoe is dit ook anders mogelijk, zoo lang men geene ware doorzigten in het organisme wil, noch kan leeren kennen, wanneer men niet verder in de Natuur zoekt in te dringen, maar alleen het ligchaam als eenen zak, of keukenpot, of als een Chemisch laboratorium blijft beschouwen? Dit nu is waarlijk zeer gemakkelijk, en vereischt geen nadenken! Niets immers vereischt minder nadenken, dan aantenemen, dat in de dierlijke oeconomie geheel dezelfde processen, en wel op dezelfde wijze plaats hebben, als in een keukenpot, of in eene scheikundige werkplaats! dat de bereiding der vochten volgens de gemeenste scheikundige bewerkingen geschiedt!!!

Men dacht voorwaar niet eens daaraan, dat het ligchaam van een levend voorwerp eene voor zich bestaande Natuur uitmaakte, waar alle verigtingen door eene eigenaardige organische bewerking, zonder vuur etc., plaats hebben; en daarom sprak men, en spreekt men nog van koking der spijsen, van verstopping, van vervuiling van resolutia, emollientia, incidentia etc., en wat dies meer zij. Welk een denkbeeld kan men zich toch

van de werking der aldus genoemde geneesmiddelen op de dierlijke machine denken?

Naauwelijks kende men het levend wezen een eigendommelijk vermogen, wat men levenskracht noemt, toe, veel minder begreep men, en vele begrijpen nog niet, dat ieder individu, ja ieder deel van hetzelfde, als een geheel, een op zich zelven staande universum moet beschouwd worden, gevolgelyk eigene wetten volgt, en alzoo het chemische, of mechanische als zoodanig niet op het levend organisme kan toegepast worden.

*Zoo lang wij nu de Geneeskunde dus verne-
deren, en zoo mechanisch betrachten, als tot dus
verre geschied is, en helaas! veelal nog geschiedt;
zoo lang wij nog zulke triviale begrippen van
haar koesteren, en hare wetten uit die der onor-
ganische dingen ontleenen, en op organische wezens
willen aanpassen; kan het niet missen, dat wij
ons in een doolhof van vooroordeelen verwarren,
waaruit geene redding mogelijk is, dan wanneer
zich Rede en Ervaring zusterlyk verbinden, en
ons de hulprijke hand bieden, om ons de dierlijke
huishouding uit een gansch ander oogpunt te leeren
kennen.*

*Ofschoon nu, volgens datgene te oordeelen, wat
wij over vooroordeelen gezegd hebben, het verkeer-
d schijnen moet, nog iets tegen dezelve te willen onder-
nemen, vermits zulks, naar ons eigen oordeel, den
moor zoude gewaschen zijn, zoo hebben wij het toch*

gewaagd, hierin onze beste pogingen aan te wenden, te meer om dat vooroordeelen betrekkelijk zijn, en datgene, wat in het algemeen een voordeel is, voor het individu eene dwaling zijn kan. Verre zij het er af, ons hierin eene beslissende stem te willen aanmatigen. Alleen hebben wij het ons tot eenen pligt gerekend; om, zoo veel in ons vermogen is, tot volmaking van eene kunst, aan welke wij ons gewijd hebben, en van welker goede, of slechte aanwending zoo zeer de vermindering, of vermeerdering van de grootste rampen, welke der menschelijke Natuur eigen zijn, afhangt, bij te dragen; wij kunnen des te meer op de toegenheid onzer lezers rekenen, omdat een elk met ons zal gevoelen, dat die taak, welke wij op ons genomen hebben, voorzeker niet de gemakkelijkste is: want waarlijk tegen den stroom der vooroordeelen laat zich niet gemakkelijk oproeijen!!

Gegronde, met overtuiging en bescheidenheid gepaard gaande, kritiken en onderrigtingen, zullen met dank aangenomen worden; en ook dan, wanneer zij ons zelfs dwalingen aantoonen, ons altijd aangenaam zijn; terwijl daarentegen domme, met bitterheid en nijd vergezeld gaande aanmerkingen, welke maar uit de pen van domme, bevooroordeelde kritikasteren kunnen voortkomen, naar verdienste behandeld, dat is, met verachting zullen afgewezen worden.

INLEIDING.

§. 1. **E**lk bewerktuigd. wezen staat met de geheele Natuur in verband, en moet als eene schakel des geheelen natuur-kettings beschouwd worden. Wij kunnen gevolgelijk hetzelfde niet, zonder beschouwing der geheele Natuur, leeren kennen, moeten derhalve van een gansch ander standpunt uitgaan, en de Natuur niet zoo *machinaal*, als tot dus verre geschied is, en velen nog doen, betrachten. Ten dien einde zullen wij alzoo, voor dat wij tot opheldering der vooroordeelen in de Geneeskunde overgaan, eerst, zoo kort, en duidelijk mogelijk, ons overzigt over het geheele Organismus der Natuur, hetwelk wij grootendeels aan eenen Schelling, en andere Natuur-Wijsgeeren te danken hebben, pogen te ontwikkelen, en het standpunt, waarvan wij uitgaan, voor elk denkend lezer, die niet gewoon is *in verba magistri* te zweren, zoo veel mogelijk aanteekenen.

§. 2. Er is, onzes inziens, geen Wijsgeer, aan welken de Natuurkunde meer te danken heeft, dan aan eenen Schelling, en eenigen zijner navolgers, zoo lang zij namelijk Natuur-Wijsgeeren blijven. Wat zij als *hyper-Natuur-Philosophen* zijn, en wat zij als zoodanig eens gewrocht hebben? is eene andere vraag, welke wij noch kunnen, noch willen beantwoorden, en ook buiten onze voorgenomen taak legt.

§. 3. Door Natuur verstaan wij het gansche *universum*, in zoo verre het door vaste wetten en te zamenvoegingen tot één geheel verbonden is. — Dat zij nu, op zich zelve, als zoodanig (*absolut*) beschouwd, *organisch* is, en niet *onorganisch* kan genoemd; dat alleen maar dingen in dezelve, zoodra zij uit hun natuurlijk verband gerukt zijn, als *onorganisch* kunnen betracht worden, hebben ons vele der Natuur-Wijsgeeren, in hunne vroegere en latere Werken, klaarblijkelijk bewezen. — Beschouwen wij eens met een natuurkundig oog het geheele uitspannel; Zonnen, Manen, Planeten en Kometen! Hoe Zonnenstelsels onder zich, en tegen Planeten, en hoe deze wederom tegen zonnen, en om haar eigen middenpunt *graviteren*! Overdenken wij met welk eene regelmatigheid en orde zij deze hunne baan doorloopen, hoe regelmatig, wiskunstig zeker zij in hunnen loop zijn; hoe

harmonisch zij tot elkander in betrekking staan! Moet niet zulk eene beschouwing van het Heelal, voor zoo verre wij het ook maar zinnelijk kunnen aanschouwen, in ons de gedachte opwekken, dat er maar eene grondkracht zijn moet, welke alles bezielt, alles tot eene eenheid verbindt? Hoe voortreffelijk zingt ons dit de verheven Dichter Helmers (a), onder anderen, in deze verzen:

„ Waar, waar is 't Wezen, dat niet wegzinkt in zijn niet,
„ Als hij, Natuur, uw werk, schoon door een wolk, bespied?
„ Van waar die wetten, die eenstemmigheid en orden,
„ Waardoor 't geen eens bestond, niet kan vernietigd worden.
„ Eene algemeene wet is in de stof geplant,
„ Het is de aantrekkingskracht, die alles houdt in stand.
„ De Zon weegt op deeze aard, en de aard weegt op Planeten,
„ Zij allen op de Zon, op wagers en kometen.

§. 4. Men kan veronderstellen, zeggen de Natuur-Wijsgeeren, dat het geheele planetenstelsel zich allengskens ontwikkelde; deze aarde was eerst waarschijnlijk ruw en onbewoond, zelfs niet eens volmaakt. Zij ontwikkelde zich immer meer, en *individualiseerde* zich zelve; ha-

(a) Jan Fredrik Helmers, Gedichten, I Deel, pag. 20.

re eerste voortbrengsels waren de onvolmaaksten en nog met haar verbonden: de planten zijn, als 't ware, zelfs nog dragende kenteekenen van haar, nog beheerschend *egoïsmus*, wortelen nog in haren schoot. Het dier is reeds daaruit ontvonden, ofschoon de laagste klassen derzelven nog meer aan haar verbonden zijn: deze verbinding vermindert zich met hare veredeling, welke latere *producten* der aarde zijn; bijzonder is de voorrang van het dier in den mensch kenbaar, zijne geestige hoedanigheden, zelfs zijne gedaante toont reeds aan, dat zijn denkvermogen 't minst aan de zwaartekracht der aarde gebonden is.

§. 5. Wij voor ons zijn overtuigd, dat de meeste Natuur-Wijsgeeren hunne verbeelding eenen al te lossen teugel gevierd hebben, waardoor zij hunne strekking ver boven onzen horizon, in andere gewesten, verhieven, en, door hunne te hoogen vlugt, den ganschen stoffelijken aardbol niet meer konden zien. Zij zochten alzoo de waarheid, waar zij nooit te vinden is, namelijk, bij *uitersten*, en vergaten, hetgeen ons de dagelijksche ondervinding leert, dat zij gewoonlijk in het midden ligt. Onzes inziens, zijn even min diegene op den regten weg, welke de verschijnselen der Natuur alleen, *a priori*, uit de twee grondkrachten en der-

zelve wijzigingen, willen afleiden, als die, welke niets dan *materie*, en deszelfs werktuiglijke of alleen scheikundige werkingen zien, en alles daaruit willen verklaren.

Het waarnemend gedeelte der Artsen kan niet ten eenemaal het verwijt van zich afweren, dat zij al te *mechanisch* hunne ervaringen verzamelen, en niet genoegzaam in den werkring der natuur gedrongen zijn, maar te vreden met het oppervlakkige van dezen werkring, verwijderen zij zich gedurig van de ware kennis van het inwendige. Daarentegen wordt, van den anderen kant, ook de ervaring niet volgens hare waarde geschat, zelfs dikwijls veracht, terwijl men blootelijk door het *speculatief* denken tot de bron van het levensbeginsel waande doortedringen, zonder op deszelfs uiterlijke formen, in welke toch het leven alleen gerealiseerd wordt, te letten. De ware weg is in de verbinding beider te vinden. De door de zinnen waargenomene stoffen moeten, onder het opzigt der Rede, door het verstand, in een systematisch verband gebracht, de verbeelding moet getoomd worden, en zich niet boven onzen horizon verheffen. Daarentegen moet men, van den anderen kant, niet slaafs aan het dóode stoffelijke hangen blijven, maar dit moet, door eene systematische beschouwing van het heelal, bezield worden.

Langs dezen, en ook maar alleen langs dezen weg, kan de Natuurkunde tot hare grootste volmaaktheid geraken.

§. 6. Alhoewel wij ook hier in geene wijsgeerige *deductie* over het levensbeginsel willen uitweiden, zoo oordeelen wij het toch niet buiten ons bestek, hierover iets belangrijks, grootendeels getrokken uit de *Heidelbergische Jahrbücher* (b) medetedeelen.

De vervulling van het oneindig ruim laat zich door den strijd van twee grondkrachten denken, deze zijn van een stip uitgegaan, en keren ook tot hetzelfde terug. De aarde, de planeet van het door ons bewoond zamenstelsel, graviteert, gelijk alle planeten, tegen hare zonnen, ook tegen zijn centrum, en tegen hare zon. Hoe nader zij nu tot haar centrum komt, hoe digter zij is, daar is de aantrekkingskracht het sterkste. Hoe meer zij integendeel daarvan verwijderd is, of hoe meer zij in hare oppervlakte beschouwd wordt, des te meer zet zij zich uit, wordt lossen, aldaar oeffent de zon hare aantrekkingskracht sterker uit; deze aantrekkingskracht is de vorige tegenovergesteld, en wordt, in betrekking tot ons, *repulsif*, of afstotingskracht, terwijl *gene* aantrekkingskracht

(b) *Erster jahrgang, erstes heft.*

wordt genoemd. Deze krachten des Zonnensystems zijn die der Aarde niet regtlijnig tegenovergesteld, maar zij vertoonen zich schuins naderend, en hare verbinding geschiedt in de gedaante van eenen driehoek, die eene ruimte bevat. Bij de *Astronomen* zijn de twee, voor ons tegenovergestelde krachten, onder de benaming van *Centripetaal* en *Centrifugaal* krachten bekend; zij zijn, in het onmetelijk ruim, de bronnen van materie en beweging, en onder zich, als het ware, in eenen tweestrijd, zoodra stof en beweging voorhanden zijn, waarvan dan eens de *Centrifugaale*, dan wederom de *Centripetaale* kracht de overhand heeft, zonder echter dat de eene of de andere geheel onderdrukt wordt; ofschoon van het middenpunt der materie de *Centrifugaale* kracht altoos meer en meer toeneemt. — Uit voornoemde twee grondkrachten wil men nu materie en licht afleiden, wanneer men *Centrifugaale* kracht als vertegenwoordiger van deze, en *Centripetaale* kracht als dien van gene zich denkt. Stof biedt zich onzer zinnen aan, terwijl licht dezelve doet vervliegen, van ons afwendt, en ons alzoo het denkbeeld van beweging vormt. Doch wij bemerken, dat, indien wij met den *Redacteur* dezer Jaarboeken op deze wijze voortgingen, wij ons al te veel op de steilten der Natuur-Wijsgeeren zouden wagen, en kee-

ren daarom liever tot de voorwerpen dezer aarde terug. Hij, die dieper in de Natuur-Wijsgeerige subtiliteiten en hersenschimmen wil dringen, kan hierover de *Heidelbergsche Jahrbücher* (c), Schelling (d), Röschlaub (e), en meer anderen raadplegen.

§. 7. Voor ons is het genoeg, dat wij uit het bovenstaande kunnen afleiden, dat de geheele Natuur beleeft, en in haar geheel beschouwd, bewerktuigd (*organisch*) is. Dit levensbeginsel stellen wij ons aan de stof verbonden, en volgens de verschillende verbinding der stoffen, verschillend gewijzigd voor. Wat het op zich zelf is, schijnt ons nog met eenen digten sluier der onwetenschap bedekt. Daarom zullen wij ook niet onderzoeken of het levensvermogen, volgens Sprengel, met het *Galvanismus* een is. Men leze hierover het geen hij in zijn zeer voortreffelijk Werk (f) zegt. Ook Ritter, en andere, zijn dezer meening toe-

(c) *Erster jahrgang, erstes heft.*

(d) *Ideen zur Philosophie* en andere Schriften.

(e) *Magazin, 3ter Theil, 10ter Band.* In zijne vroegere Werken was deze Geleerde verstaanbaarder, en daaruit hebben wij bijzonder de daarstelling van het Organismus gevolgd.

(f) *Institutiones Medicæ, Tom. I. §. 20. Amstelodami. 1809.*

gedaan. Het duidelijkst heeft zich, onzes erachtens, hierover de denkende Ontyd (g) uitgedrukt.

§. 8. Wij kunnen de verdeeling der Natuur in *organisch* en *inorganisch*, of in *levend* en *levenloos* niet onderschrijven, zelfs is zoodanig eene verdeeling van de voortbrengselen derzelve, voor zoo verre zij met dezelve een geheel uitmaken, ondoelmatig. Men moet zich de werking van deze *Natura naturans*, op de volgende wijze voorstellen: al, wat is, leeft een eigendommelijk leven, elk wezen heeft zijn aanzijn door zijn eigen leven; en het eigene, bijzondere van elk schepsel, bestaat in zijne eigene bewerktuiging, en daar door alleen is het dat, wat het is. Steen is daarom alleen, door zijne hem eigene organisatie, steen; de plant, plant; en het dier een dier. Alzoo zijn niet alleen planten en dieren, maar ook het geen men voorheen levenloos noemde is, in zijn verband op zich zelve beschouwd, een *universum* in het kleine, het is als een *mikrokosmos* in *makrokosmo* te betrachten; en dit eigendommelijk leven is als een afdruksel van het leven der gansche Natuur te beschouwen.

(g) Geneeskundig Magazijn, door A. van Stipriaan Luisius, C. G. Ontyd, M. J. Macque-lynn en J. van Heekeren, eerste Deel, Delft, 1801.

§. 9. Het geheele *Organismus* alzoo is, volgens zijne strekking, bestendig *organiserend*; alles, wat het voortbrengt, is in zijn stelsel passend; en, zoo verre zich deszelfs werkkring uitstrekt, zoo ver het de heerschappij voert, kan niets bestaan, niets tot stand komen, ten zij het met zijne algemeene strekking overeenstemt, en daaraan ondergeschikt is. Dus is het gelegen, wanneer men de Natuur als een geheel aanziet, zonder haar, uit haar verband gerukt, te denken. Geheel anders echter, wanneer men elk deel van dezelve op zich zelve, als *geindividualiseerd*, zich voorstelt, want als zoodanig bestaat ieder *individueele* Natuur voor zich; iedere Zon, of Planeet; b. v. onze Aarde (*tellus*), ja elk Wezen in deze leeft, in zijn eigen stelsel, een leven op zich zelve, en elk maakt, als zoodanig, een *Organismus* uit, hetwelk, voor zoo verre het voor zich zelf bestaat, niet met het stelsel der algemeene Natuur overeenstemt; dan deze is met het *individueele* wezen, als het ware, in tweestrijd, zoekt hetzelfde zich te onderwerpen, en in hare algemeene *organisatie* te trekken, dat is, te verdelgen; terwijl het *individu*, het levend voorwerp, zich daartegen verzet, bestand is, en voortduurt.

§. 10. In dit tegen elkander werken der twee

verschillende, op zich zelve staande, naturen; in dit streven van zich de een de andere te *assimileren*, om kort te gaan: in dezen tweestrijd ligt de grond der voortdurende van het *individuele* leven; dan, gelijk ook de groote Natuur, bezit het *individuele Organismus* een vermogen, waardoor het zich *individualiseert*, en de groote Natuur poogt te *assimileren*, dat is, in zijnen werkkring te brengen. Hier uit volgt verder, dat, op gelijke wijze, de gansche Natuur een *universum*, op zich zelve, uitmaakt, zonder iets te dulden, wat niet in haren sfeer past, en alles, wat haar omgeeft, poogt optenemen. En gelijk alles, wat reeds in haar opgenomen is, op zich zelve beschouwd, niet meer als *individueel* kan aangemerkt worden, maar door de *totaliteit* bestaat, en eene *absolute totaliteit* uitmaakt; even eens moet ook het *individuele organisme*, elk levend voorwerp, als een *absolut*, op zich zelf staand geheel, betracht worden; en in zijn werkkring mag niets zijn, wat niet door zich zelf dat is, wat het wezenlijk is. Wat gevolgelyk van buiten, (van de groote Natuur) in zijnen werkkring komt, moet zich zijn streven onderwerpen, in zijn stelsel passend gemaakt, dat is, moet door hetzelfde *geassimileerd* worden.

§. 11. Naar mate nu het kleine *Organismus*

meerder of minder tegen de groote Natuur bestand is, naar mate het iets van haar *assimileert*, in zijnen werkkring trekt; of daarentegen van de groote daarin betrokken wordt, kan het bestaan, gezond en sterk; of ongezond en zwak genoemd worden. Wat immers is verrotting van een ligchaam, wat het bevriezen, het verbranden, wonden, enz. anders, dan een scheikundig *proces*, waarin de groote Natuur de overhand heeft, en de kleine *assimileert*? —

§. 12. Het is echter niet genoeg, dat deze naturen zich, als 't ware, bestrijden; maar, doordien het *individu* altoos iets daarbij verliest, zoo moet het uit de groote Natuur ook iets opnemen, waardoor het verlorene wederom hersteld, *gereproduceerd* wordt; wederzijds geven zij alzoo iets aan elkanderen af, de eene *assimileert* min of meer iets van de andere. Door dezen tweestrijd verstaan wij alzoo eene wederkerige werking van de eene natuur in de andere, en met het vermogen zich elkander te verdelgen, vinden zij onderling ook haar bestaan. Naar deze voorstelling is nu het werkingsvermogen van elk bewerktuigd wezen van buiten bepaald, en kan alleen door uitwendige voorwaarden in werkdadigheid gebragt worden.

§. 13. Het vermogen om door uitwendige inwerkingen tot tegenwerking aangezet te kunnen

worden, noemen wij opwekbaarheid (*incitabilitas*). Zoo vijandig nu ook deze twee naturen (het *universum*, of de *chemische* inwerkingen namelijk, en de *individueele* Natuur) met elkanderen zijn; hoe zeer ook de eene geene *organische* wezens, als *organisch*, duldt, maar dezelve ten behoeve van haar bestaan zoekt te *assimileren*; zoo zijn zij beide in haar geheel genomen toch een. Beiden hebben het vermogen om op elkanderen te werken, bezitten eene opwekbaarheid; beiden eene algemeene kracht, om zich, elk voor zich, als *organische* wezens, staande te houden; dat is, niet alleen het opgenomen te *assimileren*, maar daardoor zich te *organiseren*, te *individualiseren*, en tot een geheel den grondslag te leggen.

§. 14. Het is daarom tot het voortdurend bestaan van het individu niet toereikend, dat het eene vatbaarheid voor uiterlijke inwerking heeft, maar het moet ook eene eigene inwendige kracht bezitten, waardoor het op de inwerking kan terugwerken. Tot het bestaan van het levend voorwerp is nu een van deze vermogens, op zich zelve, niet toereikend, maar beiden worden daartoe vereischt. Want had, bij voorbeeld, het *individu* alleen de vatbaarheid, zoo werd het van de groote Natuur *geassimileerd*, en de werking van deze ware alleen scheikundig, of

werktuiglijk, het ware aan verwezing, en scheikundige oplossing, of werktuigelijke verdelging bloot gesteld. Zeer duidelijk kan men zulks bij levende wezens, zelfs wanneer ook maar een deel van hetzelfde tegen de uitwendige inwerkingen niet bestand is, opmerken; bij voorbeeld, aan wonden, of verbrande plaatsen, welke aan den dampkring worden bloot gesteld; of wanneer het voorwerp geene inwendige vermogens bezit, om van binnen naar buiten op deze deelen behoorlijk te kunnen werken, om op zoodanig eene wijze het verlorene te herstellen, en de uiterlijke inwerkingen tegenstand te bieden, als dan wordt het hoe langer hoe meerder door deze scheikundige werking opgelost, er ontstaat eene bedorvene, scherpe, stinkende etter, het deel wordt ontbonden, gaat niet zelden in versterving over, terwijl het zich daarentegen, bij eene behoorlijke inwendige kracht, of door het afweren der uiterlijke inwerking, herstelt.

§. 15. Alhoewel vatbaarheid voor uiterlijke indruksels alzoo, voor zich, tot het bestaan van het *organismus*, niet alleen niet toereikend is, maar zelfs daar door, aan scheikundige en werktuigelijke wetten bloot gesteld, zoude vernietigd worden, zoo is, des niet te min, deze toch tot deszelfs voortdoring noodzakelijk. Dan de inwendige *absolute* zelfsmagt, het vermogen de uit-

wendige Natuur te *assimileren*, of, met een woord, de levenskracht, ook deze is alleen niet genoegzaam tot instandhouding van het *organismus*. Wat immers zou dit vermogen zonder uitwendige inwerkingen verrigten? Het ontbrak hier aan stof, en dat zonder deze noch plant, noch dier bestaan kan, leert de dagelijksche ervaring. Zonder voedsel, lucht, enz. moest immers het *individu* sterven, bij eene slechte, sobere leefwijze verzwakken; terwijl eene versterkende goede dieet het opkweekt, versterkt. Wij konden onze stelling, nog door duizenden van voorbeelden staven, daar echter een elk deze in het boek der Natuur kan lezen, is zulks onnoodig.

§. 16. Uit het aangehaalde blijkt, 1°. dat (§. 8.) elk levend wezen eene voor zich bestaande Natuur uitmaakt; en (§. 9—10.) tweeledig is, namelijk: uit eene vatbaarheid voor uiterlijke inwerkingen (§. 13.), en uit een vermogen, eene volstrekt innerlijke magt, om gene in zijne werking te wijzigen, te beperken, bestaat; 2°. dat, op dezelfde wijze, de innerlijke werkdadigheid de vatbaarheid, even zoo deze genen bedingt (§. 14.); en 3°. dat, niettegenstaande deze wederkerige voorwaarde, de eene niet buiten de andere bestaan kan (§. 15.)

§. 17. Deze twee vermogens, vatbaarheid (*re-*

ceptivitas), en werkdadigheid (*activitas*) maken te zamen de opwekbaarheid (*incitabilitas*) van Brown uit.

Opwekbaarheid (onzes inziens vollediger door het duitsche *erregbarkeit* uitgedrukt) is door geheel het levend *organismus* zoodanig verspreid, dat, bij uiterlijke inwerking op een deel van hetzelfde, het geheele tot werkzaamheid opgewekt wordt.

§. 18. Is nu de inwerking der uitwendige Natuur zoodanig op het levend voorwerp, dat het daartegen bestand is, en daardoor zoodanig opgewekt wordt, dat het dezelve *assimileert*, en voor zijnen *individueelen* werkring passend maakt, alsdan worden dusdanige inwerkingen prikkels (*incitamenta*) genoemd. Niet alles alzoo, wat op een levend wezen werkt, kan als prikkels (*incitamenta*) beschouwd worden; het moet daarop *als zoodanig* werken, dat is, het *organismus* moet daardoor niet verstoord worden; want was eene uiterlijke inwerking op het *individu*, of op een deel van hetzelfde dermate, dat het deel verstoord werd, alsdan konde het niet meer, als *organisch* aangemerkt worden; het werd in zulk een geval door de scheikundige inwerkingen *geassimileerd*, en was als afgestorven te beschouwen. Dusdanig eene inwerking is *chemisch*, of *mechanisch*, en ge-

volgens *dat* leven waardoor de groote Natuur bestaat.

§. 19. Alle scheikundige inwerkingen, als zoodanig, dat is, als volstrekt scheikundig, kunnen gevolgelijk niet prikkelend (*inciterend*) op het levend wezen werken, omdat zij hetzelfde sloopen, en tot vloeibare stoffen, die niet werktuigd zijn kunnen, poogen terug te brengen. Hierover kan men met nut de voortreffelijke Verhandeling (*h*) van den denkenden Ontyd nalezen.

Even min kunnen zulks werktuigelijke inwerkingen, als werktuiglijke verstoorend, doen. Is echter de inwerking van dien aard, dat zij het *organismus* niet verstoort, niet oplost, maar dat dit bestand daartegen is, en zoodanig in werkdadigheid gebragt wordt, dat het de inwerkende stoffen *assimileert*; of met andere woorden: zijn de prikkels, alleen volgens hun streven, scheikundig, of werktuigelijk, als dan kunnen zij prikkels (*incitamenta*) genoemd worden.

Door de dagelijksche ondervinding kunnen deze stellingen bevestigd worden. Alle voedsels voor den mensch, het dier, de plant,

(*h*) Proeven over den invloed der Scheikunde op de werking des dierlijken ligchaams, in het *Gepeeskundig Magazijn*, l. c.

werken zoodanig op hun *organismus*, dat zij, met regt, den naam van prikkels (*incitamenta*) verdienen. — Alle bijtende, invretende stoffen, alles, wat als gif werkt, verstoort het deel, waarop het werkt, en stelt hetzelfde buiten het *organismus*, is gevolgelijk, op dusdanig eene wijze, niet als een *incitament*, maar als een gif te beschouwen.

Aldus is het ook met de werktuigelijke inwerkingen gelegen. Vermag het *individu* daartegen bestand te zijn, dan werken zij alleen het streven, de *tendens* naar *mechanisch*, en kunnen *incitamenten* zijn; terwijl zij, indien het *organische* verband daardoor gestoord wordt, niet opwekkend kunnen, maar verstoorend (dat is, volstrekt werktuiglijk) moeten werken.

§. 20. Daar wij nu gezien hebben dat de geheele levende Natuur, zoo wel, als elk *individueel* wezen, eigene grondkrachten bezit, waardoor zij bestaat, en wij ons (§. 17.) deze grondkrachten door vatbaarheid voor indrukseis, en eene werkdadigheid, onder den naam van opwekbaarheid, voorgesteld hebben, zoo volgt, dat de opwekbaarheid, een en onverdeeld, door de gansche Natuur verbreid is, en aan de materie verbonden zijn moet. En dus beschouwd, is elk op zich zelf staand wezen, in zoo verre, maar een afbeeldsel der gansche *chemische* Na-

tuur, maar, door zijne bijzondere bewerktuiging, zoodanig gewijzigd, dat het eenen bepaalden graad van opwekbaarheid bezit, weshalve het ook zijnen bijzonderen werkring heeft, en alleen voor zoo verre in werkdadigheid kan gebracht worden, naar mate het door prikkels daartoe aangezet wordt, en zijne *individueele activiteit* daartegen vermag te werken.

§. 21. Gaan wij deze twee vermogens, vatbaarheid en werkdadigheid (*activitas*) nu eens, elk voor zich, na, en onderzoeken wij eens, wat zij, op zich zelve beschouwd, zijn, zoo vinden wij: *voor eerst*, dat deze aan stoffen gebonden; *ten tweeden*, dat zij naar den aard dezer verbinding, of verschillende *constructie* van het *individu*, of deel van hetzelfde, gewijzigd zijn; *ten derden*, dat de vatbaarheid voor inwerkingen eenen lijdenden (*passiven*) toestand uitdrukt, en, voor zoo verre, de werkdadigheid (*activiteit*) tegenovergesteld is; *ten vierden*, dat (§. 15.) door de bijzondere vatbaarheid voor aandoeningen, de *incitamenten* gelegenheid hebben om op het levend wezen te werken, en, naar mate deze groot is, gene ook groot zijn moet; *ten vijfden*, dat (§. 14.) integendeel de *activiteit* de uiterlijke inwerkingen tegengaat.

§. 22. Hieruit volgt: dat de twee *factors* der prikkelbaarheid (*incitabiliteit*) zich, de een den

anderen, beperken. Is de *passiviteit* groot, zoo moet de *activiteit* klein zijn, en omgekeerd.

Het verstaat zich, als van zelfs, dat bij elk *individu*, zal het gezond genoemd worden, deze *factors* in eene, door de Natuur ingeschapene, evenredigheid zijn moeten, en dat, naar mate deze gestoord is, het meer, of min ziek moet zijn. Is de prikkelbaarheid groot, als dan kunnen de prikkels (de uitwendige inwerkingen) sterker op het voorwerp werken, en hetzelfde *assimileren*, zelfs verdelgen. Hoe grooter alzoo deze *factor*, des te zwakker, prikkelbaarder moet het *individu* zijn. — Is daarentegen het beperkend vermogen, namelijk, de *activiteit* sterker, als dan heeft ook het *individu* eene sterkere *constructie* of samenstel. Zoo is, bij voorbeeld, het kind, of eene vrouw zwakker, maar prikkelbaarder, dan een volwassen mensch, of man; deze, in het algemeen genomen, is sterker, maar minder gevoelig.

§. 23. Niettegenstaande het werkings-vermogen in het *organismus* de bovenhand heeft, zoo wordt hetzelfde toch door de *passiviteit*, of vatbaarheid bedongen; want het bewerktuigd wezen kan niet opgewekt worden, als door uitwendig daarop werkende prikkels, waartoe eene vatbaarheid, aandoenlijkheid voor dezelve vereischt wordt. Prikkels alzoo zijn tot instandhouding

van de dierlijke *machine* noodzakelijk ; en , zoo lang zij aan de *factors* der opwekbaarheid proportionaal blijven , blijft het *individu* gezond. Zijn zij echter te sterk , of niet sterk genoeg , zoo moet *disproportie* in de *factors* ontstaan , de eene moet vallen , terwijl de andere klimt , en wel in het eerste geval de vatbaarheid verminderen , terwijl de werkdadigheid toeneemt ; en in het laatste de vatbaarheid vermeerderen en de werkdadigheid afnemen. En zoo vindt men het in de Natuur. Bij eene behoorlijke leefwijze blijft de mensch gezond. Drinkt hij , in plaats van wijn , water ; eet hij , in plaats van vleesch , groentens ; zoo wordt hij zwakker , en tevens aandoenlijker. Drinkt hij integendeel , in plaats van water , wijn ; en eet vleesch , in plaats van groentens , zoo wordt hij sterker , en minder aandoenlijk. Worden hem nog daarenboven , tot het leven noodzakelijke sappen onttrokken , laat men hem , bij voorbeeld , eene ader , zoo wordt hij geheel zwak (1).

§. 24. Uit het verhandelde hebben wij thans gezien , en duidelijk aangetoond : 1°. Dat de Natuur van elk *individueel organisch* wezen , zich als zoodanig poogt te onderhouden. 2°. Dat dit streven , in elk *individu* , met een bepaald ver-

(1) Röschlaub's *Pathogenie*, 1ter Theil.

mogen geschiedt. 3°. Dat daarin de sterkte van het zamenstel, de *constitutie* gelegen is. 4°. Dat deszelfs inwendige *activiteit*, met eene bepaalde *energie*, tegen de uitwendig aangebragte prikkels, of inwerkingen werkzaam is. 5°. Dat het *organismus* daardoor *assimileert*, en al het geen uit de groote Natuur in zijnen werkkring komt, zich gelijk maakt, dat is, zich daaruit *reproduceert*.

§. 25. Dusdanig nu is de werking van een levend wezen, waarvan de uitwerksels het *leven* genoemd worden. Leven is uit dien hoofde geen kracht, geen vermogen; maar het *product* van de opwekbaarheid, en daarop werkende prikkels.

Het *individueel* leven, en de *vita propria* van elk werktuig hangt alzoo ook af van de bijzondere wijziging der opwekbaarheid, of anders gezegd, van de eigendommelijke *organisatie* van het voorwerp, of deel van hetzelfde, en den aard des prikkels. Het insect is immers eenvoudiger *geconstrueerd*, dan een vogel; deze min kunstiger, dan een zoogdier; dit nog beneden den mensch, wiens bewerktuiging op den, ons bekenden, hoogsten trap van volmaaktheid staat. De wetten echter, welke de Natuur in deze trapsge wijze *organisatie* volgt, zijn voor ons nog door eenen ondoordringbaren sluier omhuld, welken door te dringen ons nog niet gelukt is, en wel-

ligt zoo spoedig niet gelukken zal. In zoo verre kan men, met Haller, uitroepen: *Ins innere der Natur dringt kein erschaffener Geist!* Wij zullen ons derhalve hier ook niet verder in wijsgeerige bespiegelingen wagen; te meer, doordien het onze taak niet is, ons met de schepping van het *organismus* bezig te houden, noch ons in betrachtingen over den eersten oorsprong van hetzelfde in te laten. Alleen wilden wij het *individu*, en in 't bijzonder de menschelijke bewerktuiging, beschouwen, en derzelve bestaan, als zoodanig onderzoeken, om daaruit gevolgtrekkingen voor ons volgend be-
toog te nemen.

Hebben wij nu gezien, wat men door *organisatie* verstaat, wat elk *organisch* wezen op zich zelf is, en hoe het zich als zoodanig staande houdt; zoo moeten wij ons nu nog eenige oogenblikken, bij de inwendige bewerktuiging van den mensch ophouden, en daaruit zoo veel aanstippen, als wij tot voleinding onzer taak zullen noodig hebben.

§. 26. Het menschelijk *organismus* nu bestaat daardoor, dat het zich stoffen eigen maakt, *assimileert*, en daaruit zich zelven *reproduceert*; en ofschoon het van de uiterlijke stoffen afhangt, zoo kan het, des niet te min, toch door deze alleen in werking gebragt worden,

vermits het dezelve in zijnen werkring weet te brengen, en zich daaruit als *substans* onderhoudt. Door *assimileren* der stoffen verstaan wij, dezelve aan zijn *individueel organismus indifferent* maken. Gelijk nu het water, in betrekking tot de gansche Natuur *indifferent* is, dat is, in betrekking tot alle gedaanten van het *universum* staat; even zoo zijn het de vochten voor het *individu*. De eerste trap van *assimilatie* bestaat derhalve in bereiding der vochten, zoo dat niets in den *organischen* kring kan aangenomen worden, alvorens het, door de zulks verriggende werktuigen, *indifferent*, of vloeibaar gemaakt is. Het *lymphatieke* vocht is de eerste graad van *assimilatie* voor het gansche watervaat, en klier-gestel. Het bloed *indifferent* voor het hart, en de bloedvoerende vaten. De gal voor de lever, enz.

§. 27. Alles alzoo, wat in het bewerktuigd ligchaam van buiten opgenomen wordt, moet eerst in vloeibare stoffen veranderd, dat is, voor hetzelfde *indifferent* gemaakt worden door dat werktuig, wat het *assimileert*. De eerste en voornaamste rol speelt hier voorzeker het *lymphatieke* stelsel. Alles, wat voor onze *organisatie* zal dienen, moet eerst door dit opgenomen, daaraan *indifferent* gemaakt worden, gedeeltelijk geschiedt zulks door de watervaten der

huid, en longen; bijzonder toch door die der maag, en darmen. Naar mate het *lymphatieke* stelsel zich *compliceert*, tot klieren vormt, naar die mate moeten ook de vochten veranderd, dezen gelijk gemaakt worden; en deze *animalisatie* der vochten neemt trapswijze, met de ontwikkeling van het *lymphatieke* stelsel, toe, tot dat het eindelijk, eenen zekeren graad van volmaaktheid gekregen hebbende, zich in den gijl-leider (*ductus thoracicus*) verzamelt, alwaar het reeds een te zamen gesteld vocht uitmaakt, en het bloed zeer nabij komt. Deze volmaking van het gijl geschiedt in evenredigheid de water-vaten de bloedvaten meer en meer gelijk geworden zijn, waarin zij eindelijk overgaan, en het gijl wederom, door eene andere bewerking, de bloedvoerende vaten *indifferent*, dat is, tot bloed gemaakt wordt.

§. 28. Bloedbereiding is de grensscheiding van alle *assimilatie* der van buiten opgenomene stoffen. Hier opent zich eene bron voor alle *specifieke organisatien*, voor elk bijzonder werktuig der dierlijke huishouding, want dit stroomt door alle deszelfs kleinste deelen, en elk deel, elk werktuig van hetzelfde *assimileert* daarvan zoo veel, als het, tot zijne *reproductie*, noodig heeft. Vochten alzoo, schoon voortbrengsels der, door de bewerktuiging ondernomene, *assimilatie*, moe-

ten wederom, als *incitamenten* voor hetzelve, beschouwd worden. Niets immers, kan (§. 18.) door onze bewerktuiging opgenomen worden, zonder daarop als een prikkel (*incitament*) te werken.

§. 29. Zijn ons nu de wetten bekend, volgens welke leven en gezondheid bestaan, zoo kan het ons ook niet moeilijk vallen, de ziekte uit derzelver afwijking afteleiden. Want, zoo als elk bijzonder levend wezen zijn eigendommelijk leven heeft, zoo moet het ook zijne eigendommelijke gezondheid, welke niets dan het volkomen leven uitdrukt, hebben. Wat nu het *absolute* leven op zich zelf is, kunnen wij ons alleen *idealisch* voorstellen, terwijl wij het wezenlijke alleen dan kennen, wanneer, en voor zoo verre, het zich *individualiseert*, het in een voorwerp zich uitdrukt. Uit dien hoofde kunnen wij ons de *absolute* gezondheid alleen denken, zonder haar in de ervaring te kunnen aanwijzen. Om echter de *relative* gezondheid der menschen te leeren kennen, is het noodig, dat men een doorzicht over leven en gezondheid in het algemeen hebbe. Immers, het bijzondere leven is (§. 20.) een afdrukkel van het algemeene. Vinden thans afwijkingen van algemeene wetten der dierlijke huishouding plaats, als dan kan het leven niet meer op dezelfde wijze

zijnen voortgang hebben, zoo als volgens deze zijn moest; maar er moet een anders gewijzigd, een, van het vorige verschillend, leven, ontstaan. Door verschillende oorzaken, en op velerhanden wijze nu, kan het streven tot *organisatie* ondoelmatig veranderd, gestoord, en geheel opgeheven worden; en deze *abnormale* staat, alwaar de strekking tot *organische* doelmatigheid niet meer volmaakt, niet meer doelmatig is, zoude men ongezondheid, of ziekte kunnen noemen.

Krankheid kan zich onzer zinnen, in verschillende gedaanten, aanbieden, als dan echter is het niet meer de zuivere oorzaak, de ziekte zelve, maar het zijn hare gevolgen. Verkeerdelijk hebben ons derhalve Brown, en zijne navolgers, de sterkte (*hypersthenia*), en zwakte (*asthenia*), als eerste oorzaken der ziekten willen opgeven; want door het zetten van deze, moet immers reeds eene stoornis in het *organismus* verondersteld worden, waardoor deze verschijnselen van *sthenie*, *hypersthenie*, of hindernis in de doelmatige *organisatie* veroorzaakt worden. Waarschijnlijk moeten wij deze eerste bron van *desorganisatie*, in eene *abnorme* verbinding, of ontbinding der eerste bestanddeelen zoeken, welligt in de grondstoffen, waaruit de voor ons waarneembare *materie* bestaat, bij voorbeeld: *zuurstof*, *lichtstof*, *waterstof*,

electriciteit, *magnetismus*, en honderd andere, welker verbindingen, en ontbindingen, de eerste *principien* van het leven der *materie* vertegenwoordigen. Onmogelijk zijn wij echter, tot nog toe, in staat, de wijzigingen van zoodanige *subtile* deelen te kunnen nasporen, zij zijn voor onze zintuigen te fijn, en al te zeer verborgen, dan dat wij zulks vermogten; om die reden schijnt het ons ook zeer gewaagd hierop reeds eenen grondslag voor de *therapie* te willen bouwen.

§. 30. Wij moeten ons alzoo voor als nog vergenoegen met de gevolgen der ziekte, of de vormen derzelve na te gaan, en daartegen ons geneesplan te rigten, en als zoodanig zullen wij nu dezelve ontwikkelen. Is het levend wezen niet meer bestand tegen de uiterlijke indrukse, of zijn deze voor het *individu* te sterk, zijn zij niet alleen de *tendens* naar, maar wezenlijk *chemisch*, of *mechanisch*, zoo doet zich een ander leven in het *individueele* leven op; het *individu* wordt meer of min *geassimileerd*; het wordt ongezond, ziek genoemd. Zulke vreemde inwerkingen kunnen nu plaatselijk geschieden, en dan heeft men *locale*, of op het gansche *organismus* werken, dan ontstaan algemeene ziekten. Bezit het lichaam nog genoegzame vermogens om deze te wederstaan, en, als het ware, tegen deze plaat-

selijke of algemeene *desorganisatie* bestand te zijn, zoo overwint het niet zelden dezelve, en wordt wederom, zonder eenig ander toedoen, gezond; is zulks niet het geval, zoo moet de Arts zijne beste pogingen aanwenden zulks door artsenij te bewerken.

Heeft eene plaatselijke nadeelige inwerking eene plaatselijke *desorganisatie* veroorzaakt, zoo blijft, bij een overigens gezond zamenstel, deze soms plaatselijk, zonder de geheele dierlijke *machine* daarin te betrekken. Is echter deze *locale* indruk te sterk, of het *organismus* daartegen niet bestand, als dan neemt hij allengskens de overhand, en brengt een grooter deel van hetzelfde, en eindelijk het geheele dierlijk zamenstel onder zijne *abnorme* wetten; en op zoodanig eene wijze kunnen plaatselijke aandoeningen algemeene ziekten, zelfs den dood veroorzaken. — Wij zijn zelfs van gevoelen, dat deze oorzaken van ziekten, zoo niet altijd, ten minsten meestal plaats vinden. Men mag dan aannemen, dat deze plaatselijke aandoeningen, of uitwendig op het ligchaam, of inwendig in hetzelfde, in een of ander werktuig derzelve eerste bron hebben; zelden wordt, onzes oordeels, het gansche *organismus* op eenmaal zoodanig door vreemde inwerkingen gestoord, dat het dadelijk in zijn geheel niet meer daartegen bestand is. Heeft

zulks echter, bij voorbeeld, door *electriciteit*, *contagia*, of algemeen nadeelige luchtgesteldheid enz. plaats, alsdan moet men deze bron van ziekten voor de gevaarlijkste beschouwen. Zij geven den Arts weinig tijd noch gelegenheid daartegen waakzaam te zijn, want hier lijden alle werktuigen oogenblikkelijk, en hij heeft geene gelegenheid, op de eene of andere wijze, geneesmiddelen te kunnen toedienen, die door een nog gezond werktuig opgenomen worden, om door dit de naburigen optewekken, en langs dezen weg eene werkdadigheid te veroorzaken, waardoor het zamenstel tegen de nadeelige inwerkingen bestand zijn konde; hetgeen bij een plaatselijk lijden doorgaans beter te bewerken is, dewijl alsdan nog gezonde werktuigen, ten dienste van den Geneesheer, overblijven, waardoor men op de zieke deelen van hetzelfde kan tegenwerken. Niets is, bij voorbeeld, bij dusdanige gevallen slimmer, dan wanneer de maag zoodanig wordt aangedaan, dat zij geene, tot herstel van het geheel noodige, geneesmiddelen kan verdragen.

§. 31. Eene belangrijke vraag blijft ons nu nog ter beantwoording over: kan namelijk de dierlijke huishouding, zonder bijkomende inwerkingen der uitwendige Natuur, alleen door zich zelve, gestoord worden? of, met andere woorden:

kan het *organismus* de bron van ongesteldheden, van ziekte, ook in zich zelven hebben, zonder dat uitwendige schadelijke aandoeningen eerst daartoe aanleiding gegeven hebben? Uit het geen wij over de dierlijke *organisatie* gezegd hebben blijkt: dat de uiterlijke inwerkingen voor zich alleen geene ziekten kunnen veroorzaken; maar dat deze, indien zij zulks doen zullen, op een *individu* moeten werken, het welk zulke vreemde aandoeningen begunstigt; en dat, even min alleen door dezen begunstigenden aanleg van het *individu*, zonder uitwendige inwerking, krankte ontstaat; maar dat beide deze *momenten* hiertoe noodzakelijk zijn, en in eene zekere verwandschap tot elkanderen moeten staan, zullen zij dit bewerken. Een en dezelfde indrukseels immers, kunnen eene ziekte veroorzaken bij een *individu*, terwijl zij zulks bij vele andere, of ook bij hetzelfde, op eenen anderen tijd, niet doen, en omgekeerd. Even zoo zal dezelfde ongesteldheid van het *organismus*, door de inwerking eeniger schadelijke prikkels, ziekte voortbrengen, terwijl zulks, door andere nadeelige indrukseels, bij dezelfde gesteldheid niet geschiedt. Ziekte is gevolgelyk het *produkt* van een bepaald te zamen werken, zoo wel van uit- als inwendige *momenten*, en kan niet door een van beiden alleen ontstaan. Breedvoeriger heeft hier-

over Röschlaub in zijn *Lehrbuch der Nosologie* en op meerdere plaatsen van zijn *Magazijn*, gehandeld.

§. 32. Zoo veel hebben wij noodig geoordeeld over de nieuwere natuurkundige inzigten van de dierlijke huishouding te moeten zeggen, om ons naderhand in ons verder betoog daarop te kunnen beroepen. Wij gevoelen zeer wel, dat al het hierover aangevoerde, reeds lang voor ons, gezegd was; ook was ons doel niet iets nieuws te voorschijn te brengen, maar alleen beoogden wij hetzelfde als een rigtsnoer voor onze volgende Verhandeling te doen strekken. Uit dien hoofde konden wij hier ook maar een algemeen overzicht over het geheele *organismus*, en deszelfs *individualiteiten* geven, en ons niet in de bijzonderheden daarvan breedvoerig inlaten. Daarom ook hebben wij in het bijzonder niets over *vita sensitiva* kunnen spreken, noch minder ons over de grondkrachten en *elementen* wijdloopig kunnen uitten, maar verwijzen, in dit opzigt, onzen Lezer tot het onlangs uitgekome ne Werk van den boven onzen roem verheven Kurt. Sprengel (k).

(k) *Institutiones Medicæ*, Tom. I. *Amstel.* 1809.

VOORoorDEELen EN MISBRUIKEN BIJ DE
GENEESKUNDE IN HET BIJZONDER.

§. 33. Onder de meest schadelijke zoo wel bij Artsen als leeken heerschende vooroordeelen en misbruiken, kan men de volgende tellen:

- I. Vooroordeelen en misbruiken bij de *physi-*
sche opvoeding der kinderen, kort na de
geboorte.
- II. Vooroordeelen en misbruiken der aderlatin-
gen.
- III. Ontijdig gebruik der ontlastende (*evacuerende*)
middelen.
- IV. Vooroordeelen voor en tegen de *Peruviaan-*
sche bast.
- V. Het grootste vooroordeel tegen de *Vaccina-*
tie.
- VI. Vooroordeel, dat *praktijk* zonder *theorie* be-
staan kan.

Ons voornemen is thans, deze vooroordeelen en misbruiken, volgens de gemaakte ver-
deeling, te onderzoeken, en elk voor zich met
onpartijdigheid en waarheidsliefde aan de *Rede*
en *Ervaring* te toetsen, en, zoo veel in ons
vermogen is, te bestrijden, of te wijzigen.

EERSTE HOOFDDEEL.

VOORoorDEELen EN SCHADELIJKE MISBRUI- KEN BIJ DE *physische* OPVOEDING DER EERSTGEBOREN KINDEREN.

§. 34. Daar wij voorgenomen hebben, alle ons voorgekomene vooroordeelen en misbruiken, die eenen nadeeligen invloed op den mensch kunnen hebben, ten klaarsten bloot te leggen; daarom hebben wij ook die, welke reeds bij den naauwelijks geworden mensch plaats vinden, onder onze afdeelingen willen rangschikken, daar de stand der kindsheid zeer merkwaardig is, en de grootste opmerkzaamheid verdient. Van de eerste opvoeding der kinderen hangt niet zelden de meerdere of mindere sterfelijkheid, maar ook de gezondheid van het menschedom af. En wanneer men de sterflijsten der kinderen beneden het jaar nagaat, zoo zal het geene verschooning noodig hebben, onze kunstgenooten nog opmerkzaam te maken op een voorwerp, waarover reeds zoo veel, en onder dit, zoo veel goeds, gezegd is. Om die reden dan zullen wij ook hierbij zeer kort zijn, en

alleen maar op de schadelijkste, bij de *physische* opvoeding der kinderen, binnen het jaar, voorkomende misbruiken, den Lezer opmerkzaam maken.

§. 35. De menschelijke verbeteringszucht, zoo prijzenswaardig, wanneer zij binnen hare palen blijft, ontaart niet zelden zoodanig, dat zij tot verslimmering overslaat, en zeer dikwijls de gevaarlijkste gevolgen kan hebben. Dit nu ondervindt reeds de pas geboren mensch. En baker, en vroedvrouw, niet zelden helaas! ook vroedmeester en *doctor* beijveren zich, uit al hun vermogen, hierin moeder Natuur den loef af te steken! — *Rabarber-*, *violen-* en andere *stroopjes*, *manna*, *magnesia*, en honderd andere dingen zijn aan de orde van den dag! — Het onnoozel wichtje wordt dadelijk in Aesculapius tempel ingewijd, en, helaas! hierdoor zoo niet het offer, menigmaal een vlijtig *candidaat* van deze afgoderij. Wij zullen derhalve de ons dagelijks voorkomende misbruiken van den eersten oogenblik der geboorte eens doorgaan, en derzelfer nadeelen aantoonen.

EERSTE AFDEELING.

Iets over het wasschen der eerstgeboren kinderen.

§. 36. Naardien de dierlijke warmte eenen veel hooger graad heeft, dan gewoonlijk de

dampkring, zoo spreekt het van zelfs, dat het kind bij de verlossing, ook in dit opzigt, eene zeer groote verandering moet ondergaan; en schoon alle plotselijke veranderingen voor het menschelijk ligchaam zeer nadeelig zijn kunnen, zoo is het ons toch onmogelijk, deze bij de geboorte geheel te vermijden. Onze plicht blijft het nogtans, zoo veel mogelijk, daartoe bij te dragen, om deze verandering zoo min mogelijk nadeelig, ja zelfs geheel onschadelijk te maken; en hiertoe behooren wij slechts de, door het dierlijk *instinkt* zich zoo voortreffelijk kenschetsende, Natuur gade te slaan. Immers, zoodra een zoogdier geworpen heeft, reinigt het zijn jong, zoo spoedig mogelijk, door het lekken met zijne warme tong, en bedekt het daarna zeer zorgvuldig door zijn eigen ligchaam; onwetend deelt het alzoo zijn jong de dierlijke warmte mede, en weert op deze wijze de koudere inwerking van den dampkring af.

§. 37. Ons menschen is het nu voorzeker niet onbekend, hoe nadeelig de koude voor het eerstgeboren wichtje zijn moet; wij ontvangen het daarom ook zorgvuldig in warme doeken, en houden het daarin voor eene zoogenaamde vuur- of bakermant gehuld. Dan, onze groote zorgvuldigheid, de stem der Natuur, wordt niet zelden door een vooroordeel verdoofd. Zoo wel

vroedvrouw als baker, grootmoeder en overige vriendinnen roepen, als 't ware om strijd, waarbij veelal ook de moeder hare zwakke stem verheft, *het kind vooral zeer schoon te wasschen*, opdat er toch vooral geene vlekken, of morsigheid der huid, welke zij naderhand voor onuitwischbaar houden, overblijven. Het vooroordeel nu, dat de, bij de eerste wassching overgebleven vlekken of morsigheid, in het vervolg onuitwischbaar blijven en merkteekenen nalaten, kan zeer dikwijls van groot nadeel voor den eerstgeboren mensch zijn. Trouwens, om het wichtje goed schoon te maken, neemt men warm water en zeep, waarmede het met eene daarin gedoopte spons, wel een kwartier uurs, en langer, over zijn geheelen lijfje wordt gewreven. Ofschoon deze *operatie* nu voor eenen bakermand met vuur wordt ondernomen, zoo kan het toch niet missen, dat het water koud, en vele deelen van het teeder ligchaampje aan den dampkring moeten blootgesteld worden; geschiedt zulks nu in eene koude kamer, worden daarbij dikwerf de deuren geopend, zoo doet het tener wichtje daardoor wel eens, bij zijne menschwording, vele gebreken op; het vat togt, wordt verkouden, begint te hoesten, en zulks geeft, meer, dan men wel gelooft, gelegenheid tot eene borstkwaal, of, gelijk wij meermalen gezien

hebben , wordt de oorzaak van eene verzwearing der longen , en daarop volgenden dood.

§. 38. Gaan wij nu eens na , waaruit de smerige stof , waarmee het kind bij zijne geboorte overdekt is , bestaat , zoo zal ten duidelijkste blijken , dat , al bleef iets daarvan in de huid zitten , ja , al werd het kind in het geheel niet gewasschen , deze overblijfselen geene gelegenheid tot vlekken , onuitwischbare morsigheid , of zwart worden , konden geven ; maar dat zij ook naderhand , of van zelfs afvallen , of afgewasschen kunnen worden. De kaasachtige , smerige , geleachtige stof , of , zoo men wil , vernis , waarmee het kind bij de geboorte overdekt is , houden wij voor niets anders , dan voor eene nederplofing uit het *gelatineuse liquor amni* , waarmee de vrucht omgeven is , welligt vermengt met de *excretie* der huid zelve. Het heeft derhalve geene andere eigenschappen , dan die van andere slijm , of *gelatineuse* stoffen ; droogt zij namelijk zelfs geheel op , zoo kan zij , gelijk deze , in warm water , zeepsop , of brandewijn , gemakkelijk opgelost , en gevolgelijk altoos afgewasschen worden. Men ziet alzoo , dat , hoe ongegrond een vooroordeel ook is , en hoe gering en onbeduidend het ook schijnen moge , het evenwel van nadeelige gevolgen kan worden ; en men zich alzoo niet zoo overdreven

beangstigd over het schoon worden der eerstgeboren kinderen zijn moet.

§. 39. De beste wijze van wasschen schijnt ons deze: men legge het kind in eene tobbe met laauw water, zoo veel mogelijk aan de *temperatuur* der dierlijke warmte gelijk, en reinige het, overdekt met eene wolfe luur, met eene zachte spons, door witte zeepsop; hierdoor vermijdt men te gelijk den kolen- en zwaveldamp van het vuur, die, ten minsten in de eerste oogenblikken des levens, van eenen min of meer nadeeligen invloed wezen moet. Daarna hulle men het, zoo spoedig, en zorgvuldig mogelijk afgedroogd, zonder vele optooisels, in eenen wollen of flenellen lap, en bedekke het hoofd met een of twee baaije mutsjes. Heeft het dus eenigen tijd uitgerust, dan is het immers altoos nog tijds genoeg hetzelfde volgens gebruik te kleeden. Alhoewel nu bij de manier van kleeding dezer teedere wichtjes helaas! veel meer op de zoogenaamde mode, en den smaak, dan wel op het zoo noodige gemak derzelven, gezien wordt; zoo zullen wij hierover toch niet verder uitweiden, omdat deze vooroordeelen van eenen minder nadeeligen invloed zijn.

§. 40. Is nu de lieveling sierlijk, naar de mode opgeschikt, zoo zijn gewoonlijk de zoo zorgvuldige bakers, vroedvrouwen en tanten

ook wederom waakzaam voor het verder behoud van denzelven; en, nadat het van buiten gezuiverd is, verheft zich de algemeene kreet, het kind moet ook van binnen schoon gemaakt worden; en dit brengt ons tot de beschouwing van de

TWEEDE AFDEELING.

Vooroordeel der laxeer-middelen bij eerst-geboren kinderen.

§. 41. Het kindje heeft naauwelijks eenige oogenblikken uitgerust, (vele zelfs geven zich zoo lang geen tijd,) of het moet van die zwarte, pikachtige drekstoffen (*meconium*), waarmede de darmen opgevuld zijn, gezuiverd worden, uit vrees dat deze anders in het bloed mogten opgenomen worden, de vochten bederven, en op deze wijze het kind van groot nadeel zijn. Om deze onheilen voor te komen, dient men den zuigeling *rabarberstroopjes*, *manna*, *suiker in water*, of in *hul van melk* opgelost, en dergelijke middelen toe; ja eenigen herhalen deze buikzuiveringen nog dagelijks, om vooral het teeder kindje van binnen schoon te houden. En, wat bijna ongeloofbaar is, niet alleen bakkers en vroedvrouwen gaan van dit vooroordeel

zwanger, maar het is zoo zeldzaam niet, dat ook Geneeskundigen, dadelijk na de geboorte, dergelijke stroopjes aanprijzen. Men vertrouwt de zoo zorgvuldige moeder Natuur niet, dat zij deze taak op zich neme, niettegenstaande het gebleken is, dat deze stoffen gedurende 9 maanden de darmen opgevuld hebben, zonder dat daardoor de vochten in bederf zijn ontaard, noch op eenigerhande wijze het kind benadeeld hebben.

Moest niet de Schepper zijn werk zeer onvolmaakt hebben gelaten, wanneer Hij, bij zijn meesterstuk, ook deze inrigting niet getroffen had, dat de eerstgeboren mensch even zoo goed, als in zijnen verderen leeftijd, zich, zonder kunstige middelen, van deze schadelijke drekstoffen zoude kunnen ontdoen!

Het is immers een ieder, zelfs de domste baker wel bekend, dat de eerste moedermelk eene laxerende eigenschap bezit, dat alzoo de Natuur wijselijk daarvoor gezorgd heeft, dat het kind, door het eerste zog, van deze zwarte stof gezuiverd wordt, en daardoor zoo wel *ra-barber* als andere laxeerstroopjes onnoodig maakt. Doch tegen dit beter weten aan, gaat de verbeteringszucht zoo verre, dat men de zoo wijselijke schikking van den Schepper zelfs verbeteren, en niet begrijpen wil, dat, zoo

dwaas het zij, gezonde menschen met geneesmiddelen te willen opvullen, het niet minder dwaas, ja nog schadelijker zij, zulks bij den zuigeling te doen.

§. 42. Dit zij zoo, maar indien het kind nu in de eerste dagen na de geboorte niet zuigt, zal men ons tegenwerpen, zoo moet het toch gezuiverd worden! Ook hier zij men zonder zorg, in de eerste dagen zal deze pikachtige drekstof, die voor de geboorte reeds zoo lang, zonder het geringste nadeel aldaar is gehuisvest geweest, ook nu het geboren kind niet benadeelen, zoo dat, ook bij gebrek aan de eerste moedermelk, de Natuur zich wel van zelve zoude redden; ten minsten ware het vrij beter, zulks eerst af te wachten, voor dat men zijne toevlugt tot ontijdige hulpmiddelen nam. Vond men dan bij de Natuur geene hulp, en zag men, dat het *meconium* het wichtje min of meer hinderlijk was, als dan was het immers tijds genoeg, de noodige hulpmiddelen te bezigen; of, terwijl in dergelijke gevallen, in den strengsten zin genomen, het kind niet meer gezond konde genoemd worden, eenen deskundigen om raad te vragen, die als dan, naar bevind van zaken, deze stoffen, zonder nadeel voor het kind, ligtelijk kan wegnemen.

§. 43. Wij hebben thans gezien, dat de be-

kommernis over deze drekstoffen, onnoodig en overdreven is, en dat alle zoo zeer aangeprezen stroopjes, of andere huismiddeltjes, nutteloos zijn. Des te meer moeten zij dan te verwerpen zijn, wanneer wij nu zullen aantoonen, dat zij niet alleen onnoodig, maar zelfs zeer schadelijk worden, ja niet zelden tot ongemakken gelegenheid geven, welke wel eens den dood ten gevolge hebben.

Men neme een stroopje, welk men wil, zelfs maar suiker met water, zoo blijft het toch altoos een vreemd prikkelend ligchaam op de zooteedere ingewanden van een pas geboren kind, het welk niet eens, ten minsten bezwaarlijk, verduwd wordt, en veelal tot scheikundige *processen* overgaat, waardoor dikwijls eene scherpte ontstaat, welke de natuurlijke werking dezer deelen altoos, min of meer, stoort; — of deze middelen ontlasten, met het *meconium*, gezonde vochten, en een zeer noodzakelijk slijm, verzwakken daar door de werktuigen der spijsvertering, zoo dat zij in 't vervolg niet eens de moedermelk kunnen verteren, welke als dan aan scheikundige wetten onderworpen, in verzuring overgaat, en, in plaats van een goed voedsel, eene *indigesta moles* wordt. Op zoodanig eene wijze kan nu deze overdrevene zorgvuldigheid, op een vooroordeel gegrond, een

onberekenbaar nadeel veroorzaken, terwijl deze drekstoffen op het kleine *organismus* zoo nadelig niet kunnen werken, als zelfs het zachtste middel tot derzelver uitdrijving gebezigd, doen kan. Gene zijn immers de darmen eigen, ten minsten voor dezelve onwerkzaam, terwijl deze altoos, als vreemde prikkels, daarop werken moeten.

DERDE AFDEELING.

Vooroordeelen betreffende de voeding van den zuigeling.

§. 44. Wij komen nu tot een vooroordeel, hetwelk, wat zijne nadeelige gevolgen betreft, zeer zeker de beide voorgaanden verre te boven gaat, en niet in valsche begrippen der Geneeskunde, maar in de instinktmatige liefde, tot het behoud van den lieveling, zijnen oorsprong heeft, namelijk, tot de voeding van het kind.

§. 45. De Natuur, zoo doelmatig in alles, wat zij wrocht, heeft ook hierin zoo wijselijk voorzien! Het eerstgeboren wichtje, zoo langen tijd met de moeder verbonden, kan niet wel op eens geheel van haar afgescheiden, maar moet nog voortdurend door hare sappen gevoed worden! Hare borsten zijn, als 't ware, de werk-

tuigen der spijsvertering voor het zoo teeder kind, welks maag nog niet bestand is tegen de vreemde inwerking van ruwere voedsels! De moedermelk is het kind meer eigen, meer *homogeen*, en het maagje kan dezelve, zonder veel moeite, *indifferenzeren*, om in de *vasa lactea* opgenomen, en tot bloed gemaakt te kunnen worden.

§. 46. Niettegenstaande nu deze Natuurwet in het hart van iederen mensch, en bijna van elk dier, geprent is, zoo wil gene dezelve toch nog verbeteren, terwijl het dier zich daaraan blindelings onderwerpt. De teedere liefde voor het behoud van zijn kroost brengt hem in den waan, deze moedermelk zij niet toereikend voor hetzelfde; hij neemt derhalve alle soorten van spijszen te hulp, om vooral het kind niet alleen te voeden, maar te gelijk daar door te bewerken, dat het dik en vet worde. Maar, helaas! hoe duur wordt deze waanwijsheid menigmaal betaalt! In de eerste dagen geeft men het kind, bij het zog, eene zoogenaamde pap van beschuit, of tarwebrood met melk, of water. Doch ook deze onschuldig schijnende pap is reeds eene *indigesta moles* voor de teedere werktuigen van het kind; zij wordt niet *geassimileerd*, niet tot voedsel in deszelfs vochten opgenomen, maar aan scheikundige wetten onderworpen, zij wordt

zuur. Dit eerste verschijnsel van onpasselijkheid wordt naauwelijks opgemerkt, of moeders, bakers, alle meenen, het behoort zoo, dewijl alle kinderen gewoonlijk het zuur hebben. Wordt echter het kindje erger, wordt het lastig, en geeft het, door veel schreeuwen, teekenen van pijnen en ongesteldheid, zoo schrijft men dit, in den beginne, veelal aan honger toe, en maakt zulks door gedurig voeren nog slimmer. Eindelijk geloofst men, dat de pap daarvan de schuld zij, maar niet om dezelve, als een overtollig, schadelijk voedsel te verwerpen, maar om een ander, nog schadelijker, daarvoor in de plaats te nemen: bierpap, gort, eijeren, vleeschnat, en soortgelijke meer, alle zeer geschikt tot voedsel voor een volwassen, met goede spijsverteringswerktuigen voorzien, ligchaam, maar niet voor eenen eerstgeboren zwakken zuigeling, die naauwelijks het moederzorg kan verteren, zullen nu het uitgeteerde zwakke wichtje versterken. Men staat verwonderd, dat ondanks al deze versterkende en voedende middelen, het kind toch niet aankomt, maar zelfs afvalt, nog meer uitteert; wat toch zou daarvan de reden kunnen zijn, en wat anders, dan de tandjes! Deze zitten op de borst, op de maag, of op eene andere plaats, waardoor het kind moet ongesteld worden!

§. 47. Vele ouders nu troosten zich met de spoedige ontwikkeling dezer tanden, en laten zulks aan de Natuur over; verminderen intuschen, omdat het kind volstrekt geen eetlust heeft, het overdreven voeren, en zoo ziet men wel eens, in enkele gevallen, dat eene sterke *constitutie* alle deze hinderpalen te boven komt, en wederom gezond wordt. Oneindig grooter is echter het getal, dat onder deze lasten bezwijkt, en het offer van zulke vooroordeelen wordt.

§. 48. Andere ouders meenen het beter te maken, indien zij, daar, volgens hunne begrippen, noch aan het tanden halen, noch aan een kind in 't algemeen, weinig of niets te doen is, eenen Apotheker, of anderen onbevoegden, om raad vragen. Omdat deze nu geen doorzicht in de dierlijke *oeconomie* bezitten, onmogelijk bezitten kunnen, zoo komen zij, om toch iets te zeggen en te voldoen, in alles met den leek overeen, en stemmen toe, dat het tanden zijn; en wat nog slimmer is, zij dienen niet zelden den kleinen *patient* een zeer nadeelig *rabarber-* of ander *laxeerstroopje*, *violenstroop*, *magnesia* en andere middeltjes toe, waarvan het lijdertje dan, wat welligt nog door de Natuur zoude gered zijn, gewoonlijk een offer wordt.

§. 49. Verstandiger ouders nemen, in dusda-

nige gevallen , hunne toevlugt tot eenen kundigen Arts ; die als dan weldra erkent , dat deze *abnormaliteit* door geene tanden veroorzaakt is ; hij beschouwt dezelve eerder uit een waar oogpunt , en bemerkt het volgende : Het teedere maagje was niet in staat zulke bezwaarlijke spijsen te verteren , maar deze werden , als eene *indigesta moles* grootendeels aan scheikundige wetten onderworpen , waardoor de werktuigen der *digestie* nog meer verzwakt werden ; deze zwakte moest nu door het ophoopen van onverteerbare stoffen immer toenemen , zoodat eindelijk , uit gebrek aan voedsel , het geheele *organismus* daarin betrokken werd ; de *vasa lactea* namen rauwe , onverteerde stoffen op , die , in plaats van *geassimileerd* te worden , zich in de darmscheilklieren (*glandulae meseraicae*) ophoopten , en *desorganisatie* veroorzaakten , zoo als men , bij de lijkenopeningen , in de gedaante van verharde kliertjes , nog vele konde ontdekken. Eindelijk nemen alle *animalische* verrigtingen , meer en meer , eene scheikundige gedaante aan , zoo dat het *organismus* onder deze vreemde inwerking geheel bezwijken , en eene prooi van het *chemismus* moest worden , waaruit eene reeks van schadelijke verschijnselen , en eindelijk eene geheele slooping der kleine *machine* moest volgen , doordien het *individuele organismus* in de

groote Natuur werd opgenomen. Door dusdanig eene voorstelling van het dierlijk *organismus*, wordt de Arts in staat gesteld een gepast genezingsplan te maken, en hij heeft alle hoop zijne pogingen bekroont te zien, indien hij, *vooreerst*, alle nadeelige inwerkingen afweert, en het voedsel voor den zuigeling alleen tot de moedermelk bepaalt; en, *ten tweeden*, de werktuigen der spijsvertering door gepaste middelen versterkt. Is nu de *desorganisatie* niet reeds te ver gevorderd, zoo bereikt hij door deze eenvoudige behandeling zijn doel; want het kind bekomt door de vermeerderde voeding meer levensvermogens om tegen de vreemde indrukseken bestand te zijn. Was echter het voorwerp reeds geheel verzwakt en uitgeteerd, en de *desorganisatie* grooter, als dan moet hij nog andere gepaste middelen te hulp nemen, en daarmede de algemeen versterkende *methode* verbinden, waardoor het gansche *organismus* versterkt, en de *desorganisatie* gereorganiseerd worden. Niet zelden, ziet hij ook hier zijne moeite en kunde door het behoud van een, anders zeker verloren mensch, beloond.

§. 50. Er zijn, helaas! ook Artsen, die, alhoewel zij zich op eene aanzienlijke *praktijk* niet weinig verbeelden, dezen edelen naam onwaardig zijn, omdat zij in de dierlijke huishou-

ding geen beter doorzicht hebben, dan eene baker, vroedvrouw of apotheker; en, ten deele uit onkunde, ten deele om deze te bedekken, gretig met hun instemmen, dat de ongesteldheid uit tanden en zuur haren oorsprong heeft, waartegen weinig of niets te doen zij. Zij raden zelfs met eidojers, bouillons, gerstemeelpappen, en dergelijke (voor eenen daglooner zeer voedzame) spijszen voort te gaan, geven daarbij niet zelden laxeerdrankjes, of stroopjes om de darmen schoon te houden, en *magnesia* of *kalkaarde*, om, volgens scheikundige *principien*, het zuur te dempen. Ziet zulk een nu ook, dat zijne voedings- en zuiverings-*methode* den gewenschten uitslag niet erlangt, zoo weet hij zeer behendig de bedroefde ouders, en dikwijls zich zelven wel te overreden, dat, niet-tegenstaande alle mogelijke moeite, de tanden zijn meester gebleven, en bij zoodanig een geval weinig te doen zij. Ja treft het eens, wat zelden 't geval is, dat het ligchaamsgestel van het voorwerp, door zijne inwendige vermogens, zoo wel de nadeelige inwerkingen, als den vijandigen doctor overwint, en daartegen bestand blijft, o! dan heeft hij wonderen verrigt.

§. 51. Nu bestaat er nog eene klasse van moeders, die alle achting verdienen, en ook wel bezeffen, dat de Schepper het zog alleen voor

den zuigeling bestemd heeft, en daarom alle andere voedsels als overbodig, ja schadelijk verwerpen; maar door teedere moederliefde het wichtje gedurig aan de borst hebben, en vergeten, dat ook het beste voedsel misbruikt kan worden. Het tengere maagje wordt door het te veel zog *mechanisch* uitgezet, verliest daardoor, min of meer, het vermogen om op de melk te *reageren*, deze wordt zuur, en veroorzaakt pijn. De moeder, in de waan, dat het kind honger heeft, te meer, wanneer het de borst zoo gretig aanvaart, en daardoor oogenblikkelijk gestild wordt, geeft immer meer en meer, wordt niet zelden verlegen, en twijfelt, of zij wel zogs genoeg heeft, dan of het wel voedzaam is. Op deze wijze ziet men eerst kleine *abnormaliteiten* ontstaan, en, indien de moeder van deze overdrevene voeding niet afziet, het zelfde tafereel, dat wij (§. 49.) met zijne natuurlijke kleuren hebben afgeschilderd.

§. 52. Om het nadeelig gevolg van dit vooroordeel te vermijden, oordeelen wij de volgende schets, van voeding eens zuigelings, hier niet ondienstig: Eenigen tijd, naar omstandigheid van moeder en kind te bepalen, na de verlossing, legt de moeder den eerstgeboren, zonder vooraf stroopjes of gezuikerd water gegeven te hebben, aan de borst, en laat het behoorlijk zuigen;

dit herhaald zij zoodra het kind wakker wordt, of wakker zijnde om het uur, of daaromstreeks; naderhand verlengt zij dien tusschentijd meer en meer, tot dat eindelijk hetzelfde om de drie, hoogstens om de twee uren, naar zijn welgevallen, zuigt. Op dusdanig eene wijze worden de spijsverteringswerktuigen tijd gelaten, het eene te verteren, voor dat het andere zijne plaats vervangt; en alsdan zal men zelden zien, dat kinderen het zoogenaamde zuur krijgen, ten minsten zal het hun niet schaden; terwijl de moeder, deze *methode* opvolgende, meestal het genoegen heeft, een gezond, matig dik, en poezelig kindje te hebben, hetwelk zelden lastig is, en gevolgelijk haar vele slapelooze nachten, en vermoeijende dagen bespaart. — Heeft het kind twee boven en beneden tanden, zoo kunnen wij dit even eens, als eenen wenk van de Natuur beschouwen, en het alsdan aan andere spijszen allengskens zoeken te gewennen, en hiertoe kan men met fijn gestoten beschuit in water gekookt, met versche ongekookte koemelk aangemengd, een begin maken.

§. 53. Wij konden hier nog zeer veel over de *physische* opvoeding der zuigelingen bijvoegen, en nog vele daarbij voorkomende misbruiken wijzigen. Daar wij echter noch over de opvoeding der kinderen hebben willen schrijven,

noch alle daarbij voorkomende misbruiken willen wijzigen ; maar alleen die vooroordeelen hebben willen bestrijden , die , of uit onkunde (1), of op gezag van anderen bijna algemeen zijn aangenomen , zoo kunnen wij hierbij berusten.

§. 54. Dit kunnen wij hier nog bijvoegen , dat men , onzes erachtens , in het algemeen als grondregel kan aannemen : zoo veel mogelijk de aanwijzing der Natuur , die zoo wel in het dier , als in den mensch is uitgedrukt , te volgen , en zoo weinig mogelijk te kunstelen. Men zoeke derhalve nog de slappe vezelen , den kinderen eigen , zoo veel mogelijk te versterken ; noch de aan hunne *organisatie* verbondene gevoeligheid , te verdooven of te beperken ; men make alzoo van een kind geen jongeling , zoo min als van dezen eenen man ; maar men late het bij zijne kindsheid.

§. 55. Die gene onzer kunstgenooten , welke welligt deze afhandeling voor hun te *triviaal*

(1) Elk misbruik is geen vooroordeel ; misbruiken zijn valsche gebruiken , welke men menigmaal tegen het beter weten aan , bijbehoud ; bij voorbeeld , een iegelijk weet hoe schadelijk de zoogenaamde slaapstroopjes den kinderen zijn kunnen , en toch worden zij dagelijks , gemakshalve , om de kinderen tot slaap te dwingen , gebezigd.

vinden , en alleen voor bakers , vroedvrouwen en moeders geschikt oordeelen , geven wij in overweging , van waar toch deze valsche begrippen , van waar deze vooroordeelen dan tot de bakers , vroedvrouwen , enz. gekomen zijn ? wij voorwaar kunnen ons daarvan geene waarschijnlijker bron , dan valsche geneeskundige begrippen op den leek overgedragen , denken ; ten minsten is dit grootendeels het geval met dat gene , wat wij hierover aangestipt hebben. Dit toch mag dus zoo zijn , of niet ; 't is altoos pligt van elk regtschapen Arts , niet alleen ziekten te genezen , maar ook , zoo mogelijk , dezelve voor te komen ; zulke vooroordeelen of misbruiken alzo , welke eenen schadelijken invloed op het leven van den mensch hebben , en hij als zoodanig erkent , tegen te gaan en uitteroeijen. — Wel nu dan ! ofschoon wij vooroordeelen als dezulke erkennen , ofschoon er reeds zoo veel over geschreven is , zoo blijven dezelve nog dagelijks veld winnen , en wij zien niet , dat er eenige poging aangewend wordt , dezelve te stuiten. Zoude hiervan de reden nog in de onkunde veler Geneeskundigen zelven , of welligt in de vrees zich , door het tegenwerken derzelve , vele vijanden onder bakers , vroedvrouwen , ja zelfs moeders op den hals te halen , en daardoor een aanzienlijk verlies in hunne *praktijk* te onder-

gaan, leggen? Of zouden de Artsen misschien deze vooroordeelen beneden hunne waarde achten, dan dat zij zich daarmede konden bezig houden? — Hoe het ook zij, zoo lang immers deze nog algemeen in zwang zijn, zoo lang ons de droevige ondervinding leert, dat zelfs nog *doctores promoti* daaraan blijven kleven, kan ons geen onzer kunstgenooten het ten kwade duiden, dezelve hier ter plaatse nog eens aangehaald te hebben, en er ten besluit den wensch nog bij te voegen, dat toch alle ook hunne beste pogingen mogen aanwenden een onwezen tegen te gaan, 't welk den Staat van zoo vele aanstaande burgers berooft!

*

TWEEDE HOOFDDEEL.

VOORROORDEELEN EN MISBRUIKEN BIJ
HET ADERLATEN.

EERSTE AFDEELING.

Iets over het Bloed.

§. 56. Alles, wat in het menschelijk *organismus* wordt opgenomen, zoo door de *vasa absorbentia* en longen, als door de maag, wordt bloed. Alle vaste deelen *reproduceren* zich alleen uit het bloed; zelfs die vochten, welke tot *assimilatie* van voedsel, of anderzins tot *reproductie* middelijk noodig zijn, worden afgescheiden uit bloed. Het bloed is het *centrum*, het *indifferenspunt* van het gansche *organismus*; alles gaat tot bloed over, en alles komt van hetzelfde terug. Bloedbereiding is het uiterste van alle *assimilatie* der van buiten aangevoerde stoffen, en de bron van alle bijzondere *reproductie*. Onder alle, in de dierlijke huishouding rondlopende, vochten, is geen voor het behoud van het geheel zoo gewigtig, als het bloed; de hoe-

danigheid, zoo wel als de hoeveelheid van geen vocht is alzoo, voor het ligchaam, van dat belang, als van dit; het verlies van geen vocht kan, onzes oordeels, ook zoo vele opmerkzaamheid verdienen, als van dit. — En, hoe is het mogelijk! geen vocht wordt, ook in de Geneeskunde, onnoodiger verspild, dan het bloed.

§. 57. Niettegenstaande men, van ouds, de belangrijkheid van het bloed immer erkend heeft, zelfs zoo, dat men dit vocht levenskrachten toegeschreven heeft, en nog toeschrijft, zoo heeft men toch van weinig middelen meer misbruik gemaakt, dan van de aderlating. Geen ouderdom, men moge dan de eerste kindsheid uitzonderen, geen geslacht werd daarvan verschoond; zelfs werden dezelve zoodanig tot gewoonte, dat men geloofde niet gezond te kunnen blijven, zonder deze van tijd tot tijd te herhalen. Men verwonderde zich zelfs eenen grijsaard te zien, die, in zijnen leeftijd, niet adergelaten was. Nog voor kort liet zich bijna een ieder, ten minsten jaarlijks eenmaal, tot zuivering van het bloed, de ader, en bestemde daartoe bepaalde jaargetijden. Bij velen is dit vooroordeel, tot op den huidigen dag, nog in zwang. Immers men waant geene *turgescientia sanguinis*, geene *plethora* aanwezig, of men opent dadelijk

de ader. — Bij krampen, bloedvloeijingen, bij alle zoogenaamde ontstekingen, welke men door elken opzwellenden of harden pols, of bij vermeerderde warmte, meent te erkennen, moet het bloed vloeijen. Elk rood, opgezet aangezicht, of bezwaarlijke ademhaling, ieder steek in de borst, of zijde, met den naam van *pleuris* bestempeld, zijn *indicatien* voor aderlatingen; in de zoogenaamde voorjaarskuur, wordt zij nog immer, als voorbehoedmiddel, gebezigd; en de meeste zwangere vrouwen wanen, geene spoedige verlossing te kunnen hebben, zonder adergelaten te zijn. Vele Vroedmeesters gelooven daardoor bloedvloeijingen te verhoeden. Heeft iemand geschrikt, en is hij niet dadelijk adergelaten, alsdan worden hem alle daaruit voortvloeiende gebreken voorspeld, en wee den Arts, die dan eene aderlating afgeraden heeft, wanneer eenige, ook daarmede in geenerlei verband staande, nadeelige gevolgen daarna mogten ontstaan. Wij zien alzoo, dat er weinige ziekten overblijven, die, ten minsten in haren aanvang, niet tot de opgenoemde gevallen, waarin het aderlaten wordt aanbevolen, kunnen *gereduceerd* worden, zoodat hetzelfde bijna algemeen konde gebezigd worden.

§. 58. Bij eene oppervlakkige beschouwing, waarin het bloed bestaa, waartoe het diene, in

welk verband het met het *individuele organismus* staa, kan elk onbevooroordeelde reeds ten duidelijksten opmerken, dat zoodanig willekeurig bloedvergieten onmogelijk met de ware *theorie* eener goede *Jaterie* kan bestaan, en de droevige ondervinding leert niet zelden, dat dezelve treurig in de gevolgen is.

Onzes inziens, wordt het derhalve hoog noodig; deze vooroordeelen, als zoodanig van onze voorouders geërfd, en zonder zich de moeite gegeven te hebben, derzelve waarde te onderzoeken, geheel bloot te leggen, en derzelve ongegrondheid en nadeelige gevolgen ten duidelijksten aantetoonen. Ten dien einde zullen wij, zoo kort mogelijk, trachten aantetoonen: Wat het bloed, in betrekking tot het menschelijk *organismus*, zij? Welke gevolgen op deszelfs verlies onmiddellijk noodwendig moeten gebeuren? Waar het aftappen van hetzelfde noodzakelijk, en waar het, als nadeelig, te verwerpen zij. —

§. 59. Terwijl wij eene scheikundige ontleding zoo wel, als den omloop des bloeds, als zeer bekend kunnen vooronderstellen, zoo zullen wij ons noch over de bestanddeelen, noch over de *circulatie* van hetzelfde hier ophouden; alleen zullen wij maar herinneren, dat buiten het waterachtige deel (*serum*), en buiten dat deel,

waardoor de *reproductie* aller *organen* in het *organismus* plaats heeft, namelijk de *cruor*, het bloed nog andere bestanddeelen bezit, bij voorbeeld, *alkali*, zuurstof en andere, welke eene niet mindere rol in de dierlijke huishouding spelen; en dat, buiten de *reorganisatie* en *reproductie*, de hoofdverrigting van het bloedstelsel misschien ook hierin bestaat: de eerste grondbeginsels van het leven, de twee grondkrachten in eene gedurige wederkeerige werking te onderhouden, en geen gering aandeel aan den oorsprong der dierlijke warmte heeft. Wij moeten alzoo den omloop des bloeds niet als geheel *hydraulisch*, maar als eene levensverrigting, tot instandhouding van het *individuele organismus*, betrachten.

§. 60. Het bloed (§. 56.) is de somme van het *produkt* van alle stoffen, die in ons ligchaam opgenomen worden, en van de, tot deszelfs bereiding noodige, werktuigen; het hangt alzoo af van de stoffen, welke ons ligchaam toegevoerd worden, spijs, drank, kortom van al, wat uit de groote Natuur *geanimaliseerd* wordt, en van de werktuigen, die deze opnemen, en tot die vochten bereiden, welke het bloed eigenlijk uitmaken; hiertoe behoort het gansche *systema digestionis*, het watervaat, en het kliergestel. Genen nu moeten die hoedanigheid be-

zitten ; dat zij niet nadeelig , volstrekt *chemisch* of *mechanisch* op ons *organismus* werken , of met andere woorden , dat zij hetzelfde *assimileren* , maar zij moeten van het *individu* kunnen *geassimileerd* worden. Deze moeten die vermogens hebben dusdanige stoffen , niet alleen optenemen , maar ook daarvan het goede zoodanig te *indifferenzieren* , waardoor het de , tot goed bloed vereischte , volkomenheid erlange , zoo dat het *differente* , als schadelijk , uit het *organismus* uitgeworpen worde. Beiden derhalven moeten in zulk eene evenredigheid tot elkanderen staan , als tot deze dierlijk *vegetative* verigting noodig is. —

§. 61. Zijn nu voornoemde werktuigen in betrekking tot het overige *organismus* al te werkzaam , of worden al de voedzame stoffen opgenomen , zoo worden die vochten zoo wel in hoeveel , als in hoedanigheid zoodanig bearbeid , dat daaruit of te veel , of te dik , te strembaar bloed ontstaat , en de evenredigheid tot het overige zamenstel gestoord wordt.

§. 62. Het bloed nu kan in *qualiteit* , en in *quantiteit* van den *normalen* , tot instandhouding der dierlijke *machine* noodigen graad afwijken , het kan te veel , of te weinig , te dun , waterachtig , of ook te dik worden , uit te veel *cruor* bestaan , of op eene andere wijze in zijne

menging onevenredig aan de overige deelen van het *individu* zijn, en op deze wijze kan het de bron van vele ongesteldheden worden, waarover wij hierna meer zullen zeggen.

§. 63. Beschouwen wij verder de bestanddeelen des bloeds, zoo vinden wij: *vooreerst*, dat het alle, tot de forming aller *organische* vermenging vereischte stoffen bevat, en zoo *homogeen* aan het ligchaam is geworden, dat het de hoogste trap van *assimilatie* onder de vochten, en eene tot herstel der vaste deelen noodige strembaarheid erlangd heeft. En, *ten tweeden*, dat het voor het hart, en de bloedvoerende vaten als een *incitament* dient, waardoor deze in werkdadigheid worden gebragt, en het bloed door het gansche ligchaam, zelfs tot in de kleinste schuilhoeken van hetzelve, wordt voortgestuwd, en aan alle werktuigen het noodige afgeeft, om, met behulp van een het *individualismus* eigen vermogen, tot vaste deelen te worden *georganiseerd*. *Ten derden*, dat het, na deze levensverrigting overgebleven bloed, door de bloedvoerende vaten wordt opgenomen, en wederom tot de longen gevoerd, alwaar het, na dat het aan andere werktuigen nog stoffen tot afscheiding (*secretie*) van andere noodige vochten, heeft afgegeven, wederom die eigenschappen herkrijgt, om zijnen vorigen loop te kun-

nen hervatten. Uit het bloed alzoo wordt het gansche *organismus* te zamen gesteld, en die deelen, welke bij de inwerking der groote Natuur verloren gingen, wederom hersteld.

§. 64. Bedenkt men nu hierbij, dat de *reproductie* de laatste poging is, waardoor het *organismus*, als zoodanig zijn aanzijn bekomt, en daardoor eerst het leven, als een verschijnsel, kan waargenomen worden; zoo moet men zich de *reproductie* als de oorzaak van al de verschijnselen des levens voorstellen. Kan men zich nu zonder bloed (§. 60 en 63.) geene *reproductie* denken, maar is dit vocht de bron van het leven, zoo is gemakkelijk te begrijpen, dat deszelfs verlies van de grootste gevolgen zijn moet. Daarom kan volstrekt ook niemand van eene, in evenredigheid van zijne *individuele constitutie*, aanmerkelijke hoeveelheid bloeds beroofd worden, zonder dat 1.) een, het *individu*, tot deszelfs gezondheid hoogst noodzakelijke levensprikkel (*incitament*), verminderd, gevolgelyk (§. 23.) eene, aan deze vermindering evenredige verzwakking van het levensvermogen veroorzaakt wordt; en, 2.) dat wel bijzonder de werkdadigheid der bloedvoerende vaten zoodanig verzwakt worden, dat daardoor de *normale proportie*, waarin zij met de overige werktuigen van het ligchaam stonden, gestoord wordt. Daar-

om kan men ook geenen, ook noch zoo gezonden mensch, van eene aanmerkelijke hoeveelheid bloeds berooven, of hij gevoelt zich voor eenigen tijd verzwakt, en aandoenlijker voor uiterlijke indrukken. Dit toch zijn de naaste, en geenzins de eenigste gevolgen van het aderen, dewijl de levensvermogens van een *individu* volstrekt op zoodanig eene aanmerkelijke wijze niet kunnen verzwakt worden, zonder dat ook de verrigtingen der *assimilatie* en *reproductie*, evenredig aan deze zwakte veranderd worden, waardoor zoo wel *abnorme reproductien* als *secretien* kunnen geboren worden. En wie ziet hier niet een heer van ziekten, die alleen in het ontijdig bloedvergieten derzelver oorsprong kunnen hebben? —

§. 65. Nadat wij nu de waarde van het bloed bewezen hebben, zoo blijft ons thans overig om aan te toonen: *vooreerst*, in welke gevallen hetzelfde afgetapt worden, en *ten tweeden*, waar zulks nadeelig zijn moet. Hier kunnen wij in het algemeen aanmerken: dat, naardien bloed het middel is, waaruit het dierlijk *organismus* zijn bestaan heeft, waardoor de uitwendige, of de groote Natuur in den werktuigelijken kring wordt opgenomen, het bloedlaten in alle ziekten, uit gebrek aan krachten, of uit mangel aan *reproductie* ontstaan, moet verworpen worden.

Maar dat, in het algemeen genomen, dan aderlatingen kunnen te pas komen, wanneer *te veel bloed voorhanden is*; om het even, of dit bloed goed is, en alzoo te veel voedt, en ook eene *abnormaal* vermeerderde *reproductie* veroorzaakt; dan wel, of het bloed, ofschoon te veel, doch meer uit gebrek aan *reproductibele* stof, of, om dat het buiten zijnen *organischen* werkkring gesteld is, *mechanisch* hindert, en daarom als een vreemd ligchaam moet aangemerkt worden.

TWEEDE AFDEELING.

Over het bloedlaten bij ontstekingen.

§. 66. Voor dat wij tot de ontsteking (*inflammatio*) overgaan, moeten wij vooraf herinneren, dat het gevoel van ziekte, of hare verschijnsels, niet de ziekte zelve is, maar, dat gene in betrekking tot deze staan, als de werking tot de oorzaak; zoo kan, bij voorbeeld, hoofdpijn uit vele, zelfs tegenstrijdig schijnende, oorzaken ontstaan, zij is alzoo niet de ziekte zelve, maar haar gevolg, hare werking. Alhoewel nu elk denkend Geneesheer zulks zeer wel bezeft, zoo wordt des niet te min dagelijks daartegen gezondigd, en wel voornamelijk bij de zoogenaamde ontstekingen. Naauwelijks heeft

de lijder zijnen Arts eenen steek in de zijde, of pijn in de borst ontdekt, of hij moet, zonder verdere navorsching, om het even in welk gestel zulks ook voorkome, adergelaten worden, zonder onderzocht te hebben, of zulks wel eene ontsteking, en wat de ware oorzaak derzelve zij, of bij welk een ligchaamsgestel deze plaats heeft.

§. 67. Ofschoon men, op den huidigen dag, niet meer zoo willekeurig, als voorheen, bij alle soorten van ontstekingen met het bloedlaten te werk gaat, zoo hebben hierbij toch nog zeer vele misbruiken plaats, en men blijft nog gedurig voorouderlijke vooroordeelen aankleven, hetgeen meestal aan een verkeerd denkbeeld, hetwelk men zich van ontsteking maakt, moet toegeschreven worden. Trouwens, de geheele verklaring derzelve was, en is grootendeels nog niets, als de waarneming van daarmede gepaard gaande verschijnselen. Ook wij gevoelen ons niet in staat, eene juiste verklaring van dit *pathologisch* verschijnsel te geven, maar bekenen gaarne hierin ons onvermogen, en zullen derhalve ook maar zoo veel daarover bijbrengen, als ter bereiking van ons doel noodzakelijk is.

§. 68. Gewoonlijk verdeelde men de ontsteking in algemeene en plaatselijke, welke men door de uitwerkingen (*symptomata*) kenschetste.

Eene algemeene ontsteking (*diathesis seu febris inflammatoria*) beschreef men: door eene vermeerderde levenskracht van het gansche *organismus*, en bijzonder van het bloed, met eene sterkere, en snellere beweging van het hart, en der slagaderlijke vaten, verbonden met sterke dorst, hitte en droogheid. Eene plaatselijke ontsteking werd door roodheid, hitte, en zwelling des lijdenden deels, door eene prikkeling (*incitament*) op hetzelfde veroorzaakt, *gekaracteriseerd*. Niettegenstaande wij nu met een ieder onzer kunstgenooten overtuigd zijn, dat al deze omschrijvingen geene wezenlijke bepalingen der zaak zelve, maar alleen eene aanhaling der daarmede vergezeld gaande *symptomata* zijn, zoo wagen wij het toch niet iets volledigis daarover te zeggen.

§. 69. Tot eene wezenlijke verklaring eener zaak wordt de *noodzakelijkheid* van het ontstaan, en op elkander volgen der verschijnselen vereischt; het moet ten duidelijkste blijken, dat bij eene bepaalde verandering in de Natuur, ook eene bepaalde reeks van voorafgegane aaneengeschakelde veranderingen tot op het laatste *moment* moet plaats gehad hebben. Dit in het oog houdende, zullen wij den oorsprong der algemeene ontsteking (*diathesis inflammatoria*) nagaan, en daarvan de afleiding, als ook het

verband der plaatselijke nader onderzoeken.

§. 70. Worden in een wel *georganiseerd*, gezond voorwerp, waarin alle werktuigen in een *normaal* evenwigt staan, te veel voedsels, of andere tot deszelfs bestaan of *reproductie* noodige *incitamenten* aangebragt; worden deze alle van de daartoe dienstbare werktuigen *geassimileerd*, en in de *massa* der vochten opgenomen, zoo moet met derzelver *quantitativen* en *qualitativen* aanwas, ook haar opwekkend en prikkelend vermogen zoodanig toenemen, dat daardoor de werktuigen werkdadiger worden, gevolgelyk ook het bloed meer *cruor*, meer stof tot *reorganisatie* bekomt; en in eene grootere hoeveelheid bereid worden, dan voor het *individu* noodig is. De bloedvoerende vaten nu daardoor sterker geprikkeld, stuwen hun vocht met meer geweld voort, de *circulatie* door het ligchaam wordt sneller, de ademhaling en polsslagen menigvuldiger, en de werkdadigheid aller werktuigen verhoogd, hunne levensverrigtingen gevolgelyk vermeerderd; het bloed geeft meer strembare deelen aan de *specifieke* werktuigen af; van hier eene *abnormale cristallisatie* der *organische* stoffen, die in de fijnste einden der slagaderen of zoogenaamde haarvaten (*vasa capillaria*) moeten gezocht worden, en in een eigenaardig strembaar worden der vloeibare deelen

bestaat, welke alsdan *abnorme organisatien*, bij voorbeeld, *pseudo membranen* ten gevolge hebben. Ook worden de afscheidingen (*secretiones*) van andere vochten (bij voorbeeld, der gal) in *quantiteit* en *qualiteit* *abnormaal* veranderd en tot de *normale* verrigtingen ongeschikt gemaakt. In de algemeen vermeerderde *vitaliteit* van het geheel *organismus* nemen niet minder de *sereuse* vaten (*vasa serosa vel capillaria*), als voortzettingen der slagaderen ook derzelver aandeel, deze anders alleen voor die vochten vatbare vaten, welke de volkomenheid van het bloed nog niet erlangd hebben, zijn door de algemeene verhooging der levensvermogens, als 't ware, in slagaderlijke vaten veranderd (*m*), het bloed is nu *indifferent* voor dezelve geworden, en wordt daardoor opgenomen (*n*); veroorzaakt door zijn vermeerderd *plastisch* vermogen niet zelden *desorganisatien*, die wederom de bron van vele ziekten worden, of zij eindigt met den

(*m*) Men kan hier over met veel nut het voortreffelijke Werk van Xav. Bichat *Anatomie generale appliquee a la physiologie et a la medicine, premiere partie, tome second, an x. 1810, pag. 492.* nalezen.

(*n*) Van deze verschillende soort van *sereuse* of haarvaten, waarin het bloed zich ophoopt, hangen, onzes erachtens, grootendeels de verschillende soorten van ontstekingen af.

dood; want het *maximum*, de hoogste graad der werkdadigheid van het levensvermogen moet, door de groote vermindering der vatbaarheid voor prikkels, (§. 16 en 23.) eindelijk in nul overgaan.

§. 71. Is nu bij deze algemeene *diathesis hypersthenica* een of ander deel bijzonder *geëxalteerd*, of volgens zijne hoedanigheid met veel bloed voorzien, zoodat aldaar de (§. 70.) vastgestelde voorwaarden, zoo wel in het bloed, als in de *vasa serosa*, tot eene ontsteking gezet zijn, zoo wordt hetzelfde *abnormaal* met bloed, bij voorkeur, opgevuld, of, om mij beter uit te drukken, de *sereuse* vaten van hetzelfde nemen, het hun anders vreemde, bloed op, het deel wordt rood, heet, zwelt aan, en de ware ontsteking is voleind, geschiedt zulks in de longen, zoo heeft men eene *peripneumonia*; in de *pleura* eene *pleuritis*; in de lever eene *hepatitis*; in de gebarmoeder een *metritis*; enz. En dit zijn de ware plaatselijke *sthenische inflammations*, waar het bloed en de vaten zulk eene overmatige *tendens* tot *organiseren* bezit, dat het in die deelen, waar het zich ophoopt, spoedig stremt. Daarom vindt men bij lijkenopeningen der, aan dergelijke ontstekingen, bij voorbeeld, der longen, omgekomenen voorwerpen, meermalen deze weke, losse zelfstandigheid in eene harde den lever gelijkende *masse* veranderd.

§. 27. Zoodanig een algemeene, *inflammatorische* (*febris inflammatoria*) of (beter genoemde) *hypersthenische* toestand, zoo wel als plaatselijke ontstekingen, erkent men nu niet alleen uit eenen vollen harden pols, uit eene snellere ademhaling, uit vermeerderde warmte, roode, brandige pis, enz. maar men moet eene reeks van voorafgegane oorzaken, de gansche *constitutie* van het voorwerp, en andere daarmede vergezeld gaande omstandigheden gadeslaan, en als dan is het minder moeilijk, dezelve te erkennen. Zoo veel nogtans is zeker, dat deze toestand ten huidigen dage, bij onze tegenwoordige leefwijze, en verzwakt *organismus*, niet zoo dikwerf voorkomt, als men gewoonlijk veronderstelt. Niet te min echter leert de onderzinding, onder anderen in de jaarboeken van Horn (o), dat zulke *hypersthenische* ontstekingen *epidemisch* kunnen heerschen, en dit is ook uit hetgeen wij in onze Inleiding gezegd hebben (§. 29) zeer wel te verklaren. *Hypersthenie* en *asthenie* zijn immers reeds vormen van ziekten, welke wederom van verschillende wijzigingen der *elementaire* stoffen afhangen. Voor zoo verre nu zoodanige wijzigingen door de in-

(o) *Archif für medicinische erfahrung, jahrgang 1809, 2ter und 3ter band.*

werking der groote (*chemische*) Natuur bewerkt, en algemeen kunnen worden, kan ook de form der ziekte daarvan, *epidemisch*, afhangen.

§. 73. Uit de korte hiervan gegevene schets blijkt reeds ten duidlijkste, welk geneesplan hier te maken is. Want elk verlicht Geneesheer ziet duidlijk, dat het *luxurierend organis-*
mus getoomd, en de *sereuse* vaten wederom tot derzelve *normalen* stand moeten terug gebracht worden. Onttrekking van voedsel, aftapping van vochten, bijzonder van het bloed, zijn hiertoe de doelmatigste middelen, onmogelijk kunnen hier dusdanige middelen *geindiceert* zijn, die de werkdadigheid van het *organismus* opwekken, maar men moet zoo veel, en zoo dikwerf bloed aftappen, tot dat men ziet, dat de nog vermeerderde werkdadigheid in het *organismus* voorhanden is. Immers, het komt er hier op aan, de *desorganisatie*, of *organische metamorphosen* aftewenden, om dat, zoodra zich deze ingesteld hebben, alle aderlatingen vruchteloos zouden zijn, vermits zij als dan wederom gansch andere ziekteformen zijn, welke daardoor niet konden genezen worden. De hoeveelheid en de tijd der aderlatingen hangt af van den graad en de hevigheid der ontsteking, stellige bepalingen kan men hiervan niet maken; al hetgeen men hier van bepaalde dagen, na

welke men niet meer zoude durven aderlaten, gezegd heeft, is van geene beteekenis, en berust blootelijk op vooroordeelen. Zoo lang het levensvermogen in eene te groote werkdadigheid is, zoo lang nog geene *desorganisatie*n in de lijdende deelen plaats hebben, zoo lang is het nog tijd ader te laten. Hoe vroeger men nogtans zulks doet, des te meer hoop heeft men zijn doel te bereiken. Zijn bij dezen algemeenen *inflammatorischen* toestand nu ook plaatselijke ontstekingen ontstaan, zoo voege men bij deze algemeen verzwakkende middelen, zoo zulks de ligging van het deel of werktuig toelaat, ook nog plaatselijke, en hiertoe kunnen omslaggen van koud water, of zoodanige middelen, van welke de ondervinding geleerd heeft, of zoude leeren, dat zij *specifiek* op de *sereuse* vaten van het lijdend deel werken, zonder de *vitaliteit* van deze of andere deelen te vermeerderen, van grooten dienst zijn.

§. 74. In Wintermaand van het jaar 1809 hadden wij eenen lijder ter behandeling, wiens ziektebeschrijving hier niet te onpas is, omdat zij tot staving onzer afdeeling over deze soort van ontstekingen kan dienen:

P..., een koetsier, omtrent 26 jaren oud, genoot, tot voor bijna twee maanden, de beste gezondheid, en had een zeer *robust* en sterk

gestel. Als toen kreeg hij, door eenen onreinen bijslaap, voor de eerste maal, eenen druiper, waarvan hij, door eenen Chirurgijn, zoo verre genezen was, dat nog maar eene onmerkelyke uitvloeijing van een wit slijm, was overgebleven; nadat hij echter sterk te paard gereden had, werd hij den daarop volgenden nacht door zware hoofdpijn en hitte, met sterke pijn in den regter bal, zoodanig aangedaan, dat hij onze hulp verzocht. Het voorkomen van dezen man toonde een wel doorvoed ligchaam aan. Hij klaagde over sterke hoofdpijn en verstopping der neusgaten, over droogheid in den mond, en sterken dorst. Zijne tong was droog en wit beslagen; de wangen zeer rood; beide de ballen gezwollen, en zeer pijnlijk, de regter bal had de gootte eens mans vuist; de uitvloeijing uit den pisleider was vermeerderd; de pols was trillend (*fibrans*), vol, hard, en niet menigvuldig; de huid heet en droog, de waterlozing brandig en pijnlijk, daarbij had hij geene *sedes*; overigens gevoelde hij zich niet mat, en was tamelijk opgeruimd van gemoed. Wij schreven hem voor het volgend *laxans* *℞. Elect. lenitiv. ʒi. Nitr. potass. ʒi. Syr. rubi idæi ʒi. Aq. hordei ʒvi. S.* in twee keeren te nemen. Om de ballen lieten wij compressen, met koud water bevochtigd, omslaan. — Den volgenden dag

was de ziekte, ofschoon hij driemaal afgang gehad had, niet beter; de hoofdpijn was sterker, de ballen pijnlijker en nog meer gezwollen, de hitte vermeerderd, het wezen rood, vol, de oogen glinsterend, de pols vol en hard. Laatstleden nacht had hij geijld, overigens gevoelde hij zich niet mat, maar was opgeruimd van gemoed, en zoude, volgens zijn zeggen, indien hij geene pijn had, lust hebben om uit te gaan, ook was zijne eetlust niet geheel verdwenen. Wij lieten hem 8 oncen bloed aftappen, en de vorige in- en uitwendige middelen door gebruiken. Den derden dag vonden wij hem merkelyk beter, de hoofdpijn en hitte waren dadelijk verminderd, de koorts was gering, ook de pijn en ontsteking der ballen merkelyk minder, de tong niet meer zoo droog, echter nog met eene witte huid belegd. Omdat hij 4 malen *sedes* had gehad, gaven wij hem dezelfde *mixtuur*, zonder *Elect. Lenitiv.*, maar ook de koude omslagen werden voortgebruikt. — Tot den zesden dag bleven wij met deze middelen, en eene magere *dieet* voortgaan, in dezen tijd beterde de *patient* dagelijks, zoo dat hij nu zonder koorts en pijn was; de ballen hadden bijna hunne natuurlijke grootte en veroorzaakten hem geene pijn; de eetlust was goed, en de *patient* wist over niets te klagen,

weshalve wij niets verder voorschreven , alleen lieten wij hem nog de omslagen om de ballen voort gebruiken.

§. 75. *Aanmerking.* Uit het geheele gestel, de leefwijze van den man , en andere omstandigheden bleek , dat hij *sthenische* aanleg had , dat de *sereuse* vaten der ballen daarin deelden , en daarom ontstoken waren , en onze behandeling schijnt te bewijzen , dat wij ons niet bedrogen hadden.

§. 76. Hebben wij nu de oorzaken der *topische hypersthenische* of wezenlijke ontstekingen in eene vermeerderde *vitaliteit* van het bloed , van het geheele *organismus* , en bijzonder in die der verlengingen der slagaderen , waardoor deze *sereuse* vaten het bloed opnamen , gevonden , zoo hebben wij tevens daarbij kunnen opmerken , dat deze soort van ontstekingen geheel van die moet verschillen , welke onder den naam van *passive* of *asthenische inflammationen* bekend is , en , helaas ! zoo dikwerf met deze verwisseld wordt. Trouwens , bij eenen *asthenischen* toestand kan men geene vermeerderde werkdadigheid van het gansche *organismus* , even min , als van eene vermeerderde *vitaliteit* van het ontstoken deel , van de haar- of *sereuse* vaten veronderstellen ; hier moet gevolgelijk eene andere oorzaak voorhanden wezen , waarom het

bloed zich in het deel ophoopt, en dezelfde plaatselijke verschijnselen te weeg brengt, als bij de *active* ontstekingen plaats hebben, zoo zelfs, dat het niet zelden moeilijk is, deze van gene te onderscheiden, en men veelal gewoon is, daartegen dezelfde geneeswijze te bezigen. Gewoonlijk neemt men de hier volgende verklaring aan: werktuigelijke inwerkingen of scheikundige scherpten of prikkels, hetzij, dat zij van buiten op het *orgaan* worden aangebragt, of in het ligchaam ontstaan, bij voorbeeld, *putride*, *acide*, *podagreuse*, jigt of andere, zich op het lijdend deel werpende, stoffen, veroorzaken eene vermeerderde werkdadigheid in hetzelve, en wel bijzonder in zijne slagaderen, waardoor, volgens de algemeen aangenomene stelling, *irritatio attrahit*, het bloed met meer geweld daar heen wordt gelokt, en op deze wijze eene ontsteking veroorzaakt. Om nu het bloed van het ontstoken deel afte leiden, moet men aderlaten, en wel zoo nabij het deel zelf als mogelijk is.

§. 77. Beschouwen wij de dierlijke bewerktuiging als een op zich zelf bestaand wezen, hetgeen door zijne eigene werkzaamheid, dat is, wat het is; betrachten wij hetzelve, gelijk wij het ons in de Inleiding voorgesteld hebben, zoo vinden wij, dat dusdanige *machinale* voor-

stelling tegen de wetten van de Natuur aandruischt, want, *vooreerst*, kunnen wij ons (§. 20.) geene prikkeling (*incitatio*) op een deel of werktuig denken, zonder dat op den duur het geheele *organismus* daarin betrokken wordt, en, *ten tweeden*, konde zoodanig eene plaatselijke prikkeling de voorwaarden niet te weeg brengen, welke wij gezien hebben, dat tot eene ware ontsteking vereischt werden. Hoe, immers, zoude daardoor de levensvermogens der voortzettingen van de slagaderen zoodanig kunnen vermeerderd worden, dat het bloed niet meer voor hun *indifferent* was? De reden toch van deze misvatting is gelegen in het verkeerde omtrent prikkels gevormde denkbeeld. Men verwisselde veelal de werking der *inciterende* midelen met die der *chemische* of *mechanische*; en zelfs mannen van de grootste verdiensten beschouwden bijna alles, wat op het dierlijk zamenstelsel werkte, als een prikkel (*incitament*). Alhoewel Röschlaub, op vele plaatsen van zijn Geneeskundig Magazijn (*p*), de begrippen tusschen scherp en prikkelend (*inciterend*) ten duidlijkste heeft uit een gezet, zoo oordeelen wij het toch gepast, ook hier nog eens te herhalen, wat wij onder *chemische* en *mechanische*

(*p*) *Magazin der Heilkunde*, 5ten bandes, erstes stuck.

scherpten verstaan; wat eigenlijk scherpe vochten zijn; of, en in hoe verre zij in een levend voorwerp kunnen voortgebragt; en eindelijk, hoe derzelver werking op een levend deel moet beschouwd worden.

§. 78. Door *mechanische* scherpten kan men niets anders verstaan, dan puntige, of snedende lichamen, waardoor het verband der vaste deelen, waarop zij werken, verstoord wordt. *Chemische* scherpten noemen wij dezulke, welke de bestanddeelen van een bewerktuigd of onbewerktuigd voorwerp oplossen, zich daarmede scheikundig verwandschappen, en derzelver verband verstooren, bij voorbeeld, sterke zuren, bijtende loogzouten, sterke hitte, enz. — Bij de veronderstelling, dat de vochten dusdanige hoedanigheden zouden kunnen aannemen, voegde men die van prikkelend voor het levend voorwerp, waaraan men niet zelden inwendige ontstekingen toeschreef. Indien nu de vochten alzo *chemisch* op hun *organismus* zouden werken, zoo moesten zij immers ook eenen dusdanigen graad van scherpte in het ligchaam erlangd hebben, als daartoe vereischt werd. In onze Inleiding (§. 29.) is echter de onmogelijkheid van volstrekt scheikundige werkingen in het levend voorwerp daardoor gebleken, dat het leven juist daarin bestaat, dat het geene

scheikundige inwerkingen , als zoodanig dult , maar dat het dezelve naar zijn eigen *organismus* wijzigt , en op deze wijze bijzondere levensverrigtingen bewerkt ; dat verder , zoodra de *chemische* of *mechanische processen* , waarin het leven der groote Natuur bestaat , hun vermogen op het *individuele organismus* doen *prævaleren* , hetzelve als dan aan scheikundige wetten onderwerpen , en alzoo verstooren.

§. 79. Naarmate een voorwerp gezond en sterk is , zijn deszelfs levensverrigtingen ook *normaal* , en de vochten erlangen de , tot eene behoorlijke *assimilatie* en *reproductie* vereischte , hoedanigheden , zij zijn gepaste *incitamenten* of prikkels voor het ligchaam , waardoor de levensverrigtingen behoorlijk worden gaande gehouden. Worden daarentegen de levensverrigtingen door de eene of de andere inwerking min of meer gestoord , zoo dat zij van den *normalen* staat afwijken ; of met andere woorden : wordt de mensch ziek , als dan wint de uiterlijke Natuur , die wij onder scheikundige inwerkingen hebben leeren kennen , meer en meer veld , de vochten kunnen niet meer , gelijk in eenen gezonden staat , afgescheiden worden , of worden in hare grondstoffelijke vermenging veranderd , neigen meer tot het *chemismus* , hetgeen zoo verre gaan kan , dat zij , bij het afsterven van het voorwerp , of een

deel van hetzelfde, ook aan gansch scheikundige wetten onderworpen worden.

§. 80. Om het even nu of de vochten *primair*, door hare eigene grondstoffelijke menging, of wel *secundair*, door de bewerktuiging harer werktuigen ziek zijn, zoo is het er toch verre af, dat met deze neiging tot het *chemismus*, ook hare werking op een levend voorwerp meer en meer prikkelend, *inciterend* zoude kunnen genoemd worden. Al wierden zij ook geheel scherp, zoo leert zoo wel de ervaring, als eene gezonde *physiologie*, dat haar prikkelend vermogen daardoor niet alleen niet vermeerderd, maar zelfs verminderd moest worden. En hierin komen wij alzoo met den voortreffelijken Onttyd niet overeen, die, ofschoon hij de scherpe vochten, met ons, als volstrekt scheikundig verwerpt, toch (q) haar prikkelend vermogen, met den grooten Hufeland (r) erkent, zoo als uit zijne eigene woorden zal blijken: „ Uit alle deze „ daadzaken, ” zegt hij, (die bewijzen, dat er kranke vochten plaats hebben) „ is het klaar- „ blijkelyk, wat men van de zoo zeer bestre- „ dene leer van scherpten te denken hebbe.

(q) *l. c.* derde stuk, pag. 33.

(r) *Über die Natur, und Heilart der Schrofelkrankheit.*

„ Immers, indien men zich bij het woord *acri-*
 „ *monie*, eene zuure, zoutachtige of rottige
 „ scherpte voorstelt, bestaat er zeker niets der-
 „ gelijks in het menschelijk ligchaam; maar
 „ wanneer men daarentegen met Hufeland door
 „ *acrimonie* niets anders verstaat, dan een be-
 „ trekkelijk begrip van eene te sterk prikkelende
 „ gesteldheid der sappen in het algemeen, of
 „ van het een of ander dierelijk vocht in 't bij-
 „ zonder, zoo is dit leerstelsel, verre van ver-
 „ werpelijk, volkomen op de ondervinding ge-
 „ grond, nademaal in onderscheiden ziekten de
 „ *proportie* en *relatie* der bestaandeelen des
 „ bloeds, eene merkbare verandering ondergaan,
 „ en deze veranderde wijziging van het *orga-*
 „ *nisme* des bloeds noodwendig in de onder-
 „ scheiden werktuigen der afscheiding eene bij-
 „ zondere prikkeling veroorzaken moet.” Voor
 een oogenblik toch eens toegegeven, vochten *in-*
citeren, of prikkelen des te meer, hoe scherper
 zij zijn, zoo moest in een ligchaam, waarin de
 vochten scherp waren, of neiging daartoe had-
 den, en gevolgelyk meer of min *inciterend*, prik-
 kelend waren, de opwekbaarheid en levensver-
 mogens in evenredigheid ook vermeerderd zijn.
 De dagelijksche ervaring echter leert ook hier-
 van het tegendeel; onder de ziekten immers,
 die men aan zoodanige scherpe vochten het meest

toeschreef, behooren voornamelijk: rotkoortsen, scheurbuik, kwaadsappigheid (*cacochymie*). Terwijl nu elk verstandig Geneesheer altoos met prikkelende *inciterende* middelen daartegen te velde trekt, zoo moesten dezelve door de nog daarbij gevoegde prikkelingen erger worden, waarvan toch de ervaring het tegendeel leert.

Volgens ons begrip van prikkelen, kunnen wij alzoo de gevolgtrekking, dat, ofschoon de *proportie* en *relative* betrekking des bloeds of vochten in 't algemeen, in onderscheiden ziekten eene merkbare verandering ondergaat, zij daarom ook noodwendig, in onderscheidene werktuigen, eene bijzondere prikkeling (het welk nog geene sterkere is) moet veroorzaken. Zeker is het, dat zulke *abnormaal* veranderde vochten eene bijzondere werking in het *organismus* moeten te weeg brengen; deze nogtans behoeft in geene prikkeling te bestaan, maar moet veeleer in eene te gering prikkelend (*inciterend*) vermogen derzelven haren grond hebben. Ofschoon hier, onzes erachtens, het verschil meer in de beteekenis van prikkel, dan wel in den aard en werking van zoodanige vochten, moet gezocht worden, zoo vinden wij nogtans de uitdrukking *prikkel* hier zeer oneigenaardig, omdat zij, voornamelijk bij het ontstaan van ontstekingen, tot

valsche verklaringen, en zelfs tot verkeerde geneesplannen aanleiding geeft.

§. 81. Door de *mechanische* zoo wel als *chemische* scherpten wordt nu het bestaan, zoo wel van *organische*, als *inorganische* voorwerpen gestoord; wie toch, die eene behoorlijke kennis van de dierlijke huishouding heeft, zoude zoodanig eene *mechanische* of *chemische* werking op het levend ligchaam, prikkelend, *inciterend* noemen, naardien het (§. 18.) bewezen is: dat prikkelend, opwekkend, *inciterend*, alleen de voorwaardelijke, beperkende inwerkingen op het *organismus* kunnen genoemd worden?

§. 82. Na deze uitweiding keeren wij thans wederom tot de plaatselijke *asthenische* of *passive* ontstekingen terug. Ook Röschlaub heeft over dezelve in zijn *Magazijn* gehandeld; in hoe verre wij met hem daarin overeenstemmen, zal uit het volgende blijken. De ondervinding leert, dat na eenen toereikenden sterken slag, stoot, drukking of wrijving op een in- of uitwendig deel van het levend ligchaam, dit deel dikwerf opzwelt, rood, heet en pijnlijk, dat is, ontstoken wordt. Deze ontsteking kan nu, naar het aanbelang van zulk een deel, voor het dierlijke werktuig zeer aanmerkelijk zijn, zelfs zoo, dat het geheele samenstel daarin betrokken wordt. Dat deze ontsteking nu door geene buitengewo-

ne prikkels kan veroorzaakt worden, hebben wij (§. 80 en 81.) gezien. Door de *mechanische* inwerking worden de deelen gekwetst, verlamd, de *vitaliteit* der *sereuse* vaten, is hier niet gelijk bij *sthenische* ontsteking, vermeerderd, alzoo niet in staat, het bloed optenemen, maar hetzelfde dringt, reeds bij eene *normale circulatie*, werktuigelijk in hetzelfde, het daarin gedreven bloed blijft zich ophoopen, de vaten hebben geen vermogen hetzelfde voort te stuwen, of zijn zelven verscheurd, zoo dat het bloed in het celwijs weefsel uitgespat is, zelfs worden de kleine *arteriën* ook daarmede opgevuld. Zal men nu hier aderlaten, om het bloed daardoor wederom afte leiden? Zulks zal voorwaar geen verlicht Geneesheer, die door geenen sekten- of partijgeest verblind is, durven aanraden, maar met ons ligtelijk bezeffen, dat bij soortgelijke, op zwakte berustende, ontstekingen, niet alleen geene aderlatingen te pas komen, maar van groot nadeel moeten zijn, dewijl, *vooreerst*, de reeds verzwakte deelen nog meer daardoor verzwakt worden; en *ten anderen*, zoude men, bij den voortdurenden omloop, het bloed uit dezelve daardoor niet kunnen afleiden, integendeel het moest zich daarin (door de vermeerderde toegevenheid der vaten) nog meer ophoopen, en de ontsteking gevolgelijk

niet alleen verergerd , maar het deel zoodanig van zijne nog overige *vitaliteit* beroofd worden , dat het hoe langer , hoe minder de scheikundige inwerking der groote Natuur wederstaan zoude , maar aan derzelve wetten onderworpen wierd ; zoodat eindelijk verettering , zelfs *gangraena* of *sphacelus* welligt de gevolgen van dit bloedvergieten zijn konde. Gepaster zouden hier uitwendige , zoogenaamde *tonische* , versterkende middelen , bij voorbeeld , *aromatische cataplasmata* , of inwrijvingen , en zelfs bij een verzwakt voorwerp , ook inwendig versterkende geneesmiddelen *geindiceert* zijn , om , als 't ware , van binnen naar buiten op het lijdend werktuig te kunnen werken.

§. 83. Hetzelfde heeft plaats , wanneer de vaste deelen bij zoodanig eene ontsteking gekneusd , of derzelve verband verbroken is , bij voorbeeld , bij wonden , verscheuringen , beenbreuken , ontwrichtingen , darmbreuken , enz. hier hebben dezelve omstandigheden plaats , gevolgelyk is ook , na het herstellen van dusdanig een deel in zijnen vorigen staat , hetzelfde geneesplan te volgen. Aderlatingen komen hier even min , als in de hier boven (§. 82.) aangehaalde gevallen te pas , moeten zelfs voor deze ontstekingen zeer schadelijk zijn , en dezelve vermeerderen. Ook dan zijn zij verwerpelyk , om

daardoor, gelijk wij nader zien zullen, de ontwrichte leden, zoo als men voorgeeft, te ver-
slappen, opdat zij meer toegeven; of om de
krampachtige zamentrekkingen wegtenemen, en
dus de hinderpalen opteruimen, welke de her-
stelling derzelven verhinderen.

§. 84. De gewoonte om bij *herniæ incarceratæ*
ader te laten, keuren wij, om dezelfde reden,
ook gansch af, ten zij dat bij dezelve vooraf
eene algemeene *diathesis inflammatoria*, of *hy-*
persthenische toestand plaats vond; alsdan moest
men deze door verzwakkende middelen beteu-
gelen, en niet wegens de *incarceratie* bloed la-
ten; dan in alle gevallen moeten deze deelen,
wanneer ook niet *quo ad causam*, dan toch *quo*
ad effectum verzwakt zijn, en geene der van ons
vastgestelde voorwaarden voor eene *active* ont-
steking, kunnen te weeg brengen. Vinden der-
halve deze *abnormaliteiten* bij een anders gezond
voorwerp plaats, alsdan moet de Arts vooral
zorg dragen, dat het reeds, door deze nadee-
lige inwerkingen, verzwakte voorwerp, nog niet
meer verzwakke, maar veeleer door opwekken-
de en versterkende geneesmiddelen te hulp ge-
komen worde, opdat het onder dezen drukken-
den last niet bezwijkte, maar de plaatselijke hin-
dernissen zoodanig tegenstand biede, dat het
lijdend deel niet aan het, zich door *gangraena*,

of *sphacelus* openbarende *chemismus*, onderworpen worde; hij vermijde gevolgelijk bij zulke omstandigheden vooral de aderlatingen, of verzwakkende middelen, dewijl zij niets dan nadeel knnnen bewerken, en noch kramp, (zoo als wij verder hier onder zullen aantoonen) noch de ontsteking, of eenige andere hindernis kunnen wegnemen.

§. 85. Belagchelijk komt het ons voor, bij verouderde *luxatien* het ligchaam zoodanig te willen uitmergelen, tot dat de *rigiditeit* daardoor verminderd worde, om dus het deel op zijne plaats te kunnen brengen. Al werd daardoor nu ook al eens het deel in den *normalen* staat terug gebragt, hetwelk echter niet waarschijnlijk is, zoo zoude voorwaar niet zelden het leven daardoor er van afgebragt, ja wel eens uitgebluscht kunnen worden; waarvan wij zelfs eens ooggetuige zijn geweest. De man bezweek, en zelf zonder dat het doel daardoor bereikt werd.

§. 86. Bij ontstekingen, die door verbrandingen, etsingen en andere zoodanige scheikundige inwerkingen, ontstaan, is nog het volgende aanmerken: waar zulke inwerkingen geschieden, aldaar houdt het *organische* verband op te bestaan, het zuivere *chemismus* neemt hier deszelfs plaats in, het levens-vermogen is alzoo op

die plaatsen uitgebluscht, waar nu geene levensvermogens zijn, daar kan ook geene prikkelbaarheid, en waar deze ontbreken, geene prikkeling, geene werkdadigheid voorhanden zijn. In zulk een deel alzoo kan men van geene ontsteking, zoo min, als bij *onorganische* ligchamen spreken. Intusschen kan men zich geene dergelijke *desorganisatie* in het *organisch* maaksel denken, zonder daarbij eene evenredige verzwakking der daaraan grenzende deelen te veronderstellen, waaruit dan wederom, met de (in §. 82.) aangehaalde, door *mechanische* inwerkingen veroorzaakte, en in eene oorzakelijke verbinding staande ontstekingen kunnen geboren worden, welke alsdan dezelfde behandeling vorderen, met die omzigtigheid nogtans, dat men de afgestorven deelen, van de ontstokene afscheide, en de van haren opperhuid beroofde plaatsen voor de inwerkingen der *chemische* natuur, bij voorbeeld des dampkringsluchts, beveilige.

§. 87. Hetgeen wij nu over de uiterlijke ontstekingen in het algemeen gezegd hebben, is ook op de innerlijke toepasselijk, zoodra namelijk schadelijke inwerkingen een ingewand, of inwendig deel, bij voorbeeld, keel, long, lever, maag of darmen zoodanig verzwakken, dat daardoor de voorwaarden tot deze soort van ontstekingen aanwezig zijn, zoo kunnen de keel

of longen door inademing van scherpe dampen, plotselijk afwisselende hitte en koude lucht, en andere nadeelige indrukseken, op zulk eene wijze worden aangedaan, dat *angina* of *peripneumonia* de gevolgen zijn. Van denzelfden aard zijn die ontstekingen, welke men veelal bij zoogenaamde rotkoortsen, scheurbuik, of andere ziekten, die men gewoon is aan bederf der vochten toeteschrijven, waarneemt, en men van eene prikkeling dezer scherpe vochten meent te kunnen afleiden. Naardien het echter (§. 80.) gebleken is, dat zoodanige vochten geen vermeerderd prikkelend vermogen kunnen bezitten, veeleer te weinig prikkelen, zoo kunnen wij aannemen, dat de daarmede verbondene ontstekingen niet aan de vochten, maar aan den plaatselijken *abnormalen asthenischen* toestand van het lijdend deel moeten toegeschreven worden.

§. 88. Noch algemeene *hypersthenie*, noch algemeene *asthenie* zijn de onmiddellijke oorzaken van plaatselijke ontstekingen; maar derzelver naastte oorzaak moet in het lijdend deel zelf gezocht worden; en wel bij de *sthenische inflammatie* in eenen *activen*, en bij de *asthenische* in eenen *passiven* toestand van de *sereuse* vervolgingen der *arterien*, bij gene wordt het bloed daarin opgenomen, en daarop *gereageerd*, terwijl het bij deze daarin wordt gedrongen, en *mechanisch*

opgehoopt. Het doel van den Arts is nu de *disproportie* in de *sereuse* vaten te herstellen, en even zoo als wij (§. 73.) gezien hebben, dat zulks bij de *active* ontstekingen door aderlatin-gen moet bewerkt worden, zoo zijn bij de *pas-sive*, opwekkende middelen aangewezen, die niet alleen de *vitaliteit* van het algemeene *organismus* vermeederen, maar voornamelijk zulke, waar-van de ondervinding geleerd heeft, dat zij bij-zonder op het lijdend deel werken, en aldaar de verzwakte *sereuse* vaten tot werkdadigheid opwekken. Gansch verwerpelijk zijn dus de, op bijzondere *hypothetische* veronderstellingen, of alleen op verschijnselen gebouwde geneeswij-zen, bij voorbeeld, de *antiphlogistische*, wan-neer zij op de valsche veronderstelling van eene buitengewone prikkeling, en misschien verkeer-de benaming berust, gelijk ook die *methode*, welke bloedverdunnende, of oplossende midde-len aanprijst, om de gewaande verdikking en verstopping des bloeds tegen te gaan. Hierbij worden blootelijk de verschijnselen (*symptomen*) in aanmerking genomen; deze wil men wegne-men, zonder de reeks van oorzaken, waardoor zij ontstonden, optesporen, hetgeen toch vooraf bij een wel ingerigt geneesplan moet plaats heb-ben.

§. 89. Zonder eene volledige verhandeling over

ontstekingen te hebben willen geven, meenen wij toch hierover zoo veel gezegd te hebben, als noodig was om onze kunstgenooten opmerkzaam te maken op menigvuldige misbruiken der aderlatingen, welke hier nog dagelijks, alleen op gezag van den naam *ontsteking*, zonder verder, ten minsten naauwkeurig, onderzoek naar de voorafgaande oorzaken, *constitutie* des lijders, of andere omstandigheden, bij herhaling worden gebezigd.

Waarlijk men kan dergelijke misbruiken, welke, zonder beoordeeling der zaak, alleen op gezag van beroemde Mannen berusten, toch met geen anderen naam, als die van vooroordeelen bestempelen.

Hoe dikwijls waren wij, helaas! ooggetuige, dat bij enkele personen, die alle kenmerken van *asthenie* droegen, alleen om eenen steek in de zijde, of eene *angina*, welke niet dadelijk na het gebruik van (dikwerf ongepaste) middelen wilde wijken, bij herhaalde keeren bloed afgetapt werd, waaronder zij eindelijk bezweken. Nog onlangs zagen wij zulks bij een tusschenpoozend (*intermittens*) zijdewee, met hevige koorts, in een uitgemergeld ligchaam, tot het grootste nadeel van den lijder, verrigten.

§. 90. Ook hier zullen wij, gelijk voorheen

(§. 74.), een paar ziekte-geschiedenissen tot opheldering onzer stellingen aanhalen:

Den 3den van Wijnmaand van het jaar 1809 werden wij geroepen bij Kuiper L..., die ons verhaalde, dat zijn dochttertje, oud 16 jaren, zich zeer ziek bevond, het meisje was, ofschoon altoos schijnbaar gezond en zonder geneesmiddelen, toch gedurig sukkelend; dan had zij pijn in het hoofd, dan elders, daarbij at zij zeer onregelmatic; de laatste jaren hadden de ouders zulks aan de nog niet verschenen *menstrua*, toegeschreven. Ofschoon wij nu niet met zekerheid de oorzaak van hare gedurige onpasselijkheden konden bepalen, zoo geloofden wij toch dezelve aan verzwakte *digestie organen* te moeten toeschrijven. Eenige dagen had zij nu aan zware verkoudheid *gelaboreerd*, waarschijnlijk door het zitten in eene doorgaande togtlucht veroorzaakt, zij klaagde over loomheid der leden, moest gedurig hoesten, en konde met moeite fluimen opgeven. Deze toestand was echter sedert gisteren zoo verergerd, dat zij noodig vonden onze hulp te vragen. De lijderes had een mager en tenger voorkomen, haar anders bleek aangezicht was nu opgezet en rood; zij klaagde over zware drukking op de borst, sterke drooge afgebroke kuch, hevigen dorst, hitte en zweet over het geheele ligchaam, met loomheid door

alle leden ; de hoofdpijn was ondragelijk , de tong droog en rood , met een geel beslag in het midden , de pols klein en *frequent* , 110 slagen in de minuut , volstrekt geene eetlust. Zij had op eene *dosis Rabarber* , 4 dunne waterachtige *sedes* gehad , waardoor de zwakte zeer was toegenomen. Wij schreven haar het volgende voor : *R. Radicis Polygalæ Senegæ. ʒβ. Coq. cum aq. commun. p ¼ horæ. Colat ʒviii. adde Carb. ammoniæ pyro. anim. liquid. ʒi. Syr. diacod. ʒi. M. S.* Alle uur twee lepels vol te nemen. De borst lieten wij met een *linimentum volatile cum camphora* , eenige maalen op den dag , inwrijven. Voor den dorst werd haar melk met water verdund , telkens , maar weinig op eens , gegeven. *Den 2den dag* , de zieke had deze nacht weinig geslapen , echter scheen de koorts iets minder , de pols 100 slagen , de benaauwdheid op de borst en de overige *symptomen* bleven voortduren ; de geneesmiddelen als gisteren. *Den 3den dag* , de zieke had dezen nacht niets geslapen , maar was zeer onrustig geweest , de ademhaling allermoeijelijkst , hijgend en pijnlijk , de hoest droog , afgebroken , en met moeite konde zij bloedige taaije fluimen opgeven , de tong geheel geel , dik belegd en droog , de smaak lelijk , walging in het eten ; de dorst en hoofdpijn aanhoudend sterk , de pols klein , snel , *frequent* , 140

slagen in de minuut. $\mathfrak{R}$. *Rad. Polygal. Senegæ* ;
rad. Serpent. virg. a a $\frac{1}{3}$ β . fiat l. art. infusio, co-
laturæ $\frac{1}{3}$ viii. adde Carb. ammoniac. p. a. liq.
Aether. sulphur alcoholisat. a a $\frac{1}{3}$ i. Syr. Althææ $\frac{1}{3}$ i.
M. S. als het vorige te nemen. Verder $\mathfrak{R}$. *hy-*
dro sulphur. oxyduli stibii gr. β . Camphor. de-
purat. gr. ii. Sacchar. alb. gr. x. M. S. alle
twee uur zoodanig eene poeijer te nemen; daar-
bij een *vesicatorium* tusschen de schouderbladen.
Den 4den dag, de zieke heeft dezen nacht niets
geslapen, maar was minder onrustig, de koorts
en het bezwaarlijk ademen waren, ofschoon
niet erger, toch bij aanhoudenheid, de borst
pijnlijker, de dorst zeer sterk, de tong als vo-
ren, de pols klein en *frequent* 132 slagen in de
minuut, de hoofdpijn ondragelijk, 3 dunne wa-
terachtige *sedes*, het *vesicatorium* had sterk ge-
trokken; wij lieten het genezen. De genees-
middelen werden voortgebruikt. *Den 5den dag*,
de lijderes was dezen nacht zeer onrustig ge-
weest en had niets geslapen, maar veel geijld,
zoo als zij ook nog, bij ons bezoek, deed; de
ademhaling allermoeijelijkst, en zeer pijnlijk;
de hoest aanhoudend droog, zoodat zij met moei-
te taaije, gansch bloedige fluimen konde opge-
ven. Zij klaagde over niets, maar gaf voor zeer
wel te zijn; hare oogen stonden verwilderd,
waren glinsterend en met bloed onderloopen; de

tong zwart en droog, de dorst zeer hevig; de pols snel, klein, tusschenpoozend, en *frequent* over de 160 slagen in de minuut, hierbij *subsultus tendinum*, zij had dezen nacht drie, en dezen morgen reeds 2 dunne stinkende waterachtige *sedes*. *R. Cortic. Peruv. fusc. optimi ℥i. Coq. cum aqua commun. p ¼ hor. sub fin. infunde rad. Serp. virg. ℥β. Colat. ℥viii. adde Carbon. ammoniac pyr. anim. liq. Aether sulph. depurat aa ℥ii. Syrup. Cort. aurant ℥i. M. S.* Alle twee uur twee groote spijslepels vol. Verder *R. Camphor. depurat. gr. xxx. Murias hydrarg. oxydulat. gr. xviii. Opii crudi gr. iii. Pulv. Gummos. ℥ii. M. exact. Dividantur in xii part. æquales. S.* afwisselend met den drank alle twee uur een poeijer; het drinken als voorheen. Een *vesicatorium* op de borst. Den 6den dag, den ganschen dag van gisteren had deze toestand geduurd, tegen den avond was de zieke iets beter geworden, dezen nacht had zij niets geslapen, maar zeer gewoeld; en, hoewel minder als gisteren, geijld; dezen morgen schenen koorts en bezwaarlijk ademhalen iets minder; zij was tusschen beiden bij hare kennis, toch meestal ijlend, had sterke hoofd- en borstpijn, hevigen dorst, de tong droog en zwart, de pols *intermitterend*, klein, *celer* en *frequent*, 155 slagen, de hoest aanhoudend, de fluimen lossen, taar

en bloedig, geene *sedes*, de geneesmiddelen als gisteren, het *vesicatorium* had getrokken, en werd genezen. *Den 7den dag*, dezen nacht had de zieke een weinig doch onrustig geslapen, en scheen dezen morgen niet erger, was minder benaauwd, maar de pijn in de borst en het hoofd bleven, ofschoon minder sterk, aanhouden, zij was volkomen bij hare kennis, de hoest niet zoo sterk en losser, de fluimen geel, taai en met bloedstriemen vermengd, de pols niet meer tusschenpoozend, 130 slagen in de minuut, een sterk zweet overdekte haar lichaam, geen eetlust, maar sterke dorst, de tong iets vochtiger, maar zwart, geene *sedes*, de wond van het *vesicatorium* tusschen de schouderbladen was bijna genezen, op de borst sterk dragend, de geneesmiddelen werden voortgebruikt, uitgenomen de *Calomel*. *Den 8sten dag*, de zieke was merkelyk beter, had dezen nacht tamelyk wel, maar afgebroken, geslapen, de drukking op de borst was geheel verdwenen, de pijn nog weinig, de hoest minder en gemakke-lyk, de fluimen taai, geel en zonder bloed, de hitte minder, de dorst aanhoudend, doch niet zoo hevig, de pols 110 slagen, geen eetlust; de geneesmiddelen werden vervolgd, maar het *opium* weggelaten. *Den 9den dag*, alles beter, de zieke heeft goed geslapen, had geene be-

naauwdheid, noch pijn op de borst of in het hoofd, de eetlust gering, de hoest weinig, de zwakte zeer groot, de poeijers werden wegge-
 laten, de drank voortgebruikt, maar, in plaats
 van twee *dragmen Naphta*, een *dragma Aether
 sulphur. alcool.* daar bijgevoegd; daarbij werd
 haar alle twee uur een kopje krachtige, doch
 magere, kalfs-*bouillon* toegediend, en nu en
 dan een half kelkje vol beste *madera* wijn.
Van den 9den tot den 13den dag, niets merk-
 waardigs, alles werd beter, de zieke gevoelde
 zich, de zwakte uitgenomen, zeer wel, de eet-
 lust was zeer goed, de *sedes* behoorlijk, de
 ademhaling ruim, en zonder het geringste ge-
 voel van pijn. Wij schreven haar een *Decoct* van
 de *Cort. Per.* voor met *Yslandsche mos*, daarbij
 eene voedzame *dieet* van vleesch, eijeren, melk-
 spijzen en weinig groentens, en dus hadden wij
 het genoeg, haar in de laatste dagen van Zo-
 mermaand geheel hersteld te zien. Eenige maan-
 den daarna verzekerde zij ons nog van hare
 gezondheid, welke oneindig beter dan ooit te
 voren was.

§. 91. De *Epicrisis* van de ziekte-beschrijving
 is zoo in het oog vallend, dat wij ons daarbij
 niet lang behoeven optehouden; de voorige staat
 der gezondheid, de aard der koortsen, en der-
 zelve verschijnsels deden ons op eenen met

zwakte gepaard gaanden toestand van het voorwerp besluiten, en gevolgelyk van eene aderlating afzien, welke hier, onzes inziens, van de droevigste gevolgen zoude geweest zijn; wij maakten den aanvang der geneeswijze met zachte, bijzonder het werktuig der ademhaling, opwekkende en in werkdadigheid zettende middelen; namen, vermits deze aan onze verwachting niet voldeden, onze toevlugt tot sterkere; en eindelijk verbonden wij (te meer nog omdat de koortsen een tusschenpoozend karakter schenen te hebben) daarmede de *Cortex Peruv.* en hadden dus het genoegen, onze pogingen beloond te zien. — Wij kunnen ons niet onthouden van hierbij nog eene ziekte-beschrijving te voegen van eenen lijder, die wij nog als *reconvalescent* behandelen, en van wien wij overtuigd zijn, dat zeer velen onzer kunstgenooten rijkelyk zouden adergelaten hebben, terwijl wij zulks om gewigtige reden niet doende, den tegenovergestelden, en, zoo als uit de gevolgen gebleken is, den beteren weg zijn ingeslagen.

§. 92. In den vroegen morgen van den 29sten van Grasmaand 1810, werden wij, met overhaasting, geroepen bij Godfried Sch..l. Wij vonden den lijder overeind zitten in het bed, stenend en kermend, afgebroken naar den adem heigend; eene hevige, stekende pijn in de linker zijde,

welke zich van de tweede tot omtrent de zesde rib, van het middenrif der borst, tot aan de *spina dorsi* uitstreckte, hinderde hem zoodanig daaraan, dat hij volstrekt niet konde inademen, en met zeer veel moeite afgebroken spreken; van de omstanders vernamen wij, dat hij een zeeman was, en tot voor een jaar altoos de beste gezondheid had genoten; toen ter tijd werd hij insgelijks van een zijdewee met hevige koorts en aangetast, waaraan, met hem, (volgens zijn zeggen) toen wel 800 mannen, in een hospitaal te *Enkhuisen*, ziek lagen en vele stierven. Na drie malen adergelaten te zijn, en 8 weken aldaar aanhoudend geneesmiddelen gebruikt te hebben, werd hij eindelijk hersteld. Na dien tijd had hij nogtans nimmer zijne vorige gezondheid weder bekomen, maar was altoos min of meer kortademig, en bij het geringste werk dadelijk vermoeid geweest. Voor drie weken was hij van eene tusschenpoozende koorts genezen, waaraan hij 6 weken gesukkeld had; en voor acht dagen van chankers aan de *glandula penis*. Gisteren, en de vorige dagen, was hij nog zeer wel geweest, had hoegenaamd geene vermoeijenissen uitgestaan, noch zich aan togtlucht bloot gesteld, dezen nacht zelf nog zeer goed geslapen; maar in den ochtend, circa 5 uren, werd hij met dit hevig zijdewee wakker. Zijn gansche ligchaam was met een sterk zweet

bedekt, de man had een bleek, mager voorkomen, geen hoest, geene hoofdpijn, was weinig mat, weinig dorst, zijn tong dik, geel beslagen, niet droog, de pols hard, klein en menigvuldig, 130 slagen in de minuut, gisteren had hij eene *sedes* gehad. Wij schreven voor: *R. Rad. Senegæ opt. ʒβ. Coq. cum aq. com. per ¼ hor. Col. ʒviii. adde Vin. Op. aromat. gr. xii. Carb. amon. pyr. anim. liq. ʒi. Rob. Samb. ʒii. M. S. alle uur twee lepels vol te nemen. Daarbij, om op de borst in te wrijven: R. Ol. Oliv ʒβ. Ammoniac liquid. ʒii. Camphor. depur. ʒii.* Hierover werden hete, gedurig op nieuw gewarmde, wollen lappen gelegd. *Tegen den avond* was alles in denzelfden toestand, het dezen morgen nog bleeke gezigt, was nu zeer rood, het zweet duurde nog voort; de pijn, welke gedurende den morgen verminderd scheen, was nu eerder erger, dan beter; het afkooksel van de *Senega* werd voortgebruikt, en daarbij twee scrupels *Vini Stibiati* en eene once *Mucil. Gum. Arab.* gevoegd; op de lijdende plaats lieten wij een *vesicans* leggen, en daarover een warm *cataplasma* van *aromatieke* kruiden. *Den 2den dag.* Dezen nacht had de zieke niets geslapen, de koorts was nog heviger, dan gisteren, de pijn in de zijde allerveigst, zelfs konde hij geene sterke aanraking

op de pijnlijke plaats lijden; de ademhaling zeer kort, stenend; hij scheen te zullen stikken; de pols klein, snel, tusschenpoozend, 140 slagen in eene minuut; het zweet bleef aanhouden, het gezicht was rood, opgezet, de dorst en hoofdpijn weinig, geene *sedes*, de pis scherp, brandig, en rood met een bezinksel. Wij ontdekten, dat ons de Apothekar geene *rad. Senega* gegeven, maar waarschijnlijk de *rad. Polygal. amara* daarvoor in de plaats gesteld had, weshalve wij daarvoor zorgden, dat wij denzelven in den volgenden drank hadden: *℞. C. Peruv. flav. opt. ℥i. Rad. Senegae ℥β. Coq. cum aq. com. p ¼ hor. Col. ℥viii. adde Carb. ammon. p. a. liq. Aether. sulph. alcohol. a a ℥i. S. alle uur twee lepels.* Verder *℞. Camph. tritae depur. gr. vi. Radic. Ipecacuanæ. gr. ii. Op. crudi. gr. i. Sacchar. albi ℥i. M. exacte fiat pulvis, divide in VI part. aequ. S. alle 4 uren een poeijer.* De wond, welke het *vesicans* getrokken had, lieten wij genezen, en daarover de *cataplasmata aromatica* voortgebruiken. Den 3den dag was de zieke veel beter, en had dezen nacht ook iets geslapen; de ademhaling bleef nog wel kort, bezwaarlijk, afgebroken, stenend en pijnlijk, was echter gemakkelijker dan gisteren; de pols nog klein, en 120 slagen in de minuut, de hitte minder, geene *sedes*, maar hij had

veel water geloosd; het zweet was minder; de geneesmiddelen werden voortgebruikt. *Den 4den dag* was alles beter, de lijder had goed geslapen, de pijn in de zijde was merkelyk minder, de ademhaling vrijer, de koorts gering, de pols 100 slagen, weinig hitte, geen zweet, de tong veel minder, doch nog geel beslagen, geene *sedes*; omdat hij iets trek tot eten had, werd hem eene magere kalfssoep met rijst toegediend. De drank als voren, de poeders en het *cataplasma* werden weggelaten. *Den 5den dag.* De zieke heeft dezen nacht goed geslapen, is vrij van koorts, heeft geene pijn meer in de zijde, dan bij diep inademen, de eetlust neemt toe, hij wenschte rijst, met melk gekookt, te eten, de tong was weinig beslagen, hij had nog geene *sedes* gehad, en klaagde over niets, dan zwakte. De geneesmiddelen bestonden in eene *Decoct. Cortic.* daarvan alle uur twee lepels te nemen. *Den 6den dag.* De zieke heeft zeer goed geslapen, en bevond zich zeer wel, de eetlust is zeer goed, de pijn was geheel verdwenen, zelfs bij diep inademen gevoelde hij geene pijn meer, alleen de wond der spaansche vlieg, die nog niet genezen is, hindert hem nog iets, gisteren heeft hij eenmaal stoelgang gehad, hij neemt alle twee uren twee theelepels van kinapoeijer. *Den 5den van Bloemaand* was de zieke zoo volkomen her-

steld, dat hij geene verdere geneesmiddelen noodig had.

§. 93. Ook hier hebben wij niets aantemerken. Tot deze behandeling besloten wij uit het gestel van den lijder, en zijne gedurige onpasselijkheid was ons een waarborg, dat deze ontsteking der *pleura* op eene verzwakking der *sereuse* vaten moest berusten.

§. 94. Nadat wij thans gezien hebben, dat deze twee soorten van plaatselijke ontstekingen, ofschoon zij zich door dezelfde verschijnselen openbaren, toch in haren aard wezenlijk van elkanderen verschillen, en door tegenovergestelde oorzaken kunnen te weeg gebragt worden, de eene namelijk door eene vermeerderde werkdadigheid der kleinste slagaderlijke water- of haarvaatjes, de andere door verzwakking derzelve; zoo blijft ons nu nog overig te onderzoeken, hoe deze plaatselijke ontstekingen in betrekking tot het geheele *organismus* moeten staan? Of gene bij een overigens zwak *asthenisch* voorwerp; en deze bij een sterk, *robust* of *sthenisch* gestel kunnen plaats vinden? — Het is algemeen als zeker aangenomen, en de ervaring schijnt zulks ook, bij het gebruik der geneesmiddelen, te bevestigen, dat, gelijk de *vitaliteit* van het gansche *organismus* door daarop aangebragte *incitamenten* kan vermeerderd, ook die van bijzonde-

re werktuigen of deelen van hetzelfde, door bijzonder daarop werkende levensprikkels, kan opgewekt worden. Hieruit maakte men deze gevolgtrekking: alzoo kunnen door plaatselijke *positive incitamenten*, ook plaatselijke *active* ontstekingen veroorzaakt worden, zonder dat daarin het gansche *organismus* op eene *sthenische* wijze behoeft betrokken te worden. Dat door scheidkundige of werktuigelijke inwerkingen geene levensprikkels (*incitamenten*) kunnen verstaan, en dat zoodanige inwerkingen niet tot staving der plaatselijk *sthenische* ontstekingen kunnen aangehaald worden, is genoegzaam (§. 77—82.) gebleken. Wij moeten hier zoodanige levensprikkels veronderstellen, die *positief* de *vitaliteit* van een deel vermeerderen. Worden nu ook op een of ander *orgaan* van een *asthenisch* voorwerp plaatselijke *incitamenten* aangebragt, zoo kunnen deze dit verzwakte deel wel tot eene vermeerderde werkdadigheid opwekken, maar niet deszelfs *vitaliteit* zoodanig vermeerderen, dat daardoor de voorwaarden tot eene plaatselijke ontsteking vervuld werden. Hoe immers, zouden de daardoor *abnormaal* verzwakte *vasa serosa* uit hunnen *asthenischen* toestand zoo spoedig in eenen *hypersthenischen* kunnen verzet worden? Hoe het bloed daartoe de vereischte hoedanigheid kunnen erlangen? — Zelfs kunnen wij ons niet voorstel-

len, dat bij een, voor 't overige gezond, voorwerp, zulks op deze wijze zoude kunnen geschieden. Want, vermits het bewerktuigd wezen geene *hydraulische machine* is, maar, volgens onze Inleiding, uit eene aaneenschakeling van werktuigen bestaat, door welker te samenwerking het gansche zijn aanzijn bekomt, zoo is elk *orgaan* onmisbaar voor het geheel, en maakt een wezenlijk bestanddeel van hetzelfde uit. Wordt nu door een *specifiek incitament* de *activiteit* van een dezer werktuigen vermeerderd, zoo moet deze wederom op de naastaangrenzende voortgeplant worden, en dus gaat, bij eenen toereikenden graad van opwekking, en bij een met behoorlijke levensvermogens voorzien lichaam, deze aaneengeschakelde opwekking door alle deszelfs deelen, tot dat het gansche zich in dien zelfden graad van werkdadigheid bevindt, terwijl daarentegen bij eenen zwakken levensprikkel of zwak voorwerp deze opwekking van korten duur en zonder merkelijke werking blijft. Plaatselijke *incitamenten* kunnen gevolgelijk, ofschoon zij de werkdadigheid van een werktuig, zelfs derzelver af en uitscheidingen kunnen vermeerderen, toch nog geene plaatselijke *pathologische*, *sthenische* ontstekingen veroorzaken, omdat zij niet de daartoe, in de haarvaatjes en het bloed, vereischte voorwaarden kunnen vervullen.

§. 95. Wanneer bij een gezond, *robust*, zelfs tot *hypersthenie* geneigd voorwerp, door *chemische*, *mechanische* of verzwakkende inwerkingen, b. v. branden, wonden, kneusen, scherpten, enz. eene ontsteking wordt te weeg gebragt, zoo kan deze niet op eene vermeerderde *vitaliteit* der haarvaatjes, maar wel op eene verlamming of verzwakking derzelve berusten, en moeten, ofschoon de *vitaliteit* van het overige *organismus* ook vermeerderd is, in eene plaatselijke verzwakking haren grond hebben; dusdanige ontstekingen moeten dan ook plaatselijk met *tonische* middelen behandeld worden, niettegenstaande de algemeene *hypersthenie* dikwerf algemeen verzwakkende middelen vordert.

DERDE AFDEELING.

Vooroordeelen der aderlatingen bij opwellingen en congestien van het Bloed.

§. 96. Bij de *sthenische* of *active* zoo wel, als bij de *asthenische* of *passive* ontsteking, hebben wij aangetoond, dat het bloed van de slagaderlijke zijde (§. 70 en 82.) in de haarvaatjes drong. Ook bij *congestien* heeft eene *abnormale* bloedophooping in de kleinste bloedvoerende en haarvaatjes van een werktuig of deel van het lig-

chaam plaats, terwijl echter derzelver verschijnselen geheel anders, als bij ontstekingen zijn, zoo moeten zij ook op gansch andere gronden berusten. Geen ontleedkundige heeft, onzes inziens, het fijne weefsel der kleine bloedvoerende en sereuse of haarvaten zoo voortreffelijk beschreven als Bichat (s), en zoo schoon afgebeeld als Mascagni (t). Hier worden de verbinding der slag- en bloedaderen door de water- of haarvaten zoo duidelijk beschreven en aangetoond, dat daarover geen twijfel meer kan overblijven. Gelijk nu bij ontstekingen het bloed van de slagaderlijke zijde zich daarin ophoopt, zoo kunnen wij ook bij *congestien* aannemen, dat het, zich in de kleine takjes der aderen ophoopende, tot in de haarvaten, waarmede deze aanvangen, kan terug gedrongen worden. Uit deze verklaring van *congestien* ziet men reeds, dat zij van eenen geheel anderen aard als ontstekingen zijn moeten, dat gevolgelyk ook andere verschijnselen daarbij plaats hebben. Want bij ontstekingen wordt eene vermeerderde of verminderde werkdadigheid der haarvaten verondersteld, en als oorzaak derzelven aangemerkt. Bij

(s) *l. c.* pag. 469.

(t) Mascagni *vasorum lymphaticorum historia et ichnographia senis*, 1787.

congestien wordt niet vereischt, dat het bloed tot in deze haarvaatjes moet terug gedrongen worden, maar daar kan zulks geschieden; meestal echter hebben dezelve in de kleinste, soms ook wel in de grootere slag- en bloedaderen plaats, en zij kunnen nooit op eene vermeerderde *activiteit* derzelven berusten. — Ontstekingen kunnen bij eenen *normalen* loop van het bloed door de slagaderen bestaan, terwijl *congestien* gewoonlijk haren grond in eene hindernis van den bloedomloop hebben. Bij *congestien* kunnen alzoo noch verharding, noch verettering, noch verwassing der deelen onder zich ontstaan; en zij zijn, wanneer hare oorzaak in eenen gestoorde bloedloop gelegen is, gewoonlijk niet aanhoudend.

§. 97. Vermits *congestie* in eene onregelmatige ophooping van bloed in de bloedvoerende vaten bestaat, zoo kan zij niet door eene vermeerderde werkdadigheid of *vitaliteit* van het *organismus*, of der lijdende deelen veroorzaakt worden, maar moet, of bij eenen geregelde omloop, in eene verzwakking dezer deelen, of in eenen gestoorde bloedloop haren grond hebben; bevonden zich immers deze bloedvaten in eenen *activen* staat, zoo kon zich het bloed niet daarin verzamelen, maar zij moesten den bloedaandrang wederstaan, en het bloed met een evenredig ver-

mogen verder voortstuwten; ook kan hier de *vitaliteit* der haarvaten niet vermeerderd zijn, en deze kunnen alzoo het bloed, gelijk bij *active* ontstekingen, niet opnemen, omdat hier geene geregelde bloedomloop plaats heeft, maar omdat het bloed hier in deze terug gedrongen wordt.

§. 98. Wij hebben eene *abnormale* bloedop-
hooping in de groote stammen der slag- en
bloedaderen niet tot de *congestien* gerekend, om-
dat deze onder eene geheel andere klasse van
ziekten moeten gerangschikt, en gene eene slag-
aderbreuk (*aneurisma*), genoemd worden, terwijl
men deze met den naam van aderspat (*cirso-
vel varix*) bestempeld.

§. 99. Dusdanig eene bloedophooping nu kan
het reeds verzwakte deel nog meer verzwakken,
en op de naastbijgelegene deelen eenen druk
veroorzaken, waardoor zeer vele ziekteverschijn-
selen kunnen te weeg gebragt worden, welke
naar den aard van het lijdend deel, en de uit-
gebreidheid der *congestie*, zoo wel, als naar den
aard der gesteldheid, zeer verschillend moeten
gewijzigd zijn. Hebben bloedophooping in in-
wendige deelen van het ligchaam plaats, alsdan
kan men dezelve alleen door hare uitwerkselen
(*symptomata*) erkennen, en daarom geven deze
dikwerf tot vele gissingen en valsche veronder-
stellingen aanleiding. Trouwens, hij, die weet,

dat in de dierlijke huishouding zoo vele verschillende *symptomata* van eene oorzaak; en wederkeerig ook dikwijls een *symptoma* van zoo vele verschillende, zelfs tegenstrijdig schijnende oorzaken, kunnen ontstaan, zal het moeilijke derzelve *diagnosis* ligt beseffen. Het is derhalve ook niet te verwonderen, dat men menigmaal bij velerhande soorten van ziekten, tot dusdanige *congestien* zijne toevlugt neemt; te meer, omdat men dan ook dadelijk met dezelve eene aanwijzing tot genezing meent gevonden te hebben; ten voorbeelde hiervan strekken ons hoofdpijn, duizeligheid, ongewone neiging tot slaap, bloedhoesten, enz. waarvan men veelal zoo spoedig geene oorzaken kan ontdekken, en daarom meestal bloedophooping en naar het lijdend deel worden toegeschreven, en wat hierbij nog het ergste is, dadelijk wil men hier tot aderlaten overgaan, wordende dit als de voornaamste hulpbron daartegen aangezien. — Zonder ons echter hier verder met de verschillende soorten van *congestien* en derzelve bijzondere uitwerkselen bezig te houden, zullen wij alleen nog nader aantoonen, wat *congestien* zijn, waarin zij bestaan, en in hoe verre daarbij aderlatingen te pas komen of te verwerpen zijn.

§. 100. Uit bovenstaande verklaring (§. 96.) volgt: dat wij op die plaatsen, waar *congestien*

zijn , meer bloed in de kleine slag- en bloed-
 aderen en soms in de haarvaatjes , dan in den
 gezonden staat , moeten veronderstellen ; zij be-
 rusten alzoo op eene *disproportie* in den bloed-
 omloop ; zoo lang immers deszelfs *harmonische*
 loop door het *organismus* voortduurt , kunnen
 geene ophooping en plaats hebben. Is deze on-
 regelmatigheid nu van eenigen duur , houdt het
 bloed zich eenigen tijd in de bloed- of slag-
 aderen van een of ander deel meer op , zoo
 noemt men zulks *congestio sanguinis* of *plethora*
topica ; geschiedt zulks maar voor een oogen-
 blik , zoo zoude men daaraan den naam van op-
 wellingen des bloeds (*turgescientia sanguinis*) kun-
 nen geven.

§. 101. Ophooping van bloed beschouwde men
 bij *congestien* als de naaste oorzaak van de ,
 daaruit voortvloeiende , ziekten ; met het weg-
 nemen van dit overtollige bloed moest nu , vol-
 gens het algemeen begrip der natuurwet, *tolle*
causam et tolles effectum, ook de ziekte genezen
 zijn , en van hier de reden , waarom men bij *con-*
gestien aderlatingen voor onontbeerlijk hield , zelfs
 dan reeds aanpreef , wanneer men maar eene der-
 gelijke bloedophooping vermoedde.

§. 102. Voor dat wij thans onderzoeken , in
 hoe verre bloed-*congestien* , aderlatingen verei-
 schen , of niet ; achten wij het niet overbodig ,

vooraf iets over het *tolle causam et tolles effectum* te zeggen; zoo waar het ook is, dat met het wegnemen der oorzaak ook de werking op-
 houdt, zoo geldt zulks toch maar alleen van de, de werking onmiddelijk voorafgaande, oor-
 zaak, die namelijk den toereikenden grond van het gewrocht bevat, dat nu deze niet zoo ge-
 makkelijk in de oogen valt, zullen wij uit het volgende zien: Bij het vormen van een goed
 geneesplan, moet men, om tot de naaste oor-
 zaak van de ziekte te geraken, tot eene geheele
 voorafgegane reeks van oorzaken terug keeren,
 om, op deze wijze, tot de aaneengeschakelde
 reeks van oorzaken en gewrochten, die wederom
 oorzaken zijn geworden, te komen. Het ge-
 beurde moet men gevolgelijk opsporen, niet
 alleen om daaruit het tegenwoordige, maar ook
 het nog volgende te kunnen afleiden; trouwens,
 in de gansche Natuur heeft eene voortdurende
 aaneenschakeling van oorzaken en werkingen
 plaats, en zulks moet wel bijzonder bij het le-
 vend voorwerp in het oog gehouden worden;
 dan, hier heeft men niet zelden vele oorzaken
 uit den weg te ruimen, alvorens men tot de
 laatste uitwerking kan geraken. Ook is de op-
 sporing der naaste oorzaak soms niet zoo ge-
 makkelijk, en men ziet welligt eene schijnbare,
 meer in het oog vallende voor de wezenlijke aan.

Tot opheldering hiervan kan ons een meermalen (zoo wij ons niet bedriegen door Girtanger) aangehaald voorbeeld, uit de werktuigelijke Natuur, dienen:

Men drukke met den vinger in eene weeke kleiachtige stoffe, b. v. kleiaarde of week gemaakte was, dan ziet men dezelve voor den vinger uitwijken, en eene deuk ontstaan; ofschoon de druk de naaste oorzaak daarvan schijnt te zijn, zoo blijft de deuk toch staan, niettegenstaande de druk, als naaste oorzaak, ophoudt. De drukkende vinger immers, is hier wel de oorzaak van de daarop gevolgde, maar niet der blijvende deuk, men heeft hier alzoo op meer oorzaken en werkingen te zien, en moet vooraf opsporen wat wederom de oorzaak dezer aanhoudende deuk is; vindt men haar nu in de indrukking zelve, waardoor de bestanddeelen dezer stoffen zoodanig aan elkanderen gekleefd worden, dat de verbinding onder elkanderen sterker blijft, dan dat zij, na het wegnemen der drukking, in hare vorige stelling konde terug komen, maar eene kracht vereischt, welke deze overwint; zoo ziet men, dat het ophouden der drukkende kracht niet toereikende is, tot herstelling van het indruksel in den vorigen staat. Vinden wij, dat dit nu reeds bij de doode voorwerpen plaats grijpt, welke zwaarigheid zal men alsdan

bij de levende niet aantreffen, waar eene gedurige aaneenschakeling van oorzaken en werkingen zich afwisselen? — Ook leert de ondervinding, dat het hier zoo gemakkelijk niet is, de naaste oorzaak van eene nadeelige inwerking op te sporen, als ook dat men behoedzaam wezen, en niet alle schijnoorzaken voor de ware houden, maar dat men alle voorafgegane zoo wel, als tegenwoordige omstandigheden, met alle zorgvuldigheid, raadplegen moet, voor dat men tot dezelve besluite.

§. 103. Keeren wij thans, met deze voorzichtigheidsregelen gewapend, wederom tot de bloed *congestien* terug, alsdan zullen wij weldra ontdekken, in hoe verre het bloed hiervan de naaste oorzaak zijn kan, en of het wegnemen van hetzelfde ook de gevolgen geneest. Het is (§. 96.) aangenomen, dat bij *congestien*, in de bloed- en slagaderlijke vaten van het lijdend deel meer bloed, dan in den staat van gezondheid, voorhanden is; hieruit is alzoo ook die gevolgtrekking, gelijk bij *asthenische* ontstekingen (§. 82.) te maken, dat deszelfs wanden moeten uitgezet en de vaten verwijd zijn, dat gevolgelyk de naaste oorzaak der bloedophooping daarin moet gezocht worden. — Ook hier kan nu deze verzwakking der bloedvoerende vaten of oorspronkelijk zijn, of door de ophooping van het bloed

(door eene hindernis in den bloedomloop te weeg gebragt) veroorzaakt worden.

§. 104. In het voorbijgaan moeten wij nog herinneren, dat zij, die de oorzaak eener bloedophooping in het bloed, *qua talis*, zelf zoeken, ver het spoor bijster zijn; want, aangenomen, dat dit de vaten door zijne verminderde prikkelbaarheid niet genoeg tot *reactie inciteerde*, en deze daarom hetzelfde, met geene toereikende vermogens, konden voortstuwen, zoo moest eene dergelijke *congestie* ook in de overige gezonde deelen van het gansche ligchaam plaats hebben, en *congestien* moesten gevolgelijk ophouden *congestien* te zijn. Daaruit volgt alzoo, dat in het bloed voor zich geene oorzaken van *congestien* te vinden zijn; maar dat zij in de vaten zelve, of in eenen onregelmatigen bloedloop moeten gezocht worden.

§. 105. Ontstaat bij eenen overigens geregelden bloedloop, in een of ander deel, eene *congestie*, zoo moet de oorzaak daarvan in de bloedvoerende vaten van het lijdend deel zelf schuilen, en daar nu het uitzetten en toegeven der wanden der bloedaderen en haarvaatjes even min op een vermeerderd levens-vermogen kan berusten, als dat der slagaderen, zoo kunnen wij ons derhalve hier niets, dan eene verzwakking derzelven van het aan *congestien* onderwor-

pen deel denken; en om deze soort van *congestien* te genezen, is het noodzakelijk, de oorzaak dezer plaatselijke verzwakking, door het gadeslaan der voorafgegane en tegenswoordige omstandigheden te ontdekken, en, zoo mogelijk, door gepaste middelen uit den weg te ruimen. Dat het bloedlaten hiertoe, niet alleen niet aangewezen zij, maar zelfs de bloedophooping moet vermeerderen, blijkt reeds uit de bepaling van den aard dezer bloedophooping, het moge dan geschieden om daardoor de bloedvaten, voor een oogenblik, te ontlasten, en daarna door gepaste middelen dezelve des te beter tot *reactie* te brengen, of dat men door het bloed-aftappen eene grondige genezing meent te kunnen bewerken. In beide gevallen volgt op eene aderlating verminderde *circulatie* in het geheele ligchaam, en niet alleen in het lijdend deel, al werd ook het bloed onmiddellijk daaruit getapt, want indien daardoor de bloedomloop, niet geheel gestaakt wordt, zoo verdeelt zich toch deze vloeistof wederom gelijkformig, en ook de verzwakte vaten vullen zich gelijk voorheen, en zelfs nog meer daarmede op, omdat de verzwaking door het aderlaten nog meer is toegenomen, en zij uit dien hoofde nog minder in staat zijn den bloedaandrang te kunnen wederstaan. Aderlatingen kunnen gevolgelijk in deze soort van

congestien nimmer dienstig zijn , maar moeten altoos als nadeelig beschouwd worden. —

§. 106. Hebben wij de *congestien*, welker bron in de lijdende deelen verscholen is, onderzocht, en aldaar de aderlatingen zeer schadelijk bevonden, zoo zullen wij thans zien, in hoe verre de verhinderde bloedomloop, in algemeene, of in bijzondere deelen, de oorsprong van dezelve zijn kan, en of aldaar aderlatingen te pas komen. Bij ontstekingen hebben wij aangetoond, dat eene zoogenaamde *diathesis inflammatoria* oorzaak daarvan zijn konde, wanneer namelijk (§. 72.) de *vitaliteit* der kleine *sereuse* of haarvaatjes eenen graad hooger gestemd was, zoo dat zij, voor het bloed *indifferent* geworden zijnde, hetzelfde opnamen; of wanneer (§. 95.) bij eene vermeerderde bloedmasse en *sthenischen* toestand van het geheele *organismus*, eene plaatselijke verzwakking dezer vaatjes in een deel of werktuig plaats vond, en het bloed met eenen vermeerderden aandrang in dezelve drong; zulks nogtans kan nu niet bij die soort van bloedophooping en het geval zijn, welke in de bloedvoerende vaten, en alleen *secundair* door eenen beletten bloedloop in de aderlijke haarvaatjes plaats hebben; waarin het, niet door een algemeen vermeerderde, noch verminderde, maar wel door eene belette *circulatie*, kan gedrongen

worden. Alleen die soort van *congestien*, die in eene uitzetting der wanden der slagaderen haren grond heeft, zoude met eenen algemeenen *sthenischen* toestand kunnen gepaard gaan, en, ofschoon zij op zwakte van het deel berust, toch, om den algemeenen *sthenischen* toestand tegen te gaan, eene algemeene *antiphlogistische* behandeling en aderlatingen kunnen vorderen. — Zulke gevallen komen echter zelden voor, en onderscheiden zich alsdan alleen maar van de (in §. 95.) beschrevene ontstekingen, dat het bloed ook hier niet in de *sereuse* of haarvaten is doorgedrongen; en dit is juist die soort van *congestien*, waarvan ons de ondervinding zoo dikwerf leert, dat zij in ware ontstekingen overgaan, of in- en uitwendige verbloedingen veroorzaken, hetgeen ook de groote Reil (*u*), ofschoon maar in het voorbijgaan, heeft aangevoerd.

§. 107. Veelal worden *congestien* door eenen gestoorden omloop van het bloed veroorzaakt, het bloed kan immers niet op de eene of andere wijze in zijnen loop vertraagd, of opgehouden worden, zonder dat het zich ophoopt,

(*u*) Joh. Christ. Reil, *über die Erkenntnis und Cur der Fieber. Besondere Fieberlehre*, 3ter B. pag. 6 en 7. Halle 1800.

en gevolgelyk *congestien* in andere deelen voortbrengt, bij voorbeeld, door eene krampachtige zamentrekking der bloedvaten, of door eenen druk van een, in het een of ander deel voorhanden, gezwel, of op eene andere, ons veelal onbekende, wijze, wordt deze bloedomloop, naar mate deze beletselen sterk of gering zijn, min of meer vertraagd, den *normalen* aandrang van het bloed alzoo gestuit, het moet zich vervolgens in andere daar naast aangelegene deelen ophoopen, op de wanden der vaten terug werken, derzelver zwakste plaatsen verwijden, en aldus eene *congestie* bewerken. Hetzelfde moet ook dan gebeuren, zoodra de verrigtingen van werktuigen, die den bloedloop bevorderen of bewerkstelligen, gestoord worden. Dus zien wij gedurig *congestien* naar het hoofd ontstaan bij verhinderde ademhaling, bij gebreken in de long, het hart, en groote stammen der bloedvaten. Zelfs kunnen te veel spijsen, waardoor de maag zoodanig opgevuld wordt, dat zij een druk op de groote bloedvaten verwekt, *congestien* naar het hoofd, longen, of daarbij gelegene deelen bewerken, waarvan wij onzen lezeren een sprekend voorbeeld niet kunnen onthouden.

§. 108. Onlangs werden wij bij eenen man geroepen, die, na gevatte koude, reeds eenige dagen aan hoest, en pijn in de borst gesukkeld

had, doch anders zich zoo wel gevoelde, dat hij bij zijn middagmaal nog eene groote hoeveelheid kool had gegeten. Kort daarna echter werd de benaauwdheid op de borst heviger, en nam dermate toe, dat hij meende (gelijk hij zich uitdrukte) te zullen bersten, weshalve men ons ontbood. Wij vonden hem hijgend naar den adem, en klagend over drukkende pijn in de borst, vergezeld met spanning in de zijde; zijn anders bleek, *cachectisch* gelaat was rood opgezet, de hoest afgebroken en droog, en de weinige fluimen, die hij opgaf, met bloedstrie-
men vermengd; de pols was tamelijk vol, tus-
schenpoozend, en niet zeer menigvuldig; daarbij had hij hevige hoofdpijn; om kort te gaan, alle teekenen van eene *peripneumonia* waren voor-
handen. Hadden wij nu dezen lijder in zijne gezonde dagen niet gekend, hadden wij niet geweten, dat hij eene *cachectische constitutie* had; was de aanval niet zoo plotselijk geko-
men; en hadden wij den onderbuik, en de streek van de maag niet zeer opgezet, en aan eene *tympanitis* bijna gelijk, gevonden, waarlijk wij zouden de ziekte voor eene ware *peripneu-
monia* gehouden, *antiphlogistisch* behandeld, en adergelaten hebben. Alle voorafgegane, en eeni-
ge vergezellende omstandigheden deden ons noch-
tans de zaak uit een geheel ander oogpunt be-

schouwen, en dat wij ons niet bedrogen, leerden ons dadelijk de gewenschte gevolgen onzer behandeling. — Uit het plotselijk toenemen der *symptomata* namelijk, zoo wel als uit de leefwijze, en des lijders geheele *constitutie*, konden wij besluiten, dat hier onmogelijk eene *hypersthenie*, of eene overmatige *assimilatie* en *reproductie*, of vermeerderde levensbewegingen konden aanwezig zijn. Ook was eene zoo oogenblikkelijke verzwakking der longen, en ontsteking, als de *symptomata* deden vermoeden, alhoewel ook reeds de beginsels daarvan schenen voorafgegaan te zijn, niet wel mogelijk; en evenwel scheen alles aantetoonen dat de aandrang van het bloed naar dit ingewand zeer sterk was; dit alles verbonden met de opgezette maag en onderbuik, zoo wel als met eene spanning, welke hij aldaar gevoelde, bragt ons in het denkbeeld, dat welligt deze ingewanden, door de aan scheikundige wetten onderworpen kool, en daaruit ontwikkelde lucht, zoodanig waren opgezet, dat daardoor de bloedloop in dezelve verhinderd, en eene *congestie* naar de longen en het hoofd veroorzaakt werd. Eene vermenging van *Aqua Menthae pipir.* met eenige greinen *kali carbonic.* (welken wij er bijvoegden, omdat hij altoos aan het zoogenaamde zuur, als gevolgen van zwakke verduwings-werktuigen on-

derhevig was) deed binnen korten tijd de gewenschte uitwerking, na eene ontlasting van vele winden naar boven en beneden, en het uitbraken der *indigesta moles*, hielden de hevige *symptomata* op, en de schijnbare *peripneumonie* veranderde in eene, nog eenigen tijd aanhoudende, zware verkoudheid met hoest en zijde-wee, welke dan ook eenige dagen daarna door gepaste middelen, zonder aderlating, genezen werd.

§. 109. Wij zouden zeer weinig oordeel bij onze lezers moeten veronderstellen, wanneer wij nog breedvoerig moesten betoogen, dat bij *congestien*, welke in eene *disproportie* van den bloedomloop haren grond hebben, deze hindernissen moeten uit den weg geruimd, en de geregelde bloedomloop hersteld worden. Niet zoo gemakkelijk nogtans is het uitgemaakt, of, bij soortgelijke gevallen, niet eene algemeene, of ten minsten plaatselijke aderlating van dienst konde zijn? — Zonderen wij het zelden voorkomende geval (§. 106.) uit, waar een *sthenische* toestand met bloedophooping verbonden is, zoo moeten wij zulks ontkennender wijze beantwoorden. Nademaal het immers gebleken is, dat alle *congestien*, of *plethorae locales*, zij mogen, door welke oorzaak ook, ontstaan zijn, altoos op eene *abnormale* verwijding der aderen be-

rusten, dat verder eene zoodanige uitzetting van *organische* deelen nooit met eene vermeerderde levens-verrigting kan gepaard gaan; zoo kan men deze gevolgtrekking reeds hieruit maken: dat eene *congestie* altoos met verzwakking, als gevolg, of oorzaak, dat hier eenerlei is, der deelen, waarin dezelve plaats vindt, gepaard gaat, en door geene aderlatingen kan hersteld worden. Als *radicale* geneesmiddelen, zijn dezelve alzoohier van geen nut, maar als nadeelig te verwerpen. Maar ofschoon deze nu als *radicale* geneesmiddelen schadelijk zijn, zoude men dan dezelve niet tot oogenblikkelijke verligting, als *palliative* middelen kunnen bezigen, om daardoor het lijdend deel van den drukkenden last des bloeds te bevrijden, en alsdan de buiten hunnen *normalen* staat uitgerekte vaten, de tot gezonde levens-bewegingen, zoo noodige veerkracht, te herstellen, terwijl men alsdan ook beter in staat zoude gesteld zijn, door gepaste middelen, het geheele *organismus*, en bijzonder het lijdend deel te versterken, en tot den standaard der gezondheid terug te brengen? —

Deze geneeswijze zoude voorzeker het gewenschte gevolg hebben, bijaldien men door de aderlating of wegneming van het overtollige bloed uit de opgezette vaten, derzelver levensvermogens te gelijk zoodanig kon opwekken,

dat zij den daarop volgende bloedstroom in eene behoorlijke *energie* tegenstand boden, en niet op nieuw daardoor wederom *abnormaal* uitgezet wierden; of ook wanneer daardoor de buitengewone opzameling van bloed daarin konde verhinderd; of eindelijk indien de gestoorde bloedloop door het bloedlaten wederom tot den gezonden staat konde terug gebragt worden. Terwijl echter bij *congestien* aan geene der vereischte voorwaarden door aderlatingen voldaan wordt, maar dezelve veeleer daardoor moeten verergeren, zoo is het klaarblijkelijk, dat zij hier niet te pas kunnen komen, maar door vooroordeelen hier het burgerregt moeten verkregen hebben.

§. 110. Bij deze gelegenheid kunnen wij niet nalaten iets aantemerken op hetgeen onze hooggeachte Leeraar Hufeland, onlangs in zijn *Journal* (v), over de longtering handelende, terwijl hij de longen-*congestie* als gevolgen en oorzaken daarvan opgeeft, (blz. 30.) zegt: „Longen-
„ *congestie* (aanhoudende volbloedigheid der longen) is het onmiddelijk gevolg van aanlage
„ tot longtering, en daarom de onafscheidelijke

(v) *Journal der practischen Heilkunde, herausgegeben von C. W. Hufeland und C. Himly, 1810. 2tes stück. Februar.*

„ begeleider ; te gelijk echter ook het gevaar-
 „ lijkste *produkt* van dezelve , voor zoo verre
 „ *zij* het is , waardoor de *organisatie* der long
 „ zelve aangetast , allengskens verstoord , en alzoo
 „ de overgang der aanlage in de longtering zelfs
 „ bewerkstelligd wordt. — Elke aanvulling van
 „ het bloed-*systeem* veroorzaakt zwakte en *atonie*
 „ van hetzelfde. Wanneer nu de longvaten ge-
 „ durig met bloed overladen en uitgerekt zijn ,
 „ zoo wordt de zwakte der longen , gevolgelijk
 „ de hoofdoorzaak (*der hauptmoment*) van de
 „ aanlage tot longtering , altoos aanmerkelijker ;
 „ door de bestendige aanvulling der vochten
 „ wordt de afscheiding in de long vermeerderd
 „ en veranderd (*alterirt*) , daarvandaan de gedu-
 „ rige slijmophooping en het slijmbederf , beweeg-
 „ redenen (*veranlassung*) van de hoest. Door
 „ bloedophooping , en de altoos daarmede ver-
 „ bondene vermeerderde graad van warmte ,
 „ wordt altijd de prikkelbaarheid van het deel
 „ verhoogd , en den staat der ontsteking nader
 „ gebragt ; waarvan hier het gevolg is , dat de
 „ geringste prikkel hoest , stoornis der verrig-
 „ ting , en ligtelijk ontsteking der longen te
 „ weeg brengen kan. De door *congestie* on-
 „ derhoudene uitzetting der vaten bewerkt ein-
 „ delijk , dat eene , bij gelegenheid , vermeer-
 „ derde bloeddriest , of uitzetting van het bloed ,

„ des te gemakkelijker, voornamelijk in een in-
 „ gewand, het welk van natuur zulk een broos
 „ (*mürbe*) en tenger weefsel heeft, eene scheu-
 „ ring der vaten, of eene verwijdering derzelver
 „ mondingen, gevolgelijk eene bloeddoorbraak
 „ voortbrengen kan, eene verschijning (*ereignisz*)
 „ die, in zulke gevallen, altoos het ongelukkig-
 „ ste en gevaarlijkste is, en de longtering bijna
 „ altoos na zich sleept.”

Nadat hij nu verder aangetoond heeft, dat men deze longen-*congestie* bij de geneeswijze altoos voor oogen moet houden, vaart hij (blz. 32.) voort:

„ De vermindering en wegneming der longen-
 „ *congestie* berust, wel is waar, het naast op
 „ eene behoorlijke versterking der longen, voor
 „ zoo verre de zwakte der longen de hoofd-
 „ bron derzelve is, daarna nogtans, vermits
 „ deze versterking maar langzaam, somtijds in
 „ het geheel niet mogelijk is, en zelf deze ver-
 „ sterkingsmiddelen in de naastvolgende werking
 „ ligtelijk de bloed-*congestie* vermeederen, op
 „ de afleidende *methode* en het passend gebruik
 „ der tegenprikkelingen.”

Hier haalt de Schrijver, als middelen om deze afleiding te bewerken, aan: *ligchaamsbewegingen, warme baden, wolle bekleedsels van borst en voeten, door kunst gemaakte zweren, het be-*

werken en onderhouden van eenen vrijen omloop ; en secretie van den onderbuik ; en komt eindelijk (blz. 44.) tot het hoofdmiddel , namelijk kleine aderlatingen. Ook hier zullen wij ons van des mans eigene woorden bedienen :

„ Men late (zegt hij) zich niet door het ge-
 „ schreeuw van levensverzwakking en gevaar
 „ afschrikken (*irremachen*) , hetwelk , helaas !
 „ gedurende eenigen tijd dit gewigtig middel
 „ bijna gansch uit de geneeskunde verbannen
 „ heeft , en waarover ik reeds meermalen ge-
 „ klaagd heb. — Men bedenke toch , dat deze
 „ kleine verzwakking van een paar oncen bloed-
 „ verlies in het geheel niet in aanmerking komt
 „ in vergelijking van het gevaar , waarin deze
 „ plaatselijke aandoening en de daardoor moge-
 „ lijke *desorganisatie* van een zoo belangrijk le-
 „ vens-*orgaan* het leven zelf verzet. — Men
 „ bedenke , dat de long het bloedrijkst , *phlo-*
 „ *gistigst* , en het meest tot ontsteking overhel-
 „ lend werktuig is , hetwelk onder alle het
 „ meest bloedaftappingen vordert , en 't best ver-
 „ draagt , zelfs wanneer in het overige *organis-*
 „ *mus* geene overmaat aan kracht , ja zelfs ver-
 „ mindering voorhanden is. — Redding van het
 „ gewigtigste levens-*orgaan* voor verdelging , ver-
 „ wijdering van het plaatselijke lijden , hetgeen
 „ hier door de belangrijkheid van zijne zitplaats

„ veelvuldig algemeen lijden overdraagt (*eine*
 „ *menge allgemeiner leiden überträgt*), en eene
 „ zekere kiem van algemeene verdelging dreigt te
 „ worden. — Dit alleen moet onze heerschende
 „ gedachte zijn. Het verlies van bloed met zij-
 „ ne gevolgen voor het geheel laat zich weder-
 „ om herstellen; dit plaatselijk verzuim en zijne
 „ gevolgen, de daardoor bewerkte stoornis ech-
 „ ter niet, en hij, die zich hier door vrees
 „ voor bloedverlies (*blutausleerungen*) laat af-
 „ schrikken, gelijkt aan eenen man, die, in
 „ den aanvang van eenen brand, het water tot
 „ blusschen spaart, uit vrees, hij mogt het
 „ huis te zeer doorweeken, en deszelfs vastheid
 „ nadeel toebrengen, hier door echter het vuur
 „ tijd laat, om zich te verspreiden, en alzoo
 „ het geheel daarbij verloren gaat, enz.”

Ten laatsten voegt hij er deze bepaling bij:
 dat voornamelijk deze *methode* (van aderlaten)
 bij die genen aan te bevelen is, die tot *phlo-*
gistische longtering geneigd, met een prikkelbaar
 bloed *systeem* (?) volbloedigheid, overvloed aan
 warmtestof, geneigdheid tot *congestien*, (*phlogo-*
sen), bloedvloeiingen, behebt zijn, of die reeds
 eenmaal een bloedhoest gehad hebben; aldaar is
 het raadzaam, zoo dikwerf zich longen-*conges-*
tien (beklemming, bezwaarlijk ademhalen, drooge
 hoest, steking of beperkte branding in de borst)

openbaren, en de gewoonlijke verkoelende middelen en *dieet* niet willen helpen, dadelijk vier oncen bloeds aftetappen, en bij volbloedigheid zulks tot acht of tien oncen te vermeerderen.

Verstaat nu de Heer Hufeland onder de opgegevene naauwkeurigere bepalingen (hetgeen wij uit zijne gezegden van blz. 2. zouden vermoeden) eene *diathesis inflammatoria phlogistica*, of eene *sthenische opportunitéit*, zoo stemmen wij volmaakt met hem overeen, en zijn verzekerd, dat hier, bij eene aanlage tot longtering of betrekkelijk zwakke longen, en *congestien* naar dezelve, niets dienstiger, ja noodzakelijker is, dan de *antiphlogistische methode*, en voornamelijk herhaalde aderlatingen, om daardoor het gestoorde evenwigt in het *organismus* te herstellen, eene *congestie* (die hij hier veelal met ontsteking schijnt te verwisselen) te genezen, en ontsteking en longtering te verhoeden.

Wil echter de Heer Hufeland alleen daarom bloed aftappen, omdat de longen van natuure het bloedrijkste *orgaan*, en daarom het meest tot ontstekingen geneigd zijn, en wil hij zulks doen, wanneer het geheele *organismus* zelf verzwakt is, als dan kunnen wij niet in *verba magistri* zweren, maar moeten, willen wij der waarheid hulde doen, hem tegenspreken. Wij zouden hier geene aderlatingen afraden, om een

paar oncen bloeds te besparen, vermits wij niet bevreesd zijn, dat daardoor het *organismus* werkelijk konde verzwakt worden, en zelfs de grootste zwakte zoude de verwoesting niet evenaren, welke door deze *congestien* of ontstekingen der longen konden te weeg gebragt worden; waren wij alzoo in staat door deze aderlatingen de longen van het overtollige bloed te bevrijden, dan waarlijk zouden wij gretig met den grooten Hufeland overeenstemmen, en de daardoor veroorzaakte zwakte zoude weldra te herstellen zijn. Maar wij moeten hier deswegen het aderlaten afraden, zelfs als nadeelig beschouwen, dewijl onmerkbare aderlatingen niets zouden baten, en bijzonder niet tot vermindering van de bloedmassa der longen; zijn nu dezelve aanmerkelijk, zoo moet niet alleen bij zwakke voorwerpen de zwakte vermeerderd, maar ook de longen daardoor niet van hun overtollig bloed ontlast, maar de *congestien* nog erger, zelf in *asthenische* ontstekingen veranderd worden; ten minsten konde de verligting maar oogenblikkelijk zijn, want dadelijk na de aderlating moest zich het bloed wederom in hun *normaal* evenwigt herstellen, ook de longen wederom aangevuld, en (§. 109.) wegens de door deze aderlating nog meer verzwakte vaten nog sterker uitgerekt, en gevolgelijk de *congestie* daar heen nog vermeerderd

worden. Het bloedlaten derhalve bij *congestien*; die met algemeene verzwakking van het *organismus* gepaard gaan, moet, onzes erachtens, dezelfde vermeerderen, gevolgelijk als schadelijk verworpen worden. Het voorbeeld alzoo van den man, die bij den aanvang van brand het water spaart, om zijn huis voor weekworden te behoeden, komt hier niet te pas, maar wilde men hier aderlaten, zoo zoude men eenen man gelijken, die om brand te blusschen vuur gebruikte.

§. III. Wat de Heer Hufeland nu bl. 47. verder over de algemeene volbloedigheid aanmerkt, zoo komen wij met hem overeen, dat er gestellen zijn, welker *assimilatie* en *sanguificatie* kracht zoo werkdadig (*lebhaft*) is, dat zij zelfs uit weinig voedsel, snel en veel bloed bereiden; daaruit echter kunnen wij met hem niet die gevolgtrekking maken, dat de hoeveelheid bloeds, zoo wel als de *energie* van dit stelsel, *altoos* onevenredig vermeerderd wordt, en het bloed-*systema*, bij overigens zwakke voorwerpen, een overwigt in de geheele *oeconomie* krijgt; al heeft hier eene onregelmatigheid plaats zoo moet bij zoodanige voorwerpen toch ook het levensvermogen van het overige *organismus* vermeerderd, en in grootere, alhoewel mindere werkdadigheid, als van het bloedstelsel zijn;

en wij zouden alsdan toch eene (§. 70.) door ons beschrevene *diathesis inflammatoria* of *sthenica* hebben, en alhoewel het bloed-stelsel hier voor het andere *organismus prævaleerde*, zoo kunnen wij zoodanige algemeene *congestien* met verzwakking gepaard, waarop hij zijne aderlatingen schijnt te bouwen, niet aannemen, maar verwijzen hier op hetgeen wij (§. 104.) reeds gezegd hebben, en blijven dezelve als een onding beschouwen. Eene algemeene *congestie* kan geene *congestie* zijn, omdat hier geene *disproportie* in den bloedloop zelven is. — Dat echter bij deze voorwerpen gemakkelijk *congestien* en ontstekingen naar een of ander betrekkelijk zwakker *orgaan*, en wel voornamelijk de longen kan ontstaan, hebben wij reeds (§. 95 en 106.) aangemerkt.

§. 112. Uit ons betoog kunnen wij derhalve met onzen Leermester niet zeggen: dat bij voorwerpen met aanlage tot longtering, in onzekere gevallen het minder gevaarlijk is, het aderlaten te ondernemen, dan het te laten, noch omgekeerd. Wij kunnen even zeer door ondienstige aderlatingen de longtering verhaasten, als door het verzuim der noodige aderlating. Want bij gene vermeerdert men de *congestien*, en bewerkt bloedspuwing, welke uit hoofde der overgroote *atonie* der longen, en vermeerderden

toevoer van bloed niet kunnen genezen worden, maar in eene verzwering moeten overgaan, terwijl bij het verzuim van een *geïndiceerde* aderlating hetzelfde, doch op eene andere wijze, moet gebeuren. Want hier zijn de longen in evenredigheid tot het overige *organismus* zwak, en kunnen den aandrang van het, met te veel *energie* door het ligchaam rondlopende bloed, niet wederstaan, maar overweldigen dezelve, veroorzaken verbloedingen, die bijna even ongemakkelijk, als de vorige te genezen zijn. En van dergelijke *candidaten* der longtering gelooven wij, dat de Heer Hufeland velen van den afgrond des verderfs zal gered hebben.

§. 113. Uit ons verhandelde bij de ontstekingen kunnen onze Lezers zien, in hoe verre wij met den Hoogleraar overeenkomen met hetgeen hij op blz. 73. over *pleuritische* en *pneumonische* aandoeningen (*affection*) zegt. Dat deze het *signal* tot longtering, voornamelijk bij voorwerpen, die daartoe neigen, zijn kunnen, zijn wij volkomen met hem eens; maar, dat hier het hoofdmiddel, om het even, of zij met *sthenie* of *asthenie* verbonden zijn, kleine aderlatingen zijn zouden, spreken wij hem vrijmoedig tegen, en vinden ons verplicht zijnen, ons in zoo vele gevallen van nut geweest zijnden raad, om namelijk, bij elk tot *phthisis* geneigd voorwerp, zoo-

dra het zijdewee (*seïtenstechen*), of elders in de borst eene *fixe*, brandende pijn, met droogen hoest, zich openbaart, elken keer, zonder vooraf te onderzoeken, of zulks van eenen *sthenischen* of *asthenischen* toestand kome, kleine aderlatingen aan den arm der lijdende zijde te herhalen; of bij groote zwakte, of *nerveusiteit*, bloedzuigers op de plaats te zetten, en daarna *Nitrum*, verkoelende zouten te geven, en eene *antiphlogistische* dieet te laten houden enz., te verwerpen; omdat wij dezelve in *asthenische* ontstekingen, op voorheen (§. 88.) aangevoerde gronden, voor zeer nadeelig beschouwen; maar wij nemen aldaar dadelijk onze toevlugt tot de *Radix Senega*, *Arnica*, de *Calomel*, en andere middelen, waarvan ons, zoo wel als anderen, de ervaring geleerd heeft, dat zij bijzonder op de longen, en wel voornamelijk op het watervaatstelsel werken, zonder vooral tot ondoelmatige aderlatingen onze toevlugt te hebben genomen. Ook wij zijn met hem van hetzelfde gevoelen, dat er een groot onderscheid is tusschen het verdeelen en het bedwingen of onderdrukken (*beschwichtigung*) eener ontsteking, en dat, helaas! door de, van Browns tijden herwaarts in gebruik zijnde, *opiat-praxis* meer de *symptomata*, dan wel de ziekte zelve genezen werd, ter-

wijl de verborgene vijand in zijne hinderlagen verscholen bleef.

§. 114. Zoo ondoelmatig wij nu in de aangestipte gevallen het aderlaten bevonden hebben, zoo kunnen ons toch *congestien* voorkomen, alwaar, door welke oorzaken dezelve ook mogten ontstaan zijn, aderlatingen dikwijls allernoodzakelijkst zijn, en het leven van eenen mensch kunnen behouden. Wanneer namelijk de aandrang of ophooping van het bloed in een of ander, tot het leven onontbeerlijk deel, zoo sterk is, dat de levensverrigtingen daardoor geheel of grootendeels onderdrukt en gestoord, of zoodanig van hunne prikkelbaarheid beroofd worden, dat zij de inwerking van het *chemismus* geen en tegenstand meer kunnen bieden, maar hetzelfde spoedig onderworpen kunnen worden, en gevolgelyk de slooping der geheele dierlijke *machine* ten gevolge hebben; bij voorbeeld, bij drenkelingen of gestikten, waarbij, door de plotselyk belette ademhaling, het bloed zich niet uit het hoofd en de longen kan ontlasten, en de herssenen, zoo wel door zijnen *mechanischen* druk, als door een beletsel hare *organische processen* zoodanig verlamd, dat de dood daardoor onvermijdelijk wordt; zoo als wij soms bij zulke ongelukkigen zien, dat hun aangezicht blond, opgezet,

zwellend van bloed is. Hetzelfde heeft plaats bij zoogenaamde *hæmorroides saccatæ*, waar de bloedvaten zoo uitgerekt en met bloed opgevuld zijn, dat zij tot geene werkdadigheid kunnen gebragt worden, voor dat het bloed door plaatselijke aderlatingen, bij voorbeeld, bloedzuigers, daaruit ontlast is: In deze en dergelijke gevallen kan men door geene middelen de verlamde vaten opwekken, zij zijn zoo uitgerekt, dat al hunne veerkracht verloren is, en geene levensprikkels daarop kunnen werken. Men zoude zulke ophoopingën van bloed meer eene *extravasatio* kunnen noemen; ten minste de vaten worden buiten *organisatie* gesteld, en ook het bloed kan meer voor een *caput mortuum*, dan wel voor een levend *organisch* deel gelden; het strekt tot eene werktuigelijke hindernis, waarvan men het *organismus* moet ontlasten, ten welke einde men, zoo nabij aan het lijdend deel als mogelijk, eene ader opent, en zoo veel bloed aftapt, als noodig is, om de vaten van den drukken last des bloeds te bevrijden, en de levensverrigtingen optewekken. Is men nu zoo gelukkig hierin te slagen, alsdan wende men alle pogingen aan, om het *organismus*, en bijzonder de lijdende deelen, door uit- en inwendige *incitamenten* wederom optewekken, de levensbewegingen in werkdadigheid, en, zoo mo-

gelijk, tot den gezonden staat terug te brengen.

§. 115. Wij hebben dus wederom gezien, dat aderlatingen in de bloedophooping, behalve in de aangehaalde uitzonderingen, niet alleen niet te pas komen, maar dat zij dezelve moeten vermeerderen, en gevolgelyk nadeelig zijn. Wij moeten ons daarom bedroeven, wanneer wij nog dagelijks ondervinden, dat bij elke *congestie*, of liever bij elk ziekteverschijnsel, hetwelk men van dezelve meent te kunnen afleiden, bij voorbeeld, duizeligheid, hevige hoofdpijn, benaauwdheid op de borst, loomheid der leden en honderd andere, nog bloed wordt afgetapt, zonder zelfs eens de *individueele constitutie*, oorzaken, of andere voorafgegane, of vergezellende omstandigheden te hebben geraadpleegd.

VIERDE AFDEELING.

Vooroordeelen der aderlatingen bij belette Ademhaling.

§. 116. Men kan zich wel geene kortademigheid (*asthma*), zij moge met of zonder koorts, in of buiten de longen haren grondslag, en tot oorzaak hebben, wat maar immer denkbaar is, voorstellen, of men is met aderlatingen daarte-

gen te velde getrokken , en doet zulks nog tot op den tegenwoordigen dag. Want , ofschoon betere inzigten in de dierlijke huishouding meer paal en perk aan deze vooroordeelen gesteld hebben , zoo blijven dezelve toch in het algemeen , en zelfs bij mannen van doorzicht , heerschen. De grond daarvan is waarschijnlijk wel het meest daarin te zoeken , dat de ademhaling zoo naauw met den bloedomloop verbonden is , denzelven bepaald , en wederom door dezelve bepaald wordt , en vermits men bij den *abnormalen* omloop des bloeds niet zonder aderlatingen meende te slagen , zoo heeft men dezelve ook tot de gebreken in de ademhaling overgebracht ; en in de meening , dat de longen , het bloedrijkste *orgaan* zijnde , zonder nadeel het bloed wel konden missen , is men daarmede zoo verre gegaan , dat men geene bezwaarlijke ademhaling , ten minsten in den aanvang der ziekte , zonder aderlatingen meent te kunnen genezen ; ja zelfs in de longtering , waar toch een aanmerkelijk gebrek in de *sanguificatie* moet plaats grijpen , door mannen van de grootste verdienste in de Geneeskunde , worden aangeprezen. Bedenkt men echter , dat de ademhaling eene zeer te zamen gestelde levensverrigting is , en overweegt men , dat zij van de *activiteit* veler , tot een gemeenzaam doel strevende werktuigen , af-

hangt, alsdan kan men ook ligt begrijpen, dat de afwijking der geregelde ademhaling van zeer vele oorzaken kan afhangen, en dat men, om met vrucht iets daartegen te kunnen ondernemen, deze vooraf moet uit den weg geruimd hebben.

§. 117. *Vooreerst* kan eene *abnormale* ademhaling van eene gestoorde levensverrigting van het *Orgaan* zelf afhangen, terwijl deze stoornis nu wederom op eene plaatselijke of algemeene, op eene *sthenische* of *asthenische* hoedanigheid, en op eene *abnormale* verbinding der grondstoffen kan berusten. *Ten tweeden* kan zij ook in eene afwijking van den *normalen* staat, der met haar in verband staande en bedingende werktuigen, haren grond hebben, maar ook deze afwijking kan dan wederom zeer verschillend gewijzigd zijn. Daar nu de aamborstigheid (*asthma*) van het lijden veler bijzondere werktuigen, en derzelver verbindingen kan afhangen, zoo zien wij ook duidelijk, hoe verschillend de, tot derzelver herstel te bezigen, geneesmiddelen, zijn moeten, en hoe verkeerd het is, bij de veelal in den aanvang nog ondoorgrondelijke oorzaken dezer ziekte, dadelijk zijne toevlugt tot aderlatingen te nemen, om, volgens de gewoone uitdrukking, *lucht te maken*; zonder eens te overdenken, wat men daardoor wil verstaan heb-

ben, noch op welke wijze zulks hier mogelijk zij. Het middel is waarlijk al te werkzaam en de gevolgen kunnen van te groot aanbelang zijn, dan dat men hetzelve maar zoo ligtzinnig, zonder zekerheid, zoude durven bezigen.

§. 118. Uit de opmerking, dat de meeste ziekten zich naar den toestand en de stemming van het gansche gestel rigten, en dat eene en dezelfde ziekte zich anders bij een teeder gestel, als bij een ongevoelig traag voorwerp; wederom anders bij zulk eenen zich moet verloonen, waar de gevoelige prikkelbare werktuigen in eene aanhoudende overspande werkzaamheid zijn; dat verders eenige ziekten zich zoo wel met eenen *hypersthenischen*, als met eenen *asthenischen* gezondheidsstandaard kunnen vereenigen, waaronder ook die der gestoorde ademhaling kunnen gerekend worden; zoo kan, gelijk bij ontstekingen, wederom den aard van het gestel des voorwerps tot eenen algemeenen leidraad dienen. Bij een tot *asthenische* ziekten geneigd *individu*, vooral indien deszelfs leefwijze en andere omstandigheden niet zeer *sthenisch* zijn, kan men het aderslaten, in het algemeen genomen, verwerpen; en alleen dan vindt ook hier *indicatie* tot dezelve plaats, wanneer de levensverrigtingen van het voorwerp tot eene te sterke *nutritie* en *sanguificatie* doen besluiten, en zulks is

wederom door eene naauwkeurige overweging van de voorafgegane en vergezellende omstandigheden te kennen.

§. 119. Wij zouden hier te wijdloopig worden, en wel een gansch boekdeel kunnen vullen, wilden wij elke bijzondere oorzaak van eene bezwaarlijke ademhaling en derzelver gevolgen, doorloopen, of elk op zich zelve aan den toetssteen der rede en ervaring beproeven, en onderzoeken, waar eene aderlating hier noodzakelijk of verwerpelijk ware. Eene soortgelijke onderzoeking buiten onze voorgenomene taak vallende, zoo vergenoegen wij ons met de gemaakte algemeene aanmerking, en gaan dadelijk over tot eene in vele opzigten met deze gelijk staande ziekte.

V I J F D E A F D E E L I N G .

Vooroordeelen der aderlatingen bij Beroerten (apoplexia).

§. 120. Beroerte (*apoplexia*) behoort tot die ziekten, waarover oneindig veel geschreven is, en waarvan wij maar zeer weinig weten; van daar dan ook zoo vele verschillende uiteenlopende meeningen en valsche begrippen, en veelal daarom ziet men zelden de door deze ziekten

getroffene voorwerpen genezen; maar dikwerf door het vergieten van stroomen bloeds omkomen.

De Ouden namen aan, dat, bij *apoplexia*, het bloed of *serum* zich met vermeerderden aandrang naar het hoofd begaf, zich aldaar verzamelde, en op deze wijze door eene *congestie*, *apoplexie* veroorzaakte. Waarschijnlijk ontleenden zij deze oorzaak daarvan; dat zij bij hoofdwonden, waar eene *extravasatie* op de herssenen drukte, dezelfde uitwerksels, gelijk bij *apoplexie*, waargenomen hadden. Want een *abnormaal* diepe slaap, met zware, veelal ronkende en belemmerde ademhaling, en meestal volle, dikwijls *intermitterende* pols, bewusteloosheid, met vermindering of geheele stoornis der geestvermogens, des gevoels, en van de aan den wil onderworpen beweging, zijn immers de verschijnselen, die eene beroerte kenschetsen. Uit deze, met eenen druk door *extravasatio* op de herssenen overeenstemmende *symptomata*, maakten zij nu deze gevolgtrekking: *apoplexie* bestaat in eenen druk op de herssenen, door bloed of wei van bloed (*serum*) veroorzaakt. Zij verdeelden uit dien hoofde dezelve in *apoplexia sanguinea et serosa*; waaruit dan de *indicatie*, om deze *materies peccans* weg te maken, ontstond. Om dit te bewerken, werden bij *apoplexia sanguinea* ader-

latingen gebezigd, met oogmerk om het opgehoopte, of uit de vaten getreden bloed af te leiden; terwijl zij bij *apoplexia serosa* deze afleiding door zoogenaamde afleidende middelen (*derivantia*) meenden te kunnen bewerken, en daartoe de buikontlastende middelen aanprezen, om daardoor de vochten naar het darmkanaal te lokken (?). Bij rijper nadenken en meerdere ondervinding, werd deze verdeeling wederom verworpen, want men vond bij het openen der aan beroerten gestorvene voorwerpen, meestal hoegenaamd geene ophooping, of *extravasatio* van bloed of vocht; alhoewel toch dezelfde verschijnselen, gelijk bij eenen druk van vochten op de hersenen, waren tegenwoordig geweest. Men was derhalve genoodzaakt, geheel andere oorzaken daarvan op te sporen, en meende nu dezelve in het zenuwgestel gevonden te hebben, om deze reden werd de *apoplexia serosa* door de *nervosa* vervangen, waardoor wij dan de zaak een weinig nader bij kwamen. Zondere verdere spitsvindige bespiegelingen zullen wij liever dadelijk tot de naaste oorzaak van deze *abnormaliteiten* overgaan, en daaruit de geneeswijze derzelve trachten af te leiden.

§. 121. Uit de bij beroerten waargenomene verschijnselen kunnen wij met grond besluiten: dat de naaste oorzaak derzelve in een lijden

der herssenen bestaat, want plaatselijke gebreken, *desorganisatien* in, of in de nabijheid derzelven, bij voorbeeld, adergezwellen, verhardingen, been-uitwassing, of andere drukking op dezelve, brengen niet zelden dezelfde toevallen voort. Zoo min ons nu de verrigtingen van dit werktuig bekend zijn, en zoo lang de aldaar plaats hebbende *processen* voor ons zullen verholen blijven, kunnen wij derzelver afwijkingen van den *normalen* staat moeilijk bepalen. Alleen dit kunnen wij met grond besluiten, dat alle beroerten, men moge dezelve in nog zoo vele soorten verdeelen, in een aanmerkelijk lijden van dit *orgaan* bestaan, en, wat nog meer is, bij het nagaan derzelver oorzaken, en het naauwkeurig gadeslaan der *individuele* ligchaamsgesteldheid, waarbij zij plaats vinden, kunnen, ja moeten wij dezelve onmogelijk in eene vermeerderde levensbeweging, of *activen* toestand van het *organismus*, en voornamelijk der herssenen, maar in eene verzwakking derzelven veronderstellen, die nu wederom door zeer verschillende, zich tot de herssenen bepalende, oorzaken kan te weeg gebragt worden, hetgeen wij uit voorbeelden der ervaring genomen, zullen staven. *Voor-*
eerst vindt men Beroerten gewoonlijk bij bejaarde lieden, bijzonder bij *candidaten* van jigt en *podagra*, verder bij logge, dikke, vette ligcha-

men met eēn rood opgezet aangezigt, en afhanginge wangen; in 't kort, bij vadsige, slaperige, loome, lustelooze, alle kenmerken van *asthenie* dragende gestellen, die genoegzaam bewijzen, dat derzelver *organisatie* met geene te groote werkdadigheid kan gepaard gaan. *Ten tweeden*, niemand wordt ligt in den bloei van zijnen leeftijd, bijaldien gepaste levensprikkels (*incitamenten*) de *factoren* der opwekbaarheid in evenwigt houden, en het levensvermogen noch door te veel, noch door te weinig gestoord wordt, door beroerten getroffen, terwijl zulks menigmaal bij, door gebrek aan behoorlijke *incitamenten*, bij voorbeeld, weinig en slecht voedsel, of door te veelvuldige en te sterke prikkels, als sterke dranken, en door overdaad verzwakte en ontzenuwde voorwerpen, ook wel in de beste jaren des levens, gebeurt. Daarom zien wij zoo dikwerf oude *Venus*- en *Bacchus*-broeders hunnen Afgoden beroerten ten offer brengen. *Ten derden*, kunnen beroerten door alle soorten van, zoo wel het geheele *organismus*, als bijzonder de herssenen verzwakkende inwerkingen, ontstaan, bij voorbeeld, door veel aderlaten, purgeren, bloedvloeijingen, *hæmorrhoidaal* vloed, weinig en slecht voedsel, onmatigen bijslaap, misbruik van sterke dranken, hartstogten, verdriet, zenuwziekten, als *epilepsie*, *epidemien*, enz. hetgeen

men bij Stoll (w), Weikard (x) en anderen; uitvoeriger kan nalezen.

§. 122. Uit al deze tot beroerte *disponerende* omstandigheden blijkt alzoo, dat dezelve, waarlijk bij geene tot *sthenie* of *hypersthenie*, maar wel tot *asthenie* overhellende voorwerpen kunnen plaats hebben; dat gevolgelyk aderlatingen, in het algemeen genomen, zeer nadeelig zijn, en, op valsche veronderstellingen berustende, moeten verworpen worden. Integendeel volgt hieruit, dat hier het geheele *organismus*, en voornamelyk het lijdend deel, de hersenen door gepaste middelen tot eene vermeerderde werkdadigheid moeten opgewekt worden, om daardoor de aan eenen *normalen* gezondheidsstandaard eigene verrigtingen te herstellen. Dat men hierbij op zeer vele omstandigheden moet letten, en alle hindernissen, bij voorbeeld, *locale desorganisatien*, zoo mogelijk moet wegnemen, is gemakkelijk te beseffen.

§. 123. Tot slot merken wij nog aan: dat de ophooping van bloed of vochten soms wel eens op de hersenen van lijken der door beroerten omgekomen voorwerpen gevonden, meer als gevolgen van den dood, dan wel als oorzaken

(w) *Ratio medendi*, Tom. VII. pag. 363.

(x) *Vermischte Medicinische Schriften*, pag. 91.

van beroerten moeten beschouwd worden; hetwelk ons door de herinnering aan de menigvuldige waarnemingen van soortgelijke ophooping of *extravasatie*, bij ontstekingen der herssenen (*phrenitis*), zonder dat *apoplexie* daarmede vergezeld was, nog duidelijker zal blijken. En konde men dezelve ook al als oorzaken van beroerten doen gelden, zoo hadden deze toch wederom andere bronnen, welke vooraf moesten gestopt worden, tot hunnen oorsprong. Ook zoude het noodzakelijk zijn, zoodanige ophooping van vochten of bloed door andere teekenen te erkennen, vermits zulks door *apoplexie* zelve onmogelijk was, doordien (§. 119.) dergelijke beschouwingen ons dikwerf daarin te leugesteld hebben. En eindelijk, al hadden wij ook toereikende gronden om *congestien* van bloed naar het hoofd als oorzaken daarvan aantemen, zoo zouden toch in het algemeen geene aderlatingen te stade komen. Men moet hiervan echter zeer enkel voorkomende, en in §. 113. vermelde gevallen uitzonderen. Hier echter moet men zich niet voorstellen, dat de herssenen door den *abnormalen* bloedaandrang overprikkeld, en in eenen *sthenischen* toestand gebragt werden; want *hypersthenische apoplexie* blijft desniettemin staande, ten minsten voor ons, ondenkbaar; trouwens, eene vermeerderde *activiteit* der

levensvermogens, en te gelijk een bijna gansche stilstand derzelven is onzin. Hier was het aders-laten alleen noodzakelijk, om den *mechanischen* druk weg te nemen, en ook daarom was het noodzakelijk, gelijk uit de gevolgen bleek, hetzelfde zoo nabij als mogelijk aan het hoofd aan-tewenden; waarvan wij ook nog onlangs in het *Journal* van Hufeland en Himly (y), een geval door Vassal vinden opgeteekend, alwaar een zwart blaauw gelaat en neusbloeden, *con-gestien* naar het hoofd verrieden, en door aders-latingen, onzes inziens ondoelmatig aan den voet gedaan, wel verligt, maar eindelijk door eene rijkelijke doelmatige lating op den arm, en bloed-zuigers aan het hoofd, de zwakke herssenen van den drukkenden last des bloeds bevrijd, en de oorzaak van *apoplexie* opgeheven werd.

ZESDE AFDEELING.

Vooroordeelen der aderslatingen in Kramp.

§. 124. Wij komen thans tot een ziekteverschijnsel, 't welk in de *pathogenie* voorzeker de grootste rol speelt, en sommigen voor de oorzaak van verre de meeste ziekten willen erkend

(y) *Jahrgang* 1810. 4tes Stuk, pag. 85. April.

hebben, namelijk, kramp (*spasmus*). Ofschoon wij hier niet voornemens zijn eene volledige verhandeling over dit gewigtig *pathologisch* verschijnsel te geven, veel minder ons in eenige geschillen daarover in te laten, zoo moeten wij toch, om tot ons doel te geraken, om namelijk te kunnen onderzoeken of, en in hoe verre aderlatingen hier te pas komen of te verwerpen zijn, navorschen, waarin kramp eigenlijk besta, of zij een *symptoma* van andere ziekten, dan wel eene ziekte op zich zelve uitmake? en indien het eerste plaats vindt, of zij dan bij ziekten van te veel, *hypersthenie*, of te weinig krachten (*asthenie*) voorkome, dan of zij met beiden kan verbonden zijn? — Bestaat zij daarentegen in eene *primaire* ziekte, zoo moeten wij onderzoeken, van welke natuur zij alsdan zij? Dit onderzocht, en daardoor de natuur der kramp aangetoond hebbende, kan het ons niet moeilijk vallen het al of niet *geindiceerd* zijn der aderlatingen hieruit afteleiden.

§. 125. Door kramp (*spasmus*) verstaan de *Pathologen* eene geweldige, onwillekeurlijke zamentrekking der *irritabele* (spier-)vezelen van het een of ander deel van het levend *organismus*. Zij bestaat alzoo in eene *disproportie* der spieren en derzelver *antagonisten*, of andere deelen van het lijdend werktuig. Houdt deze zamentrek-

king voortdurend eenen geruimen tijd aan, zoo noemt men dezelve kramp (*spasmus*); is zij echter maar oogenblikkelijk, houdt zij schielijk op, maar komt zij even zoo spoedig weder terug, zoo dat zij eene gedurige zamentrekking en ontspanning of verslapping oplevert, alsdan bestempelt men haar met den naam van *convulsio*.

§. 126. Deze *spasmi* en *convulsiones* zijn nu anders gewijzigd, naar de verschillende der daardoor aangedane deelen en werktuigen van het *organismus*; van hier zoo vele verschillende soorten, bij voorbeeld, maagkramp (*cardialgia*), kramp der darmen (*colica*), kramp des endeldarms (*tenesmus*), kramp der mondspieren (*trismus*) en honderd andere. Verspreidt zich nu de kramp van het een of ander deel op het nabij gelegen, en gaat dezelve tot alle spieren, bijzonder tot die van den hals en der ruggegraad, over, zoodat het ligchaam hard en onbewegelijk uitgestrekt ter neder ligt, zoo noemt men zulks eene regtstijvigheid (*tetanus*).

Op dezelfde wijze zijn ook de *convulsien*; naar den aard der daardoor aangedane werktuigen verschillende, en veroorzaken op zoodanig eene wijze eene reeks van zoogenaamde zenuwziekten met eene eenvoudige huiverigheid (*rigor*) beginnende, en opklimmende tot de zoogenaamde vallende ziekte (*epilepsia*), zijnde de sterkste graad

van *convulsie*, en datgene bij de stuiptrekkingen, wat de *tetanus* bij de krampen is.

§. 127. Kramp, zoo wel als stuiptrekking, is alzoo eene *abnormale* beweging der spieren, of der vezelen. Bij de voorwaarden nogtans derzelve verrigtingen door de zenuwen, kan men ook de eerste oorzaak der afwijking van deze *normale* beweging in deze zoeken. Bij kramp is deze onregelmatigheid reeds meer in de spiervezelen bepaald, terwijl zij bij stuipen meer in de, tot de spieren hunne werking overbrengende, zenuwen, met voortdurende afwisseling, aanhoudt. Deze veranderingen nu of *abnormale processen*, waardoor deze *abnormale* ziekteform veroorzaakt wordt, is moeilijk te bepalen, en zal wel zoo lang voor ons verborgen zijn, als wij nog met de regelmatige veranderingen der grondstoffen onbekend blijven. Het schijnt ons derhalve veel gewaagd in de Geneeskunde, uit den grond der veranderingen der *elementair*-stoffen, bij voorbeeld, *electriciteit*, *magnetismus*; reeds de oorzaak dezer ziekten te willen verklaren; en zelfs gevaarlijk, uit derzelve verschillende wijzigingen, ziekteformen te willen afleiden en geneesplannen te beramen. Hierom zullen wij ons alleen vergenoegen met het onderzoek der eerste verschijnselen of uitwerkselen van deze dierlijk scheikundige veranderingen, en als

dan vinden wij, dat elke aandoening, of *abnormale* werking in de, tot de spieren loopende zenuwen, de voorwaarden tot krampen kan vaststellen en veroorzaken. Tot dusdanige onregelmatige inwerkingen rekenen wij nu, zoo wel schadelijke, van buiten aangebragte aandoeningen, als ook reeds wezenlijke, door hunnen na-deeligen invloed, de werkdadigheid der zenuwen zoodanig veranderende ongesteldheden in het een of ander deel, of in het gansche *organismus*, waardoor eene kramp in de spiervezelen te weeg gebragt wordt. Wat nu deze inwerkingen zelfven betreft, zoo kunnen wij dezelve noch onder de *cathegorie* van *sthenische*, noch onder die van *asthenische* ziekten brengen, maar moeten dezelve alleen als eene onregelmatige wijziging der voor ons nog onbekende dierlijk scheikundige *elementair*-veranderingen in de zenuwen beschouwen, waardoor zulk eene oneigenaardige werking in de spiervezelen geboren wordt. Zijn wij nu in staat deze ontaarde *processen* tot haren *normalen* staat terug te brengen, en de vreemde inwerkingen af te wenden, als dan nemen wij de reeks van eene kramp bepalende oorzaken en met deze ook de kramp zelve weg. Ofschoon gansch met den aard en de wijze, waarop zulks geschiedt, nog onbekend, zoo hebben wij toch door de ondervinding geleerd, dat de zoogenaam-

de *nervina* hier van eenen zeer weldadigen invloed zijn, weshalve deze ook den naam van krampstillende middelen (*antispasmodica*) bekomen hebben, en, terwijl ons nu het sterk *inciterend*, het *organismus* opwekkend vermogen dezer middelen bekend is, zoo kunnen wij reeds uit de daarvan bij krampen en stuipen waargenomene diensten, ook zonder grondige kennis derzelver werkingswijze op de grond- of *elementaire* stoffen, de gevolgtrekking maken: dat kramp niet zoo algemeen bij die voorwerpen kan huisvesten, waar de levensbewegingen te sterk zijn, of met al te groote werkdadigheid verrigt worden, maar veeleer bij zwakke, aandoenlijke, met een min of meer verzwakt levensvermogen voorziene gestellen. Niet alleen wordt zulks door de ondervinding bevestigd, doordien wij krampen en stuiptrekkingen gewoonlijk bij die voorwerpen welke alle kenmerken van zwakte aan zich dragen of zoogenaamde aandoenlijke zenuwgestellen, aantreffen, maar zelfs ligt dit reeds in de rede opgesloten. Die personen immers, welker *organismus* zich met eene behoorlijke *energie* tegen alle vreemde (scheikundige) indrukken kunnen verzetten, bij welke de werktuigen in zulk eene werkdadigheid zijn, dat zij behoorlijk *assimileren* en *reproduceren*, gevolgelijk alles in hunnen werkkring weten te brengen; dusdanige voorwerpen

zijn zeker meer bestand tegen de krampveroorzakende *abnormale* werkingen op de zenuwen, deszelfs spieren werken met al te veel *energie*, dan dat zij zich door deze inwerkingen *abnormaal* zouden kunnen zamentrekken en daaraan toegeven; terwijl daarentegen zwakker, minder tegen uitwendige inwerkingen bestand zijnde gestellen, veel minder zoodanige volstrekt scheikundige indrukseis kunnen afweren, en dezelve in hun *organismus* moeten dulden, doordien derzelver spieren zich gemakkelijker van hunne werking laten afbrengen, en zich krampachtig zamentrekken. Wij moeten alzoo aannemen, dat stuipen en krampen doorgaans bij zwakke voorwerpen moeten aanwezig zijn. Niettemin zouden wij haar nogtans bij sterke, *robuste* gestellen niet geheel en al willen, noch kunnen ontkennen, vermits ons tevens niet onbekend is, dat door zeer hevige inwerkingen ook gezonde (*sthenische*) voorwerpen zoodanig kunnen aangedaan worden, dat ook hier de dierlijk scheikundige *processen* der zenuwen, zoo veranderd wierden, dat krampen en stuipen daarvan de gevolgen waren.

§. 128. Uit het aangevoerde kunnen wij thans besluiten, dat kramptrekkingen, van welken aard ook, in het algemeen genomen, meest bij zwakke voorwerpen plaats vinden, en dat gevolgelyk aderlatingen gewoonlyk zeer nadeelig, maar

de zoogenaamde *inciterende* middelen, onder den naam van *antispasmodica* bekend, van nut moeten zijn. Zij, die alzoo bij elke kramppijn onbepaald eene aderlating aanprijzen, verraden weinig of geen doorzicht in de menschelijke bewerktuiging. Wij zullen niet van het belagchelijke gewagen van hun, die en aderlatingen en krampstillende middelen onder elkanderen in een en hetzelfde voorwerp te gelijker tijd bezigen, en zich daarbij op hunne gewaande ondervinding beroepen. Naderhand zal het nog meer blijken, dat deze aderlatingen meestal op van ouds ingewortelde vooroordeelen berusten. Wij vinden ons alzoo bevoegd in het algemeen aderlatingen bij krampen en stuipen te verwerpen, en maar zeer enkele gevallen uit te zonderen, waar dezelve moeten gebezigd worden; als dan namelijk: wanneer bij zeer sterke voorwerpen de zenuwen door hevige inwerkingen zoo geschokt worden, dat zij daardoor ontstaan; terwijl de aard dezer kramp- en stuipachtige bewegingen zich door een naauwkeurig onderzoek van de gesteldheid van den persoon, van deszelfs levenswijze zoo wel, als uit den aard en graad der inwerkingen laat onderkennen, en van elkanderen onderscheiden.

§. 129. Thans gaan wij tot de door ziekten of plaatselijke gebreken te weeg gebragte kram-

pen en stuipen over; deze zullen voorzeker geen wijdloopig onderzoek noodig hebben, naardien het van zelfs blijkt, dat inwendige ziekten, of plaatselijke, de zenuwen tot krampachtige zamentrekking der spieren prikkelende, ongesteldheden, zoo mogelijk, moeten weggenomen worden, voor dat men de krampen *radicaal* kan genezen, en hier kunnen noch aderlatingen noch opwekkende of krampstillende middelen als zoodanig te pas komen, maar eene behoorlijke behandeling en genezing dezer ongesteldheden doet dezelve meestal van zelfs bedaren.

Ook hier zijn vele van meening, om, zoo al niet eene *radicale* genezing te bewerken, ten minsten als *palliatif* middel, bloed af te tappen, om daardoor de verstijfde deelen te verslappen, en de gevolgen van krampen te verhoeden. Doch ook hiertegen merken wij aan, dat, om het zenuwgestel voor eenen korten tijd (*palliatif*) te bedaren, aderlatingen de onschikkelijkste middelen, en van geen het minste nut kunnen zijn, maar veeleer zeer nadeelig moeten wezen, dewijl zij het ligchaam verzwakken, en zoo het zenuwgestel voor dergelijke schadelijke inwerkingen nog vatbaarder en aandoenlijker maken. Integendeel zouden wij dan hier de *antispasmodica* oneindig dienstiger oordeelen, om daardoor de zenuwen in staat te stellen, tegen

de reeds voorhandene *abnormaliteit* bestand te zijn. Ook konde men de gevolgen van deze krampen, bij voorbeeld, *congestien* naar andere deelen, niet door aderlaten wegnemen, doordien de oorzaak derzelven bleef aanhouden, en zelfs nog vermeerd wierd.

§. 130. Ten opzigte van de, de krampen en stuipen vergezellende of veroorzakende ziekten en ongesteldheden, leert de ervaring, dat, indien zij dezelve veroorzaken, zij alsdan ook bijna altoos van eenen *asthenischen* aard zijn, en de rede bevestigt de echtheid dezer ervaring. Trouwens, wij vinden krampen en stuipen meestal bij zwakke, aandoenlijke voorwerpen, die door verlies van vochten, bij voorbeeld, door bloedvloeijingen, door ontijdige of sterke aderlatingen, *diarrhöen*, *dysenterien*, *cholera*, door onmatigen bijslaap, *onanie*, of door gebrek aan de noodige voedsels, en door anderen meer de zenuwen verzwakkende oorzaken, verzwakt en uitgemergeld zijn. Nooit hebben wij dezelve bij, met overmaat van levensbewegingen of *hypersthenische* aanlagen vergezeld gaande, ongesteldheden aangetroffen, ook zijn, volgens onze begrippen, deze soort van *sthenische* krampen niet zoo ligt mogelijk, omdat aldaar de zenuwen nog genoegzame *energie* bezitten, om zoodanige onregelmatige werkingen afte weren. Nogtans kun-

nen, noch willen wij de volstrekte mogelijkheid daarvan betwisten, maar alleen het zoo algemeen in gebruik zijnde aderlaten hier afraden, en slechts dan maar toestaan, wanneer men overtuigd is, dat zij bij, met *abnormaal* vermeerderde levensvermogens begaafde, voorwerpen plaats vinden; en verwijzen hier onzen Lezer op het geen wij hierboven (§. 123 en 128.) over de oorspronkelijke (*primaire*) krampen gezegd hebben. Waarbij wij nog deze herinnering kunnen voegen, dat de hier verhandelde soort van, op andere ongesteldheden berustende, krampen nooit *radicaal* kunnen genezen worden, voor dat deze ongesteldheden, als oorzaken derzelve, zijn weggenomen, terwijl wij dezelve alleen maar *symptomatisch* moeten beschouwen; en dat zij als zoodanig geene aderlating behoeven, is uit onze gezegdens genoegzaam gebleken.

§. 131. De vooroordeelen, waarop het menigvuldig gebruik der aderlatingen bij stuipen en voornamelijk bij krampen berusten, hebben waarschijnlijk hunnen grond in den, door den wederkerigen invloed der aderen en zenuwen veelal daaruit voortvloeienden, gestoorden bloedloop. Men kan zich immers geene merkelijke krampachtige zamentrekking van een meer of min gewichtig *orgaan*, of der bloedvoerende vaten zelfs denken, zonder dat deze daarbij min of meer

moet gestoord zijn, en ophooping, aandrang, *congestien* van het bloed naar een of ander deel van het ligchaam te weeg brengen, ook was men voorheen en veelal nog van meening, dat bij elke *abnormaliteit* in den bloedloop moet bloed gelaten worden, waarvan wij de ongegrondheid deels reeds bewezen hebben, en in het vervolg nog meer zullen aantoonen.

Z E V E N D E A F D E E L I N G .

Bevooroordeelde aderlatingen bij Schrik.

§. 132. In geene ziekelijke aandoening neemt men meer en algemeener zijne toevlugt tot bloedlaten, dan bij schrik. Zoo wel Arts, als leek, beijveren zich hierdoor den lijder voor eene reeks van nadeelige gevolgen te behoeden, welke zij anders voor onvermijdelijk houden. Op welke gronden men deze aderlatingen hier nu zoo algemeen, als hoogst noodzakelijk, aanprijst, zullen wij trachten nader te ontwikkelen, en hiertoe is het noodzakelijk op te sporen, wat schrik op zich zelve is, en welke gevolgen hij in de dierlijke huishouding te weeg brengt.

§. 133. Dat schrik eenen allernadeeligsten invloed op de gezondheid van den mensch hebben kan, is buiten kijf. De droevige gevolgen

van deze gemoedsaandoening zien wij dagelijks; zij is de bron van eene reeks van zenuwen en andere ziekten; *hysterie*, *hypochondrie*, *epilepsie*, de *sint vitus-dans*, *apoplexie*, *paralysis*, bloedvloeijingen, en honderd anderen, zijn niet zelden hunne geboorte aan haar verschuldigd. Opmerkelijk is het, dat zoo wel alle zoogenaamde *deprimerende* hartstogten, als ook de schrik, altoos eerst hunne nadeelige inwerking op die werktuigen uitoefenen, welke tot de spijsvertering dienen, en wel voornamelijk op de maag. De ondervinding leert, dat wanneer men zich ook met eenen goeden eetlust aan tafel plaatst, en daarbij door verdriet, droefheid, of schrik wordt aangedaan, dezelve, al was hij ook nog zoo groot, dadelijk verdwijnt, en dat men, wanneer men na eenen goeden maaltijd door eenen merkeliijken schrik bevangen wordt, aanstonds alle tekenen van *indigestie* bekomt; oprispingen, maagdruk, misselijkheid, braken, geven zulks duidelijk te kennen. Even zoo wordt gewoonlijk daardoor de onbemerkbare uitwaseming belet, en men kan hieruit gemakkelijk begrijpen, dat door het hier aangevoerde al de, tot eene reeks van voor het *organismus* schadelijke gevolgen, noodige voorwaarden voorhanden zijn. Het kan ons derhalve niet bevreemden, dat, indien dusdanig een toestand lang aanhoudt, of de eerste ge-

volgen daarvan niet dadelijk tegengegaan worden, schrik en andere gemoedsaandoeningen de bronnen van zoo menigvuldige ziekten zijn moeten. Nadat wij nu de gevolgen van deze gemoedsaandoening uit de dagelijksche ondervinding hebben opgegeven, zoo zullen wij thans eens de eerste oorzaak, de eerste indrukseis op het *organismus* daarvan opzoeken, en op deze wijze de bron van deze rampzalige gevolgen trachten nategaan.

§. 134. De voorstelling van een ons toekomstig ongeluk noemen wij vrees, het plotselijk ontstaan van deze voorstelling, *schrik*. Dat bij aanhoudend sterk nadenken, of hevige hartstogten en gemoedsbewegingen een onaangenaam, zelfs pijnlijk gevoel in het hoofd ontstaat, leert de dagelijksche ervaring; de hersenen en zenuwen worden daarbij gevolgelijk aangedaan; en terwijl elke werking met hare oorzaak gelijk staat, zoo volgt, dat vermits sterke hartstogten de hersenen en de daarin geplante zenuwen zoodanig aandoen, dat daardoor zelfs pijn kan ontstaan, dat zij dan ook bij elke gedachte, voorstelling, of gemoedsaandoening, ofschoon onmerkbaar, toch geprikkeld worden, en wel des te sterker en heviger, naar mate de aandoening hevig, en integendeel minder, naar mate deze zwakker en minder hevig zijn. In evenredigheid nu van de verscheidene gra-

den van prikkelbaarheid der verschillende deelen van het menschelijk ligchaam, moeten deze ook, door eene algemeene werking op het gansche *organismus*, in eene zekere orde aangedaan worden. Naardien men nu als zeker aannemen kan, dat de zenuwen de geleiders zijn van al, wat op het levend *organismus* werkt, zoo volgt ook, dat het eenerlei is, of een deel of werktuig des *organismus* onmiddelijk met den prikkel in *contact* komt, dan, of deze op de, tot die deelen of werktuigen loopende, zenuwen aangebragt wordt. Passen wij dit nu op den schrik toe, zoo vinden wij, dat een daardoor getroffen mensch dadelijk eene eigene, met eenen *electriken* schok veel overeenkomende, gewaarwording gevoelt. Is deze schrik nu maar zeer gering, en het *individu* zeer gezond, alsdan gaat deze aandoening, zonder verder gevolg, dadelijk over; bij eenen sterker schrik, of bij een voorwerp van een gevoelig en zwak schrikachtig zenuwgestel maakt dezelve echter meer indruk, het voorwerp wordt bleek, bekommt hartklopping, zijn pols slaat sterker, menigvuldiger, hij begint te beven, krijgt hoofdpijn, bekommt over zijn geheele lijf eene zoogenaamde ganzenhuid. Hier bepaalt zich de aandoening der zenuwen niet meer tot de meer uitwendige deelen, maar wordt reeds op de inwendige overgebragt, de grootere

vaten, het hart, de longen, zelfs het geheele zenuwgestel en de herssenen worden daarin eenigermate betrokken; hier heeft alzoo niet alleen eene onderdrukte uitwaseming plaats, maar ook de bloedomloop en ademhaling worden regelmatig. Is eindelijk de schrik allersterkst, of het voorwerp van een alleraandoenlijkst zwak gestel, alsdan worden alle werktuigen, maag, long, het hart, ten laatste het geheele ligchaam, bijzonder de werking aller zenuwen zoodanig gestoord, dat alle deszelfs verrigtingen *abnormaal* worden. Hartkloppingen, bezetting op de borst, onwillekeurige stoelgang, beving van alle spieren, *epilepsie*, kortom, de geheele hier boven reeds opgenoemde *series malorum*, ja zelfs eene *paralysis* van alle levensbewegingen, welke of flauwte, of dood ten gevolge heeft, kunnen alsdan de voortbrengselen daarvan zijn.

§. 35. Uit al het aangevoerde blijkt thans ten duidelijke, dat schrik zulk eenen indruk op het zenuwgestel bewerkt, dat daardoor alle deszelfs verrigtingen *abnormaal* kunnen veranderd worden, zoo dat eene stoornis in alle de levensverrigtingen en eene verzwakking des *organismus* het gevolg is. Hoe nu eene aderlating hier van nut zoude kunnen wezen, hoe deze den eersten schadelijken indruk zoude kunnen afweren, kunnen wij onmogelijk bezeffen.

Te meer is dit onbegrijpelijk, dewijl ons de ondervinding leert, dat, hoe zwakker, hoe aan-
doenlijker een mensch, met hoe meerder ge-
weld schrik op hem werkt, hoe meer nadeel
hij veroorzaakt; en wat nog meer is, de gan-
sche reeks van onaangename gevolgen, welke
daarop kunnen volgen, toonen altoos ten duide-
lijkste eene verzwakking van het geheele *orga-*
nismus aan. En waarom is men dan bij andere
deprimerende hartstogten, gelijk vrees, angst,
nijd, enz., welke toch dezelfde gevolgen ver-
oorzaken, niet zoo algemeen met bloedlaten bij
de hand? — Het is alzoo klaar, dat tot *radicale*
genezing der verwoesting, welke deze gemoeds-
aandoening veroorzaakt, onmogelijk eene ader-
lating van nut kan zijn, integendeel is het in
het oog vallend, dat dezelve hier van nadeel
moet wezen. Want, gelijk als wij gezien heb-
ben, men berooft daardoor het *organismus* van
eenen levensbalsem, waaruit het zich zelve *re-*
produceert, en in staat gesteld wordt tegen alle
vreemde nadeelige inwerkingen bestand te zijn.

§. 136. Onbegrijpelijk zoude het ons bij over-
weging dezes voorkomen, hoe men tot dit al-
gemeen vooroordeel gekomen was, wanneer ons
niet de gestoorde bloedomloop en ademhaling,
welke ook de gevolgen van schrik zijn, al we-
derom de bron daarvan deden ontdekken. Be-

denkt men immers , dat bij de zucht van den Arts , om bij elken gestoorden bloedloop of bezwaarlijke ademhaling adertelaten , ook het behandelen der *symptomen* een gewoonlijk zwak onder hen is ; zoo wordt ons duidelijk , waarom men bij een bleek worden , met hartkloppingen , bij onregelmatigen snellen pols , en korten adem , door bloed aftappen zoekt lucht te maken. Het bloed wordt hier , dus geeft men voor , naar binnen gedreven , de groote vaten kunnen het al te maal niet bevatten , het hart en de longen worden overstelpt , en eene beroerte , inwendige bloedstorting , en wat dies meer zij , moesten de zekere gevolgen van deze inwendige *plethora* zijn , indien men het bloed niet aftapte. Zoo is de redeneerwijze van hun , die de zaak maar van eenen kant beschouwen , en geene ware kennis van de dierlijke huishouding hebben. Doch wilden wij hun eens in hunne valsche denkbeelden volgen , dat alle deze *symptomen* de gevolgen van eene *plethora* naar de inwendige deelen , die wij ons maar oogenblikkelijk kunnen voorstellen , was , zoo konden wij hier nog geene aderlating goed keuren. Want , al bragt men daardoor oogenblikkelijke verligting te weeg , op den duur moesten de bloedvaten daardoor zoo verslapt worden , dat dezelve den van buiten aangebragten bloedaandrang nog minder wederstaan kon-

ken, de *abnormaliteit* in de zenuwen moest nog meer toenemen, en alsdan alle noodlottige gevolgen nog te eer verhaast worden. Daarentegen, indien men hart en grootere bloedvaten nog meer in *activen* staat konde stellen, zoo zouden zij alsdan den bloedaandrang overwinnen, het bloed wederom naar buiten drijven, en zoo den regelmatigigen bloedomloop herstellen, gelijk men dit bij sterke *robuste* voorwerpen ziet; waarbij zelfs een sterke schrik zelden van zoodanig eenen nadeeligen invloed is.

§. 137. Beschouwen wij de zaak uit een ander oogpunt, en doordenken wij dezelve onbevooroordeeld, zoo vinden wij, dat, terwijl schrik in eenen min of meer sterken indruk op de zenuwen bestaat, waardoor voornamelijk derzelver verrigtingen gestoord worden, zoo als ook de ondervinding ten duidelijkste aantoon, men alsdan, ten zij men steeken blind ware, zeer gemakkelijk kan bezeffen, dat deze aanhoudende *abnormale* beweging van hart, *arterien*, longen, enz. geen gevolg van eene *plethora interna*, maar van eene *abnormale*, krampachtige, door de daaraan loopende onregelmatig werkende zenuwen veroorzaakt wordende, zamentrekking is.

Hoe dikwijls zien wij immers zoodanige onregelmatigheden in den bloedloop bij zenuwzwakke menschen, bij *hysterische* vrouwen, zon-

der dat het ons in den zin komt adertelaten, en waarom zouden wij dan zulks hier, waar dezelfde *abnormaliteit* in eenen sterkeren graad plaats vindt, ondernemen.

Voor hun, die zich van voorouderlijke vooroordeelen kunnen ontdoen, en door eigen oogen willen zien, zal het nu voorzeker duidelijk genoeg bewezen zijn, dat in het algemeen de aderlatingen bij schrik niet alleen van geen nut kunnen, maar zelfs van groot nadeel moeten zijn, en dat die middelen, welke de *abnormale processen*, gelijk wij reeds bij de krampen (§. 127.) vermeld hebben, wederom verbeteren, en het geheele *organismus* in staat stellen deze schadelijke indrukksels te kunnen tegenstand bieden, moeten gebezigd worden. Waaronder *nervina* en alle opwekkende of zoogenaamde vluchtige geneesmiddelen (*volatilia*) behooren.

§. 138. Desniettemin willen wij echter niet betwisten, maar houden ons zelfs overtuigd, dat er gevallen kunnen plaats vinden, alwaar bij schrik het aderlaten zoude kunnen te pas komen, niet om den nadeeligen indruk, welchen schrik op de zenuwen gemaakt heeft, te verbeteren, maar om eene door deze *abnormaliteit* veroorzaakte *disproportie* opteheffen. Men verbeelde zich een *robust* sterk ligchaamsgestel, waarbij *nutritie*, *assimilatie* en *reproductie* zeer

goed verrigt, waar alle vochten alzoo, voornamelijk het bloed, niet alleen in overvloed afscheiden worden, maar ook alle, tot eene goede *reproductie* noodige vereischen bezitten; ja waar zelfs (§. 110.) meer vochten voorhanden zijn, dan in evenredigheid der *reproductie* van het *organismus* noodig is; om kort te gaan, men stelle zich een mensch met allen aanleg tot *hypersthenie* voor, zulk een voorwerp wordt nu eens door eenen hevigen schrik (hevig moet hij hier zijn, kunnende dezelve anders op zulk een voorwerp geene zoo schadelijke gevolgen hebben) zoodanig aangedaan, dat het geheele zenuwgestel in *abnormale* beweging gebragt wordt; alsdan hebben de werktuigen geene evenredige vermogens, het hart, de longen en slagaderen zijn niet in staat, of worden te plotseling buiten staat gesteld, om de overtollige bloedmassa behoorlijk voorttestuwen; zulk bloed zoude al te *inciterend* voor dezelve zijn, en welligt konden *inflammationen*, *haemorrhagien*, of andere nadeelige gevolgen ontstaan; om deze onevenredigheid nu te herstellen, moet eene of meerdere aderlatingen, in evenredigheid van dezelve, aangewend worden. Dat echter zulke gevallen tegenwoordig niet dagelijks voorkomen, behoeft geen verder betoog, zij kunnen derhalve onmogelijk, als

een algemeen rigtsnoer voor de behandeling van verschrikten gebezigd worden.

AGTSTE AFDEELING.

Bevooroordeelde Aderlatingen bij Verbloedingen.

§. 139. Wij komen thans tot een *pathologisch* verschijnsel, hetwelk den Arts aan het ziekbed dikwerf in geene geringe verlegenheid brengt, omdat deszelfs oorzaken meestal zeer moeilijk zijn op te sporen, terwijl er toch gewoonlijk spoedige hulp vereischt wordt, namelijk tot de verbloedingen. Deze kunnen wij, naar derzelver hoeveelheid, afdeelen in bloedvloeijing, waarbij het bloed *abnormaal*, noch met hevigheid, noch in geene zeer groote hoeveelheid, maar dropsgewijze uit het een of ander deel van het ligchaam vloeit; en in bloedstorting, wanneer zulks met meer geweld, en stroomsgewijze in grootere hoeveelheid geschiedt.

Het bloed kan nu uit het ligchaam naar buiten, of binnen hetzelfde in de eene of andere holte vlieten, en daarnaar ontvangt het de benaming van uit- of inwendige bloedvloeijing. — De ondervinding leert ons, dat het bloed uit al de deelen van de gansche oppervlakte des ligchaams

abnormaal vloeijen kan, doch de verbloedingen hebben het meest plaats in die deelen, welke van een sponsachtig zamenstel, met eene dunne huid voorzien en met vele bloedvaten doorweven zijn, bij voorbeeld, in de zoogenaamde slijmhuizen, *tunicæ mucosæ*. Hiervandaan zijn de inwendige deelen der neus, der longen, der maag, of darmen, der baarmoeder en deszelfs schede, des endeldarms, en andere dergelijke meer het meest daaraan onderworpen.

§. 140. Bloedvloeijingen, zoo wel als bloedstortingen, om het even uit, en in welk deel zij nu ook mogen voorvallen, rusten altijd op een gestoord evenwigt van den bloedomloop, het zij dat deze door eene kwetsing der bloedvoerende vaten, of door eene uitscheiding (*exhalatio*) van bloed wordt te weeg gebragt, en naar mate de vaten, waaruit het bloed vliet, groot of menigvuldig zijn, wordt de verbloeding sterker, en kan tot eene bloedstorting toenemen. Men kan twee geheel verschillende soorten van verbloedingen aannemen, de eene heeft plaats, wanneer de bloedvoerende vaten op eene of andere plaats van het ligchaam, door scheikundige of werktuigelijke inwerkingen, bij voorbeeld, scherpten, brandingen, of door snede, kwetsing, stoot, val, of hevige inspanningen van het ligchaam, verscheurd of gewond

worden; deze soort van verbloeding is geheel verschillend van die, waar het bloed zonder eenige *mechanische* stoornis der vaten door de *exhalerende* of *sereuse* vaten als vervolgingen der slagaderen, als het ware, *geëxhaleerd* wordt. En deze laatste soort van verbloedingen heeft, gelijk ook Bichat (2) zeer juist aanmerkt, veel overeenkomst met de ontstekingen, alleen vindt hier dit onderscheid plaats, dat bij deze het bloed in de haarvaten zich blijft ophoopen, terwijl het bij de verbloedingen door dezelve heen vloeit of uitgescheiden wordt. — Deze laatste soort van verbloedingen kan men in de *active* en *passive*, of *sthenische* en *asthenische* afdeelen, terwijl de door verwondingen ontstane voor deze afdeeling niet geschikt is. — De *passive* verbloeding ontstaat dan, wanneer bij eenen regelmatigigen bloedloop, op de eene of andere wijze, de kleinste bloedvoerende, en bijzonder de vervolgingen derzelve de *sereuse* of haarvaten, op de eene of andere wijze zoodanig verzwakt worden, dat zij den aandrang van het bloed niet kunnen wederstaan maar hetzelfde doorlaten. Een voorbeeld van zoodanige, op eene algemeene zwakte der *sereuse* vaten berustende, bloedvloeijingen vinden wij in het ons

(2) *l. c. pag. 565.*

bekende bloedzweten, bij de scheurbuik en andere ziekten. *Active* of *hypersthenische* verbloedingen ontstaan dan, wanneer de *exhalerende* haarvaten van het een of ander deel des *organismus* zoodanig *geëxhalteerd*, of hunne werkdigheid zoodanig vermeerderd is, dat zij het bloed opnemen, en in plaats van een waterachtig vocht, hetzelfde uitscheiden of *exhaleren*. Zoodanig eene regelmatige bloed-*exhalatie* vindt nu *periodiek* plaats bij de *menstruatie* der vrouwen, en kan door hare onregelmatigheid veelal in eene verbloeding ontaarden.

Hebben deze *passive* of *active* verbloedingen in eene holte of werktuig van het ligchaam plaats, zoo kan het bloed zich aldaar verzamelen, en eindelijk met geweld uitgeworpen worden, en dan als eene bloedstorting te voorschijn komen. Voorbeelden hebben wij hiervan in het bloedbraken (*vomitus cruentus*), in de bloedvloeiingen uit de baarmoeder (*metrorrhagia*).

§. 141. De gevolgen, welke de verbloedingen veroorzaken, hangen af van de grootte der opening, waaruit het bloed vloeit; van den aard en de verrigting van het deel, waaruit het loopt; van den ouderdom en de ligchaamsgesteldheid van het voorwerp, waarbij dezelve plaats heeft, en eindelijk van de oorzaken, welke dezelve bewerken; of zij namelijk door verwondingen der

bloedvaten, of door eene *exhalatie* ontstaan; en of deze *hypersthenisch* of *asthenisch* zijn. Het is gemakkelijk te begrijpen, dat bij eene langzame bloedvloeijing, de mensch, op tijd, zonder plotselijk gevaar, meer bloed verliezen kan, dan bij eene plotselijke bloedstorting; bij genen immers heeft het *organismus* tijd, om door eene aanhoudende, ofschoon verzwakte, voeding, wederom bloed te herscheppen, en alzoo het verlies te herstellen; bij dezen wordt het hart en de groote bloedstammen plotseling van hunne gewoonlijke *incitatie* beroofd, de bloedomloop moet op deze wijze tot stilstand komen, en eene flauwte of den dood ten gevolge hebben.

Vermits wij nu volgens het voorgestelde plan, niet voornemens zijn eene volkomene verhandeling over de verbloedingen te schrijven, het welk ook, terwijl zulks door eenen Petrus Frank (a) en Joh. Balth. Wolkopff (b) geschied is, eene *Iliade* na Homerus zijn zoude; zoo zijn wij thans reeds buiten ons bestek gegaan, en daarom zullen wij nu alleenlijk nog

(a) *De curandis hominum morbis epitome, Lib. V. de profluviis pars II. Mannhemii 1807.*

(b) *Untersuchung über die Erscheinung, Bildung und Heilung des Blutflusses nach den Grundsätzen der Erregungs Theorie, 2 Theil. Leipzig 1805.*

zoo veel daarover aanvoeren, als noodig is, om te onderzoeken, of aderlatingen in bloedvloeijingen te pas komen, en wanneer?

§. 142. Voorheen pleegde men bij elke aanmerkelijke verbloeding, zij mogt door verwondingen of andere oorzaken geboren worden, zonder bijzonder op het gestel van het *individu* te letten, bijna altoos bloed te laten, om daardoor, zoo als men voorgaf, eene afleiding te bewerken, en dus de verbloeding te beteugelen. Bedenkt men echter dat, wanneer door de algemeene vermindering der bloedmassa, de oorzaken evenwel der verbloeding niet weggenomen worden, omdat het bloed, in dezen opzigte aan de wetten van alle vloeistoffen onderworpen zijnde, zich dadelijk wederom naar de plaats, van waar het door eene bloedaftapping al mogt worden afgeleid, weder begeeft, zoo volgt reeds hieruit: dat, in het algemeen beschouwd, eene aderlating geene afleiding kan bewerken, ten zij men zoo veel bloed aftapte, dat met het overgeblevene de vaten niet meer konden gevuld worden, en dan waarlijk zoude met de aderlating ook zeker het leven ophouden. Men ziet derhalve duidelijk, dat eene aderlating als afleiding van geen nut kan wezen, en ook hier zoude men alsdan den brand door vuur willen blusschen, waarom wij dan ook het aderlaten

bij verbloedingen, door verwonding of verscheuring der vaten ontstaan, altoos afkeuren moeten.

§. 143. Bij betere inzigten in de dierlijke huishouding, en meerdere ervaring, heeft men het dwaze en schadelijke van deze geneeswijze ingezien, en alleen dan eene aderlating voorgeslagen, ingevalle de verbloeding *actif* was, en zij door eene *plethora vera* de vaten overweldigde, en deze het vermogen, om eenen tegenstand aan hetzelfde te bieden, ontnomen had, hier wilde men den *hypersthenischen* toestand, en zoo ook de *energie* van het hart en bloedvaten, welke het bloed met al te veel vermogen voortstuwden, gevolgelijk ook den aandrang van hetzelfde op de betrekkelijk zwakkere vaten verminderen, en daardoor dezelve in staat stellen, zich met meerder kracht te kunnen zamentrekken, en alzoo de verbloeding doen staken.

Ofschoon wij deze stelling niets minder dan onder de vooroordeelen willen gerangschikt hebben, zoo hebben wij ook nog veel tegen dezelve aantemerken. *Vooreerst* is het niet zelden bij bloedstortingen zeer moeilijk te onderscheiden, of dezelve van eenen *asthenischen*, dan wel *hypersthenischen* aard zijn; men is immers zoo wel door de ontsteltenis van den lijder, en door die der omstanders, welke bij dergelijke geval-

len plaats vinden, als ook door tijdsgebrek niet in staat het ligchaamsgestel van het voorwerp, noch deszelfs leefwijze, of oorsprong der verbloeding, te onderzoeken; en daarom worden door zeer vele Artsen in deze gevallen niet zelden misslagen begaan. *Ten tweeden*, wil men door eene aderlating niets anders bewerken, dan het doen ophouden eener, door te veel bloed veroorzaakte, verbloeding? alsdan is de verbloeding eene toereikende aderlating om den *hypersthenischen* staat tot den regelmatigen graad te verminderen, en men zoude welligt hare, alsdan *critische tendens* daardoor kunnen stooren, en dezelve door te veel verlies aan bloed in eene *asthenische* veranderen. Hier valt niets te doen, als door een zoogenaamd *antiphlogistisch regimen*, den *phlogistischen* of *hypersthenischen* toestand, of vermeerderde werkdadigheid der *exhalerende vaten* en niet zoo zeer den drang van het bloed te verminderen; en, wanneer dezelve door zich zelve, reeds in eenen *passiven* is overgegaan, eene andere gepaste, zoo wel in- als uitwendige, geneeswijze aan te wenden. Zoo wel in *hypersthenische* als *asthenische* verbloedingen alzoo moeten wij aderlatingen, voor zoo verre zij alleenlijk de bloedstortingen moeten stillen, afraden, en als overbodig, zelfs als nadeelig beschouwen.

§. 144. Alhoewel tot stuiting der verbloedin-

gen op zich zelve geene aderlatingen te pas kunnen komen, zoo kunnen bij dezelve toch omstandigheden plaats vinden, waar wij bloedlaten moeten, niet om dezelve te stillen, maar om de gevolgen, die soms daardoor kunnen veroorzaakt worden, te verhoeden. Wij bedoelen die verbloedingen, welke in zeer gewigtige tot het leven noodzakelijke werktuigen plaats hebben, bij voorbeeld, bij *pneumonorrhagia*; wanneer deze bij jonge, wel gevoedde, sterke, *robuste* menschen, door sterke prikkelingen, misbruik der wijnen, of hevige krachtsinspanning van het ligchaam; in 't kort, wanneer hier *active* of *hypersthenische* bloedspuwing ontstaat, alsdan is het noodzakelijk, om de *active* bloedexhalatie van dit zoo belangrijk ingewand door eene algemeene verzwakking van het ligchaam te verminderen, eenen ader aan een der naastangrenzende deelen, den arm bij voorbeeld te openen, om daardoor voor te komen, dat door den aandrang des bloeds de vaten in de long niet open scheuren, en gevolgelyk alsdan nooit, of met groote moeite, zoude kunnen genezen worden, maar welligt eene verzwering of longteringten gevolge konde hebben. Heeft echter hier eene zware bloedstorting plaats, alsdan zoude ook hier eene aderlating vruchteloos zijn, want de vrees, dat de kleine wond door den aan-

drang des bloeds zoude open scheuren, valt gansch weg, eensdeels, omdat de wond reeds groot is, anderdeels, omdat door eene aanmerkelijke storting den aandrang zoodanig verminderd was, dat deze door geene aderlating behoeft beteugeld te worden, doordien de *active* reeds in een *passive* bloedspuwing veranderd is. Trouwens, gelijk Bichat (c) zeer juist aanmerkt, men laat niet zoo zeer ader om de bloedmassa te verminderen, maar om de *abnormaal* vermeerderde levensvermogens te beteugelen. *Iriez vous en effet* (zegt hij) *saigner pour arrêter une hémorragie par rupture? non sans doute, mais vous saignez pour arrêter une hémorragie active par exhalation, par ce qu'en diminuant la masse sanguine, vous diminuez l'excès de sensibilité organique* (hetgeen wij, onzes inziens, door *luxurerende* levensvermogens, of *hypersthenischen* toestand, beter uitgedrukt hebben) *qui produit l'hémorragie; c'est à peu près quand on saigne pour l'inflammation enz.* Hier moet men, gelijk bij alle *passive* verbloedingen, maar bedacht zijn, de reeds verzwakte bloedvoerende en *sereuse* vaten eene behoorlijke veerkracht en sterkte terug te geven, welke noodig is om het rond loopende bloed binnen zijne palen te houden, en bij

(c) l. c. pag. 567.

een reeds voorhandene kwetsing of verscheuring; het ligchaam zoo veel mogelijk in rust te houden, en alle gelegenheden tot schudding of beweging van het lijdend deel, zoo veel doenlijk, trachten te vermijden. Bij eene *hypersthenische hæmoptysis* alzoo is de zoogenaamde *antiphlogistische* of *antisthenische* geneeswijze in haren geheelen omvang *geindiceerd*, wanneer namelijk door een sterk bloedverlies de *energie* en *activiteit* van het hart, der groote slagaderen, en bijzonder van de *exhalerende* haarvaatjes, nog niet genoegzaam verminderd was.

§. 145. Verbloedingen, die haren oorsprong in eene algemeene verzwakking van het ligchaam, en bijzonder van het lijdend deel hadden, 't zij dat zij in de longen, of elders voorkomen, zouden door aderlatingen niet alleen niet kunnen gestild, maar wel vermeerderd worden, vermits derzelver oorzaak vermeerderd wierd. Wat nu de Heer Hufeland (blz. 76. van de reeds (§. 110.) opgegevene Verhandeling tot de longenverbloeding overgaande) door de woorden: *Jede stunde länger Blut durch schwitzen hat gefahr, und der Zweck des Arztes musz zunächst mehr auf Hemmung des Blutflusses, als auf die Ursachen gerichtet seyn. — Demnach — nicht wenn es gefordert, sondern wenn es nur nicht durchaus verboten ist — ein kleines Aderlas am Arm &c.*

wil verstaan hebben, bekennen wij ronduit niet te begrijpen. Vermits, onzes erachtens, niet het geringste *symptoma* van eene ziekte, zonder het wegnemen van deszelfs oorzaak, kan genezen worden. Zelfs het stuiten van eene verbloeding door den aanleg van een *tourniquet*, geschiedt door het wegnemen van de oorzaak, namelijk, van den aandrang van het bloed naar het lijdend deel. Wij twijffelen niet of onze Lezers zullen, bij de herinnering van hetgeen wij hierover (§. 102.) gezegd hebben, zulks met ons gevoelen; en hoe zulks nu door aderlatingen in *passive* longen-verbloeding zoude kunnen bewerkt worden, wenschten wij gaarne te weten, even zeer, hoe het mogelijk zijn konde, daardoor eene longtering te verhoeden. Want hier zoude men de reeds verzwakte longen en het geheele voorwerp door aderlatingen zoodanig van zijne krachten berooven, dat de ontstane wond in de longen, uit gebrek aan *reproductie*, zich onmogelijk konde herstellen, maar in verettering moest overgaan, en alzoo eene longtering bewerken. Alle middelen alzoo, die hier het spoedigst eene verbloeding tegengaan, worden hier gevorderd, en kunnen daarom niet verboden zijn. Volgens onze begrippen kunnen deze nu geene andere zijn, dan die, welke de yaten der longen zoodanig versterken, dat zij

Het bloed geregeld kunnen voortstuwen en niet meer doorlaten, of de wonden, indien zij voorhanden zijn, het spoedigst genezen; zoo wel plaatselijke als algemeene versterkende middelen, waardoor het herstellings-vermogen in eenen behoorlijken staat hersteld wordt, zijn hier aangewezen; daarbij vermijde men die middelen, waarvan ons bekend is, dat zij den omloop des bloeds, die hier, gelijk in meest alle *asthenische* ziekten, vermeerderd is, vermeerderen; en kiezen veelmeer dezulke, waarvan de ondervinding geleerd heeft, dat zij dezelve verminderen; en dat hier de *digitalis purpurea* ook daarom, zoo wel als door zijne bijzondere werking op het watervaat-stelsel, als een *specifiek* middel bekend is, weet elk Arts. (d)

Alhoewel nu ook in eenige gevallen aderlatingen bij longen-verbloedingen noodzakelijk kunnen zijn, zoo wordt van dezelve echter, in het algemeen genomen, hier zeer veel misbruik gemaakt, terwijl zij op valsche veronderstellingen, en, zonder nader onderzoek blindelings overgenomen, vooroordeelen berusten. Ook hiervan zullen wij een paar voorbeelden uit onze aantekeningen, ter staving van onze stelling, aanvoeren.

(d) In de *Letteroeffeningen*, N°. 14. van het Jaar 1799. hebben wij ons hier over reeds verklaard.

§. 146. De dienstmaagd van den Heer O...t, een meisje van omstreeks 20 jaren, werd, ofschoon hare blozende, hoog roode, over haar geheele gelaat verspreide, kleur eene volmaakte gezondheid scheen te verraden, gedurig met duizeligheden, hartkloppingen, oprispingen van winden, bevingen en andere *hysterische* toevallen geplaagd; welke echter telkens door het gebruik van zoogenaamde *antihysterica*, bij voorbeeld, de *Carb. ammon. p. anim. liq.* de *π. Castorei*, de *Valeriana* en anderen, dadelijk bedaarden, waarna zij alsdan eenen geruimen tijd wederom gezond bleef. Op den 22 van Wijnmaand 1809 werd zij door hevige hoofdpijn met neiging tot braken, loomheid der leden en duizeligheid, zonder dat zij eenige reden daarvan wist te geven, aangetast. Een tot hulp geroepen Apotheker reikte haar dadelijk een braakmiddel toe, waarop eenige vruchteloze braken van een weinig waterachtig vocht volgde. Maar kort daarna begon zij te hoesten, en gaf tweemaal eene tamelijke hoeveelheid bloeds op, hierop eenigzins ontsteld zijnde, liet zij ons ontbieden. — Wij vonden hare polsslagen niet zeer klein maar menigvuldig, hare ademhaling moeilijk, en met drukking op de borst vergezeld, de hoest was noch sterk, noch veelvuldig, maar droog, de eetlust verdwenen, weinig dorst, en de afgang

behoorlijk; daarbij deed zij echter hare gewoonlijke, niet vermoeijende, bezigheden.

Wij rieden haar vooral rust aan, en schreven haar voor: *R. Elix. acidi Haller. ʒi. Aq. Hysopi ʒvi. Syr. rub. Idæi ʒi. S.* om het uur een theelepeltje met water te gebruiken. Den volgenden dag had zij wel geen bloed meer opgegeven, de hoest en drukking op de borst nogtans bleven aanhouden. Wij lieten de *mixt.* door gebruiken. Den 4den dag was de druk op de borst zoo hevig, dat zij met moeite konde ademen; wij schreven haar voor een afkooksel van de *rad. Senegæ* op acht oncen *colatuur*, met arabische gom en eenige droppels *vini opii aromatic.* hierop werd de drukking en benaauwdheid merklijk beter, de hoest bleef aanhouden, maar was met uitwerping van fluimen vergezeld. Wij bleven nu met dezelfde geneesmiddelen aanhouden, lieten daarbij zachte, voedende spijsen gebruiken, en verheugden ons den 2den van Slachtaand over hare volkomene genezing.

§. 147. *Epicrisis.* Zeer vele onzer kunstgenooten zouden zich hier, door de hoog roode kleur en het opgezet volle wezen, door het jeugdelijk en gezond uitzien, welligt tot eene aderlating hebben laten verleiden. De spoedige herstelling echter door eene tegenovergestelde behandeling is, onzes inziens, genoegzame waar-

borg, dat de aderlatingen hier niet aangewezen waren.

Te gelijk kan deze ziekte-geschiedenis ten voorbeelde strekken, dat volsappigheid en roode kleur niet altoos een bewijs voor een sterk *sthenisch* gestel opleveren; maar dat, om zulks te beslissen, meerdere omstandigheden moeten in aanmerking genomen worden. Bij onze lijderes waren een zwak zenuwgestel en zwakke verduwings-werktuigen genoegzame redenen, om de ziekte niet *antiphlogistisch* te behandelen, maar eene aan de zwakte van het *individu* evenredige versterkende geneeswijze den voorkeur te geven, en voornamelijk dusdanige middelen te bezigen, van welke ons de ondervinding geleerd had, dat zij bijzonder op de longen werkzaam waren.

§. 148. Vermits de volgende beschrijving van eene aanmerkelijke longen-verbloeding de zaak nog meer ophelderd, zoo kunnen wij haar niet verzwijgen.

De Heer H..., Student in de Godgeleerdheid, had een voorkomend *robust* ligchaamsgestel, en genoot ook tot zijn 20ste jaar eene tamelijke goede gezondheid. Thans werd hij in Louwmaand en Sprokkelmaand van het jaar 1808, waarschijnlijk na gevatte koude, veel studeren en vele onaangenaamheden, door eenen hoest gekweld, waarmede benaauwdheid en pijn op de

borst vergezeld gingen, terwijl eindelijk de flui-
men bloedig werden. Hiertegen bezigde hij zoo-
genaamde huismiddelen, onder anderen het Is-
landsche mos, de zoo algemeen in ons Vader-
land daartegen aanprezen Gort, en het zetten
der voeten in warmen pekkel. Onder het gebruik
dezer middelen verergerde zijne toestand, en hij
kreeg daarbij in den beginne van Lentemaand
eene bloedspuwing van omstreeks twee theekop-
jes bloeds, welke verscheidene achtereenvolgende
morgens herhaalde. Een Hoogleraar der Ge-
neeskunde, dien hij om raad gevraagd had, liet
hem terstond tien a twaalf oncen bloeds aftap-
pen, en schreef hem voor: *R. Spec. diatragac.*
frigid ℥iβ. *Pulv. rad. Salep.* ℥i. *Succ. Cate-*
chu ℥ii. *S.* drie vingerhoeden daags: hierbij
moest de zieke, die graag in het eten was,
een spaarzaam *dieet* houden, zich van alle vleesch-
spijzen, een weinig kalfsgehak uitgenomen, ont-
houden, en slechts grutters waren, eenige jonge
groenten, salade, en dit nog maar zeer weinig,
gebruiken. Na de aderlating gevoelde de zieke
ogenblikkelijk verligting, deze was nogtans van
zeer korten duur, terwijl benaauwdheid, pijn, hoest
en bloedspuwing gedurig bleven aanhouden, en
de krachten immer meer afnamen, niettegen-
staande de Heer Professor, gedurende Lente-
maand, de aderlatingen drie malen herhaalde,

eene spaansche vliegenpleister op de borst had laten leggen, waarvan de wond open gehouden werd, en dezelfde geneesmiddelen zonder het *succ. catech*, met bijvoeging van de *spir. vitrioli* had laten doorgebruiken. Hierna liet hij den lijder de ongekookte lijnolie 's morgens nuchter nemen, waarna hij in den bēginne van Grasmaand iets scheen te beteren, ten minste was hij eenige dagen vrij van bloedspuwing, doch ook deze kreeg hij wederom, waarop nog eene aderlating ondernomen, en eenige malen op den dag het gebruik van *spiritus vitrioli*, en het kaauwen van Arabische gom aangeraden werd. Ook dit bleef zonder gunstige uitwerking, des lijders toestand verergerde en de zwakte nam dagelijks toe. Eindelijk ried de Hoogleeraar zijnen lijder aan, naar *Gelderland* te vertrekken, vermits de lucht aldaar voor hem beter was. Met dezen troost reisde hij tot zijne ouders in *Amsterdam*. Den 5den van Bloemaand van hetzelfde jaar werden wij bij hem ontboden, vonden hem zeer vermagerd, en zijn voorheen tamelijk roode kleur verbleekt; daarbij klaagde hij over groote zwakte, loomheid der leden, sterke aanhoudende pijn en benaauwdheid op de borst, vergezeld van zwaren hoest met bloedige etterachtige fluimen; de nachten bragt hij met hoesten en zweten bijna gansch slapeloos door, de

sedes waren behoorlijk. Wij lieten de, van Bloemaand tot nu toe opengehouden wond der spaansche vlieg zoo spoedig mogelijk genezen, en onzen lijder eenen zachten voedenden leefregel, uit vleesch, melkspijzen en versche dun gekookte eijeren houden, schreven hem hierbij voor de *ippecacuanha* en *opium* in zeer kleine giften, en een afkooksel van *althæa*-wortel met *myrrhe*; naderhand bezigden wij de *radix Senega*, de *digitalis purpurea*, het *semen phellandrium aquaticum*; eindelijk klommen wij tot de *cortex Peruv.*, het *lichen Islandic.* op; bij deze middelen, die, hetgeen van zelfs spreekt, niet allen door elkander, maar elk op zijnen tijd, aangevend werden, voegden wij eene spaansche vliegpleister tusschen de schouderbladeren, en eene inwrijving van *aromatische* zalven op de borst. Onder deze behandeling nu zagen wij onzen lijder, hoewel in den beginne onmerkbaar, beteren; eindelijk hielden de bloedige fluimen op, de hoest, pijn en benaauwdheid werden minder, maar het zweten en de krachteloosheid hielden nog eenigen tijd aan, welke echter ook onder het gebruik van den *Peruviaanschen bast* en balsem verbeterden. In de helft van Zomemaand was de lijder, een weinig hoest en zwakte uitgenomen, volkomen hersteld. Het gebruik der ezelinne melk, met den voortgezetten leef-

regel, vermijding van studeren en vermoeijende beweging, het dragen van flanel op zijn bloote lijf namen ook nog dit overblijfsel weg, zoodat hij in Oogstmaand een reisje door Zuid-Holland deed, en geheel hersteld en sterk terug keerde. In het begin van Wijnmaand 1808 hervatte hij zijnen *Academischen* loopbaan, welken hij nog heden in Bloemaand van het jaar 1810, onder het genot eener volmaakte gezondheid, voorzet.

§. 149. Wij moeten hier nogtans aanmerken, dat wij niet altoos zoo gelukkig met de *pneumonorrhagien* zijn geslaagd; er zijn ons voorgekomen, waar alles vruchteloos wierd aangewend, en eenigen tijd daarna eene longtering het gevolg was. Dan echter was gewoonlijk de bloedstorting uit de long te sterk, of de lijder was vooraf, door eene ongepaste geneeswijze, zoodanig verzwakt, dat reeds eene verzwering in de long aanwezig was. Zoo behandelden wij dezen herfst nog eene vrouw van omstreeks 30 jaren, die van hare eerste jeugd altijd zwak en aandoenlijk was geweest, en voor circa 3 jaren door het schrikken van eenen, haar onverhoeds aanvligenden, hond, eene bloedspuwing (*haemoptysis*) kreeg. Een Chirurgijn liet haar daarop rijkelijk herhaalde keren, doch vruchteloos, ader. Eindelijk werden wij om raad gevraagd, en waren ook zoo gelukkig deze vrij aanmerkelijke,

reeds 14 dagen aanhoudende, bloedspuwing spoedig te stillen. Eenigen tijd daarna bevond zij zich buitengemeen wel; door nieuwe aandoeningen echter werd zij, een half jaar daarna, wederom daarvan aangetast, en dus *recidiveert* zij twee of drie malen in het jaar, zonder dat wij, tot dus verre, in staat zijn geweest haar daarvan *radikaal* te kunnen genezen, waartoe waarschijnlijk grootendeels eene slechte vochtige woning en andere ongunstige omstandigheden, ook veel zullen bijdragen.

§. 150. Voor het verlaten der verbloedingen zullen wij kortelijk nog iets over het, hier zoo algemeen in zwang zijnde, zoo wel in- als uitwendig gebruik der zamentrekkende middelen (*adstringentia*) zeggen.

Het is overbekend, dat er middelen gevonden worden, die zoo wel op bewerktuigde, als onbewerktuigde ligchamen, uitwendig aangebragt, een zamentrekkend vermogen uitoeffenen. Met een goed gevolg maakte men nu ook van deze in de Genees- en Heelkunde een uitwendig gebruik; hiervandaan heeft men dan ook de inwendige werking van soortgelijke middelen als zamentrekkend willen afleiden, en dezelve als zoodanig in bloedvloeijingen toegediend, meenende daardoor eene zamentrekking der bloedaderen, en op deze wijze eenen tegenstand tegen

den bloedstroom te kunnen vinden. Dat zoodanig eene voorstelling van de werking van inwendige geneesmiddelen ongegrond is, en dat men dezelve, volgens Natuurkundige begrippen, uit een geheel ander oogpunt moet beschouwen, zal elk denker, die maar eenen blik in dezelve geslagen heeft, gemakkelijk kunnen opmerken. Ook in onze Inleiding (§. 19.) hebben wij gezien, dat het *organismus* geene scheikundige werkingen als zoodanig duldt; maar zich daartegen kant, en naar hare wetten wijzigt. Zijn nu de zoogenaamde zamentrekkende middelen door de eerste wegen opgenomen, alsdan zijn zij reeds zoodanig veranderd, dat zij aan de wetten van het *organismus* onderworpen, in deszelfs vochten opgenomen, en daaraan *homogeen* gemaakt zijnde, geene volstrekt scheikundige werking meer kunnen uitoeffenen, gevolgelyk ook niet meer zamentrekkend op de werktuigen kunnen werken. Wij kunnen ons wel voorstellen, dat dusdanige geneesmiddelen door het verwisselen en veranderen harer grondstoffen, de *organische processen* zoodanig kunnen veranderen, dat de *nutritie*, *assimilatie* en *reproductie* daardoor verbeterd, en het *organismus*, gevolgelyk ook de verzwakte bloedvaten versterkt en veerkrachtig worden, maar niet, dat zij eene werktuigelyke zamentrekking op de gekwetste bloedvoe-

rende vaten kunnen uitoeffenen, en daar door het verbloeden zouden stillen. Zulk eene voorstelling is zoo ongegrond en *triviaal*, dat wij bijna niet begrijpen kunnen, hoe mannen van oordeel en doorzigt in de dierlijke huishouding, dezelve op den huidigen dag nog blijven aanheven; weshalve wij het voor overtollig houden ons hierover breedvoeriger te verklaren, te meer, omdat wij naderhand gelegenheid zullen vinden hierover iets meerder aantemerken.

§. 151. Geheel anders moet men de werking der zamentrekkende middelen, uitwendig op het *organismus* aangebragt, beschouwen. Even gelijk alle scheikundige en werktuigelijke inwerkingen hier kunnen plaats vinden, zoo kan het ook het zamentrekkend vermogen; altoos echter moet het als vijandig op het ligchaam beschouwd worden; want waar zoodanige inwerkingen plaats hebben, aldaar heeft het *organismus* geene vermogens genoeg, om dezelve te overwinnen, maar het wordt door deze overweldigd. Hoe zwakker nu een voorwerp of deel van hetzelfde is, des te meer invloed hebben de zamentrekkende indrukse op hetzelfde, weshalve derzelver nuttigheid ook altoos *negatief* en maar *momentaneel* zijn kan. Trouwens, werken deze aanhoudend op het ligchaam of een deel van hetzelfde, alsdan moeten zij altoos de *organische*

werking verstooren , gevolgelijk nooit heilzaam voor dezelve zijn.

Onder de voornaamste zamentrekkende middelen , welke wij bij verbloedingen bezigen , verdient de koude de eerste plaats ; zonder ons bij hare versterkende of verzwakkende hoedanigheden op te houden , noch ons met het onderzoek harer *positive* en *negative* werking in te laten , zoo blijft het toch ontegensprekelijk , dat zij zoo wel op *organische* als *onorganische* lichamen een zamentrekkend vermogen uitoeffent , en daardoor van het heilzaamste nut bij verbloedingen zijn kan ; ja zelfs , dat daardoor het leven van een *individu* kan behouden worden ; desnietteenstaande kan men deze werking op het levend voorwerp niet versterkend , maar veeleer verstoorend noemen.

Beschouwen wij echter de zaak uit een waar oogpunt , zoo volgt : dat de koude gelijk andere *adstringentia* , ofschoon bij alle , toch bijzonder bij *passive* bloedstoringen , van nut kan zijn om een dreigend gevaar oogenblikkelijk te verhoeden , terwijl zij den Arts tijd verschaffen , om door andere gepaste middelen dezelve grondig te genezen . De reeds verzwakte of gescheurde vaatjes of werktuigen zijn hier meer aan de groote of scheikundige Natuur onderworpen , en alzoo vatbaarder voor deze *adstringerende* inwerking , zij trek-

ken zich daarom oogenblikkelijk door plotselijk aangebragte koude en *adstringentia* te zamen, zoodat zij geen of minder bloed kunnen doorlaten, en dus wordt zoodanig eene, op zich zelve genomen, schadelijke inwerking van een nuttig gevolg voor het dierlijk samenstel; zelfs bij *sthenische* verbloeding kunnen zij van dienst zijn, wanneer daardoor de levensvermogens der *exhalerende* vaten verminderd en tot haren regelmatig graad terug gebragt worden.

Onlangs zagen wij daarvan nog den allerge-wenschten uitslag bij eene vrouw, welke na eene zeer spoedige verlossing van een zeer zwaar vol-dragen kind, te gelijk met de *placenta*, aan eene hevige bloedstorting onmagtig daar neder lag; de Vroedvrouw had haar reeds vruchteloos doe-ken met koud water en azijn *voor de genitalia* gelegd, daarbij eenen smallen sluitband (NB. bo-ven den navel van den buik, vermits de lijderes denzelven daar onder niet konde verdragen!) omgesnoerd. — Wij onderzochten dadelijk den buik, en vonden de baarmoeder nog zeer opgez-et, vermits zij zich, door het plotselijk gemis der vrucht, niet *normaal* op dezelve konde za-men trekken. Door eene zachte wrijving met de hand op den buik bewerkten wij reeds min of meer eene zamentrekking in dezelve; doch door het besprengen van den onderbuik (en niet de

genitulia) met koud water, gevoelden wij, dat dezelve zich onder onze koude hand gansch samen trok, en zagen, tot ons groot genoegen, de zeer aanmerkelijke bloedstorting oogenblikkelijk ophouden. Een behoorlijke sluitband, en gepaste opwekkende middelen, bewerkten verder eene zeer spoedige genezing.

§. 152. Zoo nuttig, zelfs noodzakelijk, wij nu plotselijk aangebragte koude tot oogenblikkelijke stilling van verbloedingen gevonden hebben, zoo ongeschikt, ja zelfs nadeelig, moet dezelve, aanhoudend gebezigd, bij langdurige (*chronische*) verbloedingen zijn, want onmogelijk kan men daar door eene volmaakte genezing bewerken, vermits zij tot geene opwekking van het levensbeginsel kan dienen, maar hetzelfde veeleer door haar verstoorend vermogen moet verdelgen.

NEGENDE AFDEELING.

Vooroordeelen der Gezondheids-Aderlatingen in het algemeen, en in 't bijzonder bij Zwangere Vrouwen.

§. 153. Van ouds her was het bij velen mode, (de Geneeskunde is immers ook hare mode onderworpen) zich jaarlijks twee, ten minsten eenmaal, ader te laten, en nog heden volgen

vele menschen dit voorouderlijk misbruik. Niet alleen de leek, maar zelfs vele Artsen raden het ten sterksten aan. Eenigen doen dit om toch het bloed vooral eens in het jaar te vernieuwen en te verbeteren, anderen om het van scherpten of verdorvene deelen te zuiveren, wederom anderen, om daar door ziekten te voorkomen, en wat dies meer zij. Dat de leek, iemand, die in de dierlijke huishouding geheel onkundig is, zoo denkt en handelt, is niet onbegrijpelijk; — dat echter Mannen, die het dierlijk zamenstel kennen, ten minste dienden te kennen, dat Artsen iets dergelijks staande houden, het zelfs den leek diets maken, is onbegrijpelijk; ja, indien de dagelijksche ondervinding ons zulks niet leerde, ongelofelijk. Trouwens, is een mensch gezond (en wij spreken hier van voorbehoed-latingen bij gezonde voorwerpen) zoo moet hij immers in zijne aderen het beste bloed bezitten, dat tot onderhoud van gezondheid en leven noodig is. Hoe belagchelijk moet het dan niet zijn, iets, wat goed, onverbeterlijk is, nog te willen verbeteren, dit te willen weggeven voor iets, waarvan men nog niet zeker is, dat men het zoo goed, veel minder beter wederom krijgt. Wat immers kan hij beter, dan gezondheid verwachten? Welke scherpten of verdorvene stoffen wil men daar-

door aftappen? Vooreerst kunnen dezelve in gezond bloed niet voorhanden zijn, en aangenomen, dat zij bij ziek bloed aanwezig waren, zoo moesten zij toch maar *secundair*, en konden niet *primair* daarin ontstaan zijn, gevolgelijk zoude men ook hier door aderlatingen geene grondige genezing kunnen bewerken, vermits de oorzaak bleef voortduren; ten anderen zoude het noodig zijn al het bloed af te tappen, ten zij men wilde veronderstellen, dat bijzondere streken van hetzelfde door deze scherpe stoffen besmet waren; anders zoude immers altoos nog een groot, en wel het grootste deel daarvan in het ligchaam terug blijven. En, eindelijk, welke ziekten wil men daardoor afweren? Welligt zulke, die nog niet aanwezig zijn, maar alleen in de verbeelding der *crasse humoraal pathologen* schuilen? Hier waarlijk zoude het beter zijn om dezen eenen ader te openen om daar door hunnen kranken-herssenen lucht te verschaffen. Of wil men hier aderlaten om *epidemien* aftewenden? Alsdan wenschten wij eens te weten, tegen welke soorten van *epidemische* ziekten dit moest geschieden, en op welk eene wijze zulks mogelijk ware.

§. 154. Doch velen zijn nu, even eens om welke reden, aan zoodanige *præservatif*-bloedlatingen gewoon, zoo dat zij daarvan niet kunnen

of willen afzien, omdat zij, bij het naderen van den gewoonen latingstijd, zich onpasselijk, loom, log, of, gelijk men zegt, opwellingen en honderd andere dingen in het bloed gevoelen, waarvan zij alleen door de gewoone latingen meenen bevrijd te kunnen worden. Doch ook dit doet hier niets af, wanneer men zich aan nadeelige gewoonten heeft kunnen gewennen, waarom zoude men zich daarvan ook niet kunnen onwennen? Eene gepaste leefwijze en matige beweging zijn dikwijls hiervoor toereikende; te meer, dewijl zulke schadelijke behoeften veelal schijnbaar zijn, en op eene, op vooroordeelen gegronde, verbeelding berusten. Zeer dikwijls hebben wij dezelve, en zelfs die vrij aanmerkelijk waren, na het gebruik van het *Elixir Acidum Halleri*, of eenige droppels *Spir. Cornu Cervi* zien verdwijnen.

Van de meeste verschijnselen der onpasselijkheid, bij voorbeeld, duizeligheid, opvliegende hitte naar het hoofd, bevingen, loomheid der leden, zoogenaamde opwellingen des bloeds, en anderen meer, waarbij men jaarlijksche aderlatingen zoo hoog aanprijst, is het nog zeer in twijfel te trekken, of zij niet meer op gebrek aan, dan wel op overvloed van bloed berusten. Dat alsdan in zoodanige gevallen het aderlaten juist het ongeschikste middel is, behoeven wij toch

wel niet verder te bewijzen; ook behoort dit niet ter dezer plaats, vermits wij over voorbehoed-latingen bij gezonde en niet bij zieke menschen handelen.

155. Niet alleen nu dat soortgelijke voorbehoed-aderlatingen onnoodig ja belagchelijk zijn, maar, naardien door het bloedlaten den gezonden mensch een deel ontnomen wordt, wat tot het bestaan der gezondheid onontbeerlijk is, zoo moet ook zoodanige bloedaftapping voor hem nadeelig zijn kunnen, en wanneer hij ook de nadeelen daarvan niet dadelijk ontwaart, zoo volgt daaruit niet, dat zij toch in het vervolg niet zouden kunnen plaats hebben. Ook herstellen veelal eene sterke *constitutie*, en eene goede, gewoonlijk daarbij in acht genomene, leefwijze dezelve zoodanig, dat het menigmaal tot geene ziektevorm uitbreekt. Desnietteenstaande hebben wij niet zelden ondervonden, dat zij van het grootste nadeel, ja dikwijls de bron van onherstelbare ziekten geweest zijn. En wie ook, die weet, dat het bloed onder alle de, in de dierlijke huishouding voorhanden vochten, het gewigtigste, dat het de bron van alle *assimilatie* en *reproductie* is, zal hier aan twijfelen? Bloedlaten is buiten kijf een der sterkst werkende middelen, die de Geneeskunde bezit; oogenblikkelijk kan het tot redding des

menschen leven dienen ; en hieruit volgt reeds : dat het , ontijdig gebruikt , ook even spoedig kan dooden . Men wende het aderlaten alzoo nooit lichtzinnig , maar altoos met de grootste behoedzaamheid aan , en nimmer , ten zij men van deszelfs noodzakelijkheid wel degelijk overtuigd zij .

§. 156. Bij zwangeren zijn deze voorbehoedelingen zoo niet meer , toch vooral niet minder in zwang , dit gaat zelfs zoo verre , dat vele zwangere vrouwen in de vaste veronderstelling zijn , dat zij daardoor hare verlossing kunnen verligten , bespoedigen , en voorspoedig maken . Zelden vindt men eene Vroedvrouw , welke er niet op aandringt , om op de derde , vierde of vijfde maand der zwangerschap ader te laten , om , zoo als zij voorgeven , daardoor het leven der vrucht te vermeerderen , en het afsterven te verhoeden , of te verhinderen dat de vrucht smorre of stikke , en om andere voorwendselen meer , te dwaas en te belagchelijk , om er hiervan eenige verdere melding te makeu . Doch niet alleen de meeste Vroedvrouwen , maar zeer vele Verloskundigen , zelfs Artsen , kleven zoodanige vooroordeelen aan . De een raad het , om eene ontijdige of vroegtijdige geboorte , een ander , om het afsterven van de vrucht voor te komen ; ja zelfs zijn ons gevallen voorgekomen , waarin Vroedmeesters dezelve hebben aangeraden , om

erbloedingen, welke bij voorgaande verlossingen hadden plaats gehad, bij de ophanden zijnde te verhoeden. Eenigen zelfs weten niet waarom, maar volgen alleen een voorouderlijk gebruik, of doen zulks om het kind lucht te bezorgen — waarlijk woorden zonder beteekenis!

§. 157. Al hetgeen wij over gezondheids- of voorbehoedings-aderlatingen gezegd hebben, kan men ook hier op die der zwangeren toepassen. Want is eene zwangere vrouw gezond, dan waarlijk is geene aderlating noodig, en men heeft geene reden om eene ontijdige, vroegtijdige verlossing, of afsterven der vrucht te vreezen; maar het moet nadeelig wezen, en zelfs nog oneindig meer, dan bij andere voorwerpen, vermits de gezondheid der vrucht zoo naauw aan die der moeder verbonden is, en derzelver bloed de bron tot onderhoud van het leven, den groei en wasdom van het *vegeterend* vruchtje is. Men loopt hier zelfs gevaar, in plaats de verlossing te begunstigen, niet zelden een *abortus*, afsterven, of kwijnen van de vrucht daardoor te bewerken. Wat het verhoeden van verbloedingen bij eene aanstaande verlossing, of het lucht maken betreft, zoo zijn zulke voorstellingen zoo onberedeneerd en dwaas, dat wij vreezen onze Lezers te beledigen, indien wij hierover wilden uitweiden, of hetzelfde wederleggen,

te meer daar, onzes oordeels, het onberedeneerde hiervan ten duidelijkste, uit het verhandelde bij de verbloedingen, blijkt.

§. 158. Niet alleen echter bezigt men de aderlatingen als voorbehoed-middel tegen ziekten, maar ook bij de geringste onpasselijkheid der zwangeren, worden zij, zonder verder onderzoek naar derzelver oorzaken, gewoonlijk aangewend. Hierover hebben wij echter op zijnen tijd het noodige gezegd, en kunnen derhalve hier met de algemeene aanmerking bestaan, dat men vooral bij zwangeren met het aderlaten moet voorzigtig zijn, en dat de meeste ongesteldheden, bij voorbeeld, heigende ademhaling, misselijkheid, maagkramp, opvliegendheid naar het hoofd en honderd andere, waaraan zij, gedurende hare zwangerheid, onderhevig zijn, meestal op eene onregelmatige gevoeligheid der zenuwen berusten, welke niets minder, dan eene aderlating vereischt, integendeel daardoor moet verslimmerd worden, en niet zelden deze gebreken vermeederen, zelfs tot zware ziekten gelegenheid geven. Wij hebben hierover genoeg gezegd om te doen zien, hoe nadeelig het zij, zwangeren, die volkomen gezond zijn, ader te laten, en dit zelfs eenige malen te herhalen; dat het verder niet minder schadelijk, veelal zelfs nog schadelijker zijn kan, zulks bij de geringste

onpasselijkheid te doen , dewijl een zoo sterk werkend middel als dit aan deze onpasselijkheden niet evenredig , en meestal daarvoor zeer na-deelig is. Vinden eindelijk bij zwangeren ziekten plaats , waar eene bloedlating noodzakelijk is , zoo vallen zij onder die klasse , waaronder andere ziekten gerangschikt zijn , en behooren niet hier ter plaatse.

§. 159. Werpen wij ten laatsten , bij een algemeen overzicht over de vooroordeelen en misbruiken der aderlatingen , nog eens eenen blik op die onregelmatige afwijkingen van den gezonden staat , waarbij men voorheen pleegde , en zelfs nog gewoon is ader te laten , zoo vinden wij , dat derzelver getal *legio* is. Zonder veel nadenken over den aard en oorsprong der ziekte , is men dadelijk daarmede gereed , men overweegt niet eens het gewigt van dit middel , en wendt het zelfs veelal aan , zonder dat men meer reden daarvoor kan aanwijzen , dan alleen , om dat men het zoo gewoon was. Wij hebben op dit oogenblik nog eene vrouw in onzen dienst , die in hare jeugd door eenen schrik zoodanig werd aangedaan , dat de *menstrua* terug bleven , en benaauwdheid op de borst met eene heeschheid of schorheid in de keel , waardoor haar het vermogen om geluid te maken benomen werd , de gevolgen waren. Hiertegen liet

nu haar *Doctor* haar dadelijk bloed aftappen; en vermits de eerste latingen van geenen dienst waren, dezelve binnen den tijd van één jaar, honderd en zes en vijftig, zegge: 156 malen herhalen. Daardoor werd deze persoon zoo verzwakt, dat zij ten laatsten niet meer konde gaan, en een geraamte gelijk geworden was; zonder dat de *menstrua* terug gekeerd, of de benaauwdheid en heeschheid verdwenen, maar veeleer verergerd waren; blindheid en verzweeringen aan den arm waren daarvan de droevige gevolgen. Ten laatsten werd een kundiger Arts tot hulp geroepen, die haar nog met vele moeite, door het gebruik van *nervina* en andere dienstige middelen, herstelde; zoodat zij eindelijk, vier jaren daarna, eerst wederom hare vorige krachten terug kreeg, en van de, door het schandelijk bloedvergieten veroorzaakte, gebreken volkomen hersteld was.

§. 160. Ook wij zijn overtuigd, dat soms eene aderlating van het grootste nut, ja allernoodzakelijkst zijn kan, en dat dezelve in vele gevallen door geene andere middelen kan vervangen worden, weshalve wij derzelver verzuim meestal voor onherstelbaar oordeelen. Doch wij houden dit middel voor al te werkzaam, van een al te groot aanbelang, dan dat wij daarmede zoo ligtvaardig zouden te werk gaan, en kun-

nen om die reden niet begriipen, hoe één der eerste Duitsche Artsen, zoogenaamde proefaderlatingen heeft kunnen voor slaan, om daardoor namelijk in onzekere gevallen te zien, of dezelve voor- of nadeel bij den zieken aanbrengen; waarna men alsdan het verder geneesplan kan inrigten. Wij integendeel houden het voor raadzaam, ja noodzakelijk, dezelve nooit te bezigen, ten zij na een rijp onderzoek, en zijn er wel verre af het eerder aantewenden bevorens deszelfs noodzakelijkheid wel deugdelijk gebleken zij. En dit is ook de reden, waarom het groote aantal van *abnormaliteiten*, waarbij men aderlatingen pleegde aantewenden, op een veel kleiner getal konde terug gebragt worden.

Ten dien einde hebben wij tot eene algemeen rigtsnoer voor het aderlaten de volgende voorwaarden vastgesteld: *voor eerst*, eene te groote werkdadigheid (*activiteit*) van de gansche bewerktuiging, of van een gewigtig deel van hetzelfde. Of, *ten tweeden*, eene werkeloosheid van het bloed zelf, wanneer dit, buiten *organisatie* gesteld zijnde, meer hinderlijk, dan wel nuttig is, en gelijk een *caput mortuum* moet beschouwd worden. In beide deze gevallen, om het even met welke ziekten of afwijkingen van den gezonden staat zij verbonden zijn, moet men aderlaten; en in geene ziekten, hoe ook

genaamd, kunnen aderlatingen te pas komen; zoo niet eene van deze voorwaarden daarmede vergezeld gaat.

Om reden nu, dat ons in onze *praktijk* zeer dikwerf gevallen zijn voorgekomen, waar wij de nadeeligste gevolgen van het misbruik van het bloedlaten ontwaarden, en dit anderzins zoo overheerlijk middel bijna dagelijks in de onbeduidenste gevallen, of zelfs, waar het volstrekt niet te pas kwam, gevolgelijk met nadeel, zagen misbruiken, zoo hebben wij noodig geoordeeld onze kunstgenooten daarop opmerkzaam te moeten maken, en hen te gelijk aantesporen, onze gronden voor en tegen onze aanmerkingen hierover te toetsen. En vinden zij dezelve met ons gegrond, dan zoude voorzeker de menscheid, door het beteugelen van dit misbruik, er oneindig bij winnen.

*

DERDE HOOFDDEEL:

VOORROORDEELEN EN MISBRUIKEN DER ONTLASTENDE GENEESMIDDELEN.

§. 161. Onder de ontlastende geneesmiddelen, van welke men het meeste gebruik gemaakt heeft en nog maakt, telt men de braak-, laxeer- of purgeer-, en de zweet-middelen. Geene Geneeskundige behandeling werd, en wordt meestal nog, zonder eene dezer *methoden* vooraf te hebben laten gaan, begonnen; bij de *crasse humoraal Pathologen* is geene ziekte, zonder verdorvene vochten, denkbaar; en, hetzij dat deze als een gevolg, of als oorzaak beschouwd werden, altoos moest vooraf het ligchaam van deze schadelijke stoffen gezuiverd worden, uit vreze, dat dusdanige verdorvene vochtdeelen de werking van andere geneesmiddelen niet alleen konden verhinderen, maar zelfs daardoor in het ligchaam konden opgesloten worden, en alzoo groote verwoestingen aanrigten. Het zekerste middel alzoo; om zich van dezelve te ontdoen, was, haar uit de dierlijke huishouding te verbannen; na deze zuivering eerst konde men, door ande-

re gepaste middelen, het ligchaam versterken, of op eene andere wijze zoodanig verbeteren, dat hare huisvesting voor het toekomende aldaar niet meer geduld werd.

§. 162. Dusdanig eene redeneerwijze was zoo aannemelijk, en vond zoo vele aanhangers, zoo wel onder Leeken, als Artsen, dat men hare echtheid hoegenaamd niet meer in twijfel trok; ja zelfs een *auto dafé* uitsprak tegen die genen, die zich daartegen durfden verzetten. Tot nog voor weinige jaren duurde deze zuiverings-lust onophoudelijk voort, toen trad het *Schotsche genie* met zijn nieuw Geneeskundig stelsel op; en, al had Brown zich in de Geneeskunde ook geene andere verdiensten verworven, waarlijk hij zoude zich onsterfelijk gemaakt hebben, alleen door het beteugelen van zulk eene blinde zuiverings-woede. Daar men echter het stelsel van Brown niet als volmaakt beschouwde, en elk zelfdenker het ook als zoodanig niet erkennen konde, zoo verwierpen de meesten het geheel, en daarbij zoo wel het goede, als het kwade; velen deden zulks zelfs blootelijk op het gezag van anderen, zonder het eens beproefd te hebben, ja zelfs de naam van Brown was voor hun een afschrik. — Zeer velen nogtans, die gewoonlijk al het nieuwe ook voor waar aannemen, werden, door Boerhaven's spreuk aan-

gevuurd; door het eenvoudige en *systematisch* schijnende, zoodanig daarvoor ingenomen, dat zij dit stelsel met eene geestdrift verdedigden, waarmede het andere laakten; en dreven het zoo verre, dat zij van niets, dan wat van Brown was, wilden hooren, en daarom de ontlastende middelen, in alle gevallen, waar zij maar *asthenie* waanden, als hoogst nadeelig verwierpen. Zij vervielen derhalve tot een tegenovergesteld uiterste. Eenigen van dezen, nadat hunne verbeelding een weinig bekoeld, en hunnen ijver eenigermate bedaard was, kwamen van deze drift terug, en gingen wederom tot hunnen vorigen *slendriaan* over, ja werden zoodanig tegen hun, voormaals geliefkoosd, stelsel ingenomen, dat zij, om hunne teleurstelling te wreeken, hoe ook genaamd daarvan niets wilden hooren, en hadden noch moeds, noch verstands genoeg, om het waarlijk goede daarvan te behouden. Zeer klein is het getal der genen die zich van de bouwstoffen van Brown's leerstelling het goede alleen ten nutte maakten, terwijl zij het onbruikbare verwierpen. De meesten, en wel bijzonder in ons Vaderland, namen geene moeite, deze, zoo veel opziens makende, en in vele opzigten treffelijke leer te onderzoeken; maar, omdat zij *niet voor al dat nieuwe waren*, bleven zij, en blijven nog bij hunnen ouden *slendriaan* volhar-

len, en wijken daarom ook geene haarbreedte van hunne schoonmakers *theorie* af; want zij hebben deze dwaling reeds tot een vooroordeel vernederd, weshalve zij ook niet daarvan af te brengen zijn, gelijk wij zulks in de Voorrede breedvoeriger aangetoond hebben.

§. 163. De gewoonlijkste wegen, waardoor deze Heeren het ligchaam, voor het ondernemen eener grondige kuur, meenen te moeten zuiveren, ten minste waarin zij de meeste vuiligheden veronderstelden, zijn de maag, de darmen en de huid. Braak-, purgeer- en zweetmiddelen waren derhalve die gene, waarmede men overal te velde trok. Bij een naauwkeurig onderzoek van elk dezer middelen op zich zelve, zullen wij zien: dat, hoe onontbeerlijk zij ook in de Geneeskunde zijn, derzelver misbruik onbegrijpelijk en hun nadeel onberekenbaar is; dat zelfs zeer vele kleine onpasselijkheden, die door de natuurkrachten van het *organismus*, zonder geneesmiddelen, zouden overwonnen geweest zijn; door derzelver misbruik in de zwaarste ziekten worden veranderd. Ja, men kan als zeker aannemen, dat in het algemeen door derzelver misbruik meer nadeel, dan door het behoorlijk gebruik voordeel bewerkt wordt.

Thans zullen wij het gebruik en het misbruik van elk der ontlastende middelen afzonderlijk na-

gaan, en daardoor de vooroordeelen zoo wel daarvoor, als daartegen leeren kennen.

EERSTE AFDEELING.

Vooroordeelen en misbruiken der Braakmiddelen.

§. 164. Door braken verstaan wij eene uitwerping der, in de maag voorhandene stoffen, door den slokdarm (*oesophagus*) en mond. Het wordt alsdan veroorzaakt, wanneer de maag in haar portier (*pylorus*) zich krampachtig begint zamen te trekken, en deze zamentrekking in de rigting naar den krop van de maag (*cardia*) door den slokdarm, tot in den mond zich voortplant. Vermits nu de regelmatige (*peristaltische*) beweging der maag en darmen met het begin des slokdarms eenen aanvang neemt, en de streek van de *cardia* naar den *pylorus* volgt, van daar verder door het *duodenum* naar den endeldarm voortgaat, zoo blijkt, dat bij het braken eene tegenovergestelde *abnormale* beweging der maag moet plaats hebben; en dat, doordien men geene behoorlijke levensvermogens bij eene onregelmatigheid der levensverrigtingen als mogelijk kan denken, het braken gevolgelijk in geene regelmatige levensbeweging, maar wel in eene

krampachtige onregelmatige zamentrekking harer spierveselen zijnen grond moet hebben. De verschijnselen, onder de benaming van oprispingen, misselijkheid, neiging tot braken (*vomitus*) bekend, zijn met de oorzaken van het braken naauw verbonden, en alleen door eenen minderen graad van krampachtige zamentrekking daarvan onderscheiden.

§. 165. Bij eene naauwkeurige overweging van het braken, blijkt ten duidelijkste, dat het zich niet alleen op het uitwerpen der in de maag voorhanden stoffen bepaalt, maar dat eene bijzondere aandoening van het gansche gestel daarmede gepaard gaat. Het, na een genomen braakmiddel, eigendommelijk, onaangenaam gevoel bewijst, dat het *sensorium commune* daarbij sterk moet betrokken worden; deszelfs werkingen strekken zich derhalve verder uit, als op de werktuigen, welke onmiddellijk daardoor worden aangedaan, en wij kunnen aannemen, dat het *systema sensiferum* op eene *abnormale* wijze daarin deelt. Zonder nu in staat te zijn deze eigendommelijke werking op het geheele ligchaam te kunnen bepalen, vermits zulks waarschijnlijk in eene ons onbekende verandering der *elementaire* stoffen bestaat, zoo kunnen wij toch uit de gevolgen met grond besluiten, dat het braken op zich zelve geene vermeerderde, maar wel

eene verminderde werkdadigheid van het levensbeginsel ten gevolge moet hebben.

§. 166. Al hetgeen nu dermate op de zenuwen der maag kan werken, dat daarvan zoodanig eene onregelmatige *antiperistaltische* beweging het gevolg moet zijn, moet, indien zulks toereikend sterk geschiedt, braken; en minder sterk zijnde, eene neiging tot braken of misselijkheid veroorzaken.

Dusdanige vreemde, het braken veroorzakende, prikkels kunnen of in de maag zelve, of in de naburige, daarmede verbondene, of ook in de meer verwijderde, maar tevens met de zenuwen der maag in verband staande deelen (*sympatisch*) tegenwoordig zijn; en dit wordt door de dagelijksche ondervinding veelvuldig bewezen. Vermits het echter te wijdloopig zijn zoude, zulks breedvoerig aan te toonen, zoo zullen wij al deze oorzaken niet nader onderzoeken. Voor ons is het genoeg te herinneren, dat zulks door velerhande soorten van middelen kan geschieden, waarvan dan eenige wegens derzelver middelbaar goed gevolg, even als de purgeermiddelen, gelijk wij naderhand zien zullen, onder de geneesmiddelen gerangschikt zijn. Wil men hun nogtans als zoodanig bezigen, alsdan is het vooral noodig, wel te overwegen, dat hunne *directe* werking altoos met de wetten

van een gezond *organismus* strijdig is, dat zij, zonder gewigtige reden toegediend, het ligchaam van de noodige vochten berooven, en de verduwing en gijlbereiding storen, hetwelk eene reeks van nadeelige gevolgen voor het geheele ligchaam kan hebben. Waaruit dan ten duidelijke volgt: dat braakmiddelen eigenlijk nooit zonder min of meer nadeel voor de dierlijke huishouding kunnen toegediend worden; dat gevolgelyk derzelver nut *indirect* is, en in het verhoeden of wegnemen van een grooter nadeel bestaat. Men ziet alzoo reeds hieruit, dat men bij het gebruik van braakmiddelen zeer omzigtig te werk gaan, en dezelve vooral niet bezigen moet, ten zij men volkomen van derzelver noodzakelykheid overtuigd is. Hoe weinig men nogtans dit gadeslaat, blijkt reeds, deels uit het menigvuldige gebruik derzelven. Bij de geringste aandoening der maag of naburige deelen is men immers, zelfs zonder de oorzaken daarvan eens te kennen, dadelijk daarmede bij de hand, bij voorbeeld, bij gebrek aan eetlust, bij eenen bitteren smaak in den mond, bij eene beslagen tong, bij oprispingen, bij volheid of eenen druk, en pijn in de maag zijn zij aan de orde van den dag. Anderdeels zal derzelver misbruik uit de volgende overwegingen nog duidelyker blijken.

1. *Het gebruik der Braakmiddelen bij sordes.*

§. 167. Is men overtuigd, dat de maag door bezwaarlijke, of te veel spijsen is overladen, welke zij niet in staat is behoorlijk te verduwen, of tot eenen goeden *chymus* te bereiden, maar worden uit dien hoofde deze aan eenen scheikundigen invloed onderworpen, of bevinden zich in dezelve scheikundige of werktuigelijke schadelijke stoffen, die de maag hinderlijk zijn, of dezelve op eene andere wijze wonden, als dan is het noodzakelijk de maag daarvan, zoo spoedig mogelijk, te bevrijden; en hiertoe is niets geschikter, dan een braakmiddel. Hier late men zoo lang braken, tot dat deze schadelijke dingen ontlast zijn, en daarna trachtte men de daardoor verzwakte maag, door gepaste middelen, wederom tot haren gezonden staat terug te brengen. Zijn echter deze *sordes* niet door te veelvuldige of onverteerbare spijsen of vreemde lichamen ontstaan, of hebben deze verzwakkende inwerkingen bij geene opgevulde maag plaats, maar hebben zij alleen haren grond in verzwakte verduwings-werktuigen, zoodat de maag de anders ligt verteerbare spijsen niet kan verduwen, en worden dezelve om deze reden aan scheikundige wetten onderworpen, alsdan zoude derzelve ontlasting door een braakmiddel

niet alleen niets baten , maar door de schadelijke werking van het braakmiddel zou de reeds verzwakte maag nog meer lijden , en hare nog overige *energie* geheel kunnen verliezen ; waardoor dan nog oneindig meer onreinigheden moesten geboren worden , en op deze wijze zou het zoogenaamd zuiverings- in een vervuilmiddel moeten veranderd worden ; hetgeen wij bij het behandelen der *laxeer*-middelen nog meer zullen uit een zetten.

§. 168. Ook schijnt het ons belagchelijk , braakmiddelen in zoogenaamde galachtige *sordes*, of zoogenaamde *perverse secretien* der lever te willen toedienen. Is men zeker , het afscheidend *orgaan* der gal daardoor in eenen gezonden staat te herstellen , en op dusdanig eene wijze de *abnormaal* vermeerderde of veranderde galafscheiding te verbeteren , hetgeen wij tot nu toe nog niet kunnen inzien , zoo hebben wij hier tegen niets in te brengen. Zoo lang wij echter geene zekerheid van zoodanige weldadige werking der braakmiddelen hebben , moeten wij dezelve hier afraden ; want even dwaas , als bij *sordes* , door eene zwakke maag veroorzaakt , zoude het ook hier zijn , dezelve alleen als zuiverings-middel te willen gebruiken , naardien daarom de oorzaak der onregelmatige galafscheiding toch blijft voortduren. Integendeel , men

zoude door het *mechanismus* van het braken, de galafscheiding zoodanig kunnen vermeerderen, dat wij gemakkelijk zoogenaamde galkoortsen konden veroorzaken; trouwens, hoe meer men braakt, hoe meer er gal wordt uitgeworpen. Wanneer wij ook eene scherpe gal, of slijm in de maag aannemen, wanneer deze ook met eene misselijkheid, neiging tot braken, enz. vergezeld gaat, konde alsdan deze galverdervende en slijmverwekkende oorzaken ook niet de misselijkheid te weeg brengen? — Doch hierover bij het verhandelen der purgeermiddelen nog iets meer.

§. 169. Wij zien alzoo hoe overdreven het is, in alle ziekten met eene beslagen tong, bitteren smaak, of met dusgenaamde teekenen van *turgescerende sordes*, drukking in de *præcordia*, en anderen, een braakmiddel te geven. Ook de bijna algemeene regel, *vomitus vomitu curatur*, is zijn aanzijn aan deze blinde *humoraal pathologie* verschuldigd. Want, bij zoodanig een aanhoudend braken, waant men dadelijk scherpten, die de maag daartoe prikkelen, aanwezig te zijn, en zonder aan andere oorzaken, dan die in de maag zelve huisvesten, te denken, neemt men hier wederom dadelijk zijne toevlugt tot de ontlasting derzelve, tot een braakmiddel. Overdenken wij het ondoelmatige echter van dusdanig eene verbeelding, waarbij men het denkbare reeds

voor het wezenlijke vaststelt, zoo is het naauwlijks te begrijpen, hoe deze stelling tot eenen algemeenen regel konde verheven worden; hoe Mannen van beproefde kunde daaraan zich konden hechten. Wij behoeven slechts te herinneren aan de verschillende oorzaken, welke het braken kunnen te weeg brengen, om deze stelling tot eene schadelijke hersenschim te doen vervallen. Bij elke prikkeling der, met de maag en darmen in verband staande, zenuwen, kan immers misselijkheid of braken ontstaan, zonder dat het daarom teekenen van onreinigheden zijn. Bij het denken aan, of het zien van eenen goeden maaltijd vloeit de speeksel in den mond te zamen, de tanden wateren. Deze prikkels kunnen zoo sterk zijn, dat zelfs misselijkheid en braken daarop volgen. Het varen in een schip of wagen, het zien van eene hoogte naar eene diepte, brengt zulks dagelijks te weeg. Wie toch zoude zulks aan *saburra* willen toeschrijven? Wij waren zelfs ooggetuige, dat iemand, die zich zeer lang in een duister vertrek had opgehouden, in het licht komende, moest braken. Trouwens, welk een groot nadeel, om maar eens een voorbeeld, onder zoo velen, aan te halen, zoude men bij eene kramp of ontsteking der maag, welke dikwijls zich door een gedurig braken openbaart, of daarmede vergezeld gaat, door

zulk eene *indicatie* verwekken. Wanneer wij ook veronderstellen, dat scherpten de oorzaak van het gedurige braken waren, zoo deden deze immers hetzelfde, wat wij door een braakmiddel wilden bewerken, en maakten dus dit overbodig, vermits men daardoor toch niets anders als eene ontlasting van deze scherpe vochten beoogde. Is echter eene overlading der maag door onverteerbare spijsen, of een gif de oorzaak van het braken, alsdan verwijzen wij onzen Lezer tot hetgeen wij daarover (§. 167.) aangestipt hebben.

§. 170. Zoo nuttig wij nu ook Braakmiddelen bij wezenlijke *saburra* bevonden hebben, en nog dagelijks, zonder ons alsdan door zoogenaamde *contra indicatien* (waarmede vele *compendia* opgevuld zijn) te laten afschrikken, bevinden; zoo onnoodig, ja schadelijk oordeelen wij dezelve bij die *sordes*, welke in een plaatselijk lijden der eerste wegen haren grond hebben. Ter bevestiging hiervan konden wij hierover nog een en ander bijvoegen; doch liever willen wij óók dit tot het verhandelen der purgeermiddelen besparen.

II. Over het braken, met een ander dan ontlastend oogmerk, bewerkstelligd.

§. 171. Tegenwoordig bepaalt zich het gebruik der braakmiddelen niet alleen tot het ontlasten van *saburra* of vreemde ligchamen uit de maag, maar men bezigt het, als zoodanig (e), ook met andere oogmerken.

§. 172. Brown en zijne navolgers willen het als een verzwakkend middel in de *sthenische* ziekten aanprijzen, omdat het daardoor het ligchaam van de tot voeding noodige stoffen berooft, en de spijsvertering stoort. Wij kunnen ons echter, ofschoon de verzwakkende gevolgen daarvan ook toestemmende, met deze *antisthenische* geneeswijze niet vereenigen; *vooreerst*, omdat zij met eene ware *desorganisatie* der spijsverterings-werktuigen, en met eene te sterke schudding en aandoening van het geheele

(e) Wij spreken hier van Braakmiddelen als zoodanig, en niet, wanneer zij in die gave toegediend worden, waarin zij geene braking of misselijkheid verwekken, vermits zij alsdan onder eene geheel andere klasse van middelen behooren. Zoo leert ons de ondervinding, dat, bij voorbeeld, de *Ipecacuanha* in *refractis dosibus* een overheerlijk *antispasmodicum* is, en in vele andere gevallen, gelijk ook andere soortgelijke middelen, van het grootste nut kan zijn.

gestel, hetwelk voornamelijk in deze gevallen van nadeel zijn kan, verbonden is. En, *ten tweede*, omdat wij meer gepaste verzwakkende middelen bezitten, welke deze hier voor ons ontbeerlijk maken.

§. 173. Anderen daarentegen beweren, dat het braken tot een der sterkste prikkels voor het ligchaam behoort, en prijzen het om die reden bij *torpor* van een of ander werktuig, bij voorbeeld, der longen, en bij *apoplexien* zeer sterk aan. Ook om die reden wil men in dezelve een sterk *antispasmodicum* erkennen, en bezigt het als een koorts- en zweetdrijvend middel. Wij hebben ons (§. 18 en 19.) over prikkels en prikkeling genoegzaam verklaard, en vinden het derhalve onnoodig nog eens aan te toonen, dat wij het braken, en gevolgelijk de braakmiddelen, als zoodanig, als geen levensprikkel voor het *organismus* kunnen beschouwen, en het alzoo in die ziekten, waar wij moeten *inciteren*, niet kunnen bezigen. Alleen daar zouden zij ons van dienst kunnen zijn, waar wij door de werktuigelijke schudding, welke zij door het geheele ligchaam, en voornamelijk in eenige werktuigen veroorzaken, eenen weldadigen invloed op het ligchaam bewerken, of daardoor iets uit de naburige werktuigen eenen weg banen konden, waartoe wij door andere middelen niet in

staat waren, bij voorbeeld, wanneer een vreemd ligchaam in de luchtpijp of slokdarm verstikking dreigt, of bij eene *atonie* der longen zulks door slijm, of door het in zijnen loop vertraagde bloed gevreesd wordt, alsdan kan soms het braken, door zijne *mechanische* schudding bijzonder dier deelen, ingevalle deze vreemde ligchamen daardoor los raken en uitgeworpen, of de *atonische* longen oogenblikkelijk in werkdadigheid gebragt worden, het leven redden.

§. 174. Vele, en onder deze zeer kundige, Artsen geven de braakmiddelen bij *diarrhoeën*, zelfs bij den buikloop (*dysenteria*), om daardoor eene *antiperistaltische* beweging te bewerken, en alzoo de onregelmatig vermeerderde *peristaltische* beweging der darmen tegen te gaan. Hiertegen herinneren wij, dat, wanneer daardoor ook eene *antiperistaltische* beweging van de maag veroorzaakt werd, zij zulks daarom in de darmen nog niet doen; integendeel leert ons de ervaring, dat braakmiddelen niet zelden, zoo als men het noemt, doorslaan, en eene sterke buikloop bewerken. Des te gemakkelijker konden zij zulks bij eene reeds voorhandene *diarrhoea* doen. En ook buitendien zoude het den verkeerden weg zijn ingeslagen, door de eene *abnormaliteit* eene andere te willen wegnemen. De gestoorde

levensverrigtingen konden immers door eene nog grootere stoornis niet genezen worden, en zulks zoude hier het geval moeten zijn; ook hier alzoo moeten wij het braken afkeuren, en als schadelijk verwerpen. De ondervinding heeft ons, dezer meening nog toegedaan zijnde, zulks dikwerf geleerd; nooit hebben wij bij den rooden loop (*dysenteria*) eenig nut, maar wel nadeel daarvan gezien.

§. 175. Er zijn er, die het braakmiddel bij *contagia* voor het sterkst *antidotum* houden, en daarom beweren, meermalen eene besmettelijke ziekte daardoor afgewend te hebben. Doordien ons de aard en werking van eene smetstof onbekend is, zoo kunnen wij over het voor- en nadeel van een braakmiddel hier niets beslissen. Wordt het bewezen, dat het *contagium* eene stof is, welke zich eerst in de maag verzamelt, en aldaar hare eerste werking uitoefent, dat verder dezelve zoo oppervlakkig met dezelve verbonden is, dat men het daaruit kan scheiden, zoo kan men hetzelfde, als een op de maag werkend gif, aannemen, en als zoodanig (§. 167.) behandelen. Zoo lang wij echter de natuur en werking van de smetstof niet kennen, zoo lang houden wij zulke braakkuren voor blinde grepen in de Natuur, welke wel eens kunnen gelukken, maar meermalen van een nadeelig ge-

volg zijn. Ook kan hier de ervaring niets beslissend geleerd hebben; want *cum hoc* is niet altijd *propter hoc*, en ook is men bij aanvangende koortsen, of onpasselijkheid niet altoos zeker, dat zij het gevolg van een *contagium* waren. Hoe menigmaal heeft men bij *contagia* een braakmiddel zonder gevolg, ja met groot nadeel toegediend? — Even dwaas zoude het zijn een braakmiddel, een *febrifugum* te willen noemen, omdat men na hetzelfde wel eens eene koorts heeft zien verdwijnen.

Het is mogelijk, dat wel eens door zoodanig eene ongewoon sterke inwerking op ons *organismus* de vermenging der *elementair* grondstoffen, zelfs de herstelling en vermengings-*processen* zoo veranderd worden, dat daardoor de *vitaliteit* van het *sensibele* en *irritabile* stelsel geheel ongesteld, en alzoo, door zekere, ons onbekende, werkingen ook de nadeelige gevolgen van een *contagium* worden vernietigd. Wij hebben echter hier ziekten voor ons, welker natuur wij te weinig kennen, en wij weten niet, waarop wij door onze kunst moeten werken; het is gevolgelyk gemakkelijker door zoodanige sterke inwerkingen nadeel, dan voordeel te veroorzaken. Daarom ziet men ook, dat, wat eenigen van het nut der braakmiddelen zeggen, andere zulks van de Purgeer, Zweetmiddelen, van Wijn, *Opium*,

Campher, het begieten met koud water, zelfs van aderlaten en andere middelen doen; en is het uitgemaakt, dat een elk dezer middelen wel eens het uitbersten van menige boosaardige koortsen zal onderdrukt hebben, even zeer, en nog meer is het echter bekend, dat zij van groot nadeel waren. Wij kunnen derhalve deze op zich zelve staande en uiteenloopende daadzaken nog onder geene algemeene wetten brengen, en daarvan op eene algemeene geneeswijze de gevolgtrekking maken; veeleer blijkt het uit de aangevoerde werking der braakmiddelen, dat zij hier gewoonlijk van nadeel moeten zijn.

§. 176. De door zijne *praktikale* kundigheden zeer beroemde Horn prijst nog onlangs (f) herhaalde braakmiddelen in *acute* (*hitzige*) *Rheumatismen* als zeer heilzaam aan. Ofschoon wij 'smans waarnemingen, als zoodanig niet in twijfel trekken, zoo kunnen wij dezelve toch nog voor geene algemeene ervaring laten gelden. Menigvuldige omstandigheden immers kunnen ons in de beoordeeling van de werking der geneesmiddelen zeer bedriegen. Wij schrijven niet zelden uitwerkingen aan middelen toe, die toch niet als noodzakelijke gevolgen daarvan moeten aange-

(f) *Archif für die Medicinische Erfahrung, jahrgang 1809. im September bis December stuck, s. 277.*

merkt worden; enkele voorbeelden alzoo kunnen nimmer als voldoende tot de bepaling van geneeskundige krachten van geneesmiddelen erkend worden. Meerdere ondervinding moet dezelve, als een noodzakelijk gevolg, verzekeren en ons van de waarheid overtuigen. Welk eene menigte middelen vinden wij in de geneeskundige geschiedenis niet door derzelver ontdekkers tegen deze en gene kwalen met grooten ophef aangeprezen, die naderhand spoedig aan de vergetelheid zijn overgegeven?

Zelfs Hufeland zegt, in zijn *Journal* (g), over den toestand van de *Charité* van *Berlijn* sprekende, „alle, die aan heete (hitzige) *Rheumatismus* werden opgenomen, werden voornamelijk (alzoo niet alleen) door het aanhoudend gebruik van braakmiddelen genezen, die bijna (*fast*) bij allen een spoedig gelukkig gevolg aantoonen.”

In de bijgevoegde Lijst *Litt. A.* blijkt, dat er in den jare 1809 in het geheel *zeven* aan deze ziekte in dit Ziekenhuis zijn opgenomen. Op de lijst *B.* worden er vier als genezen opgegeven, en op de lijst *C.* twee, als ongenezen vertrokken, vermeld; terwijl van de zevende geen gewag wordt gemaakt. Bedenkt men nu,

(g) *l. c.* 3de Stück. (Märztz) vom jahre 1810. s. 14.

dat deze Waarneming in het Ziekenhuis, maar aan zeven zieken zijn gemaakt, dat deze niet eens *alleen* met braak- maar ook met andere middelen behandeld, en dan nog maar vier genezen zijn, dan waarlijk kan men deze Waarnemingen nog tot geene algemeene ervaring verheffen. Op zoodanig eene wijze zouden wij met nog meer regt de *calamus*-wortel in *infusie* of *substantie* tegen deze ziekte kunnen aanprijzen, vermits het getal der daardoor door ons genezen heete *Rheumatismen* nog verre dat, wat door Hufeland vermeld is, overtreft.

Niettegenstaande wij de verdienste van deze Mannen in de Geneeskunde weten op prijs te stellen, zoo kunnen wij om aangevoerde reden deze hunne Waarnemingen, die waarschijnlijk gemeenschappelijk gemaakt zijn, nog voor geene algemeene ervaring aannemen, maar moeten veel-
 eer het nut dezer aanhoudende brakingen aan andere ons onbekende omstandigheden toeschrijven. Horn schijnt hier zelf met de verklaring van de heilzame werking der braakmiddelen verlegen te zijn, want, nadat hij het nut daarvan bij *Rheumatismus* noch als waarschijnlijk in het onttrekken van, tot het leven noodige, vochten, en alzoo in geene verzwakking van het *organismus*, noch in het ontlasten van schadelijke stoffen uit de maag, noch in een zweetverwek-

kend, noch *inciterend* vermogen aanneemt, zoo vindt hij het waarschijnlijk, dat de braakmiddelen hier daardoor zoo weldadig werken, „ dat „ zij eene nieuwe aandoening in het *abdominaal* „ zenuwgestel voortbrengen, het *dynamische* even- „ wigt der voornaamste *digestie* werktuigen mer- „ kelijk storen, en alzoo een *vikarierend* lijden „ vaststellen, bij welkers ontstaan de oorspron- „ kelijke aandoening van het zenuwgestel in de „ oppervlakte (*peripherischen seite*) van het *or-* „ *ganismus* niet meer bestaan kan.” Hij schijnt alzoo van meening te zijn, dat een voortdurend lijden in de oppervlakte van het *organismus* eene betrekkelijke gezondheid dezer inwendige werktuigen noodzakelijk vordert, en dat deze, door het gedurig braken gestoord zijnde, omgekeerd eene gezondheid der uitwendige deelen moet voortbrengen. Wij echter kunnen, volgens onze inzichten in de dierlijke huishouding, ons met deze *hypothese* niet vereenigen. Want, ofschoon ook wij tusschen de huid en het darmkanaal een onderling verband aannemen, zoo kunnen wij dezelve toch daarom niet, als in eene tegenovergestelde wederkeerige werking veronderstellen. Ook leert de ondervinding, dat niet zelden de hevigste *Rheumatismus* met gestoorde *digestie* werktuigen blijft voortduren, 't welk, volgens de veronderstelling van Horn, geene

plaats moest hebben. Alhoewel wij nu de *secundaire* werkingen der braakmiddelen zoo min, als die van het braken niet genoegzaam kennen, zoo nemen wij, met Horn, dezelve toch als verstorend voor de verduwings-werktuigen, en daardoor voor de geheele dierlijke *machine* aan, maar kunnen daaruit geen herstel van *Rheumatismus* afleiden, ten zij deze in eene al te groote werkdadigheid van het *organismus* (*hypersthenie*) zijnen grond had, welke daardoor be- teugeld werd. Ging daarentegen deze *Rheumatismus*, welke waarschijnlijk in de gestoorde ver- rigting der huid en gewrichten, en bijzonder in derzelver haarvaten zijnen grond heeft, met eene algemeene verzwakking van het geheele ligchaam gepaard, alsdan moest zeer zeker deze *abnor- maliteit* door het storen der *nutritie*, *assimilatie* en *reproductie* nog grooter worden. Of echter de braakmiddelen hier op eene of andere, ons nog onbekende, wijze, misschien door het ver- anderen der *elementaire* menging der stoffen, nuttig kunnen zijn, willen wij niet betwisten, maar moeten zulks zoo lang in twijfel trekken, tot dat eene algemeene ervaring zulks genoeg- zaam bevestigd heeft. Intusschen oordeelen wij het nog als zeer gewaagd, op een ons onbe- kend *misschien*, reeds zulke sterkwerkende ge- neesmiddelen te bezigen, te meer wanneer zij

met den aard der ziekte schijnen strijdig te zijn. Zoo lang derhalve de ondervinding het aangevoerde nut der braakmiddelen niet bevestigt, houden wij dezelve in *Rheumatismen*, ten zij ware *sordes* in de maag daarmede verbonden waren, voor nadeelig. Zoodra echter derzelver nut door eene algemeene ervaring wordt aangetoond, zijn wij niet dwaas genoeg, om hardnekkig op onze *theoretische* inzigten van de dierlijke huishouding te blijven staan, maar wij zullen de ervaring verre den voorkeur geven, zelfs ook dan, wanneer wij het *hoe* niet begrijpen.

§. 177. Onze gezegden over het gebruik der braakmiddelen bij heete *Rheumatismus*, kunnen wij ook op vele andere ziekten, bij voorbeeld, borst- en gewrichts-waterzucht, bij ziekten der klieren, koude gezwellen, bij den aanvangenden zwarten staar (*amaurosis*), waar zij zoo hoog geprezen worden, en anderen meer, toepassen; want het nut derzelve in enkele gevallen doet weinig of niets af, vermits zulks van onbekende daarmede vergezeld gaande omstandigheden kan afhangen. De eigendommelijke dreun, of schudding immers, welke daarmede verbonden is, kan welligt zulk eene verandering in de lijdende deelen voortbrengen, dat daarop wel eens genezing gevolgd is, even gemakkelijk konden zij echter deze *abnormaliteiten* verslimmeren, zelfs

veroorzaken. De gevolgtrekking derhalve, dat braakmiddelen in het algemeen daarvoor nuttig waren, zoude even zoo belagchelijk zijn, als die, dat zij dezelve altoos veroorzaakten.

§. 178. Wat het oplossend vermogen der braakmiddelen betreft, zoo kunnen wij hetzelfde, als zoodanig, niet met de ware doorzigten in de dierlijke huishouding in overeenstemming brengen. Dat desniettemin echter eenige dezer middelen in kleine giften, eene vermeerderde werkdadigheid van het een of ander werktuig, bij voorbeeld, van het watervaatgestel kunnen veroorzaken, en op zoodanig eene wijze den vertraagden omloop der vochten bevorderen; of dat hetzelfde werktuigelijk door het braken zelfs wel eens kan geschieden, is buiten kijf. In de gewoónlijke beteekenis echter van oplossen, en van verstopping kunnen wij hun, gelijk naderhand duidelijker zal blijken, geen zoodanig vermogen toekennen, noch derzelve werking begripen.

§. 179. Ofschoon de zoogenaamde *ekelkuur* bijna gansch uit de Geneeskunde verbannen is, zoo wordt dezelve toch bij eenige Schrijvers in vele gevallen als zeer dienstig aangeteekend, in de veronderstelling, dat deze voortdurende misselijkheid een sterke prikkel voor het zenuwgestel zijn zoude, waardoor het geheele gestel

eene andere stemming konde erlangen. Gewoonlijk wordt derhalve deze kuur bij die zenuwziekten aangeprezen, waar andere middelen reeds vruchteloos beproefd zijn, en waarvan men geene oorzaken kan ontdekken, bij voorbeeld, bij *convulsive* ziekten, als bij *epilepsie*, bij *paralysis*, bij langdurende gemoedsaandoeningen, bij waanzin, enz. Ook zoude men, volgens velen, door deze *methode* het *absorberend* stelsel tot eene werkdadigheid kunnen aanzetten, waardoor verstoppingen opgelost, en uitstortingen van vochten (*extravasata*) wederom opgenomen worden. Wij voor ons kunnen, volgens het meermalen gegeven begrip van prikkelen, ons niet met deze meening vereenigen, en terwijl wij deze geneeswijze, als schadelijk en verstorend voor het *organismus* beschouwen, zoo kunnen wij deze geheel ontberen; op zijn hoogst zoude men dezelve nog bij zulk eenen waanzin of zenuwziekte kunnen bezigen, waar alles vruchteloos beproefd, en waar de *vita vegetativa* gansch regelmatig, zelfs vermeerderd, terwijl de *vita sensifera* geheel gestoord was.

Want door dusdanig eene *abnormale* werking op de zenuwen der maag wordt derzelve natuurlijke verrigting geheel gestoord, de spijsvertering geheel belet, terwijl de eetlust verdwijnt, waardoor eene, dikwerf onherstelbare, verzwak-

king van de *digestie* werktuigen, en het gansche gestel moet geboren worden. Ook hier is het mogelijk, dat het doordringend gevoel van *ekel* eene *abnormaliteit*, of eene verandering in de grondstoffen van het ligchaam, en wel bijzonder der zenuwen veroorzaakt, waardoor eene omstemming in dezelve te weeg gebragt, en alzoo eene ziekte genezen wordt. Deze geneeswijze is echter zoo duister en gewaagd, ook is het gelukken dezer kuren zoo zeldzaam, dat men dezelve voor geenen algemeenen regel kan erkennen. Trouwens, om eene onregelmatige werkdadigheid in de dierlijke *machiene* te beteugelen, of om bijzonder op het zenuwgestel te werken, behoeven wij deze onaangename kuur niet; hiertoe bezitten wij oneindig betere middelen. En om de levensvermogens optewekken, te *inciteren*, daartoe waarlijk zoude zij geheel ongeschikt zijn. Alleen zij, die met het dierlijk gestel geheel onbekend zijn, kunnen deze kuur voor opwekkend houden.

§. 180. Het *resultaat* nu van ons verhandelde over het gebruik der braakmiddelen, is met weinige woorden het volgende: Het braken is onontbeerlijk, wanneer men daardoor uit de maag, of uit derzelve naburige deelen, vreemde lichamen, scherpe stoffen, of vergif kan ontlasten; of wanneer in de maag onverteerbare, en

niet te *assimileren* stoffen huisvesten; die men te gelijk met derzelve oorzaak daardoor kan uitdrijven; terwijl zulks vruchteloos zijn zoude, indien de oorzaak dezer *saburra* bleef voortduren. In hoe verre braakmiddelen door hunne bij- of *mechanische* inwerking op andere werktuigen van nut kunnen zijn, bekennen wij openhartig niet te kunnen beslissen. Zoo veel nogtans is zeker, dat zij onzeker, en in de meeste gevallen ook hier misbruikt worden.

Hoe dwaas en onvoorzigtig derhalve het toedienen van deze middelen bij elke aandoening der maag, of beslagen tong zij, is gebleken. Overigens kunnen wij bij deze gelegenheid niet nalaten onze verwondering te kennen te geven, dat alhier bij maagpijnen (*cardialgia*), en andere maagkwalen, gewoonlijk braakmiddelen in zwang zijn, waardoor wij meermalen groot nadeel hebben zien ontstaan, wij zien dezelve, zelfs zonder eenige waarschijnlijkheid van *sordes*, in deze gevallen toedienen.

TWEEDE AFDEELING.

Vooroordeelen en misbruiken der laxeer- en purgeermiddelen.

§. 181. Het misdruik der laxeermiddelen over

treft nog verre dat der braak- of eenige andere geneesmiddelen. Er zijn weinige ziekten bekend, of men maakt met een *laxans* den aanvang der kuur. De voornaamste bron van dit vooroordeel is, om het nog eens te herhalen, daarin te zoeken: *vooreerst*, dat men algemeen aanneemt, dat bij schier alle ziekten zich schadelijke stoffen, scherpten in de vochten verzamelen, of daarvan ontstaan, welke, om met eenig nut andere geneesmiddelen te kunnen bezigen, vooraf uit het ligchaam moeten verbannen worden. — *Het schip eerst schoon maken* — is daarom, in ons Vaderland bij een ieder, het geliefkoosd spreekwoord, en het gemeen, ja zelfs zeer vele Artsen wanen daardoor zelden of ooit eenig nadeel te kunnen bewerken; *baat het niet, zoo schaadt het niet* — is genoegzame reden, om het overal aan te prijzen. Vermits nu, *ten tweeden*, bij de meeste ziekten ook, het zij *primair* of *secundair*, het darmkanaal is aangedaan, en daarom voor een *depot* van alle verdorvene stoffen gehouden wordt, of ten minste een oogenschijnlijk zuiverings-*orgaan* is, waardoor onnutte, voor het *organismus* schadelijke, drekstoffen uit het ligchaam gescheiden worden, zoo is niets natuurlijker, dan dat, volgens het gewoon menschen verstand, dusdanige schadelijke stoffen, zoo spoedig mogelijk, maar moeten ontlast wor-

den. En wel des te meer gelooven zij daartoe gerechtigd te zijn, wanneer dit werktuig zelf het lijdende deel is, hetwelk men uit bepaalde kenmerken, met zekerheid, meent te kunnen besluiten.

Wij zullen thans zoo wel het *idiopatische*, als het *symptomatische* lijden van dezen *tractus intestinorum* eens doorloopen, en, zoo naauwkeurig mogelijk, trachten te onderzoeken, in hoe verre laxeer- en purgeermiddelen noodzakelijk zijn, en wanneer dezelve, als zeer nadeelig, moeten verworpen worden. Ten dien einde zullen wij vooraf de naaste werking dezer middelen op het darmkanaal pogen na te gaan, en de gevolgen van dien af te leiden.

§. 182. Wij kunnen als bekend aannemen, *vooreerst*, dat spijs en drank, zoodra zij in het darmkanaal gekomen zijn, door deze op eene eigendommelijke wijze nog meer bewerkt, *geassimileerd*, en door de bijkomende gal tot eene *homogene*, brijachtige stoffe (*chymus*) veranderd worden; *ten tweeden*, dat de opslorpende of *lymphatieke* vaten (*vasa chylifera seu lactea*), met welker mondingen de binnenste huid van het darmkanaal als bezaaid is, al het bruikbare uit deze bewerkte brijachtige stoffe opnemen, tot eenen nog meer *homogene* chijl bereiden, met behulp der daartoe voorhanden werktuigen, in het bloed,

en daardoor in het geheele *organismus* overbrengen, om daaruit het verlorene te herstellen. Dat verder het onnutte afgescheiden en door de wormachtige beweging der darmen (*motus peristalticus*) voortgestuwd, en op deze wijze door den endeldarm uit het ligchaam gedreven wordt. Geschieden nu deze verrigtingen *normaal*, dat is, met eene, op het voorwerp passende, *energie*, als dan kan door de *absorberende* vaten het noodige voor het ligchaam opgenomen, en het overvloedige uitgedreven worden. — Op verschillende wijzen kan echter deze werking der darmen gestoord, en derzelver beweging vermeerderd of vertraagd worden. Beide deze afwijkingen van den gezonheidsstandaard, om het even, op wat wijze zulks geschiedt, veroorzaken eene stoornis in het geheele *organismus*, welke volstrekt als zoodanig eene verzwakking van hetzelfde ten gevolge moet hebben.

§. 183. Door laxeer- en purgeermiddelen verstaan wij nu dusdanigen, waarvan gene een zacht, deze een sterk werkend vermogen op de darmen uitoefenen, en derzelver *peristaltische* beweging zoo onregelmatig vermeerderen, dat de daarin voorhandene stoffen buitengewoon sterk uitgeworpen worden. De ontlasting der stoffen moet daardoor onregelmatig vermeerderd zijn, wanneer deze middelen laxerend of purgerend

genoemd kunnen worden ; want bezigt men dezelfde in eenen geringeren graad, zoo dat zij de ontlasting niet bevorderen, als dan behooren zij tot eene gansch andere klasse van geneesmiddelen, welker behandeling hier niet in aanmerking kan komen, vermits ons voornemen is, alleen derzelver laxerende of purgerende werking na te gaan. En als zoodanig beschouwd, veroorzaken zij wel eene *abnormaal* vermeerderde beweging van het darmkanaal, maar deszelfs *energie*, of natuurlijk werkingsvermogen wordt daardoor niet opgewekt, maar het wordt op eene krampachtige (*spasmodike*) wijze zamen getrokken; deszelfs *normale* werking wordt gestoord, de *contenta* worden spoediger voortgestuwd en ontlast, aan de opslorpende vaten alzoo geen tijd gelaten, om behoorlijk de, tot voeding zoo noodzakelijke, deelen daaruit op te nemen, het *individu* gevolgelijk van eene bepaalde, tot deszelfs behoud zoo noodzakelijke, hoeveelheid vochten beroofd. Klaarblijkelijk is het derhalve, dat alle zoodanige middelen, voor zoo verre zij deze vochten ontlasten, zoo wel middelijk als onmiddelijk de werktuigen der spijsvertering merkelyk verstoren, en wel zoo veel te meer, hoe sterker de werking derzelve, zoo wel voor zich zelve, als in betrekking tot de ligchaamsgesteldheid van het voorwerp, zij, dat is, hoe zwakker hetzel-

ve, en wel bijzonder zijne spijsverterings-werktuigen zijn.

§. 184. Op eene tweeledige wijze alzoo kunnen deze middelen nadeelig zijn: *vooreerst*, om dat zij het *organismus* van vele, tot zijn aanzijn zeer noodwendige, sappen berooven; *ten tweeden*, om dat zij door hunne *abnormale* werking de werkdadigheid der darmen zoo verzwakken, dat zij in het vervolg niet in staat zijn hunne verrigtingen voor te staan. Bedenkt men nu, van welk een aanbelang de levensverrigtingen der verduwingswerktuigen voor de *assimilatie* en *reproductie* van het ligchaam, hoe noodzakelijk zelfs deze vochten, tot instandhouding der dierlijke huishouding zijn, als dan blijkt het nadeelig gevolg van zulke ontijdige zuiveringen ten duideljkste; en ook dan kan men ligt bezeffen, dat zij de bron van vele ziekten kunnen worden; nog veel gemakkelijker moeten derhalve daardoor kleine onpasselijkheden in zware krankten, en deze in gevaarlijke, ja doodelijke ziekten veranderd worden. De dagelijksche onderzinding leert ons, dat soortgelijke gevallen ook niet zelden voorkomen. Een gevoel van vermoeidheid is gewoonlijk het eerst daarop volgend verschijnsel; doch niet altoos blijft het hierbij, te meer wanneer men, om het ligchaam eens terdeeg schoon te maken, eenige dagen

agtereen meerdere *purgantia* toegediend heeft. *Diarrhoeën*, verstoppingen, steeds toenemende verzwakking der spijsvertering en *assimilatie*, vermagering, koorts en meer anderen ziekten, zijn als dan de vruchten van zoodanige schoonmakers kuren; de meeste galkoorts en slijmziekten heeft de *pathologie* aan het misbruik der purgeermiddelen te danken.

§. 185. Laxeer- en purgeermiddelen kan men derhalve niet zoo onverschillig bij elke onpasselijkheid bezigen, en het *baat het niet*, zoo *schaadt het niet* is hier zeer ongepast. Men denke alzoo niet, dat het zuiveren nooit geen kwaad kan, of dat men daar door maar tijd wint, om de ziekte nader te leren kennen, en naderhand daar door in staat gesteld wordt, zijne *indicatie* te kunnen volgen; maar bij het gebruik dezer middelen overwege men altijd: dat zij mede de sterkst werkende uit den ganschen artsenij-voorraad zijn, gevolgelijk eenen gewigtigen invloed op het ligchaam hebben, en derhalve nooit gebezigd moeten worden, voor dat men van derzelve noodzakelijkheid volkomen overtuigd is.

§. 186. Dat nu een zoo gewigtig werktuig, als het darmkanaal, op velerhande wijze lijden, aangedaan, en de spijsvertering daar door gestoord kan worden, is des te gemakkelijker te begrijpen, zoodra men derzelve verbinding met

andere werktuigen, en haren zoo zamengestelden werkring, zoo wel als sterken invloed op het geheele *organismus* nagaat. Hoe vele verschillende oorzaken kunnen nu deze *abnormale* afwijkingen niet ten gronde leggen, en hoe dwaas en nadeelig voor den lijdenden mensch moet het gevolgelijk zijn, zoo niet alle, ten minsten de meeste dezer afwijkingen met *laxantia* en *purgantia* te willen behandelen? en dat alleen op het vooroordeel van dezelve te zuiveren en schoon te maken, terwijl men zich niet van de aangenomene meening kan ontdoen, dat slijm, scherpten, *sordes* tegenwoordig zijn, en ontlast moeten worden. Niettegenstaande ons hier vele *expertissimi* hunne menigvuldige ondervindingen zullen tegenwerpen en proefondervindelijk willen bewijzen, dat zij duizende zieken met het beste gevolg door hunne zuivering-*methode* genezen hebben, zoo zullen wij toch aantoonen, dat, alhoewel soms ook *sordes* voorhanden zijn, dezelve toch altijd door geene purgeermiddelen moeten, noch kunnen genezen worden, ja dat zelfs deze middelen als dan nog schadelijk kunnen zijn.

Om op de beste wijze ons doel te kunnen bereiken, zullen wij *vooreerst* die ziekten, zoo wel van het darmkanaal, als andere afhandelen, waarbij ook wij laxeermiddelen noodig oordee-

len; en daarna dezulke overwegen, waarin wij vermeenen dezelve te moeten verwerpen; schoon genomen vele, ja de meeste onzer Kunstgenooten dezelve voor noodzakelijk houden. *Eindelijk* zullen wij het ongegronde van het afleiden der ziektestoffen van andere deelen of werktuigen, naar de darmen trachten aan te toonen.

I. *Over het gebruik en misbruik der laxeer- en purgeermiddelen bij ontstekings of inflammatorische ziekten.*

§. 187. In het algemeen bezigt men de buiksontlastende middelen bij bijna alle soorten van ziekten, onder den naam van ontstekingen bekend, zelfs in die, welke men onder de *passive* rangschikt, en altoos met eene verzwakking van het geheele ligchaam, en wel bijzonder van het lijdend deel gepaard gaan. Wij herinneren hier maar aan de ontstekingen der oogen (*ophthalmia*), der keel (*angina*), waarbij *laxantia* aanhoudend in zwang zijn; uit het volgende zal thans blijken, in welke soort van ontstekingen deze middelen dienstbaar, en waar zij schadelijk zijn.

Laxeermiddelen zijn van groot nut, en moeten aangewend worden in de *active* of *hypersthenische* ontstekingen, waarvan wij (§. 73.)

melding gemaakt hebben, omdat aldaar het geheele *organismus*, en bijzonder het ontstoken deel door eene vermeerderde werkdadigheid der levensvermogens uitspat, en alle dierlijke verrigtingen met eene te groote werkdadigheid geschieden, waardoor zoo wel *nutritie* als *assimilatie* en *reproductie* in betrekking tot het gansche gestel te sterk zijn. Hier moet de geheele geneeswijze zoo ingerigt wezen, dat wij de te sterke *reproductie* matigen, en tot haren regelmatig graad terug brengen. Vermits nu laxermiddelen in evenredigheid van hunne werking altoos de *chylificatie* hinderlijk zijn (§. 183.) en daar door het ligchaam van vele voedzame vochten berooven, zoo kunnen zij om deze reden in die ongesteldheden, waar zoodanig eene onttrekking van vochten noodzakelijk is, van nut zijn, en in eenen minderen of meerderen graad van algemeene of plaatselijke *inflammatorische*, of *hypersthenische* ziekten noodzakelijke hulpmiddelen worden, om de overmatige werkdadigheid van het *organismus* te beteugelen. Men zij echter vooral bedacht, dat deze behandeling niet te ver gedreven worde, maar altoos den staat van het ligchaam, en den graad der ontsteking evenredig blijve, anders zoude men spoedig eene algemeene verzwakking veroorzaken, welke des te gevaarlijker is, dewijl het *organismus* reeds

door de voorafgegane tegenovergestelde onregelmatigheid zoo veel geleden heeft. Niet minder moet men hier voorzigtig bij de keus der buiksontlastende middelen zijn, en zulke uitkiezen, welke te gelijk verkoelende eigenschappen bezitten, dat is, door hare scheikundige hoedanigheden, bij *hypersthenie* altoos vermeerderden, warmtegraad van het *organismus* verminderen, en niet *specifiek* op de bloedvoerende vaten werken, en dezelve in eene vermeerderde werkdadigheid brengen.

§. 188. Zoo nuttig, zelfs noodzakelijk nu ook de ontlastende middelen bij *active* of *hypersthenische*, zoo nadeelig moeten zij bij *passive* of *asthenische* ontstekingen zijn; want bij de hier reeds voorhandene zwakte van het ligchaam, of van een of ander gedeelte van hetzelfde moet deze soort van ontsteking, zoo wel door eene laxerende behandeling vermeerderd, als eene *active* verminderd of verbeterd worden.

Ons is niet onbekend, dat zeer vele onzer Kunstgenooten bij de ontlastende geneeswijze niet zoo zeer derzelve verzwakkende gevolgen in aanmerking nemen, maar grootendeels *scopo derivandi* bezigen. Zij bedoelen namelijk door dezelve eene afleiding der ontsteking (?), of, (om nog eenigen zin aan deze uitdrukking te geven) der scherpe stoffen, of van het bloed naar het

darmkanaal te bewerken. Uit dien hoofde ziet men meestal geene oogen- noch halsontstekingen, van welken aard ook, zonder buikzuiverende middelen behandelen, en heeft men dezelve maar eerst naar de darmen gelokt, als dan meent men ook die spoedig uit het ligchaam te kunnen verbannen.

Passen wij ons verhandelde (§. 78.) over de scherpten, en scherpe vochten in een levend voorwerp, hier op het afleiden derzelve naar het darmkanaal toe, als dan kunnen wij met derzelve oorzakelijk verval ook de afleidende *methode* van zoodanige vochten als vervallen beschouwen. Vermits men echter niet alleen deze, maar misschien nog andere vochten, ja zelfs ontstekingen wil afleiden, zoo moeten wij hierover nog iets meer zeggen.

§. 189. Het vooroordeel van afleiding van scherpten, vochten, of andere dingen, berust blootelijk op het algemeene, in de meeste geneeskundige werken als grondstelling aangenomen, vooroordeel, *irritatio attrahit*. Men poogde eene prikkeling in een of ander deel, voornamelijk in het darmkanaal, te bewerken, waande op deze wijze de scherpten en vochten daar heen te lokken, alzoo in zijne magt te bekomen, en uit het ligchaam te verbannen. Van daar, dat bij de meeste ontstekingen der oogen, keel, of

bij kliergezwellen, gedurig buikontlastende, blaartrekkende middelen en aderlatingen, in zwang zijn, om daar door de ontstekingen, of deze veroorzakende scherpten, of opgehoopt bloed afteleiden, en alzoo te ontlasten. Tot de gansche vernietiging der afleidende geneeswijze als zoodanig zal het derhalve alleen maar noodig zijn, dezen grondregel: *dat hoe meer prikkeling op eene plaats veroorzaakt wordt, hoe meer vochten daar heen gelokt worden (irritatio attrahit)* te wederleggen, en aan te toonen: dat hij valsch zij, en blootelijk op een vooroordeel berust.

§. 190. Men kan niet veronderstellen, dat een zoo algemeen aangenomen grondregel, gelijk deze, gansch valsch zijn zou, ten minste geen schijn van waarheid zoude hebben, en om deze reden is wel te vermoeden, dat zulks ook hier plaats vinde. Elke levensprikkel (*incitament*), op het levend *organismus* aangebragt, veroorzaakt vermeerderde levensbewegingen, en wel voornamelijk in het onmiddelijk daarvan aangedaan deel. Stellen wij thans vast, dat de beweging der vochten grootendeels van de werkdadigheid van derzelyer vaten afhange, zoo moet ook de voortstuwing gener des te sneller zijn, hoe werkdadiger zich deze zamentrekken; alzoo ook hoe sterker het *incitament* is. Zijn nu deze prikkels (*incitamenta*) bijzonder op de *se-* of *excrernerende*

werktuigen gerigt, als dan komen ook deze in eene vermeerderde werkdadigheid, waardoor gevolgelyk de af- of uitscheiding van vochten ook vermeerderd wordt. Voor zoo verre zoude alzoo op eene *incitatie* een vermeerderde aandrang of liever beweging van vochten, naar het geprikkelde deel, kunnen volgen, en het *irritatio attrahit* bewaarheid worden. — Van den anderen kant daarentegen, zien wij echter ook eene ophooping of uitvloeiing van deze vochten, bij eene verzwakking, of kneusing van een werktuig, of deel van het ligchaam, waar alzoo gebrek aan *incitatie* moet verondersteld worden, ontstaan; en op deze wijze zoude men met geen minder regt kunnen beweren: *gebrek aan prikkels veroorzaakt ophooping van vochten (defectio irritationis attrahit)*. Want bij plaatselijke verzwakking, of kneusing van een deel of werktuig, wordt de werkdadigheid der vaten vermindert, en ook bij eene *normale* beweging der vochten zijn deze niet bestand tegen derzelver aandrang, zij hoopen zich op, of vloeijen *abnormaal* uit derzelver mondingen, gelijk men zulks bij het blaartrekken der spaansche vliegen duidelyk kan opmerken.

Hoe men nu deze vermeerderde *se-* of *excretionen*, hetzij, dat zij het gevolg eener vermeerderde, of verminderde levensbeweging zijn, eene

aanlokking, of aantrekking (*attractio*) der vochten kan noemen, bekennen wij niet te begrijpen, en nog minder, hoe daar door juist alleen de scherpe of nadeelige vochten zouden gelokt kunnen worden. In voorouderlijke tijden, toen men de dierlijke *machine* nog niet zoo doorgrond had, waren zulke stellingen te vergeven; thans echter, bij de tegenwoordige vordering der Natuurkunde, is het belagchelijk nog dusdanige voorouderlijke vooroordeelen te blijven aanhangen.

§. 191. Zien wij nu ook, dat bij eene vermeerderde buikontlasting, of bij eene sterke slijm uit- of afscheiding, eene ziekte, bij voorbeeld, keel- oogontsteking of kliergezwollen verdwijnen of genezen, zijn wij daarom reeds bevoegd maar dadelijk te veronderstellen: dat deze ziektestoffen van de oogen, keel of klieren naar zoodanig een sterker se- of *excernerend* werktuig, bij voorbeeld, de darmen, gelokt worden, en deze behandeling voor afleidend uit te roepen? Doch dewijl deze werking oogenschijnlijk was, zoo vergenoegde men zich daarmede, en zocht niet dieper in den werkkring van het *organismus* in te dringen. Had men hier de zaak van alle kanten beschouwd, welligt zoude men alsdan ontdekt hebben, dat het verdwijnen eener *ophthalmie*, bij het gebruik van laxermiddelen, niet aan eene afleiding naar de darmen, maar

aan eene, de *active* ontsteking gepaste, verzwakking toe te schrijven ware; en te gelijk bemerkt hebben, dat niet zelden dezelve daarna niet alleen niet genezen, maar zelfs verergerd werd, in geval namelijk, deze ontsteking *passif* of *asthenisch* ware.

Wat nog meer is, deze stelling heeft niet alleen natuurkundig (*physiologisch*) beschouwd, geen grond, maar is zelfs ontleedkundig (*anatomisch*) tevens onaannemelijk; welk een *humoralisch* verband immers, kan men tusschen het in de haarvaten der oogen opgehoopte bloed, tusschen de opgehoopte vochten eener klier, of het zog der borsten, met het darmkanaal denken? — Hoe ware het mogelijk de vochten van elders naar deze te lokken?

§. 192. Onzes oordeels moeten wij de buikontlastende, gelijk ook vele andere middelen, als afleidend verwerpen, zij kunnen als zoodanig van geen nut, maar soms van groot nadeel zijn. Onbegrijpelijk blijft het ons derhalve, hoe Mannen, die zich anders bij de Geneeskunde zeer verdienstelijk hebben gemaakt, door buikzuiverende middelen het bloed van kwade vochten willen zuiveren, en daarom dezelve als dienstig, zelfs noodwendig, bij bijna alle huid (*exanthemata*) en andere ziekten, waarbij de vochten eene hoofdrol spelen, aanprijzen.

II. *Over het gebruik en misbruik der Buik-
ontlastende Middelen bij Onreinigheden
(sordes, saburra,) in het Darm-
kanaal.*

§. 193. Zoo overdreven men voorheen overal, bij elke beslagen tong, drukking in de maag, of oprisping van winden, bij bijna elke ziekte, *saburra* waande, en nog aanneemt, zelfs zoo, dat men den lijder geen ander geneesmiddel zoude durven toedienen, voor dat men deze *sordes* zeer zorgvuldig, naar bevind van zaken, door een braak- of purgeermiddel ontlast had; zoo onbezonnen kante men zich in onze tijden daartegen aan. Men meende, volgens Browns leerstelling, in alle *asthenische* ziekten, braak- en purgeermiddelen als nadeelig te moeten vermijden, zelfs ook dan, wanneer men zeker was, dat *saburra* in de ingewanden voorhanden ware; ja men geloofde, dat zoodra door de versterkende *methode* de zwakke ingewanden hersteld waren, de onreinigheden alsdan door de darmen van zelfs zouden uitgedreven worden, zonder noodig te hebben, zulks door buikontlastende middelen te doen. Men viel zelfs in het belagchelijke, van deze *saburra* nog eenigzins opwekkende vermogens toe te schrijven, en durfde dezelve, uit vrees, dat de verzwakking

daardoor zoude toenemen, niet te ontlasten.

Wat van den eenen kant te veel geschiedde, wilde men van den anderen te weinig doen; het eene uiterste wil men door het andere be- teugelen; en ofschoon zulks de dagelijksche on- dervinding leert, alhoewel het zelfs daarom tot een spreekwoord algemeen is aangenomen, zoo zondigt men toch dagelijks daartegen.

Het is er verre af, dat wij, wegens het *in medio tutissimus ibis*, hier als middelaar wilden komen optreden, om beide uit een loopende ge- voelens te vereenigen, zoodanig een *eclecticismus* moet in de Geneeskunde geene plaats vinden; daar is het alleen om waarheid te doen, deze kan door geene bemiddeling van tegenstrijdighe- den gevonden worden. Eene van deze stellin- gen kan alzoo maar waar zijn, of zij zijn bei- den valsch. Dit nu, zoo veel in ons vermo- gen is, te doorgronden, is ons streven, en hier- toe is het onderzoek, wat wij door onreinighe- den (*sordes*) in de eersten wegen verstaan, en van waar zij haren oorsprong hebben, noodza- kelijk.

§. 194. In het algemeen kan men zich geene onreinigheden (*saburra*, *sordes*) in de maag of het darmkanaal, of in de, tot de spijsvertering dienstbare, werktuigen denken, zonder eene ge- stoorde werking van dezelve aan te nemen, want

zoo lang zij hunne verrigting regelmatig voortzetten, *assimileren* zij ook datgene, wat in hunnen werkkring gebragt wordt. Eene onregelmatigheid dezer werktuigen kan op verschillende wijzen te weeg gebragt worden; en van deze soort van stoornis hangt het voor- of na-deel eens *evacuans* af: Want de genomene voedsels kunnen zoo wel door hunne hoeveel- als hoedanigheid de maag en darmen zoo onevenredig zijn, dat deze, geene toereikende vermogens bezittende om dezelve behoorlijk te bewerken, daar door werktuigelijk uitgerek, of scheikundig aangedaan worden, waardoor derzelver levensvermogens onderdrukt, de *ingesta* gevolgelyk tot geen en goeden chijm bereid, maar aan scheikundige wetten onderworpen worden, en in eene neiging tot zure of rottige gisting overgaan, waardoor luchtsoorten en andere vreemde stoffen ontwikkeld worden, welke die deelen werktuigelyk uitzetten en zeer hinderlyk zijn; terwijl, indien zij verder in het darmkanaal voortgestuwd worden, zij weinig of geene *assimileerbare* stoffen opleveren, integendeel aan de melkvaten raauwe, onbewerkte stoffen aanbieden, welke onmogelyk eene goede chijl kunnen opleveren; waaruit men dan reeds eene bron van velerhande ziekten kan ontdekken.

Dusdanig eene *indigesta moles* moet, hoe eer-

der hoe beter, naar bevind van zaken, door een braak- of purgeermiddel ontlast worden, zonder bevreesd te zijn, door gepaste *evacuantia* bij *asthenische* ziekten het ligchaam nog meer te zullen verzwakken; integendeel het moet door het bevrijden van eene verzwakkende, geene voedende deelen bevattende, *moles* versterkt worden. Men zoude hier veel verzuimen, indien men de ontlasting door de versterkende of opwekkende geneeswijze wilde bewerken, vermits alsdan de grondige genezing vertraagd, en, door de werktuigelijke en scheikundige inwerking derzelve op de eerste wegen, de zwakte moest vermeerderd worden; terwijl daarentegen door derzelve verwijdering ook te gelijk eene verzwakkende oorzaak weggenomen werd.

§. 195. Zijn nu, door de toereikende buikzuiverende middelen, deze schadelijke stoffen ontlast, alsdan moet men ook van dezelve afzien, en niet zoo lang willen zuiveren, tot dat de tong schoon is, en de drukking in de maag en oprispingen geheel ophouden. Zulks kan daarna door eene gepaste versterking der eerste wegen, bij voorbeeld, bittere middelen, of, indien zulks vereischt werd, door eene algemeene versterking geschieden. 't Is waar, in eenige gevallen zoude het kunnen gelukken, door gepaste *inciterende* middelen de *saburra* te ontlasten of te

verbeteren, zonder vooraf de *evacuantia* te moeten te baat nemen. Dusdanige geneeswijze echter ware niet de kortste, noch de zekerste, en konde ook soms mislukken, weshalve zij in dergelijke gevallen als onzeker te verwerpen is.

Het zal niet noodig zijn te herinneren, dat ook die stoffen, welke door hunne hoedanigheid nadeelig zijn kunnen, gelijk als vergif, van welken aard ook, zoodra mogelijk op dezelfde wijze moeten weggewerkt worden, terwijl men gelijktijdig door tegengiften dezelve kan trachten onschadelijk te maken, te *neutraliseren*.

§. 196. Hebben wij nu bewezen, dat de *primaire* onverteerbare *ingesta*, welke door hunne hoeveel- of hoedanigheid de *digestie* werktuigen zoodanig verzwakt hebben, dat deze niet in staat zijn hunne regelmatige levensverrigtingen voortestaan, door een braak- of purgeermiddel moeten weggewerkt worden; zoo zullen wij thans eens onderzoeken, of, en in hoe verre deze ontlastende *methode* bij zulke *sordes* moet gebezigd worden, welke *setundair*, of middelbaar in de eerste wegen geboren worden? Hier moeten wij, gelijk wij ook bij de braakmiddelen aangestipt hebben, twee omstandigheden in aanmerking nemen: of de eerste wegen worden door eenen verzwakkenden invloed, bij voorbeeld, hartstogten, plotselijk aangedaan, terwijl zij met

spijzen zijn opgevuld ; of zij waren reeds voor het genot der spijzen verzwakt.

In het *eerste geval* zijn , wel is waar , de verduwings-werktuigen onmiddellijke oorzaken van de *indigestie*, de hoeveelheid der *ingesta* wordt hier echter bezwarend voor de plotselijk verzwakte werktuigen , en aan scheikundige wetten onderworpen , en moeten uit dien hoofde als oorspronkelijk schadelijke stoffen aangemerkt en ontlast worden , vermits de veelheid der spijzen te veel tijd zoude vorderen , en beletten , dat de werktuigen niet konden versterkt worden.

In die gevallen alzoo , waar de *ingesta* , het zij *positief* of *relatief*, door hunne overvloed en hoedanigheid , de verduwings-werktuigen *abnormaal* aandoen , moet men de ontlastende geneeswijze aanwenden , zonder de overige gesteldheid van het ligchaam in aanmerking te nemen , ten zij dan , dat bijkomende omstandigheden zulks volstrekt ondoenlijk maakten. Hoe noodzakelijk nu ook in deze gevallen purgeermiddelen zijn , zoo moeten wij echter , bijzonder in het laatste geval , dezelve niet als eene *radicale* genezing beschouwen ; wij nemen daar door alleen een beletsel weg , hetwelk ons de herstelling der werktuigen zoude verhinderen , hetgeen naderhand door gepaste middelen moet geschieden.

§. 197. Tot het *tweede geval* rekenen wij de

volgende oorsprong der *sordes*. Even als de maag, kan ook de overige *tractus intestinorum*, en de daarmee in verband staande werktuigen, op velerhande wijzen in hare verrichtingen gestoord worden, waardoor ook hier de spijsen, en andere daar heen vloeiende, en zich aldaar afscheidende, vochten in hunne hoeveel- en hoedanigheid kunnen veranderd worden, welke men dan, voor zoo ver zij van den *normalen* staat afwijken, onreinigheden of *sordes* kan noemen. Alhoewel nu dusdanige onreinigheden van eenen geheel anderen aard, als de bovengemelde (§. 495.) zijn, en alleen hare bron in eene *abnormaliteit*, en wel in eene verzwaking der werktuigen, hebben; zoo beijveren zich toch de meeste, en onder dezen zeer kundige Geneesheeren, ook dusdanige *saburra* door buikontlastende middelen weg te maken; en meestal worden, zoodra men maar eenige *symptomata* van een lijden der eerste wegen ontdekt, van welken aard zij ook zijn, deze toegediend. Men gaat zelfs zoo ver, dat men bij eene gele *cachectische* kleur reeds *sordes* in het bloed waant, welke men door herhaalde laxeermiddelen naar de darmen meent te kunnen lokken, en alzoo te ontlasten. Zulke *emetico-laxatif* werkende Artsen gelooven al wonder voorzigtig te werk te gaan, indien zij deze *sordes*, welke hunne ver-

beelding of in de kleine vaatjes , of aan de wanden der maag en darmen droomt vast te zitten , vooraf door zacht oplossende middelen (*resolventia*) los maken.

Overtuigde ons niet de dagelijksche ondervinding van dusdanig eene behandeling, zagen wij niet menigmaal , dat vele lijdens door dergelijke zuiveringen op den rand des grafs gebragt werden , hunne levensvermogens zoodanig weggezuiverd en opgelost waren , dat zij met moeite hun uitgeteerd ligchaam konden voortslepen ; waarlijk dan zouden wij onmogelijk kunnen gelooven , dat er , bij de tegenwoordige verlichting der Geneeskunde , noch Artsen zijn konden , die zulke *mechanische* , zulke *triviale* voorstellingen van de dierlijke huishouding konden koesteren. Want men stelle zich eene *abnormale* verandering in de werktuigen der spijsvertering voor , welke door eene verzwakking derzelver levensvermogens , of der daarmede in verband staande werktuigen , ontstaan was , zoodat het voedsel niet behoorlijk *geassimileerd* , maar aan scheikundige wetten onderworpen werd , gedeeltelijk in *saburra* overging , en eene verzuring , verslijming of vervuiling te weeg bragt ; wat zoude alsdan aanteraden zijn ? — Door braak- of purgeermiddelen dezelve te ontlasten ? — Was dan daar door de oorzaak , de bron van dezelve ook ontlast ? —

Zekerlijk niet: de oorzaak bleef niet alleen voortduren, maar was zelfs nog, door de verzwakkende werking dezer middelen, vermeerderd; het gevolg daarvan moest zijn: dat wederom op nieuw, en zelfs nog meerdere *sordes*, dan voorheen, ontstonden, en zoo konde men in het oneindige voortzuiveren, zonder zijn doel te bereiken; ja eerder werd het levensbeginsel mede weggezuiverd! — Daarbij ook leert de ondervinding, dat zij, die zoodanig eene schoonmakers *theorie* zijn toegedaan, naderhand toch tot gepaste versterkende middelen hunne toevlugt moeten nemen, of den lijder ten grave helpen.

§. 198. Het verlichtere gedeelte onzer Kunstgenooten echter begrijpt met ons, dat deze *sordes* door eene verzwakking der verduwings-werktuigen ontstaan zijn, en willen dezelve ook niet door een aanhoudend zuiveren ontlasten; maar beweren: dat, dewijl de zwakte daar door vermeerderd wordt, en de maag en darmen daarmee opgevuld zijn, de versterkende middelen niet genoegzaam kunnen inwerken, en raden, om die reden, deze *sordes* vooraf op eene of andere wijze, naar bevind van zaken, te ontlasten, en eerst daarna tot de versterkende middelen zijne toevlugt te nemen. Ook met deze kunnen wij ons echter niet vereenigen, want, indien de *sordes* niet door de *ingesta*, maar blootelijk in eene

voorafgaande *primaire* verzwakking der spijsverterings-werktuigen haren oorsprong hebben, alsdan kan eene oogenblikkelijke ontlasting niets baten, doordien wederom nieuwe *sordes* verwekt worden, voor dat men zulks door de versterkende geneeswijze kan tegengaan. Wordt de opwekking en versterking dezer werktuigen noodzakelijk geoordeeld, alsdan moet zij ook zonder verzuim, en zonder de zwakte nog vooraf te vermeerderen, behoorlijk in het werk gesteld worden. Men kan immers onmogelijk eene genezing bewerken, zonder de geheele reeks van oorzaken, welke dezelve gewrocht hebben, weg te nemen. Trouwens, het zoude dwaas zijn te veronderstellen, dat men in de Natuur het bewerkte zonder het bewerkende konde opheffen! Het doet hier niets ter zaak, dat wij in de Geneeskunde meestal den geheelen *proces* niet naauwkeurig kennen, het is genoeg, dat, volgens eene algemeene natuurwet, alle oorzaken moeten ophouden te werken, zal de laatste werking gestuit worden. Hoe meer wij in de Geneeskunde dusdanig eene reeks van oorzaken kunnen nagaan, des te meer kan zij aanspraak maken op den voorrang eener wetenschap, en hoe minder wij de oorzaken, het *hoe* kennen, waarvan wij het gewrocht toch willen wegnemen, des te meer blijft ons werken blinde *empirie*.

Om thans de bron van zoodanige, met onregt genaamde vervuilingen te stoppen, is het noodig, de werktuigen, welke door hunne onregelmatige werking dezelve veroorzaken, in eenen *normalen* staat terug te brengen, en, ingeval eene verzwakking plaats vindt, hen dadelijk te versterken.

§. 199. Terwijl wij dit schrijven, behandelen wij een meisje van omtrent twaalf jaren, hetwelk voorheen altoos gezond was, maar thans, gedurende eenigen tijd, aan eene scherpe witte vloed (*fluor albus*) laboreert. Eene harde opgezette buik, sterke eetlust, en andere teekenen, maakten ons op wormen opmerkzaam; te meer, omdat wij geene andere oorzaken daarvan konden ontdekken; wij gaven ten dien einde de zoogenaamde *anthelminthica* met *laxantia* verbonden, doch deze eenige dagen zonder vrucht, ook ten opzichte der *fluor albus*, gebruikt hebbende, namen wij de buiksingewanden versterkende middelen te baat, en onder het gebruik van een aftreksel van de *Valeriana* met de *Tinctura Cinnamon* en het *Extractum absynthii* ontlaste zij dagelijks wel 6 a 8 maal vele dikke kleiachtige stoffen, met vellen en dikke onverteerbare brokken vermengd, waarbij de witte vloed van dag tot dag verminderde, en nu bijna gansch ophoudt, terwijl het meisje sterker wordt, en hare voorheen blozende kleur terug krijgt.

§. 200. Wat de gewoonlijke voorstelling van de opvulling van maag en darmen door *sordes*, of het aankleven van slijm en vuiligheden aan derzelve wanden betreft, zoo is dusdanige veronderstelling overdreven, en met de inrigting van het dierlijk zamenstel strijdig; zeker kunnen zich eenigen tijd onverteerde stoffen daarin ophouden, doch deze daarmede geheel verstoppt aantemen, verraadt weinige kennis in de dierlijke huishouding. En buitendien, welk een menigvuldig braken en purgeren zoude er noodig zijn, om den geheelen *tractus intestinorum* daarvan te bevrijden? Zouden zwakke lijders onder dusdanig eene zuiverende behandeling niet moeten bezwijken? En, gelijk wij reeds gezegd hebben, waartoe zoude zulks dienen, vermits de oorzaak daar door niet weggenomen wordt?

§. 201. Al de bepalingen, welke men in het algemeen, als kenmerken van *sordes* heeft vastgesteld, zijn daarenboven zoo onzeker, dat wij dezelve onmogelijk daarvoor kunnen erkennen. Om ons hiervan te overtuigen, zullen wij ze slechts eens naauwkeurig onderzoeken, waaruit dan tevens zal blijken, dat men weinige onregelmatigheden in de dierlijke *machine*, zonder een of ander dezer *symptomata*, waarneemt, vermits de eerste wegen gewoonlijk daarin betrokken worden.

1. *Gebrek aan eetlust* wordt veelal aan eene vervuilde maag toegeschreven, en om deze te herstellen, waant men ontlastende middelen noodzakelijk, ofschoon het elk een bekend is, dat zij bij bijna alle ziekten, waar ook deze niet aangewezen zijn, voorhanden is.

2. *Een bittere smaak in den mond* werd, en wordt gemeenlijk nog voor een onfeilbaar teeken van *saburra* gehouden. Wanneer ons de ondervinding nu leert, dat bij meest alle, bijzonder *asthenische* ziekten, de meeste zintuigen min of meer lijden; dat suizen voor de ooren, doofheid, gezichtsverduistering, pijnlijk gevoel en andere gewoonlijk zijn; zoude dan de bittere smaak daarvan alleen eene uitzondering maken, en dadelijk een teeken van *saburra* zijn? — En waarom leidt men dan ook niet de zoete of zure smaak, van in de maag voorhanden zuiker of zuurstof af, zoo wel als de bittere van de gal? En waarom tracht men niet, gene, zoo wel als deze, door zuiverende middelen, te ontlasten?

3. *Een stinkende adem* behoeft niet altijd uit de maag voort te komen, maar kan nog eerder in de longen of elders zijne bron hebben, is derhalve zeer onzeker; elke *secretio perversa* dezer deelen kan denzelven veroorzaken.

4. *Eene beslagene tong* wordt nu als het eerste teeken van *sordes* aangemerkt, en is ook

meestal daarmede verbonden, kan echter even zoo bij andere ziekten, waar de afscheiding *abnormaal* is, bij voorbeeld, keelziekten, *salivatie*, en bij honderd andere plaats hebben, zonder dat *saburra* daarmede verbonden is, moet alzoo, gelijk de vorigen, als onzeker verworpen worden. Even dit geldt ook van eene gele tong, of gele oogen; trouwens, al wat geel is, is daarom niet altoos gal; men heeft ook voorbeelden genoeg, dat geel speeksel niet bitter smaakte. — Ook heeft elke geelzucht niet hare oorzaak in de gal, alsdan zoude men de oogenblikkelijk, bij voorbeeld, op den adderbeet, volgende geelzucht ook daaraan moeten toeschrijven? —

5. *Oprispingen van winden* zijn altoos ook geene teekenen van *sordes*, ofschoon zij eene zwakte der spijsverterings-werktuigen verraden.

6. *Neiging tot braken en veelvuldig braken* hebben wij (§. 169.) gezien, dat even min zekere bewijzen van *saburra* kunnen opgeven.

§. 202. Dit zal genoegzaam zijn om aantetoonen, hoe onzeker de *diagnosis* is, waarop men de buikontlastende *indicatie* wil bouwen. Voegen wij hierbij eene dertienjarige ondervinding aan het ziekbed, zoo worden wij van onze aangevoerde stelling ten sterksten overtuigd; bijna dagelijks komen ons zieken voor, met verschijn-

sels van gestoorde *digestie* werktuigen, waaronder niet zelden klaarblijkelijke teekenen van *turgescerende sordes* schijnen te zijn, zonder dat wij daarom aanstonds onze toevlugt tot de ontlastende middelen nemen, (tenzij wij ons van wezenlijke *primaire sordes* overtuigd hadden) altoos hebben wij dezelve door aan de ziekte, waarmede zij vergezeld gingen, toegepaste middelen zien verdwijnen; alleenlijk hebben wij daarop gezien, dat zij van de zwakke verduwings-werktuigen verdragen werden.

§. 203. Ook moet men zich niet voorstellen, dat zoodanig eene, door ongesteldheid dezer werktuigen veroorzaakte, *saburra* zoo verdorven zij, als men wel voorgeeft, zij bestaat immers meestal in eene *perverse* vermeerderde *secretie* en *excretie* van allerlei, zich in de eerste wegen verzamelde, vochten, welke uit gebrek aan behoorlijke bewerking geen behoorlijk opwekkend en voedend vermogen bezitten, en daarom zoo goed niet kunnen *geassimileerd* worden; dit toch kan geene reden zijn om dezelve voor zoo verdorven te houden, want herstelt men de *assimilerende* werktuigen tot hunnen gezondheidsstandaard, alsdan kunnen deze vochten wederom verbeterd, en zelfs voor het ligchaam zeer dienstbaar gemaakt worden.

§. 204. Poogden wij ook al onze Kunstgenoo-

ten door overtuigende gronden van hunnen zuiveringslust aftebrengen, zoo bragten zij daartegen in: dat zij geenszins voorhadden om door de *purgantia* te verzwakken, maar alleen bedoelden, de schadelijke stoffen weg te maken, en zij beweren, op zoodanig eene wijze daar door nooit te kunnen schaden. Hoe verkeerd nu dusdanig eene stelling, zelfs met den besten wil, zij, zullen wij zien. Indien de Natuur zich naar 's menschen wil en aangelegde plannen konde schikken, zoo zouden wij tegen deze handelwijze weinig intebrengen hebben; maar zij vraagt niet: wat wij door een gesmeed plan willen bereiken? maar wel, wat noodzakelijk daaruit volgen moet? — De Geneesheer heeft het in zijne magt de wetten der Natuur te veranderen, maar kan zich daarvan alleen in zoo verre bedienen, als hij dezelve doelmatig weet te wijzigen. Hij mag alzoo de ontlastende *methode* ook met nog zoo goede oogmerken gebruiken, nooit kan hij toch verhinderen, dat dezelve, bij het ontijdig gebruik, eene verzwakking veroorzake. Want gesteld: dat men ook vele verdorvene stoffen ontlast, zoo moeten toch nog oneindig meer goede, voor de dierlijke huishouding nuttige, en gebruikbare vochten uitgevoerd worden. Hoe zal nu een' reeds zwak ligchaam, hetwelk gebrek aan goede vochten heeft, zoodanig eene

berooving bekomen? Zekerlijk moet de zwakte nog oneindig vermeerderd worden, en wel bijzonder dan, wanneer geene wezenlijke *sordes*, maar nog voor verbetering vatbare vochten weggevoerd worden. Men is immers zoo dwaas niet meer, om door buikzuiverende middelen alleen de kwade, zonder de goede vochten te willen uitdrijven.

§. 205. Wij kunnen zeer wel verwachten, dat vele *Expertissimi* ons hier hunne veelvuldige ervaring aan het ziekbed zullen tegenoverstellen, waardoor zij willen bewijzen, dat door hunne *emetico-laxatif methode* vele lijdens herstellen. Doch ondervindingen, welke niet met de Rede gepaard gaan, houden wij voor de grofste *empirie*. Dusdanige waarnemingen leeren ons dagelijks, dat dezelfde ziekten door volstrekt tegenovergestelde middelen worden genezen. Een in het oog vallend voorbeeld lezen wij hiervan nog in het *Journal* van Hufeland en Himly (*h*), alwaar Michaëlis bij de zoogenaamde scheurbuikstinkenden adem (*mondfäule, stomacace*) het inwendig gebruik van het *extractum corticis regii cum alumine et myrrho*, en eene mondspoeling van de witte vitriool als een *specificum* aanprijst; terwijl Mendel (*i*) dezelfde ziekte door

(*h*) Januarij 1809. pag. 107.

(*i*) In het 10de Stuk van hetzelfde *Journal*, pag. 24.

sterke purgeermiddelen alleen wil genezen hebben. Wie van beiden heeft gelijk? wien moet men volgen? — Wij gelooven, dat bij soortgelijke waarnemingen zoo vele omstandigheden kunnen plaats vinden, welke veelal verzwegen worden, dat wij ons daar naar niet kunnen schikken, en willen daarom alleen onze zoo dikwerf herhaalde bemerking herinneren, dat *cum hoc, ergo propter hoc* eene, dagelijks voorkomende, valsche gevolgtrekking zij, als ook dat onze *Nosologien* zoo onvolledig zijn, dat men daarin meer op den naam der ziekten, dan wel op de wezenlijke *abnormaliteit* van het *individu* let. Wij storen ons derhalve zoo min alleen aan het gezag van een of ander beroemd Schrijver, als aan naakte, van alle reden ontbloote waarnemingen, en vermits deze niets bij ons afdoen, zoo trachten wij liever eener beredeneerde *theorie* om raad te vragen, waaraan wij onze waarnemingen kunnen toetsen, uit welker vereeniging het dan niet kan missen, dat de waarheid geboren wordt.

§. 206. Niet alleen verwekt eene onregelmatigheid der maag en darmen de verschijnsels der zogenaaamde *sordes*, maar ook dezelve heeft, zoo als wij reeds aangestipt hebben, bij stoornis van andere daarmede in verband staande werkingen plaats, bij voorbeeld, eene afwijking der regelmatige levensverrigtingen van het al-

vleesch (*pancreas*) moet noodzakelijk eene vermeerderde, verminderde of veranderde alvleeschsap (*succus pancreaticus*) afscheiden, en daardoor der spijsvertering hinderlijk zijn. Hetzelfde heeft plaats bij de lever; heeft hier eene afwijking plaats, zoo moet ook de galafscheiding in *qualiteit*, *quantiteit*, of op beiderlei wijze van den gezonden staat afwijken; even zoo kunnen slijm-afscheidende klieren op gelijke wijze aangedaan zijn, en *sordes* veroorzaken. Het zoude gebrek aan oordeel verraden, wanneer men hier op het wegnemen dezer veranderde of vermeerderde vochten wilde bedacht zijn; maar men moet de oorzaak dezer *abnormaliteit* zoeken op te heffen, gevolgelijk de lijdende werktuigen in eenen gezonden staat herstellen, waardoor de verbetering derzelver afscheiding van zelve volgt. — Hier echter wil men voorbeelden aanhalen, dat de gal somtijds zoo scherp en verdorven zoude kunnen zijn, dat zij het metaal invreet, de tanden bot en stroef maakt; ja dat zij zoo scherp als zoogenaamd *sterk water* zoude geweest zijn. — Wij intusschen hebben nooit zoodanig eene scherpe gal waargenomen, en kunnen ons daarvan ook niet overtuigen. Het stroef worden der tanden hangt niet altijd daarvan af; want dit kunnen ook de zwakste zuren, zelfs slechte wijn bewerken. Wat het invreten van dezelve op

metalen betreft, zoo geschiedt zulk eene scheikundige werking buiten het levend ligchaam, en de gal, die met hetzelfde verbonden, hoegenaamd geene scheikundige werking op hetzelfde uitoefent, kan buiten hetzelfde zeer snel zoodanige veranderingen ondergaan. Want had zij in het levend ligchaam deze oplossende en verstorende eigenschap, waarlijk het zoude spoedig ophouden te bestaan, en geene ontlastingen derzelve konden het daarvoor behoeden. Ook dan nog was niets anders doenlijk, dan eene zoo spoedig mogelijke herstelling van het afscheidend werktuig.

§. 207. Bij deze gelegenheid herinneren wij dat, onzes erachtens, de benaming *galkoorts* of *galziekten* oneigenaardig is. Vermits deze benaming alleen een *symptoma*, een gevolg van de ziekte beteekent, zoo drukt zij het karakter der ziekte niet uit, te meer, wanneer men dezelve op alle onregelmatigheden van de werktuigen der spijsvertering wil toepassen, beter heeft men dezelve door *febris gastrica* gekenmerkt. Ofschoon wij nu het eigenaardige dezer koortsen niet kunnen aannemen, en overtuigd zijn, dat met deze benaming verkeerdelijk de ontlastende geneeswijze verbonden is, zoo kunnen wij nogtans niet loogchenen, dat uit een *prædominerend* lijden der tot de spijsvertering dienende werktuigen eene koorts kan geboren worden of daar-

mede vergezeld gaan , en willen uit dien hoofde deze benaming niet verwerpen , vermits zij ons de oorzaak van de algemeene ongesteldheid te gelijk aanduidt. Echter moeten wij daarbij wel degelijk bemerken : dat de *gastrische* benaming niet op de afgescheidene vochten moet toegepast worden , maar wel op de *organen* , welke dezelve afscheiden , terwijl deze en niet gene de oorzaken zijn ; even zoo min , als bij verkoudheid (*catharrhus*) het veelvuldig afgescheiden slijm de oorzaak derzelve ; of de tranen de oorzaak van droefheid , en het speeksel van de *salivatie* zijn kunnen.

Ook heeft dusdanige koorts niets eigendommelijks , alleen moet men bij hare behandeling voornamelijk op het *systema gastricum* zijne aandacht vestigen , en daartegen bijzonder op hetzelfde werkende middelen bezigen ; maar niet , gelijk gewoonlijk geschiedt , dadelijk tot buikzuiverende middelen zijne toevlugt nemen , alsdan zoude het eene ondoelmatige *symptomatische* en geene *radicale* geneeswijze zijn.

§. 208. Het toedienen der *laxantia* alzoo bij elke voorkomende onpasselijkheid , waarbij men altoos vuile stoffen veronderstelt , is een groot misbruik , en het moet ten duidelijkste gebleken zijn , dat *baat het niet , zoo schaadt het niet* , hier verkeerdelijk wordt bijgebracht.

Met de wederlegging dat zich *sordes* in de tweede wegen, in het bloed bevinden kunnen, zullen wij onzen tijd niet verspillen. Niettegenstaande beroemde Geneesheeren zeer daarvoor ingenomen zijn, zoo verklaren wij zoodanige *hypothesen* voor herssenschimmen, welke met een gezond oordeel, en met eene behoorlijke kennis van het dierlijke zamenstel niet stroken. Hoe het hier mogelijk zijn zoude door *laxantia* eene vermeerderde *secretio intestinalis*, en daar door eene afleiding van deze *sordes* uit het bloed naar het darmkanaal te bewerken, gaat ons verstand te boven, en wij houden zulks tot nog toe voor onmogelijk; welligt, dat wij door eenige inlichting eens anders geleerd werden.

§. 209. Voor dat wij deze afdeeling verlaten, valt nog iets over de, bij vastzittende *sordes* zoo algemeen in zwang zijnde, oplossende *methode* aan te merken. Door allen, die over *gastrische* ziekten geschreven hebben, wordt dezelve voor het toedienen der ontlastende middelen sterk aanbevolen. Trouwens, als grondregel wordt bij de *laxerende methode* vastgesteld, vooral daarop te letten, of de *sordes* beweeglijk (*mobiles*) of onbeweeglijk (*immobiles*) zijn; in gene gevallen neemt men regtstreeks zijne toevlugt tot de *evacuantia*; terwijl men bij deze dezelve zoo al niet als nadeelig, ten minsten zoo lang als on-

nut beschouwt, tot dat zij door de oplossende middelen (*resolventia*) beweeglijk zijn gemaakt.

Vermits er reeds zoo veel voor en tegen de verstoppingen (*infarctus*), en de daartegen in gebruik zijnde oplossende geneeswijze gezegd is, zoo zal het niet noodig zijn ons hierbij lang op te houden. Wij kunnen ons derhalve alleen met de herinnering vergenoegen, dat, indien wij ook verstoppingen in den gewoonen zin des woords konden aannemen, dezelve toch van verschillende oorzaken moesten afgeleid, en alle middelen oplossend konden genoemd worden, welke deze los maakten; zoodat wij gevolgeliijk geene *specifieke* oplossende middelen konden veronderstellen.

Wat men door vastzittende, *immobile sordes* verstaat, bekennen wij wederom niet te begriipen. Menigmaal hebben wij gelezen, dat de *saburra* of *sordes* zoo verslijmd aan de wanden der maag en darmen kan vast gekleefd zijn, of in de melkvaten en darmscheilklieren (*glandulae mesentericae*) door slijm of kramp kan opgesloten worden, dat zij, zonder dezelve vooraf op te lossen, niet kunnen ontlast worden. Wij moeten ons verwonderen, dat in onze *praktijk* ons nimmer zoodanige vastzittende *sordes* of *infarctus* zijn voorgekomen, terwijl toch zeer vele, ja de meeste Artsen dezelve nog dagelijks waarnemen,

ja zelfs eene geheele klasse van middelen ter bestrijding derzelven bezitten. Zouden welligt ook *desorganisatien*, bij voorbeeld, verhardingen in de darmscheilklieren, welke men bij lijken wel eens aantreft, daartoe gelegenheid gegeven hebben? Wij kunnen ons wel eene vertraging der *circulatie*, zelfs ook wel eene verstopping der *chyl* in de klieren en melkvaatjes denken, dit echter kan men geene vastzittende *sordes* noemen, maar is altoos met eene *desorganisatie* dezer werktuigen verbonden, welke men door middelen, die op het *systema lymphaticum*, en voornamelijk op deze klieren werken, en in werkdadigheid brengen, moet trachten te verbeteren. Maar in dit geval verdienen alle gepaste versterkende, en bittere geneesmiddelen, zoo wel als *antimonialia*, *mercurialia*, en andere, ook den naam van oplossend. Andere daartegen aangeprezene middelen, bij voorbeeld, zouten, *diluerende* dranken, waterachtige, slijmige en honingachtige planten, als *radix taraxaci*, *saponaria*, *graminis*, *herba fumaria* en andere, bezitten een zacht laxerend vermogen, en zijn daarom minder schadelijk, dan andere ontijdig gebezigde *laxantia*, kunnen zelfs soms bij eenen, uit gebrek aan slijm of vochtdeelen vertraagden, stoelgang zeer nuttig zijn, niet om dat zij vastzittende *saburra* oplossen, maar om dat zij de slijmklie-

ren der dikke darmen tot eene vermeerderde werkdadigheid opwekken, waardoor dan eene slijmafscheiding bewerkt, en alzoo de voortstuw-
 wing der *scybala* gemakkelijk wordt. — Door een te lang aanhoudend gebruik dezer middelen nogtans, of door derzelver verbinding met sterkere *laxantia*, kan de afscheiding van slijm en andere vochten zoo *abnormaal* vermeerderd en veranderd worden, dat daar door eene verslapping (*laxitas*) dezer klieren ontstaat, waaruit dan de zoogenoemde *infarctus* kan geboren worden, welke alsdan eene uitwerking van het misbruik dezer middelen, en geen gevolg van derzelver oplossend vermogen zijn.

§. 210. Het voordeel van een goed gebruik der buikontlastende middelen is ons thans even zoo gebleken, als het nadeel van derzelver misbruik, en ofschoon het laatste door deszelfs algemeenheid oneindig meer nadeel, dan een gepast gebruik, voordeel bewerkt, zoo oordeelen wij het van den anderen kant even zoo overdreven, wanneer men bij vertraagden stoelgang (*alvus rara*), hij mag dan bij plaatselijke gebreken, bij voorbeeld, vernauwing, verzwakking (*laxitas*) of krampachtige zamentrekking van den endeldarmspier, of bij algemeene *asthenische* ziekten voorkomen; uit vrees van daar door nog meer te verzwakken, dezelve volstrekt niet durft

bezigen. Zoo vinden wij dikwerf bij de zoo-
 genaamde zinking- of rotkoorts, dat de *peris-*
taltische beweging der darmen zoo verzwakt is,
 dat de daarin verzamelde drekstoffen (*scybalæ*)
 niet behoorlijk kunnen voortgestuwd worden,
 maar zich aldaar gedurig ophoopen, daar door
 de wanden der *intestina* uitzetten, en door eenen
 werktuiglijken druk op de daarmede verbondene
 deelen, of door eene ontwikkeling van gas op
 velerhande manier kunnen hinderlijk zijn. Kan
 men nu in dergelijke gevallen het, dikwijls door
 voorheen ontijdig toegediende *purgantia* verzwak-
 te, darmkanaal door de versterkende geneesmid-
 delen eene, tot de *normale* verrigting vereischte,
 werkzaamheid wedergeven; of kan men de *phy-*
sische beletselen van den endeldarm, als ver-
 naauwing, niet overwinnen; zoo blijft ons niets
 overig, dan dusdanige middelen te gebruiken,
 waardoor eene vermeerderde beweging der dar-
 men bewerkt, en de schadelijke stoffen uitgedre-
 ven worden. Hiertoe kieze men nu *clysmata*,
 of deze soort van *laxantia*, welke te gelijk on-
 der de versterkende geteld worden, bij voor-
 beeld, de *rhabarber*. Geeft men daarvan niet
 meer, dan tot eene, of twee ontlastingen noodig
 is, zoo heeft men daarvan geene verzwakkende
 gevolgen, door het ontlasten van nuttige voch-
 ten, noch door eene onregelmatige werking van

het darmkanaal, te vreezen. — Ook hier echter betrede men den zoo aangeprezen middenweg, en geve geen gehoor aan het zeggen van den leek, noch Arts: *Hemel! zulk een zieke moet ten minsten eenmaal des daags afgang hebben, anders verzamelen zich zoo vele drekstoffen in de teedere darmen, die in vervuiling en scherpten overgaan, waardoor het koude vuur moet ontstaan!* De denkende, met de dierlijke huishouding vertrouwde, Arts houdt zich ook hier aan Rede en Ondervinding, welke hem leeren: dat, schoon de dagelijksche buikontlastingen tot de gezonde levensverrigtingen behooren, zulks nogtans bij ziekten geene plaats kan hebben, vermits hier deze zoo wel als de meeste andere *functien* lijden. De eetlust, de spijsvertering, de *assimilatie* zijn immers niet minder gestoord, waarom zouden dan de *excretien* vermeerderd zijn? — Waarom maakt men zich niet even zoo, ja oneindig meer, bekommerd over eenen gestoorden omloop van het bloed? Deze is niet zelden weken, ja maanden *abnormaal*, zonder dat men zich daaraan zoo veel stoort, terwijl men alle onheilen, alleen uit eene gestoorde darmontlasting, voorzegt.

Vele zieken zijn hier verstandiger dan menig Geneesheer, en weten hem zijne zorgen te benemen, door hem voor te werpen: dat zij niet

kunnen afgaan, vermits zij in zoo vele dagen niets gegeten hebben, en daarenboven in den aanvang hunner ziekte zoo sterk gezuiverd zijn.

Ook vreest de kundige Geneesheer niet, dat uit deze drekstoffen, al ware het darmkanaal ook daarmede opgevuld, eene verrotting of scherpte geboren, en de darmen daardoor aangevreten zouden kunnen worden. Verderf in de vochten kan daar door ook niet ontstaan, ofschoon deze stoffen, gelijk alle vochten in het ligchaam, in zoo eene hevige ziekte niet die *normale* hoedanigheid, maar, om ons met de *humoralisten* uit te drukken, eene meerdere neiging tot verderf hebben, welke nogtans niet zoo zeer door het terug houden, maar eerder door eene ontijdige ontlasting kan vermeerderd worden; wordende daar door derzelver bron, de zwakte namelijk, vermeerderd. Ook leert de ondervinding, dat zulke zieken een, ja twee en meerdere weken buiten buikontlastingen zijn gebleven, zonder het geringste nadeel daarvan te ontwaren; integendeel, de *reconvalescentia* ging spoedig voort, en de afgang volgde naderhand van zelfs, zonder merkelijke hindernis. Zouden echter onze zieken zich over eenige, daaraan toe te schrijven, onaangename gewaarwording beklagen, bij voorbeeld, over misselijkheid, drukking, spanning, of eene volheid in den onder-

buik, alsdan aarselen wij geen oogenblik, om hetzij door een *clysmā*, het zij door een inwendig gegeven zacht *laxans*, een, of twee *sedes* te bewerken, waarop dan ook dadelijk deze aandoeningen verdwijnen. Verre zij het er af, in zulke gevallen, met den blinden Browniaan, uit eene eigenzinnige vrees door *laxantia* te zullen verzwakken, den stoelgang niet te willen bevorderen; of denzelfen door versterkende middelen te willen dwingen, uit een verkeerd begrip, dat *asthenie* de oorzaak van dezen *alvus retenta* is, die door *ante-asthenica* kan en moet tegengegaan worden.

III. Misbruik der buikontlastende middelen bij diarrhoea.

§. 211. Wij zullen ons hier bij de verschillende soorten van onregelmatige buikontlastingen, welke, naar den aard der onderscheidene ontlaste stoffen, en den graad harer hevigheid, verschillende benamingen ontvangen, niet ophouden; maar alleen het voor ons noodzakelijke hierover aanhalen. Zal de uitscheiding der drekstoffen uit de darmen behoorlijk geschieden, zoo wordt daartoe eene bepaalde *energie* van den endeldarm, en een behoorlijk zamentrekkend vermogen van deszelfs sluitspier (*sphincter ani*)

vereischt, welke evenredig aan de *peristaltische* beweging der darmen zijn moet; want is de zamentrekking dezer spier, in evenredigheid van den *motus peristalticus*, te sterk, zoo volgt (§. 210.) *retentio alvi*; is dezelve daarentegen zoo verminderd, dat zij den aandrang der drekstoffen geen tegenstand kan bieden; of is de beweging der darmen zoo *abnormaal* vermeerderd, dat zij den endeldarm en deszelfs spier overweldigt, alsdan volgt die toestand, ons bij den naam van vermeerderden afgang (*alvus laxa*) bekend.

Diarrhoea verondersteld alzoo altoos eene *positif*, of *relatief* verminderde *energie* van den endeldarm, of deszelfs spier waarvan een grooter toevloed van vochten naar de dikke darmen dan naar andere deelen, het onmiddelijk gevolg is, zoo dat de aldaar zich ophoopende drekstoffen verdund, en vloeibaar gemaakt worden, en de ontlasting van den gezonden staat afwijken moet.

Naar mate thans een of ander deel van het darmkanaal, of zelfs de maag daarin betrokken wordt, of deszelfs *peristaltische* beweging min of meer vermeerderd is, zien wij hier verschillende soorten dezer *abnormaliteit* ontstaan, welke met verschillende namen, als: *Diarrhoea*, *Dysenteria*, *Lienteria*, *Fluxus coeliacus*, bestem-

peld worden. De oorzaken daarvan kunnen zeer verschillend zijn, en, of uit een plaatselijk gebrek in den *tractus intestinorum* of deszelfs naburige werktuigen, of uit eene algemeene *abnormaliteit* van het gansche *organismus* voortvloeijen.

§. 212. Welk eenen grond nu zeer vele onzer Ambtgenooten hebben, deze vermeederde buikontlastingen, zelfs voor het ontdekken derzelve bronnen, door laxeer- of purgeermiddelen te willen beteugelen, is ons onbegrijpelijk; en wij kunnen ons alleen door de dagelijksche ondervinding hiervan overtuigen. De *purgeer-methode* is hier zoo algemeen, dat leeken (die zulks toch alleen van de Heeren *Doctoren* moeten overgenomen hebben) in de vaste veronderstelling zijn, dat *rhabarber* bij eene *diarrhoea*, indien het noodig is, stopt, terwijl zij in een tegenovergesteld geval, dezelve op eene nuttige wijze bevordert. Wij zouden vreezen onze Lezers te vervelen, wanneer wij den onzin van dergelijke stellingen wijdloopig poogden te wederleggen; want, zijn *sordes*, *saburra* oorzaak dezer *abnormaliteit*, als dan waarlijk zouden *purgantia* overbodig zijn, vermits deze reeds meer, dan te veel, als zoodanig, werkten, en van zelfs ontlast wierden. Hier drage men slechts zorg, dat de *critische* pogingen der natuur niet onderdrukt worden;

ten zij , dat de ontlastingen te sterk wierden. Even min zouden purgeermiddelen noodig zijn , wanneer wij ook veronderstelden , dat scherpten in het darmkanaal dezelve te weeg bragten , vermits men alsdan de ééne scherpte door de andere wilde verdrijven , en dit waarlijk zoude zoo veel zijn , als : vuur te gebruiken om den brand te blusschen , terwijl hier immers deze scherpten door zich zelve reeds uitgescheiden werden. Wij voor ons hebben derhalve geene reden , bij onregelmatig vermeerderde buikontlastingen , ons van buikontlastende middelen te bedienen , maar oordeelen dezelve als zeer nadeelig ; integendeel , wij zouden trachten de oorzaken daarvan optesporen , en tegen te gaan , en deze onverhoopt niet vindende , alsdan maar alleen bedacht zijn , de vermeerderde *receptiviteit* der darmen te verminderen ; waartoe wij in gewoonlijke ligte gevallen het *opium* , en in vergevorderde , langdurige (*chronische*) *diarrhoeën* , het *acidum phosphoricum* , en andere daartegen zeer bekende middelen , veelal zeer dienstig hebben bevonden , waarover wij ons hier niet verder kunnen verklaren.

IV. *Misbruik der buikontlastende middelen in Kolijk.*

§. 213. Ons zijn weinige ziekten bekend; waarvan de *diagnosis* moeilijker is, dan van de *abnormaliteit* der ingewanden van den onderbuik, welke zich aan ons door zoogenaamde kolijkpijnen openbaren; en, wanneer wij de verschillende daarin opgesloten deelen, de menigvuldige afwijking van den gezonden staat, welke elk van deze voor zich zelve onderworpen is, nagaan, zoo kan ons zulks geenszins bevreemden. Wel is waar, dat de bekende ligging derzelve, de bijzondere gesteldheid van elk deel, en de *abnormaliteit* op zich, ons daarin eenig licht kunnen geven; intusschen doen van den anderen kant zich hier ook wederom zoo vele zwarigheden op, dat elk, die hierover eenige ervaring aan het ziekbed gemaakt heeft, met ons omtrent het moeilijke van derzelfver onderkenning gereedelijk zal instemmen.

Gaan wij eens na, dat *Saburra*, Verhardingen, Giften van allerlei aard, Opzetting van winden, krampachtige Zamentrekkingen in de maag of darmen, Ontstekingen dezer, zoo wel als daarmede in verband staande, deelen, bij voorbeeld, Lever, Milt, Nieren, Baarmoeder, Pisblaas, en meer andere, eindelijk plaatselijke aandoeningen,

zoo wel , als algemeene *abnormaliteiten* al te maal kolijkpijnen kunnen veroorzaken ; verder ; dat , wanneer ook maar een deel daarvan aangedaan wordt , door het *organische* verband derzelve (*per adsociationem v. per consensum*) ook andere daarin betrokken worden ; alsdan wordt zulks nog duidelijker. — Beschouwen wij thans nog de verschillende oorzaken van dit lijden , zoo moet , zelfs bij gering doorzicht in de dierlijke *oeconomie* , ten duidelijkste blijken , hoe onverstandig en bevooroordeeld het is , ook bij kolijken dadelijk met *laxantia* en *purgantia* bij de hand te zijn , en toch worden dezelve hier nog meer , dan bij andere ziekten misbruikt. Artsen en leeken , voorspelden de grootste onheilen , indien bij deze pijnen de afgang terug blijft , en wanen alles gewonnen , zoodra zij denzelven bevorderd hebben. *Laxantia* en *purgantia* zijn derhalve gewoonlijk de eerste toevlugt van zulke *Doctores emetico-laxativi* , die niets dan *sordes* en scherpten kunnen zien ! —

Doen nu de , met moeite bewerkte , ontlastingen de daarvan verwachte diensten niet , maar worden veeleer de pijnen daardoor erger , en snijdend , alsdan hebben wij niet zelden gezien : dat zij , zelfs bij de zwakste voorwerpen , rijkelijke aderlatingen lieten geschieden , *alleen voorzigtigheidshalve* , om toch vooral het koud vuur ,

hetwelk door zoo langen tijd terug gehoudene ontlastingen, en scherpten onvermijdelijk is, te verhoeden! Welk eene *chaos* van *absurditeiten*! *Sordes*, scherpten zullen een afsterven, eene *desorganisatie*, eene uitblussing van het levensvermogen (dit is immers het ware begrip van *gangræna*) bewerken? en om dit afteweren, be-rooft men het ligchaam van eenen levensbalsem, tot opwekking der nog weinige overgeblevene levensvermogens zoo noodzakelijk! — Doordien wij ons echter hierover in eene bijzondere afdeeling breedvoerig hebben verklaard, zoo gaan wij het nu voorbij, te meer, omdat eene behoorlijke kennis van het dierlijk *organismus* ons het *privo*le van dusdanig eene ondoelmatige behandeling klaarblijkelijk bewijst.

§. 214. Hoe onberaden is het niet, zonder de oorzaak van eene ziekte te kennen, dadelijk met de hevigste middelen dezelve te willen bedwingen? En des te nadeeliger moet het gevolgelijk zijn, wanneer, gelijk hier, deze sterkwerkende middelen op de lijdende deelen zelfs worden aangebragt. Aangenomen eens, dat eene ontsteking of kramp der maag of darmen (*enteritis*) oorzaak dezer kolijk was, zoo moesten immers de buikontlastende middelen een onherstelbaar nadeelig gevolg kunnen hebben. Hoe dikwerf is niet *gangræna* op dusdanig eene be-

handeling ontstaan! En hoe menigmaal heeft men ondervonden, dat, wanneer op de *purgeer-methode* ook *sedes* zijn gevolgd, de pijnen niets verminderd, maar integendeel veel heviger werden! Ja dat de *direct* scheikundige werking der *purgantia* de levensvermogens zoo uitputte, en aldaar zoo de overhand nam, dat zij, niet bestand daartegen zijnde, geheel daardoor *geassimileerd* werden, en *gangraena* het gevolg was, door welke stoornis eene *dissolutie*, een afsterven van het geheele *organismus* volgen moest?

§. 215. Ook bij deze zeer duistere ziekte kunnen wij niet genoeg op de algemeene Natuurwet *cum causa tollitur effectus* opmerkzaam maken. Want zoo zeker deze wet in de geheele Natuur bevonden is, zoo moet zij het ook bij een deel derzelve zijn, indien men dezelve maar uit een waar oogpunt beschouwt, en niet dadelijk verwerpt, wanneer men, kortzigtigheidshalve, de gevolgen daarvan niet kan doorgronden, zoo vindt hare aanwending overal plaats. Uit dien hoofde dan zoeken men zoo nauwkeurig mogelijk het lijdende deel te ontdekken, daarna, door eene nauwkeurige navorsching, zoo wel der voorafgegane, als tegenswoordige omstandigheden, de bron van deszelfs *abnormaliteit* optesporen, en deze gevonden hebbende, wenden men daartegen gepaste middelen aan. Is,

bij voorbeeld , kolijk door een gif veroorzaakt ; zoo trachte men het oogenblikkelijk uit het ligchaam weg te nemen , en te *neutraliseren*. Is het kramp? zoo wende men *antispasmodica* aan. Eene ontsteking? zoo onderzoekte men den aard derzelve , en trekke daar tegen te velde. Zijn het *sordes* , *saburra* ? welke men doorgaans daaraan kan erkennen , dat kolijkpijnen na het genot van zeer vele of bezwaarlijke spijsen , vet , spek , en dergelijke , is ontstaan , alsdan is het noodzakelijk deze door gepaste middelen te ontlasten. Hier zij men niet huiverig bij het toedienen van braak- of purgeermiddelen. Heeft men zich nu van deze *materia peccans* op eene behoorlijke wijze ontdaan , alsdan overdrijve men toch vooral deze reinigings-*methode* niet , maar trachte naderhand het verzwakte ingewand , door gepaste versterkende middelen , zijne vorige veerkracht en sterkte terug te geven.

§. 216. Thans vertrouwen wij , dat het onzen Lezeners genoegzaam zal gebleken zijn , van welk een nadeel het dagelijksch misbruik der buikontlastende middelen moet zijn. Wij twijfelen niet , of de onbevooroordeelde Lezer heeft ook bemerkt , hoezeer wij derzelve gepast gebruik weten op prijs te stellen , en deze middelen onder de nuttigste in de gansche *materies medica* willen gerangschikt hebben , uit dien hoofde ver-

trouwen wij dan ook, dat men ons niet ten laatste zal willen leggen, dat wij door de herinnering aan het misbruik ook het gebruik pogen te verbannen; maar integendeel overtuigd zijn, dat wij door onwrikbare gronden het groote nut daarvan gestaafd hebben.

DERDE AFDEELING.

Vooroordeelen en Misbruiken der Zweetdrijvende middelen.

§. 217. Ofschoon het misbruik der zweetdrijvende middelen niet zoo algemeen is, als dat van de reeds behandelde ontlastende geneeswijzen, en ook daardoor zulk een groot nadeel voor het menschelijk ligchaam niet kan veroorzaakt worden, zoo leert ons toch de dagelijkse ervaring, dat ook omtrent derzelver aanwending verkeerde begrippen plaats hebben. — En wanneer men ook niet dadelijk tot dezelve zijne toevlugt neemt, zoo vervangen zij toch gewoonlijk de buikzuiverende middelen; met oogmerk, om, dewijl nu de eerste wegen gezuiverd zijn, ook de tweede, het bloed namelijk, en de huid van alle scherpten te bevrijden. Klaagt nu de zieke over zoogenaamde *rheumatieke* pijnen door de leden, of ontdekt men

uitslag (*exanthemata*), alsdan beschouwt men het zweten voor allernoodzakelijkst, en meent zijn doel bereikt te hebben, zoodra men deze zuivering een, of meerdere dagen achter een heeft voortgezet, om daardoor het bloed wel idelig van alle, zich door pijnen of uitslag openbarende, scherpten te bevrijden. Niettegenstaande men zich, bij zulke zweetkuren, dagelijks in zijne verwachting ziet te leur gesteld, zoo blijft men toch zoodanige vooroordeelen bijbehouden. — Weshalve wij het ongerijnde daarvan zullen aantoonen.

§. 218. De huid is niet alleen de zetel van het gevoel, maar ook het middel, waardoor de opslorpende haarvaten eene menigte waterachtige, en luchtvormige stoffen opnemen, en door het watervaatstelsel tot het bloed overbrengen; terwijl, met de onmerkbare uitwaseming (*transpiratio insensibilis*), door de sereuse einden der slagaderen vele vochten, en andere fijne bestanddeelen onder de gedaante van lucht aan den dampkring worden terug gegeven. Alhoewel wij de dierlijke scheikundige verrigting der huid, uit hoofde wij ons de *inponderabele* stoffen niet voor oogen kunnen stellen, nog niet kennen, zoo is toch waarschijnlijk, dat hier, gelijk in de longen, eene verbinding van de zuurstof, daardoor eene ontbinding van de kool- en stik-

stof, en welligt nog andere *processen* plaats vinden. Hoe onmerkbaar ook deze uitwaseming schijnt, zoo is nogtans, door naauwkeurige proeven, bewezen, dat daardoor eene vrij aanzienlijke hoeveelheid vochten (*k*) uit het ligchaam worden gescheiden, en de ondervinding leert, dat bij eene zoo sterke uitwaseming, als het zweeten, het *organismus* zeer kan verzwakt worden; waartoe echter eene, altijd daarmede vergezeld gaande, stoornis der andere huidverrigtingen ook het zijne bijdraagt.

§. 219. Wordt nu van den anderen kant deze onmerkelyke uitwaseming, door de eene of andere oorzaak onderdrukt, zoo volgt van zelfs, dat dit van een, niet minder aanmerkelyk, nadeel voor het menschelyk zamenstel moet zijn; en daarom het der Artsen pligt is, dezelve zoo spoedig mogelijk te herstellen. — Om dit nu te bewerken, trachte men vooraf den reeks van, deze onregelmatigheid bewerkt hebbende, oorzaken optesporen, en, zoo zorgvuldig mogelijk, te verwijderen. — Ofschoon wij nu zoo vele uitwasemende (*diaphoretische*) middelen kunnen veronderstellen, als er oorzaken kunnen zijn, waardoor de uitwaseming onderdrukt wordt, wij ons nogtans bij zoodanige moeten bepalen, wel-

(*k*) Men rekent 3 ponden in 24 uren.

ke de naaste oorzaak der belette uitwaseming opheffen, zoo zullen wij hier ook deze maar alleen overwegen, en ten dien einde vooraf de voorwaarden tot eene regelmatige *transpiratie* vaststellen.

Vooreerst behoort tot eene onmerkbare uitwaseming eene opene huid, dat is de mondingen der *exhalerende* vaten moeten noch door onreinigheden verstopt, noch door eene krampachtige zamentrekking gesloten zijn.

Ten tweeden, de huid moet eene behoorlijke veerkracht hebben, want eene verzwakte huid kan de vloeibare stoffen in geenen wasem veranderen, en de aldaar met de dampkringslucht plaats hebbende *processen* niet behoorlijk bewerken, waar door zoo wel de onmerkelyke uitwaseming belet, als ter gelijker tijd een sterk verzwakkend zweet voortgebracht wordt.

Ten derden wordt bij eene regelmatige uitwaseming vereischt, dat het bloed behoorlijk naar de huid worde gedreven, en de kleine vaten (*vasa exhalantia*) de waterachtige deelen daarvan opnemen, voortstuwen, en in eene luchtvorm veranderen.

§. 220. Wat de *eerste klasse* van middelen, waardoor de uitwaseming hersteld wordt, betreft, zoo is dezelve *negatief*, dat is, men heeft alleen de, de uitwaseming onderdrukkende, be-

letselen uit den weg te ruimen. Hiertoe behooren nu de huidreinigende, en krampstillende middelen, om door gene de, de poren verstoppende, onreinigheden weg te nemen; en door deze op de zoo prikkelbare mondingen der *exhalerende* haarvaten te werken, en derzelver *abnormale* zamentrekking op te heffen. Voor zoo verre deze middelen zulks bewerken, kunnen zij geen zweet veroorzaken.

Tot de *tweede* rekt men die middelen, welke men onder de zamentrekkende rangschikt, en waaronder men zulke verstaat, die, uitwendig aangebragt, of inwendig toegediend, een versterkend vermogen op de zoogenaamde verzwakte mondingen der *vasa exhalantia* uitoefenen, waardoor zij hare, tot derzelver regelmatige verrigting zoo noodige veerkracht, en zamentrekkend vermogen weder erlangen, het *mechanisch* uitvloeijen van zweet belet, en de onmerkbare uitwaseming hersteld wordt.

Tot de *derde klasse* eindelijk behooren de ware (*positif*) *diaphoretische* middelen, waardoor de bloedomloop, in het algemeen, en bijzonder naar de huid vermeerderd, en op deze wijze de *excretie* van waterachtige stoffen aldaar bevorderd wordt; naar mate zij zulks nu in eenen sterken, of zwakken graad doen, naar die mate is hun *diaphoretisch* vermogen sterker of zwak-

ker. Alle den omloop des bloeds vermeederende middelen kunnen alzoo de onmerkbaar uitwaseming bevorderen, en zelfs zoodanig versterken, dat de huid den overvloed van toegevoerde vochten niet meer kan bewerken, en in eene luchtform of wasem veranderen; maar dat zij als eene waterachtige vloeistof uit de poren der huid voortdringen, en zweeten veroorzaken. Gene zacht werkende noemt men uitwasemende (*diaphoretische*) middelen, en rekent hieronder matige warmte en beweging, de *Ipecacuanha* en het *Opium* in kleine gaven; het *Card. Benedict*, de *Arnica*-bloemen, de *Dulcamara*, het *Acetum Ammoniac liquidum* en honderd andere; terwijl men deze verhittende noemt, en daaronder de volgende rangschikt: sterke hitte en beweging, de Vlierbloemen, het *Sassafras*-hout, het Pokhout en deszelfs bereidingen, de Zwavel en andere meer. Deze afdeeling nogtans is betrekkelijk en hangt zoo wel van de *dosis*, waarin dezelve gebruikt worden, als van het voorwerp af; en op deze wijze beschouwd, kunnen de verhittende middelen *diaphoretisch*, en de *diaphoretische* zweetdrijvend werken.

§. 221. Zoo dienstig en noodzakelijk nu ook de *diaphoretische* middelen in alle ziekten zijn, die door eene belette uitwaseming veroorzaakt, of daarmede vergezeld zijn, bij voorbeeld, vele

huidziekten, *exanthemata*, alwaar zij nogtans niet als *radicale*, maar blootelijk als *palliative*, de *radicale* genezing ondersteunende, geneesmiddelen moeten aangemerkt worden; zoo noodzakelijk, zeggen wij, nu in deze gevallen de *diaphoretica* ook zijn, zoo kunnen wij ons toch geen geval denken, waar wij deze middelen met oogmerk zouden moeten toedienen, om zweet te verwekken; en alhoewel men niet altoos het zweeten, bij het gebruik dezer middelen, kan verhoeden, zoo vermijde men zulks toch zoo veel mogelijk, en geve dezelve nooit met dat oogmerk, en wel om de volgende reden: 1.) het zweeten is altoos eene van den staat der gezondheid afwijkende *abnormaliteit*, kan derhalve nooit met de wetten der gezondheid overeenstemmen. 2.) Men bereikt door het zweeten niet volkomen zijn oogmerk, want, ofschoon de uitscheiding van een waterachtig vocht daardoor vermeerderd wordt, zoo kan daarbij niet te min de onmerkbare uitwaseming (*transpiratio insensibilis*), zijnde eene gansch andere huidverrigting, belet worden. 3.) Door een aanhoudend zweeten wordt, gelijk de ondervinding leert, het ligchaam verzwakt. 4.) Kan men daardoor geene bloedzuivering bewerken, vermits het bloedreinigend vermogen, hetwelk men zich bij zoodanige middelen voorstelt, een, alleen op voor-

oordeelen gegronde , *hypothese* is , zoo als wij , bij de wederlegging van scherpten in het bloed , genoegzaam bewezen hebben. En wilden wij ook dusdanig eene scherpte in het bloed veronderstellen , zoo is het nog niet denkbaar , dat de zweetdrijvende middelen ook een scherptedrijvend vermogen zouden bezitten , en deze alleen onflasten , dewijl met deze nog meer goede vochten moesten verspild worden , en gevolglijk in evenredigheid even veel in het bloed terug bleven. Om het ligchaam alzoo daardoor van alle kwade en scherpe vochten te zuiveren , moest men gevolglijk de geheele bloed- of vochten-massa uitzweeten , en daartoe zal men waarlijk geenen lust hebben. Oneindig meer nut kan men hier van het bevorderen der onmerkbare uitwaseming verwachten , doordien hierbij eene ware zuivering , door het afscheiden van kool- en andere , voor het ligchaam schadelijke , stoffen ; en het aannemen van nuttige [welligt zuur-] stof plaats vindt. Het is derhalve een vooroordeel , dat de zweetdrijvende middelen , bij voorbeeld , zoogenaamde bloedzuiverende houtdranken , en kruiden eene bloedreinigende kracht bezitten , en daar door , in vele *chronische* ziekten , de gesteldheid van het ligchaam zouden verbeteren. Ook is het valsch , dat het stinkend zweet van vuile , of bedorvene bloed- of vochtdeelen ont-

staat ; alleen kan het een bewijs zijn , dat de vochten geene , tot eenen gezonden staat vereischte , goede hoedanigheden bezitten ; maar bij de verbinding met den dampkring , door eene scheikundige verbinding , deze stinkende eigenschap erlangen. Daarenboven is niet alles , wat stinkt , vuil of bedorven ; hoe vele menschen zijn niet met zulk eene stinkende uitwaseming geplaagd , terwijl zij anders toch zeer gezond daarbij zijn ? —

§. 222. Slaan wij dit nu eens gade , zoo moet het inimmers belagchelijk voorkomen , alle *rheumatische* , *arthritische* , *scrophuleuse* , *exanthematische* , en zoo vele andere ziekten altoos van *specifieke* scherpten in het bloed te willen afleiden , en daar tegen dagen , ja weken achter een , te laten zweeten , en de , in dit opzigt niets beteekenende bloedzuiverende kruiden te laten drinken. Zoodanig eene behandeling moet derhalve zeer nadeelig zijn. —

VIERDE AFDEELING.

Over het gebruik der Pisdrijvende middelen.

§. 223. De *diuretische methode* wordt ontegenzeggelijk het minst van alle ontlastende middelen misbruikt ; en dit is des te meer te verwonde-

ren, dewijl toch verondersteld wordt, dat door de pis zeer vele zoogenaamde kwade en scherpe vochten uit het ligchaam ontlast worden, zoo dat men zelfs, uit het minder of meerder voorhanden zijn derzelven in de pis, den aard der ziekte wil erkennen. En alhoewel deze *diagnostische* kunst overdreven, en meestal tot de laagste kwakzalvereijen vernederd wordt, zoo is het niet te min zeer zeker, dat men uit de bestanddeelen der *urin* soms vele, in het ligchaam plaats hebbende, onregelmatigheden kan kennen; ja men zoude door een naauwkeurig waarnemen en scheikundig ontleden dezer *excretie* de *diagnosis* nog oneindig meer kunnen volmaken. Vermits nogtans het misbruik dezer pisbeschouwing meer het handwerk van kwakzalvers, en niet de handelwijze eens regtschapen Arts is, zoo zullen wij ons hierbij niet langer ophouden, maar dadelijk tot de wederlegging van een nadeelig, op een vóóroordeel berustend, misbruik van de pisdrijvende middelen overgaan.

§. 224. Bij alle soorten van waterzucht (*hydrops*) neemt men gewoonlijk zijne toevlugt tot pisdrijvende middelen, met oogmerk, om daar door het overtollige water wederom uit het ligchaam te verdrijven; veelal berust hierop de geheele *indicatie* van vele Artsen; en, wanneer zij soms ook al eenige andere, bij voorbeeld, ver-

sterkende of zoogenaamde oplossende , middelen daarbij bezigen , zoo beschouwen zij dezelve meer als hulpmiddelen (*adiuvantia*) van de pisdrijvende ; terwijl zij dit als het hoofdmiddel aanzien. En niettegenstaande nu en *Theorie* en *Onderzinding* hen dagelijks van het onware dezer meening overtuigen , zoo blijven zij toch bij dit voorouderlijk vooroordeel volharden , en gaan de gansche klasse van *diuretica* door , zonder de wezenlijke oorzaak der waterzucht optesporen. Daarin ligt welligt dan ook eene rede opgesloten , waarom men zoo zelden in het genezen dezer ziekten slaagt ; en indien men ook al daar door zijn doel bereikt , zoo is het waarschijnlijk meer aan de werking van sommige dezer *medicamenten* op het watervaatstelsel , dan wel aan het pisdrijvend vermogen derzelven toe te schrijven. Hiervan kan ons eene verwarde behandeling eener waterzucht in het *Journaal* van Hufeland (1) ten bewijze strekken.

§. 225. Gaan wij slechts eens na , dat de naaste oorzaak van de waterophooping bij de waterzucht , in eene onevenredige werkdadigheid van de uitwasemende en opslorpende vaten bestaat ; dat , wanneer gene meer uitwasemen , als deze kunnen opslorpen ; of wanneer de *resorp-*

(*) *Ersten Bandes.*

tie op zich zelve reeds verminderd is, noodzakelijk ophooping van water in de eene of andere holte van het ligchaam moet ontstaan; zoo blijkt genoegzaam, dat men door pisdrijvende middelen, als zoodanig, deze onregelmatigheid niet kan herstellen; en om eens een vergelijk daar te stellen, zoo zoude het behandelen der waterzucht door pisdrijvende middelen even eens zijn, als wanneer men, om een onder water gelooopen polder droog te maken, het water daar uit maalde, zonder de bron, waaruit deze overstroming voortkwam, en die oneindig meer daarin bragt als men uitmalen konde, te stoppen. Hieruit volgt, dat, om eene grondige genezing der waterzucht te bewerken, men de oorzaak dezer *disproportie*, welke, bij voorbeeld, in het lijden van een of ander afscheidend werktuig, bij voorbeeld, de lever, of in eenen werktuigelijken druk op een of ander stam van het watervaatgestel, of in eene verzwakking van hetzelfde, of eindelijk in andere redenen haren grond kan hebben, opzoeken, en, zoo mogelijk, wegnemen. Kan men echter ook deze niet vinden, of is een algemeen lijden van dit stelsel daarvan de schuld, alsdan bezige men middelen, waarvan het bekend is, dat zij een bijzonder vermogen op dit vaatgestel uitoefenen, bij voorbeeld, de *Digitalis purpurea*, het *Semen phel-*

landrium aquaticum, de *Bacca Juniperi* en meer andere. Ter gelijker tijd kan men, voornamelijk indien de afscheiding (*secretio*) der pis niet behoorlijk is, de *diuretica* als *adiuvantia* daarbij gebruiken, waarbij men echter gedurig in het oog moet houden, dat zij niet de hoofd- maar veeltijds alleen geringe hulpmiddelen zijn. Wanneer het aanhoudend zweeten niet te zeer verzwakte, en door de, dezen bevorderende, middelen de omloop van het bloed, niet te sterk aangezet wierd, zoo zoude het hier derzelver gebruik, ofschoon niet *radikaal*, toch doelmatiger, dan dat der pisdrijvende middelen zijn.

Tot staving onzer gezegden zullen wij deze afdeeling met het volgend uittreksel uit eene waarneming van eene waterzucht sluiten; en om het langwijlige hierbij te vermijden, ons alleen maar bij het algemeen beloop der ziekte bepalen.

§. 226. De vrouw van R . . . p, omtrent 30 jaren oud, werd in Oogstmaand van het jaar 1809 door eene zoogenaamde derdendaagsche koorts (*febris intermittens quartana*) aangetast; zij gebruikte, op haar eigen hand, daartegen zoogenaamde huismiddelen, waaronder eenige *emeticas*, vele *purgantia* en ook den *Peruviaanschen* bast, doch alles vergeefs. De koortsen bleven om den derden dag aanhouden, waardoor zij

zoodanig uitgemergeld, en verzwakt werd, dat zij het bed moest houden, ook zwollen armen en beenen (*oedemateus*) op, zoodat zij den 8sten van Slagtmaand eindelijk geraden vond onze hulp in te roepen. Wij vonden de lijderes te bed liggen, klagende over groote zwakte en pijn door alle leden, welke van het water zoo opgezet waren, dat de indrukzels daarin eenigen tijd bleven stand houden. De pols was, ofschoon zij den dag te voren de koorts gehad had, klein, *frequent*, de tong zeer beslagen, de pislozing spaarzaam, met een *sedimentum latiritium*, de ontlasting onregelmatig, dan eens *diarrhoea*, dan weder verstopping, de buik zeer opgezet, niet alleen, om dat zij vier maanden zwanger was, maar ook ontdekten wij, door eene sterke golfing (*fluctuatio*) zeer duidelijk, dat veel water daarin opgesloten was, daarbij had zij volstrekt geen eetlust. Wij schreven haar dien dag voor eene halve once van het *Extractum Cardui benedict.* met acht oncen *Aq. Menth. piperit.* waarvan wij om het uur twee lepels lieten nemen, en bleven thans met de bittere middelen eenige dagen aanhouden, tot dat wij uit de beterschap van de zieke bemerkten, dat de werktuigen der spijsvertering behoorlijk versterkt, en in staat gesteld waren om de *Kina* te kunnen verteren, alstoen gingen wij tot deze over, en

gaven haar in den beginne in een *Decoct*, en met *volatilia*, bij voorbeeld, *Valeriana* of *Serpent* verbonden, en naderhand in *substantie* op de volgende wijze: $\mathfrak{R}$. *Pulv. Cortic. Peruvian. rubri optim.* 3 iii. *Aquæ Menth. piperit.* $\mathfrak{Z}$ viii. *M. S.* alle uur twee spijslepels vol te nemen. Op dusdanige wijze hadden wij het genoegen onze zieke den 3den van Louwmaand volkomen hersteld, en van het water, zoo wel als van de koorts, bevrijd te zien, zonder dat wij tot een of ander *diureticum* onze toevlugt genomeu hadden. — Onlangs is zij van een voldragen gezond kind verlost, en bevindt zich voortdurend zeer wel. —

VIERDE HOOFDDEEL!

VOORoorDEEL TEGEN EN VOOR HET GE-
BRUIK VAN DEN PERUVIAANSCHEN
BAST.

§. 227. Er is zeker in den geheelen artzenijvoor-
raad geen middel, waarover de meeningen der
Artsen zoo verdeeld zijn, als over het gebruik
van den *Peruviaanschen* Bast. Terwijl hem eeni-
ge tot een *universeel* middel, tot eene *Panacée*
verheffen, verachten hem andere en vernederen
hem zelfs tot een vergif. Wederom andere wa-
nen den gulden middenweg te bewandelen, wan-
neer zij hem wel voor een der beste geneesmid-
delen houden, echter zoo vele *contraindicationen*
daartegen optellen; dat maar weinige gevallen
overblijven, waar hij zoude kunnen van nut
wezen. Bij al deze verschillende gevoelens
over dit middel, komen nogtans alle daarin
overeen, dat hij versterkend voor het mensche-
lijk ligchaam is. Onze taak is het niet, ons
over de verschillende gevoelens der werkingen
van den *Peruviaanschen* Bast uit te laten, want
daarin heerscht zulk eene verwarring en tegen-

strijdigheid, dat wij daarbij niets zouden winnen; en zoo lang men zich maar alleen aan het optellen van verschijnselen bij de ziekten houdt, zoo lang men daarnaar dezelve verdeelt, en het gebruik der geneesmiddelen bepaalt, zal men zoo min in het bepalen van de werking der *Kina*, als van andere geneesmiddelen kunnen slagen. Wel is waar, de fakkel der verlichting heeft in de Natuurkunde met hare stralen nog niet tot in de verborgenste schuilhoeken der dierlijke huishouding kunnen doordringen, niettemin hebben wij echter de Natuur-Wijsgeeren vele inlichting daarin te danken. Door hen alleen leerden wij immers het *Microcosmus* in *Macrocosmo* en derzelfer verbindingen kennen. Het is te bejammeren, dat zij deze baan hebben verlaten, en hunnen geest, aan de moeilijke navorsching niet kunnende gewennen, in eene toomeloze verbeelding hebben laten ontaarden, waardoor hij, het spoor bijster, in den onmetelijken *idëen*-wereld omdooft. Het zoude daarom zeer dwaas zijn de *resultaten* van hunne *phantasien* op de uitoefening der Geneeskunde te willen toepassen, en daarnaar de werking der geneesmiddelen te bepalen. Hoe immers zoude het ook mogelijk kunnen zijn, binnen een tijdvak van tien jaren in eene *praktische*, op ervaring berustende wetenschap reeds meer *a priori* te willen we-

ten, als men door de ondervinding in geene duizenden heeft kunnen ontwaren! — Daarom oordeelen wij het zeer gewaagd de eerste verandering der grondstoffen, hetzij *ponderabel* of *inponderabel* bij de afwijking van den *normalen* gezondheids-standaard reeds met znlk eene naauwkeurigheid te willen opgeven, dat men daarop de, ons niet minder onbekende, wijziging van de grondstoffen der geneesmiddelen zoude kunnen toepassen. Want, ofschoon het voor ons middagklaar is, dat de geneesmiddelen niet alleen door hun prikkelend vermogen op het dierlijk ligchaam werken, maar op de menging en samenstelling der verschillende grondstoffen van hetzelfde eene eigendommelijke werking uitoefenen, zoo zijn er toch *praesidia* in de kunst, welker vermogens ons gansch onbekend zijn, om dat ons de scheikunde verlaat, en wij ons de *inponderabele* grondstoffen niet voor oogen kunnen stellen, maar derzelver werking alleen door de ondervinding moeten leeren kennen; op zijn hoogst genomen zoude men van sommige dezer, met meer of mindere waarschijnlijkheid, kunnen veronderstellen, dat deze of gene grondstoffen, bij voorbeeld, *Licht- Stik- Zuurstof, Electriciteit, Magnetismus*, en anderen, eenen voornamen rol spelen. Loffelijk is het streven van den Arts, de Geneeskunde te volmaken, en

tot eene wetenschap te verheffen, doch hij is te laken, wanneer hij, op zijne geliefkoosde waarschijnlijkke *hypothesen* verwaand, de ervaring verlaat, en op eenen onzekeren grond de geneesmiddelen toedient, en op deze wijze het leven van den Mensch aan zijne veronderstellingen opoffert. Immers, wil hij een regtschapen Arts zijn, zoo moet hij zich en der menschheid rekenschap van zijne handelingen bij het ziekbed kunnen geven.

§. 228. Uit het aangevoerde blijkt het alzoo, dat wij ons de eerste werkingen en veranderingen van de grondstoffen der geneesmiddelen in het algemeen, en in het bijzonder der *Kina* op het dierlijke zamenstel even min, als bij ziekten de eerste afwijkingen der *elementaire* stoffen van den staat der gezondheid, kunnen verklaren. Ook worden ons immers deze afwijkingen van den gezonden staat niet eer merkbaar, voor dat zij zich door zekere, een kwalijk bevinden te kennen gevende, verschijnsels (*symptomata*) aan ons openbaren; het is alzoo zeer noodzakelijk deze *symptomen* aan het ziekbed zorgvuldig gade te slaan, en dezelve onderling te verbinden, om door deze den oorsprong der ziekte te doorgronden. Zoo onontbeerlijk zij derhalve ook tot het formen eener goede *Diagnosis*, *Prognosis*, en *Indicatie* zijn, zoo is het er nogtans

verre af, dat men, door het optellen en waarnemen van elk dezer in het bijzondere, het al of niet *geindiceerd* zijn van een middel zouden kunnen afleiden, en desniettegenstaande heeft men, bij al het twisten over het nut en de schadelijkheid des *Peruviaanschen* bast, niets anders gedaan, dan zich eene reeks van waarnemingen te herinneren, waar dezelve, dan eens met voor, dan wederom met nadeel, was gebruikt, en daaruit alleen meende men zijne waarde te kunnen schatten. — „Het wordt „waarlijk tijd,” zegt Röschlaub (*m*), en wij met hem, „dat wij zoodanig eenen *slendriaan*, „waarop het meer op een goed geheugen, dan „wel op het werken en navorschen aankorat, „tegengaan en trachten te ontmaskeren.”

Hierbij is het noodig aantemerkten, dat de, bij den lijder waargenomen, *symptomata* niet de ziekte zelve, maar alleen de gevolgen derzelve zijn, en tot deze in betrekking staan, als de werking tot hare oorzaak, dat men gevolgelyk dezelve alleen als hulpwegen moet beschouwen, om tot den oorsprong door te dringen, door welker genezing men alleen ook deze kan wegnemen. Het belagchelyke der *symptomatische* kuren bij geneesbare ziekten is alzoo in het oog

(*m*) *Magazin der Heilkunde*, 5ten Bandes, 2tes Stuk.

vallend, zelfs bij onherstelbare kan men geene toevallen verminderen, zonder dat men de ziekte zelve, ofschoon niet geheel, doch gedeeltelijk tegengaat. Naauwelijks is het te gelooven, dat er nog *Doctoren* gevonden worden, die bij de zoogenaamde heete koortsen verkoelende dranken willen gebruiken, om de hitte te *temperen*, en daarom den *Peruviaanschen* bast als verhittend beschouwen, en volstrekt niet willen bezigen. Niet minder ongegrond en dwaas is het, indien men bij het waarnemen der *symptomata* zich plat *empirisch* herinnert, dat bij deze de *Kina* dienstig, bij gene wederom schadelijk bevonden is, en daarna derzelve voor- of nadeel (*indicatie* of *contraindicatie*) vaststelt. Hoe dikwerf zien wij niet dezelfde verschijnsels bij geheel verschillende ziekten, en omgekeerd brengen niet zelden dezelve ziekten bij verschillende *individus* gansch andere *symptomen* voort? Voor den denkenden Arts hebben wij genoeg gezegd, voor hem echter, die meer op zijn geheugen, als het denken bouwt, reeds te veel. — Uit dien hoofde zoude het overbodig zijn hierin dieper doortedringen.

§. 229. Volgens scheikundige ontleding ontdekken wij in de *Kina* bittere, zamentrekkende, slijmachtige, harstachtige bestanddeelen, verder een eigendommelijk zuur, eene geringe hoeveelheid *nitras potassæ*, *urias calcis*, *ætherische*

olie, en vlugtige deelen, welke ons nog grootendeels onbekend zijn. Deze stoffen zijn nu wederom voortbrengselen van fijne *inponderabele* stoffen, als stik-, water- zuur- en andere stoffen, welke wij niet verder scheikundig onderzoeken, noch ontleden kunnen. — Ofschoon wij door deze scheikundige ontleding het gebruik van dezen bast niet naauwkeurig opgeven kunnen, zoo zien wij toch daaruit, dat hij bestanddeelen bevat, waarvan het ons bekend is, dat zij opwekkend op het *Organismus* werken, en tevens ook, dat dezelve niet zoo gemakkelijk daaruit kunnen afgescheiden, maar eenige vermogens van het ligchaam vereischen, om in zijne bestanddeelen ontleed, en *geassimileerd* te kunnen worden. Om deze reden is derzelver aanwending bij aanhoudende koortsen (*thyphi*), welke reeds groote verwoesting in het ligchaam hebben te weeg gebragt, en waarbij gevolgelijk de *digestie* werktuigen zeer verzwakt zijn, zeer onpas, ja zelfs nadeelig, om dat men door hem die werktuigen nog met eene *indigesta moles* bezwaart, waardoor de algemeene verzwakking wordt vermeerderd.

§. 230. In hoe verre hij den naam Koortsbast verdiene, vertrouwen wij ons niet te bepalen, ons is immers het wezen der koorts zelve nog gansch onbekend. Welligt dat de *Kina*, bij ha-

re *assimilatie*, *elementaire* bestanddeelen afgeeft, welke bij de koorts zijn verloren gegaan? Zoo veel is zeker, dat wij nog geen middel kennen, men mag dan ook nog zoo vele *surrogata* daarvoor uitvinden, welke ons bij deze, mits de *digestie* nog in eenen goeden staat is, zulke goede diensten bewijst, als de *Kina*. Even min kunnen wij beslissen, of dezelve in het algemeen bij *periodieke* ziekten, en bijzonder in tusschenpoozende koortsen een *specifiek* vermogen bezit, dan of dit van de *periodieke* gesteldheid der maag afhangt. Ook van deze *perioden* weten wij niets met zekerheid, en zoude het dan niet verwaand zijn, hierover eene beslissende stem te willen voeren? Om die reden kunnen wij dan ook niet met den, in velen opzigte zoo verdienstelijken, Röschlaub, die anders over het *geindiceerd* en *contrageindiceerd* zijn van den *Peruviaanschen* bast zoo voortreffelijk geschreven heeft (n), de *Kina* een bijzonder koortsdrijvend vermogen, en een *specifiek* nut bij de *periodieke* ziekten ontzeggen; wilden nogtans dezelve van den anderen kant ook ongaarn Koortsbast genoemd hebben, maar liever hierin onze onwetenschap bekenen. Genoeg voor ons, dat wij

(n) *Magazin zur Vervollkommnung der theoretische und practische Heilkunde*, 5ten Bandes, 2tes Stük.

hem aangewezen vinden bij die *abnormaliteiten* van het *organismus*, welke zich door eene algemeene zwakte openbaren, waarbij echter de *Organa digestionis* toereikende vermogens bezitten, om dezelve te verduwen, en wij kunnen hem voor zoo verre een versterkend of aanhoudend prikkelend middel noemen, terwijl wij andere geneesmiddelen, die weinig of geene *digestie* vermogens vereischen, gevolgelijk ook oneindig sneller kunnen werken, met den naam van vlugtig opwekkende middelen (*volatilia*) bestempelen.

Doch niet in alle verzwakking, ofschoon de verduwing ook behoorlijk in staat is, vinden wij de *Cortex* aangewezen, daarom hebben wij ook bijzonderlijk van eene algemeene zwakte gewag gemaakt, waaronder wij de zoodanige verstaan, waar desnietteenstaande eene evenredigheid tusschen alle werktuigen en stelsels plaats heeft. Minder vinden wij hem, ten minsten als hoofdmiddel, aangewezen, wanneer een of ander werktuig of zamenstel bij uitstek lijdt, alsdan zijn die middelen dienstbaar, van welke ons de Ondervinding en Rede geleerd hebben, dat zij bijzonder op het lijdend deel werken, ofschoon ook de *Kina* dikwijls als een hulpmiddel (*adiuvans*), voor zoo verre, door het plaatselijk lijden, het geheele ligchaam verzwakt wordt, van dienst kan zijn. —

Bezigt men nu den *Peruviaanschen* bast onder de door ons vastgestelde voorwaarden, alsdan kennen wij geene *contraindicatie* derzelve, maar nemen dadelijk, zonder voorbehoedingsmiddelen tot hem onze toevlugt; en al het geen de oude *Practici* daarvan gezegd hebben, berust alleen op vooroordeelen, of is daarin te vinden, dat hij ontijdig gebezigd, of dat de *Kina* van eene slechte soort geweest is.

§. 231. Voor dat wij ons hierover breedvoerig zullen uiten, is het noodig vooraf aantemerkten, dat wij veronderstellen, dat de echte goede *Peruviaansche* bast gebezigd worde, op dat ons verhandelde hierover niet op de vervalschingen kan toegepast worden. Te meer is zulks noodig, dewijl bij deszelfs tegenwoordige schaarscheit vele baatzuchtige Apothekers meer hun eigenbelang, dan wel hunnen plicht behartigende, zeer dikwerf een minder kostbaar, niet zelden zeer nadeelig middel daarvoor in de plaats geven, en op zoodanig eene wijze den Arts te leur, en het leven van hunnen Natuurgenoot in de waagschaal stellen.

Alhoewel het niet geheel tot ons bestek behoort, willen wij toch bij deze gelegenheid iets over de onderscheiding van het afkooksel van den echten en valschen *Kina* bast, en van eenige daar voor in plaats gebruikte middelen (*sur-*

rogata) aanmerken. Want hoe belangrijk voor den Geneesheer zoo wel, als voor den Apotheker een middel zijn moest, waar door men de ware van de valsche *Kina* konde onderscheiden, bezeft een elk, die eenige *praktijk*, en daarin ondervonden heeft, hoe menigmaal men met dit middel te leur gesteld wordt; des te verrassender en aangenaam moest ons derhalve het middel zijn, 't welk ons Professor Grindel (o) aan de hand geeft, en wel met zoodanig eene zekerheid, dat het niet in twijfel scheen getrokken te kunnen worden, hetgeen uit 'smans eigene woorden, waarmede hij zijne Verhandeling besluit, zal blijken.

Auf diese hundertmal gemachte Erfahrung; zegt hij, *baue ich mit zuversicht, und hoffe den Aerzten ein weit sicheres Verfahren an die Hand gegeben zu haben, als das, nach der aussern Beschaffenheit, und nach dem Geschmack und Geruch, die Aechtheit der Rinde zu bestimmen.* Dit middel nu bestaat, *vooreerst*, in bruine (*braune*) zoutzure ijzeroplossing, hetwelk met een sterk, en naderhand met water verdund, afkooksel van den *Peruviaanschen* bast eene *groene*, en met een soortgelijk afkooksel van de

(o) *Journal der practische Heilkunde von C. W. Hufeland und K. Himly, 7tes (July) Stück von 1809, blz. 118.*

onechte en slechte soort eene *zwarte* nederplof-
 fing zoude moeten geven. Wij verheugden ons
 zeer over zoodanig eene gewigtige ontdekking,
 en welk Geneeskundige zoude zulks niet met
 ons doen? vermits wij ons nu in staat waan-
 den, de baatzucht van vele Apothekers hierdoor
 ontmaskerende, en den regtschapenen hulde doen-
 de, daardoor de lijdende menschheid van veel
 nut te kunnen zijn. Voor dat wij nogtans van
 deze ontdekking in onze *praktijk* gebruik maak-
 ten, wilden wij ons hiervan proefondervindelijk
 overtuigen. — Maar, helaas! hoe zeer vonden
 wij ons in onze verwachting te leur gesteld!
 Wij namen tot onze proef een sterk afkooksel
 van den besten rooden, besten geelen *Peruvi-
 aansen* bast, *China regalis*; beste en slechte
Amerikaansche Kina, *China nova*; van de *Kas-
 tanien* en *Wilgen bast*, en een afkooksel van
 den *Slangenwortel* (*Serpentaria Virginiana*). Al
 deze afkooksels verdunden wij nu met eene toe-
 reikende hoeveelheid waters, en deden bij dezel-
 ve de voorgeschrevene oplossing van het zout-
 zure-ijzer. De beste gele *Peruviaansche*, beide
 de *Amerikaansche* basten, en de *Slangenwortel*
 werden daardoor dadelijk uit hunne afkooksels
 met eene heldere groene kleur nedergeplofd. De
 beste roode *Kina* en de overige afkooksels sche-
 nen echter alle zwart nedergeplofd te worden.

Vermits wij verzekerd waren, dat de roode *Kina* van de beste soort was, zoo moesten wij ons over deze teleurstelling zeer verwonderen; dit gaf aanleiding om de nederploffing naauwkeurig te onderzoeken; wij hielden ten dien einde in het met zoutzure-ijzer vermengde afkooksel een wit papier, lieten het door het ophalen daarover heen loopen, en ontdekten op deze wijze, dat ook deze nederploffing groen, maar door zijne donkere in het blaauwe loopende groene kleur, eenen zwarten schijn had aangenomen, thans meenden wij alles juist bevonden te hebben. — Maar door dezelfde proef ontdekten wij, dat ook de nederploffing van *China nova*, van de Wilgen en Kastanien bast donker groen waren, hetgeen zich, door het afgieten van het zeer groene vocht in een ander glas, nog meer bevestigde. Op deze wijze ontdekten wij alzoo, dat al deze nederploffingen door eene zoutzure ijzeroplossing, zoo wel van de echte, onechte, als andere basten groen waren, en dat zeer waarschijnlijk de Heer Grindel door het donkere groene van de nederploffingen is te leur gesteld.

Ten tweeden, geeft hij als een zeker kentee-ken der ware *Kina* op, dat deze door eene oplossing van den gewoonen timmermans lijm in water niet nedergeplofd wordt, terwijl bij de

slechte *Kina*-soorten zulks wel geschiedt, en eene kaasachtige nederploffing veroorzaakt. Wij namen tot deze proef het zelfde afkooksel, als wij tot de vorige gebruikt hadden, en bevonden:

1. Dat de beste gele *Peruviaansche* bast daardoor dadelijk zeer sterk werd nedergeploft.

2. De roode *Kina*, de *Americaansche Kina*-soorten, de *Nova* en de *Slangenwortel* werden eerst, nadat zij eenigen tijd gestaan hadden, troebel.

3. De *Cortex Regalis*, *Hypocastani*, en *Salicis* kregen hoegenaamd, ofschoon zij eenen ganschen dag gestaan hadden, geen bezinksel.

Omdat wij ons zoodanig eene teleurstelling nu niet konden begrijpen, zoo herhaalden wij onze proef nog eens, en wel met hetzelfde gevolg.

Ten overvloede verzochten wij thans onzen Broeder F. Nieuwenhuijs, Apotheker alhier, zonder hem den uitslag van onze proeven te ontdekken, dezelve nog eens te herhalen. — Ook de uitslag van zijne onderzoekingen stemde ten naasten bij met de onze overeen. Alleen het afkooksel van den Eiken bast, (hetwelk hij bij de vorigen gevoegd had) werd wezenlijk door het zoutzure-ijzer zwart nedergeploft. Met de oplossing echter van vischlijm (*Ichthyocolla v. colea piscium*) gaven zij alle eene

sterke nederploffing, uitgenomen de roode *Kina*, die ook daardoor maar zeer weinig werd nedergeploft (*p*).

Wij hebben door het herhalen dezer proeven wederom geleerd, hoe omzigtig men zijn, en niet alles dadelijk zonder beproeving aannemen moet; want nooit hadden wij kunnen vermoeden ons zoo bedrogen te zullen vinden; wij verheugen ons daardoor onregtmatige beschuldigingen tegen den braven, zoo wel als onverdienden lof aan den slechten Apotheker voortekomen; en wenschen, dat onze Kunstgenooten, zoo wel als Apothekers deze proeven herhalen, waardoor alsdan zal blijken of onze proeven, of die van den Heer Professor Grindel waar bevonden worden.

§. 232. Bij het Geneeskundig publiek niet alleen, maar ook bij den leek houdt men den *Peruviaanschen* bast zeer nadeelig bij vervuilde maag en darmkanaal, en voorspelt daarvan in zoodanige gevallen alle onheilen. Om deze nu voortekomen, houden het de meeste *Practici* voor hoog noodzakelijk, de eerste wegen vooraf

(*p*) Onder het afdrukken van deze Verhandeling, vonden wij de waarheid van onze aanmerkingen tegen Professor Grindel, in het 4de (April) Stuk van het Jaar 1810 van hetzelfde *Journal* door den Medicaal-Raad Hagen bevestigd.

te zuiveren; weshalve het mode geworden is, zelfs ook dan, wanneer men geene *sordes* ontdekt, voorzigtigheidshalve, voor het toedienen der *Kina*, eerst door braak- of purgeermiddelen, of door beiden te gelijk, het ligchaam schoon te maken, en daarna tot deze zijne toevlugt te nemen.

Over de beteekenis, *de eerste wegen zijn zuiver of onzuiver*, hebben wij ons (§. 193.) genoegzaam verklaard, en gezien, dat de voorgewende onzuiverheid (*sordes*, *saburra*) der eerste wegen in niets anders bestaan konde, dan in eene afwijking der levensverrigtingen der middelbaar of onmiddellbaar tot de spijsverduwing dienende, of daarmede in verband staande werktuigen; terwijl wij tevens (§. 229.) bewezen hebben, dat bij eene verzwakking of andere onregelmatigheid der verduwings-werktuigen, waardoor de *Kina* niet kan verduwd en *geassimileerd* worden, zij niet *geindiceerd* is; waaruit alsdan volgt, dat wij voor zoo verre met de voormalige *praktijk* overeenstemmen, om in de aangestipte gevallen, die men gewoonlijk onreinigheden (*sordes*) noemt, den *Peruviaanschen* Bast niet toetedienen; maar wij wijken wederom daarvan af, wanneer zij dezelve door braak- en laxeermiddelen willen wegzuiveren, en houden zelfs staande, dat (ten zij wezenlijke *primaire sordes* tegenwoordig waren) op zoodanig eene wijze het ligchaam nog

ongeschikter voor het gebruik van den *Peruviaanschen* Bast gemaakt wordt, vermits daardoor de eerste wegen nog meer verzwakt, en gevolgelyk ook de *sordes* vermeerderd moeten worden. — Wij daarentegen trachten in zulke gevallen, de verduwings-werktuigen door opwekkende, of bittere, geringere *digestie* vermogens vorderende, middelen in eenen, tot het verduwen der *Kina* behoorlijken, staat te herstellen. Ook bereiken wij niet zelden ons doel, wanneer wij den Bast daarmede verbinden, en geven hem derhalve in min of meer aanhoudende koortsen, of andere ziekten, waar hij aangewezen is, met eene bijvoeging van de *Serpentaria*, de *Valeriana*, de *Spiritus aromaticus*, of een ander opwekkend, op de omstandigheden toegepast, middel. Daarentegen heeft ons de Ervaring menigmaal geleerd, dat lijders, die, volgens de krasse zuiveringswoede alleen wegens eene beslagene tong, of druk, spanning in de *præcordien* enz., of ook, omdat het de gewoonte zoo medebragt, door braak- en purgeermiddelen waren behandeld, zeer lang bleven sukkelen, en niet konden hersteld worden, voor dat hunne Arts, door de ondervinding geleerd, zijn vorig geneesplan veranderde, en na het versterken der verduwings-werktuigen, den *Peruviaanschen* Bast in eene behoorlijke hoeveelheid toediende; of dat,

de zieke verstandiger, dan de Arts zulks zelf deed, of zich aan eenen anderen, beter denken- den, Geneesheer overgaf. Voornamelijk zijn ons dusdanige gevallen bij de tusschenpoozende koort- sen (*febres intermittentes*) voorgekomen, waar het bijzonder mode is, het ligchaam, door een braak- of purgeermiddel, tot het gebruik van den *Pe- ruviaanschen* Bast voortebereiden, om geene op- stoppingen, en den Hemel weet, wat al meer voor onheilen te bewerken!

Door dusdanig eene behandeling werd niet zelden het gansche ligchaam, en in het bijzon- der de *digestie* werktuigen zoo verzwakt, dat zij nu volstrekt geene *Kina* meer konden *assi- mileren*, waaruit alsdan de hooggeleerde *Empi- ricus* de gevolgtrekking maakte, dat de lijder geene *Kina* kon verdragen, omdat er nog *sordes* voorhanden waren; en daarom zoo lang voort- zuiverde, tot dat of waterzucht, of eene uitte- rende ziekte een einde aan zijne kunst maakte; of dat de veel verstandiger lijder *van al het me- dicineren*, nog bij tijds, afzag, zoo met de koorts bleef voortsukkelen, en naderhand door zoogenaamde (versterkende) huismiddelen, of door een' kundiger Arts spoediger genezen werd. Zoo kregen wij niet zelden lijders ter behandeling, die op dusdanig eene wijze mishandeld waren, en jaren achter een aan de koorts sukkelden,

zelfs die waterzuchtig geworden waren; welken wij, nadat wij hunne verduwings-werktuigen vooraf, door ligt verteerbare, bittere of opwekkende, middelen in eenen behoorlijken staat gebragt hadden, door de *Kina*, in den beginne nog met *inciterende* middelen verbonden, daarna in *substantia*, zeer spoedig herstelden.

§. 233. Wij beginnen derhalve onze kuur, waar de *Cortex* geïndiceerd is, bij voorbeeld, bij vele tusschenpoozende koortsen, dadelijk met dezelfde, zonder vooraf den lijder door buikontlastende middelen te verzwakken, ten zij wij overtuigd zijn, dat door bezwaarlijk of te veel eten wezenlijke *saburra* tegenwoordig was, wanneer ook wij naar omstandigheid een braak- of purgeermiddel toedienen.

Meestal gaven wij bij teekenen van verzwakte verduwings-werktuigen vooraf een *amdrum*, bij voorbeeld, het *Extractum Cardui benedictum* met *Aq. Menth. pipir. v. crisp.* en dan het *pulv. Cortic. Peruviani rubri* met hetzelfde, of een ander *aromatiek* water.

In het voorbijgaan willen wij hier nog bemerken, dat wij, bij de tegenwoordige schaarsheid van den *Peruviaanschen* Bast, in zuivere, nog geene teekenen van boosaardigheid hebbende, tusschenpoozende koortsen gewoonlijk de *China Americana*, en wel met het beste gevolg,

toedienden. In andere gevallen nogtans, waar de koortsen reeds eenen geruimen tijd geduurd hadden, of waar wij eenige *vermommingen* vreesden, verkozen wij de roode *Peruviaansche Kina*, en waar ons de *Amerikaansche* of gele *Peruviaansche* Bast onwerkzaam waren, aldaar slaagden wij toch altoos, (weinige gevallen uitgenomen, waar waarschijnlijk plaatselijke *abnormaliteiten* oorzaak waren) met den rooden, somwijlen met bijvoeging van de, op de omstandigheden toegepaste, andere middelen. Hieruit, zoo wel als uit andere redenen, meenen wij te kunnen besluiten, dat de roode *Kina* in tusschenpoozende (*intermittentes*) koortsen van meer nut dan de gele is, terwijl wij in de aanhoudende (*continue*) den gelen dienstelijker bevonden hebben; wij hebben vele, hier niet te pas komende, gronden om te vermoeden, dat de gele *Peruviaansche* Bast meer *aromatieke* bestanddeelen, dan de roode, terwijl deze meer bittere en zamentrekkende (*adstringerende*) deelen, dan gene, heeft; weshalve de gele gemakkelijker te verduwen is, dan de roode.

§. 234. In het aangehaalde gelooven wij toereikende gronden te vinden, om te vermoeden, dat deze ondoelmatige zuiverings-*methode* eene der grootste oorzaken is, waarom de *Kina* bij het geneeskundig publiek in eenen kwaden naam

is geraakt, terwijl een ondoelmatig gebruik, zoo wel als *dosis* en form, waarin men dezelve toedient, ook het hunne daartoe hebben bijgebracht. Voegt men hierbij de valsche gevolgtrekking, waarvan men in de Geneeskunde, helaas! niet vreemd is, alsdan wordt zulks nog duidelijker; zoo is het, bij voorbeeld, eene juiste waarneming, dat van de honderd koortszieken, welke men met de *Cortex* genezen heeft, eenige teringachtig, andere waterzuchtig kunnen worden, hieruit maakten nu vele de gevolgtrekking, de *Kina* is een gevaarlijk middel, hij veroorzaakt wel eens tering en waterzucht, zonder te bedenken, dat van even vele koortszieken, die geene *Kina* gebruikt hadden, nog veel meer eene prooi van deze ziekten werden. Had men zulks doordacht, en, wat nog meer is, had men de Ondervinding geraadpleegd en gevonden, dat *Kina* niet zelden tering en waterzucht geneest, alsdan zoude men zoodanig eene gevolgtrekking niet gemaakt, maar veeleer gezien hebben, dat deze *abnormaliteiten* geene voortbrengselen der *Kina*, maar wel uitwerkingen van de koortsen waren, en dat *Kina* zeer dikwijls tering en waterzucht bij de koortsen verhoedt.

§. 235. Een ander voorwendsel waarom men den *Peruviaanschen* Bast zoo zeer schuwt, en zoo vele *contraindicatien* daartegen inbrengt, is

het zamentrekkend bestanddeel, hetwelk hij bevat. Dit zoude nu, volgens de begrippen van vele oude Geneesheeren, op velerhande wijze zeer nadeelig in de dierlijke huishouding kunnen werken, en om niet over deze vermeende nadeelige werkingen uit te weiden, zullen wij de gewigtigsten daarvan maar opnoemen.

Deze stof, zeggen zij, trekt de kleine vaten te zamen, verhindert daardoor den omloop der vochten, maakt verstoppingen, sluit de onreinigheden in het bloed, in de andere vaten, en in de eerste wegen op, en brengt op zoodanig eene wijze allerhande onheilen voort. Vermits deze Heeren nu van alle deze zamentrekkende werkingen der *Kina* geene bewijzen gegeven hebben, maar van ons verlangen, dat wij zulk eenen onzin op goed vertrouwen zouden aannemen, zoo konden wij berusten, met hun alleen naar een bewijs van hunne *mechanische* stellingen te vragen, hetwelk, onzes oordeels, bezwaarlijk zoude te leveren zijn. Om nogtans aan onze taak te voldoen, van namelijk alle ons bekende schadelijke vooroordeelen te wijzigen, zoo willen wij, ofschoon zulks (§. 150.) reeds geschied is, ook dit vooroordeel der *Kina* trachten te wederleggen.

Hiertoe moeten wij slechts herinneren, dat uit onze Inleiding (§. 18 en 19.) ten duideliĳkste

blijkt, -dat men verkeerdelijk de scheikundige of werktuigelijke werkingen der groote Natuur op de *individuele* of het dierlijk zamenstel overbrengt, en dat deze als zoodanig volstrekt in hetzelfde geene plaats kunnen hebben, als alleen dan, wanneer of de levensvermogens in zoodanig een werktuig werkeloos, en dus, ofschoon veeltijds maar voor een oogenblik, ophouden *organisch* te zijn, of door de sterke scheikundige of werktuigelijke inwerking *inorganisch* gemaakt worden.

Eene *adstringerende* werking, zoo als zij in de scheikundige Natuur voorkomt, kunnen wij derhalve in een levend voorwerp ons niet voorstellen, en wanneer ons de Ervaring leert, dat door het gebruik der *Kina*, of andere geneesmiddelen, eenige deelen of het geheele ligchaam vaster worden, meer *rigiditeit* en veerkracht erlangen, zoo geschiedt zulks niet door een zamentrekkend vermogen, maar dewijl de levensvermogens daardoor opgewekt, en de grondbestanddeelen der verslapte werktuigen anders gewijzigd zijn, derzelver *reproductie* verbeterd, en daardoor de *Organen* meer werkdadigheid bekomen.

Dit alles hebben wij herhaald om ons ook op deze wijze het zoogenaamd *adstringerend* vermogen der *Kina* bij het genezen der verbloedingen te kunnen verklaren.

Voor het zamentrekkend *principe* der *Kina* hebben wij alzoo bij een levend voorwerp niets te duchten, vermits wij gezien hebben, dat zoodanige voorstellingen van de werking der geneesmiddelen niet met de inrigting van de dierlijke huishouding stroken.

§. 236. Even min zal het noodig zijn, dat wij van den anderen kant op dezelfde wijze de, hem door de *humoraal Pathologen* toegekende, rottingwerende kracht wederleggen, terwijl genoegzaam, zoo wel door ons als anderen, bewezen is, dat vooreerst rotting als zoodanig, zijnde een scheikundig *proces*, bij geen levend voorwerp kan plaats vinden, dat vervolgens de vochten, welke soms zeer van die in den gezonden staat kunnen afwijken, van de vaste deelen, namelijk, van de werktuigen, waardoor zij af- of uitgescheiden worden, afhangen, en dat men alleen door deze op gene inwerken kan; doch de strijd, over deze werkinswijze der geneesmiddelen, is reeds lang beslist, en elk verlicht Geneesheer, die door geene sekte- of partijzucht meer verblind is, daarvan volkomen overtuigd, weshalve wij het onnoodig vinden iets meer daarbij te voegen.

§. 237. Wij hoopen dan aan onze taak voldaan te hebben, doordien wij eensdeels getoond hebben, dat bij het gebruik van den *Peruviaan-*

sche Bast geene *contraindicatien* meer zijn in acht te nemen, als bij elk Geneesmiddel, namelijk, dat men zijne *indicatie* naauwkeurig bepalen, en *ten tweeden*, dat alle *contraindicatien*, welke men als zoodanig daartegen voorgewend heeft, als vooroordeelen te beschouwen.

*

VIJFDE HOOFDDEEL.

VOORoorDEELen TEGEn DE INENTING DER KOEPOKKEN.

§. 238. Er is reeds zoo veel tot verdediging der Koepokinënting geschreven, de tegenwerpingen tegen dezelve zijn zoo bondig wederlegd, en eene twaalfjarige Ervaring heeft hare voordeelen op zoodanig eene wijze bevestigd, dat het waarlijk overbodig zijn zoude, voor deze, voor het mensdóm zoo nuttige, ontdekking nog eene *apologie* te willen houden. Ook zouden onze pogingen, in vergelijking van zoo vele voortreffelijke geschriften, zoo gering zijn, dat wij ons daaruit onmogelijk eenig nut zouden kunnen voorspellen. Uit dien hoofde zullen wij alzoo onze Lezers tot die werken kunnen verwijzen, welke daarover breedvoerig hebben uitgeweid (*q*), en maar alleen een vooroordeel

(*q*) Voornamelijk munt eene Verhandeling hierover uit van onzen kundigen Hoogleeraar Thomassen & Thuessink in het *Geneeskundig Magazijn*, welke wij ter lezing aanbevelen. Ook zijn door dien zelfden Hoogleeraar hierover belangrijke Waarnemingen in de *Konst- en Letterbode* van het Jaar 1800. N°. 12, 13, 16 en 17. medegedeeld.

daarbij voegen, hetwelk bij den leek algemeen aangenomen is, zelfs nog bij eenige Artsen huisvest, en waarvan ons de Ondervinding geleerd heeft, en nog dagelijks leert, dat het meestal als eene tegenwerping tegen de *vaccine* gebezigd wordt.

Men is namelijk van meening, dat elk mensch eene zekere hoeveelheid pokstof bezit, welke, door aansteking in werking gebragt zijnde, de pokken veroorzaakt, waardoor alsdan deze stof uit het ligchaam moet ontlast worden. Hoe weinig overeenkomst is er nu tusschen de kinderpokken (*variolaë*) en de koepokken (*vaccinaë*); en hoe onbegrijpelijk, ja onwaarschijnlijk is het, dat door eene zoo geringe plaatselijke ontsteking, en daarop volgende zweer, eene ziekte, gelijk de zich over het gansche ligchaam verspreidende kinderpokken, zoude uitgeroeid kunnen worden; het kan immers niet missen, dat hier pok- en ziektestof in het ligchaam terug moeten blijven, die naderhand voor het ligchaam van groot nadeel zijn kan, zoo als men verder meent, uit de gevolgen der koepokken, en wel voornamelijk uit de daarop volgende huidziekten, waaronder kwaadaardige uitslagen, te kunnen bewijzen. — Deze rede-
neertrant heeft voor het gewoon menschenverstand zoo veel aannemelijks, dat men zich niet

behoeft te verwonderen, dat ook daardoor de eerste pogingen om de *vaccine* algemeen te maken, zoo velen tegenstand ontmoet hebben. Bij eene nadere beschouwing nogtans merkt men al spoedig het oppervlakkige daarvan op.

Alhoewel wij ook niets van de Natuur der koe-, zoo min als menschenpokken kunnen opgeven, zoo strijdt de uitroeijing van deze door gene toch niet met gelijksoortige waarnemingen in de Natuur. Het is immers niet vreemd, dat plaatselijke aandoeningen eene geheele omstemming van het gansche ligchaam kunnen bewerken; de geneeskundige geschiedenis is met dergelijke voorbeelden opgevuld. Men herinnere zich slechts aan die voorbeelden, welke ons leeren, dat eene bijna onmerkbare hoeveelheid vuile, rottige stoffe, onder de opperhuid gebragt, doodelijke gevolgen heeft veroorzaakt; of ook aan de beet van een venijnig dier, van eenen dollen hond; welke ijsselijke gevolgen kunnen deze niet voor het geheele ligchaam hebben! Waarlijk, bewijzen genoeg, dat dikwijls eene kleine plaatselijke aandoening in staat zij, om het geheele dierlijk zamenstel te veranderen, te verstoren. — En wat de gelijkenis van de koepok- met de menschenpokken betreft, zoo is het sterkste bewijs voor het beschermend ver-

mogen van de koepokken tegen de natuurlijke pokken, dat een voorwerp, 't welk deze gehad heeft, ook niet meer voor gene vatbaar is.

Zoo beuzelachtig en ongegrond nu ook het aannemen van eene aangeboren pokstof zijn mag, zoo leert ons desnietteenstaande de dagelijksche ondervinding, dat zij ons gewoonlijk van het publiek, als eene gewigtige wederlegging tegen het nut der koepokken opgeworpen wordt, en deze nuttige ontdekking in haren voortgang het meest belemmerd. Niet zelden hooren wij zelfs bij onze Kunstgenooten van vele of weinige pokstof, welke de mensch bij zich zoude hebben, spreken. Uit dien hoofde zullen wij dan, ofschoon ook de ervaren à Roy (r) hierop opmerkzaam gemaakt heeft, ook hier nog eens eenige gronden aangeven, waarom dusdanig eene voorstelling van eene aangeborene pokstof tegen de Rede en Ervaring aandruischt.

1. Bij het aannemen van eene aangeborene pokstof zoude men moeten veronderstellen, dat de SCHEPPER eene onvolmaaktheid het Schepsel ingeschapen had, door hetzelfde eene ziekte-

(r) *Verhandeling over de Voorbehoedmiddelen tegen de Kinderziekte*, ter gelegenheid der tweede Jaarlijksche Vergadering van het Amsterdamsche Genootschap enz. uitgesproken op den 1sten van Slagtmaand 1805, door den Voorzitter C. H. à Roy.

stof in te planten, waardoor zoo vele menschen ongelukkig worden, terwijl deze hoegenaamd voor het dierlijk zamenstel van geen nut konde zijn. — En zoude het niet onregtvaardig zijn, dat de eene mensch daarvan meer bedeed ware dan, de andere? Dusdanig eene veronderstelling is immers met het begrip van volmaaktheid, regtvaardigheid, wijsheid, en goedheid van het Opperwezen strijdig!

2. Waar zoude zoodanig een gif in de dierlijke huishouding huisvesten, en zoo verborgen blijven, dat men er niets van konde ontwaren, als door aansteking met het eigenaardig gif?

3. Zijn de menschen in voorouderlijke tijden dan niet met dit aangeboren pokgif bedeed geweest? Of waarom konde het toen niet in werking gebragt worden? Want de geschiedenis leert ons, dat deze ziekte den Grieken en Romeinen onbekend was, en de oudste Schrijvers, welke men veronderstelt, dat daarover gehandeld hebben, leefden in den jare 572 na CHRISTUS geboorte (s). Eerst in de twaalfde Eeuw heerschten dezelve in het zuidelijk gedeelte van *Europa*, en, na dien tijd eerst, werden zij algemeen over dezen Aardkloot verspreid. Men moet dus veronderstellen, dat deze pokstof voor dien tijd

(s) Reiske *Dissertatio inaug.* Lugd. Batav. 1746.

werkeloos in het ligchaam gelegen heeft, of in dien tijd eerst den mensch ingeschapen is; dit immers loopt tegen alle reden aan.

4. De ondervinding leert, dat grijsaards van 70, 80 tot 90 jaren eerst de pokken, in eene groote menigte, en zoo kwaadaardig gekregen hebben, dat zij daaraan gestorven zijn, terwijl zij voorheen zeer gezond waren. Waarom heeft de pokstof nu, waarmede deze menschen, volgens deze veronderstelling, wel degelijk moeten bedeed geweest zijn, hier voorheen geene schadelijke huid- en andere ziekten voortgebracht? doordien men toch voorwendt, dat hetzelfde pokgif zulks na het inënten der koepokken doet. Al wilde men dan ook eene aangeborene poksmet in het menschelijk ligchaam aannemen, zoo konde men toch niet veronderstellen, wilde men zich anders gelijk blijven, dat deze tot de veronderstelde nadeelige gevolgen na de koepokinenting konde aanleiding geven.

5. Men heeft nooit zoodanig eene aangeborene pokstof bewezen, noch kunnen bewijzen. Blootelijk schijnt ons zulk eene stelling gemakkelijks halve aangenomen te zijn, dewijl men, waande daardoor zonder veel nadenken, het raadsel, waarin de natuur der pokken bestaat, te kunnen oplossen. Men zag bij de pokken het gansche ligchaam met eene eigenaardige stoffe over-

dekt, en konde zich de oorzaak daarvan niet verklaren, weshalve men, om zulks toch te willen doen, eene aangeborene pokstof in het geheele ligchaam aannam, welke bij de pokziekte uitgescheiden werd. — Wat deze woorden: *de Natuur scheidt het pokgif af*, eigenlijk beteekenen zullen, verklaren wij ronduit niet te begrijpen. — Ofschoon wij tot nog toe de natuur van de pokken, even min als van vele andere ziekten, kunnen verklaren; noch in staat zijn, daarvan meer, als zijne werkingen aangeven, zoo willen wij toch liever onze onkunde bekennen, als de Geneeskunde met veronderstellingen en *hypothesen* ophoopen, die met de natuur van het dierlijk zamenstel strijdig zijn. Waar toch zoude dusdanig een gif in het dierlijk zamenstel huisvesten? in het bloed is zulks, zelfs bij de pokken, niet aanwezig; zoo als men proefondervindelijk kan aantoonen. Welligt in het *lymphatiek* stelsel? Ook daar kan men hetzelfde niet veronderstellen, zoo min als elders in het *organismus*. Om kort te gaan, eene aangeborene stof in de dierlijke huishouding aan te nemen, welke men noch aan zich, noch door hare werking als zoodanig kan erkennen, is onzin, is niets. Weshalve wij ook onze Lezers niet meer met zulke beuzelachtige bewijzen zullen lastig vallen, maar alleen nog aanmerken;

dat ons van al de gebreken en huidziekten, welke men na de inënting der koepokken wil opgemerkt hebben, gedurende onze *praktijk*, waarin wij ook nog al eenige Waarnemingen hieromtrent gemaakt hebben, niets is voorgekomen.

§. 239. Wij hebben, wel is waar, na de *vaccinatie*, uitslagen, zoo wel als andere ziekten, waargenomen, ook zijn ons kinderen na de koepokinenting gestorven; welk eene dwaze gevolgtrekking zoude het echter zijn, wanneer men hieruit wilde opmaken, dat deze ongevallen door de koepokken waren veroorzaakt! Voor dat men kinderen *vaccineerde*, voor dat ons deze ontdekking bekend was, stierven immers ook kinderen, en toen had de uitslag niet minder plaats; men leze hierover de belangrijke Verhandeling van den Hoogleeraar Thomassen à Thuessink (1). Wij voor ons hadden meer lust te beweren, dat de uitslag door de koepokken genezen konde worden; ten minsten zoude men zulks uit de volgende waarneming met meer recht kunnen besluiten.

§. 240. Het zoontje van den Heer O. was tot drie maanden na de geboorte gezond en vet, maar toen kreeg het, alhoewel het met niets

(1) *Geneeskundig Magazijn*, 2de en volgende deelen.

anders, dan met moedermelk gevoed was, een uitslag, bestaande in kleine harde witte, veel naar die van het eerst opkomend schurft gelijkende, blaasjes, die een weinig *lymphaatiek* vocht bevatteden. Deze blaasjes of liever puisjes, waren over het geheele ligchaam verspreid, braken open, droogden op, en werden door andere vervangen. Eene sterke jeukte was de eenigste ongesteldheid, welke men daarbij bemerkte. Intusschen bleef de uitslag tot grooten last van moeder en kind voortduren, zonder dat de door ons toegediende geneesmiddelen daarin eenige verandering te weeg bragten. Vermits nu de Ouders het kind wenschten *gevaccineerd* te hebben, hetwelk wegens den uitslag reeds zeer lang was uitgesteld, zoo rieden wij hen daarmede niet langer te vertoeven, te meer omdat wij ons herinnerden, eenige gevallen (u) gelezen te hebben, alwaar dadelijk na de koepokinenting kwaadaardige uitslagen, zonder eenig ander hulpmiddel, genezen waren.

Den 7den van Herfstmaand 1809 alzo *vac-*
cineerden wij dit halfjarig kind met versche
koepok-*lymphe* door drie steekjes op elken arm,

(u) In het *Journal* van Hufeland en Himly,
4de Stuk van het Jaar 1809, door D. Rosenstein.
Als ook eenige gevallen in het *Geneeskundig Magazijn*,
3de Deels 1ste Stuk, blz. 16 enz.

welke alle opkwamen en een zeer goed beloop hadden, zonder dat men eenige aanmerkelijke ongesteldheid daarbij had kunnen bemerken. Het kind bleef, gedurende zoo wel als na de inenting, geheel zonder geneesmiddelen, en kreeg voortdurend niets als de borst tot voedsel. Op den 21sten derzelfde maand begon de moeder te bemerken, dat de puisjes meer verdoofden, dan dat er nieuwe opkwamen, en dit ging van dag tot dag beter, zoo dat het wichtje binnen drie weken volkomen van den uitslag bevrijd was, en tot heden nog niets wederom daarvan bespeurd heeft.

§. 241. Men ziet derhalve, dat wij meerdere reden hebben te vermoeden, dat de koepokinenting voor den uitslag meer dienstlijk, dan wel schadelijk zijn zoude. Verre zij het er echter af, zulks reeds stellig te willen beweren, een paar waarnemingen doen hier weinig of niets af, alleen kunnen zij daartoe dienen, onze Kunstgenooten hierop opmerkzaam te maken, en tevens hun daardoor aantesporen, om ook hunne waarnemingen, welke zij ten dien einde mogten maken, openlijk bekend te maken. Welligt dat men alsdan door eene reeks van waarnemingen tot zekerder gevolgtrekkingen konden geraken.

Hem alzoo, die door vooroordeelen tegen de koepokken niet gansch ingenomen is, zal het

genoegzaam gebleken zijn, dat dezelve van het nuttigst gevolg voor het menschdom zijn moeten; zoo veel ten minsten leert ons de algemeene Ervaring, dat wij tot dus verre met zekerheid kunnen aannemen, dat zij, zonder eenig nadeel aan den mensch te veroorzaken, voor de natuurlijke pokken beveiligd hebben; eene enkele uitzondering immers doet hier niets af, te meer, omdat men ook meer dan eens, de natuurlijke pokken bij één voorwerp waargenomen heeft. Hoe ook zoude het mogelijk kunnen wezen, dat een middel, van zulk eenen grooten invloed op het menschdom, zoo algemeen in al de werelddeelen zoude kunnen aangenomen zijn, ware het niet door zijne blijkbare nuttige gevolgen.

Zoo omzigtig en prijzenswaardig het nu ook is, in den beginne, bij de bekendwording van elk nieuw geneesmiddel of ontdekking, voorzigtig, zelfs wantrouwend te werk te gaan, en niet alles maar zonder beproeving geredelijk als waar aan te nemen; zoo pligtmatic het is, vooraf zorgvuldig zelf te beproeven, en daarna eerst een oordeel daar over te vellen; zoo hardnekkig en verfoeilijk is het van den anderen kant, veelal om zijne eerste, misschien te voorbarige, uitspraak gestand te willen doen, tegen zijne betere overtuiging aan, in zijne vooringenomenheid

tegen eene zoo algemeen weldadige ontdekking te blijven volharden, of uit eene eigenzinnigheid de zaak niet te willen onderzoeken, noch zich, zoo als wij meermalen hebben hooren voorwenden, daarmede te willen bemoeijen, om misschien geene andere reden, dan omdat zij nieuw is.

Hij, die zich als een Geneesheer wil doen gelden, moet zich ook dien grooten naam trachten waardig te maken, en zich in geenen deele, hoegenaamd om geene reden, veel minder uit eigenzinnigheid of vooroordeelen, aan eenig vak daarvan onttrekken. Is 't niet schandelijk, dat er nog Artsen gevonden worden, die, na vergeefs alle mogelijke moeite aangewend te hebben, om de menschen de koepokinenting hatelijk te maken, eindelijk dezelve eenen anderen Arts opdragen, en wel alleen om zich toch vooral gelijk te blijven? *O tempora!*

Men kan het zich zoo belagchelijk niet denken, of vooroordeelvolle Artsen hebben het tegen de *vaccine* aangevoerd. Zoo hoorden wij nog onlangs, dat een *Doctor* de koepokinenting afgeraden had, uit vrees, dat na het uitroeijen der natuurlijke pokken eene andere ziekte mogt ontstaan, gelijk als de ondervinding (NB. des *Doctors* ondervinding) geleerd zoude hebben, dat na het uitroeijen der pest, de natuurlijke pok-

ken hunnen aanvang genomen hadden. Dat zulk eene taal maar alleen van de schraalste koppen kan gevoerd worden, welke zich blootelijk door hun *Doctors diploma* van den kwakzalver en *Idiot* onderscheiden, zal geen bewijs noodig hebben; en behoorden alle nadeelige vooroordeelen niet tot ons bestek, alsdan zouden wij onzen Lezer niet met overbekende dingen verveeld hebben. Ter leering van onzen denkenden Kunstgenoot konde deze afdeeling immers niet strekken, even min echter poogden wij daardoor den vooroordeelvollen *Expertissimus* te bekeeren. Alleen daarom hebben wij haar geschreven, om onzen (bijzonder jongen) Kunstgenoot ook op dit reeds verouderd vooroordeel, aan welks wederlegging welligt niet eens meer gedacht werd, opmerkzaam te maken. Zoo lang immers de Arts nog van eene aangeborene pokstof spreekt, hetzij dan, dat hij dezelve aanneemt, of alleen den weetgierigen leek zulks ter bevrediging opdischt, zoo lang zal dit vooroordeel onder het onkundig gemeen blijven heerschen, en de koepokinenting zeer hinderlijk zijn.

Ten dien einde oordeelen wij het noodzakelijk, willen wij eens dit, zoo wel als andere schadelijke vooroordeelen uitroeijen, dat wij niet voortvaren, gelijk zulks meestal geschiedt, de dikwerf zeer lastige vragen van het publiek,

veelal tegen ons beter weten aan, door deze en andere ongerijmdheden te beantwoorden, om daardoor, aan hunne nieuwsgierigheid voldoende, ons maar gemakkelijk van zulke vragen te ontdoen. Veel beter is het, onzes inziens, dezelve zoo veel mogelijk te ontwijken, of hun, zoo veel zij kunnen begrijpen, naar waarheid te antwoorden.

*

ZESDE HOOFDDEEL.

IETS OVER HET VOORoordeel, DAT DE
PRAKTIJK ZONDER THEORIE BE-
STAAN KAN.

§. 242. Er worden onder de Geneeskundigen de zoodanigen gevonden, die meenen, dat de *Praktijk* geheel van de *Theorie* onafhankelijk is, en dat deze zonder gene bestaan kan. Zelfs zijn zij in de veronderstelling, dat niet zelden de *Theorie* aan de Ervaring hinderlijk en dikwijls de vordering in de *Praktijk* nadeelig is geweest. Wat baat al het *theoretiseren* aan het ziekbed, zeggen zij, daar door immers wordt de zieke niet geholpen, de Ondervinding alleen kan ons hier van dienst zijn, waardoor wij geleerd hebben, welke middelen hier van nut kunnen zijn, om op de spoedigste wijze den lijder te herstellen. Met al het *theoretiseren* vorderen wij niets, verwarren ons veeleer en verliezen den zoo kostbaren tijd. Om een goed *Practicus* te zijn, vervolgen zij, moet men alle *symptomata* bij den zieken zorgvuldig gadeslaan, dezelve wel wikken en

wegen, om de waarneming volstandig te maken, welke men alsdan met die van andere Artsen, zoo wel als met zijne eigene, voorheen gemaakte, moet vergelijken, en daarop de *indicatie* gronden. En heeft men thans hierin eenige vordering gemaakt, zoo is het gemakkelijk uit den grooten Artzenijvoorraad een Geneesmiddel te vinden, waarvan de Ondervinding geleerd heeft, dat het Eeuwen herwaarts, zoo wel, als nog heden tegen deze en gene soort van ziekten dienstig bevonden is.

Volgens dusdanige redeneringen zijn de hoofdzakelijkste voorwaarden voor eenen Arts: dat hij *vooreerst* goede zintuigen hebbe; *ten tweeden*, dat deze goed geoeffend zijn; en, *ten derden*, dat hij een goed geheugen en belesenheid bezitte, om zijne waarnemingen te behouden, met die van andere te vergelijken, en daartegen reeds Geneesmiddelen in zijn geheugen gereed hebbe.

Het denken is hierbij niet noodig, veel denken verdooft zelfs, volgens hun begrip, de zintuigen, en kan hinderlijk in het waarnemen zijn; eene gelukkige kuur is hun meer waardig dan alle *Systemen* en *Theorie*.

Wij nu zijn van een geheel ander gevoelen, en eischen van den Geneesheer, dat hij niet alleen een goed geheugen, en veel geleerdheid,

maar ook, dat hij daarbij veel verstand en oordeel bezitte, en zulks goed weet te gebruiken; in een woord, dat hij een denker is; en willen derhalven een zeer groot onderscheid tusschen eenen denkenden en eenen geleerden Arts maken, terwijl wij overtuigd zijn, dat het een buiten het andere bestaan kan, en Geleerdheid alleen niet toereikende voor den Arts is.

§. 243. Het vooroordeel nu, dat de *Theorie* ontbeerlijk voor de *Praktijk* zijn zoude, is, onzes inziens, van oudsher altijd zeer nadeelig voor de Geneeskunde geweest, en daarin is wel voornamelijk den grond te zoeken, dat de Geneeskunde meer volgens eenen *empirischen slender*, dan wel volgens *systematische* regelen der kunst uitgeoeffend wordt, zelfs kan men de bron van alle andere, door ons bestredene, vooroordeelen hier in vinden.

Om dan ook dit vooroordeel te ontdekken, zullen wij vooraf onderzoeken, waarin het zijnen grond heeft, en alsdan twijfelen wij ook geenszins, of het zal ons gemakkelijk vallen te bewijzen, dat Ervaring zonder *Theorie*, zoo min als deze zonder gene, bestaan kan, maar dat deze onderling met elkander verbonden en onafscheidbaar zijn. Om dit ons doel nu te bereiken, moeten wij vooraf onderzoeken, wat *Theorie* en wat Ervaring zij; want alleen daar-

in, dat men van deze geene ware begrippen gehad heeft, is de oorzaak te zoeken, dat dit vooroordeel zoo lang stand gehouden heeft, en helaas! nog plaats vindt.

§. 244. Meestal maakt men geen onderscheid tusschen eene Waarneming en Ervaring, maar houdt beiden voor een en het zelfde, geeft aan beiden eene en dezelfde beteekenis, terwijl het toch geheel verschillende begrippen zijn. Dit zal in de oogen vallen, zoodra wij aangetoond hebben, wat eene Waarneming en wat eene Ervaring zij. Met veel nut kan men hierover de Voorrede van C. L. Hoffman tot zijn, in vele opzigten voortreffelijk, werk over de Pokken (v) nalezen.

Door onze uitwendige zintuigen verkrijgen wij voorstellingen, waartoe wij door ons verstand niet zouden gekomen zijn. Zonder de werktuigen van ons gezigt weten wij immers niets van kleuren; zonder die van ons gehoor niets van klanken enz. Zoodra wij ons thans iets door onze zintuigen met bewustzijn voorstellen, zoo kan men zulks eene Waarneming noemen. Zoo maakt men, bij voorbeeld, eene Waarneming aan het ziekbed, wanneer men zorgvuldig die

(v) *Abhandlung von den Pokken, erster Theil, Munster und Ham, 1770.*

verandering gadeslaat, welke men bij den zieken, zoo wel door onze eigene zintuigen, als door die des lijders ontdekt. De Waarneming kan alsdan zuiver en onvervalscht genoemd worden, indien door het verstand niets daarbij gevoegd wordt. Drukt men zich, bij voorbeeld, op de volgende wijze uit: Ik werd bij eenen zieken geroepen, die na het eten van bezwaarlijke spijsen, drukking en pijn in de maag gevoelde, en daarbij moest braken, zoo is zulks eene zuivere onvervalschte Waarneming. — Geenszins is zij meer zuiver, ingevalle men zich dus uitdrukt: De zieke kreeg pijn, drukking in de maag, en moest braken, omdat hij te veel van de bezwaarlijke spijsen had gegeten. Men konde immers door geene zintuigen ontwaren, dat zulks zijnen grond in het te veel en bezwaarlijk eten had; maar dit was reeds eene gevolgtrekking door het verstand, 't welk hierin ook wel konde gefaald hebben, vermits de zieke even zoo goed door andere omstandigheden pijn en braken konde hebben bekomen. Verdriet bij voorbeeld na het eten, of eene zwakke maag of iets vreemds onder de spijsen verborgen, konde hetzelfde te weeg gebragt hebben.

§. 245. Dusdanig eene Waarneming nu is nog geene Ervaring, maar wordt alsdan eerst daartoe verheven, zoodra menigvuldige Waarnemin-

gen geleerd hebben, dat het verschijnsel altoos, onder zekere omstandigheden, plaats heeft. Tot eene Ervaring wordt derhalve nog het *prædicaat* van noodzakelijkheid vereischt; en Ervaring bestaat gevolgelijk in de voorstelling der Waarneming volgens wettige en noodzakelijke verbindingen. Dit zullen wij wederom door een voorbeeld ophelderen: Wanneer men ziet dat braakwijnsteen (*tartarus emeticus*) braking verwekt, zoo is zulks niets meer dan eene Waarneming. Zoodra men echter door herhaalde Waarnemingen ondervonden heeft, dat, onder bepaalde omstandigheden, de braakwijnsteen altijd bij den mensch braken veroorzaakt, alsdan eerst wordt het eene Ervaring. — Eene Waarneming moet alzoo dikwijls herhaald worden; altoos onder zekere omstandigheden hetzelfde *resultaat* geven; zij moet van alle onnoodige, daarbij vergezeld zijnde, omstandigheden gezuiverd zijn; en alleen dat, wat de Ervaring als zoodanig zal staven, moet overig blijven, zal zij de noodige voorwaarden tot Ervaring bezitten.

Het is alzoo niet zoo gemakkelijk, als het velen wel schijnen mag, eene goede Ervaring te maken, veelal is men daarmede al te voorbarig, en geeft eene Waarneming, zonder dezelve genoegzaam beproefd en herhaald te hebben, voor eene Ervaring op.

§. 246. Door eene Waarneming nu moet men niet meer willen kennen, dan hetgeen onze zinnen aangeboden wordt; daaruit kan eerst, door het verwijderen der overtollige omstandigheden met bijbehouding van het noodzakelijke, alleen eene Ervaring geboren worden. Hieruit volgt thans, dat ook eene Ervaring ons niets meer durft zeggen, als hetgeen wij door onze zintuigen erkennen, met dit onderscheid nogtans, dat zulks nimmer zonder behulp van ons Verstand en Oordeel kan geschieden. Het Verstand moet ons leeren, of onze zintuigen ook dwalen, en de verschijnselen wezenlijk zoo zijn, als zij door onze zintuigen waargenomen worden; de Oordeelskracht moet verder het onnoodige van het noodzakelijke scheiden, en het bijzondere algemeen, zoo wel als het algemeene tot eene bijzonderheid maken; en op dusdanige wijze ons leeren, of de Ervaring goed tot stand is gebracht. Doordien nu de Ervaring de bron is, waaruit de Genees'ande moet putten, zoo blijft de Geneeskunde ontegenzeggelijk altoos eene *Ervarings-Wetenschap*. — Bezat de mensch geen Verstand en Oordeel, zoo zoude het hem niet beter dan den hond gaan, die met een stuk vleesch in zijnen bek over het water zwemmende, in zijne beeldtenis eenen anderen hond en vleesch vermeende te zien, daarnaar hapte, en

op deze wijze het wezenlijke verloor. En helaas! met al ons Verstand en Oordeel gaat het ons dikwerf niet beter; wij maken een zoo slecht gebruik daarvan, dat wij menigmaal eenen schijn voor waar aannemen, terwijl wij het wezenlijke laten glippen.

§. 247. Wil de Arts nu kunstmatig handelen, eene juiste en grondige Ervaring verkrijgen, en zeker zijn, dat hij daarbij niet gedwaald, of valsche gevolgtrekking gemaakt hebbe, zoo is het noodzakelijk, dat hij aan het ziekbed niet bij een oppervlakkig optellen der verschijnselen (*symptomata*) staan blijve, maar dat hij onderzoekte, hoe, en op wat wijze deze verschijnselen door nadeelige inwerkingen worden te weeg gebragt, welk eene reeks van veranderingen in de dierlijke huishouding hebben plaats gehad, waarop het kwalijk bevinden gegrond is. Alsdan moet hij nagaan, welke veranderingen in het ligchaam moeten gemaakt worden, waardoor de *abnormaliteiten* worden tegengegaan, en welke middelen daartoe moeten gebezigd worden. De op dusdanig eene wijze zijne onderzoekingen aan het ziekbed inrigtende, en daarna handelende Arts, verheft zich ver boven eenen *Empiricus*, die zich alleen vergenoegt middelen te bezitten om eene ziekte te genezen, zonder te willen weten, hoe zij ontstaan zij, noch hoe daartegen de ge-

bezigde middelen werken , en wanneer hij ook voorwendt gelukkig te genezen , zoo konde men hem met Montaigne antwoorden: *alzoo geldt bij uwe geneeswijze meer het geluk dan het verstand.*

§. 248. Op den voorgeschreven weg nu kan het ons gelukken , de wetten der Natuur van het menschelijk zamenstel in de Waarnemingen te vinden , en daarop berust het begrip van *Theorie* , welke niets anders zijn kan , als de *individuele* waargenomene omstandigheden tot eene algemeenheid te verbinden. *Theoretiseren* derhalve bestaat in het streven om het verband der natuur-wetten te ontdekken , en hoe meer zulk streven thans gelukt , hoe meer verband men in de natuur-wetten weet te brengen , des te meer wordt ons handelen wetenschappelijk. Dit dan zij genoeg om te bewijzen , dat er zonder *Theorie* geene echte Ervaring kan plaats hebben , en dat men zonder deze geen Arts zijn kan ; dat gevolgelijk zij , die veel van Onder-vinding spreken , en alle *Theorie* voor ontbeerlijk , ja voor schadelijk houden , niet weten wat *Theorie* , wat Ervaring is ; en waarschijnlijk eene verbasterde *hypothesen-zucht* voor *Theorie* houden. Trouwens , de Geneeskunde zonder *Theorie* , of zonder wetenschappelijke behandeling , konde niet anders zijn , dan eene ophooping

van onzekere stellingen zonder zin en verband. Het voorwendsel alzoo, dat wij door al het *theoretiseren* niets gewonnen hebben, dat de eene *Theorie* de andere verdringt, dat dezelve meer na- dan voordeel aangebragt heeft, bewijst hoe- genaamd niet, dat eene goede *Theorie* ontbeer- lijk zij; alleen zoude men daaruit kunnen be- sluiten, dat de *Theorien*, welke men tot dus verre gehad heeft, geene ware *Theorien* geweest zijn, of dat men in de Geneeskunde dezelve niet gekend heeft. Ook de Ondervinding leert ons genoegzaam, hoe ons eene *Theorie* te stade ko- me, en het tegenwoordig standpunt der Genees- kunde toont ten duideliĳkste, dat wij op den weg zijn om door eene goede *Theorie* dezelve te volmaken, en spoort deswegens elken verlich- ten Geneesheer aan, vooral den *theoretischen* weg te bewandelen, om alzoo tot de ware Ervaring te kunnen geraken.

Het zoude verwaand zijn te willen beweren, dat wij ons reeds in het bezit der echte *Theorie* bevinden, hieraan ontbreekt nog zeer veel; ook komen ons dagelijks gevallen voor, waarbij wij nog stik duisteren nacht voor ons hebben, en op den *theoretischen* weg niet verder kunnen door- dringen, waar zich niet zelden de verlichtste Geneesheer aan het ziekbed door *Empirie* moet helpen; daaruit echter te willen besluiten, dat

alle *Theorie*, al het doorgronden van oorzaken en veranderingen, welke bij ziekten plaats hebben, niets baten, zoude eene verregaande onkunde verraden.

Alleen door gebrek aan eene goede *Theorie* en *Ervaring*, door de oppervlakkige *Waarnemingen*, die men voor *Ervaringen* uitgeeft, worden de tegenstrijdigste gevoelens, over het behandelen eener ziekte, geboren. Men herinnere zich slechts aan de verschillende gevoelens, welke men over den *Peruviaanschen* Bast koestert; aan de verschillende *kuur-methoden*, die men bij de tusschenpoozende koortsen wil bezigen; om kort te gaan, men overdenke eens de vooroordeelen, welke in de *Geneeskunde* heerschen. Immers, waaraan anders, als aan gebrek van eene goede *Theorie*, zijn wij deze verschuldigd. — Ook daaraan kan men onze slechte *Nosologien* en *Nosographien* toeschrijven. Hierin ligt de oorzaak, dat vele *Expertissimi* zich reeds voor hooggeleerd houden, wanneer zij slechts eenige *terminologien* en klanken verstaan, en zich verbeelden daarom ook de zaak zelve te kennen. Niets waarlijk heeft de ware kennis meer terug gewerkt, dan zulk eene verbeelding, en niets is nadeeliger voor de lijdende menschheid, dan wanneer zij daarnaar *gekurceerd* wordt.

Adest inflammatio, ergo: antiphlogistica. Adest

febris gastrica, ergo: *purgantia*. *Adest spasmus*, ergo: *antispasmodica*. Zoo klinken de magtspreuken, waarop zij zich niet weinig verbeelden; daarop bouwen zij hunne *indicatien*, en door deze wijzen zij elken denkenden, bijzonder jongeren, Arts, die iets meer wil weten, of het durft wagen zijn oordeel te vellen, af.

Theorie en *Ervaring* zijn één, deze moet op gene, en gene op deze berusten, alleen op dezen weg kan ons geleerd worden, hoe men in de *praktijk* moet handelen.

§. 249. Onzes erachtens nu, hebben wij zoo veel in ons vermogen was, die vooroordeelen en misbruiken, welke op algemeene meeningen berusten, en volgens onze begrippen, van een algemeen nadeel voor de Geneeskunde en het menschdom waren, bestreden, wederlegd en gewijzigd. Welligt, dat in ons Vaderland of elders nog andere schadelijke vooroordeelen en misbruiken heerschen, welke ons onbekend waren; ook deze, hopen wij, zullen onder onze denkende Kunstgenooten hunne wederleggers vinden, en in hunne nietigheid vergaan. Minder schadelijke, of geheel onschadelijke vooroordeelen zijn er nog oneindig meer, ter welker bestrijding wij echter geen lust noch tijd hebben. Even min lust het ons, schadelijke misbruiken, welke zoo wel van den Arts als

leek, tegen beter weten aan, in zwang blijven, te gispē. Noch minder konden wij ons hier over bijzondere gevoelens of stellingen van niet zelden zeer kundige Mannen uitlaten, al ware het ook, dat zij met onze inzigten in de dierlijke huishouding niet strookten; ons voornemen was immers niet eene algemeene *kritiek* der Artsenijkunde te schrijven, blootelijk waren onze pijlen tegen algemeen schadelijke vooroordeelen gericht, en hoe verre wij ons doel getroffen hebben, laten wij ter beoordeeling onzer denkende Kunstgenooten over, en sluiten met den wensch: dat bevoegde Lezers beoordeelen, in hoe verre wij waarheid gezegd, of waar wij gedwaald hebben.

*

AANHANGSEL.

Eerst, nadat ons werkje bijna geheel afgedrukt was, ontwaarden wij, dat ook de beroemde Richerand over de algemeene volksdwalingen der Geneeskunde eene Verhandeling had uitgegeven. Van den eenen kant verheugden wij ons met eenen Richerand hetzelfde denkbeeld gekoesterd te hebben; van den anderen nogtans vreesden wij, dat het werk van dezen Man onze bijdragen nutteloos, en gevolgelijk onzen arbeid vruchteloos zoude maken.

Na doorlezing echter van hetzelfde vonden wij, dat hij eenen gansch anderen weg bewandeld had; dat, wel is waar, indien ons dit werk vroeger ter hand ware gekomen, wij daardoor nog op eenige vooroordeelen opmerkzaam zouden gemaakt zijn, welke ons thans onglipt waren, of liever, die wij te gering, en niet algemeen genoeg achteten om ter overweging derzelven

onzen tijd te verliezen; andere vooroordeelen en misbruiken waren hier niet in zwang, en waarschijnlijk alleen in zijn Vaderland heerschend. Zoo, bij voorbeeld, maakt hij gewag van koude baden der kinderen, hetgeen wij met stilzwijgen zijn voorbij gegaan, vermits dit vooroordeel bij ons, althans nu niet meer, algemeen is. — Wij vermeenen intusschen onzen Lezeren geenen ondienst te zullen doen, indien wij, bij wijze van uittreksel, het voor ons liggend werk eens zoo kort mogelijk doorloopen, en onze aanmerkingen vrijmoediglijk daarbij voegen. Op deze wijze hebben wij gelegenheid, hetgeen in ons werkje nog ontbreekt, in te lasschen, en te gelijk de in Frankrijk heerschende vooroordeelen in de Geneeskunde te leeren kennen, en met die van ons Land te vergelijken.

Het bedoelde Werk, onder den titel, *algemeene Volksdwalingen betrekkelijk de Geneeskunde* (w) uitgekomen, wordt, na eene korte Voorrede en Inleiding, in drie afdeelingen verdeeld: de eerste handelt over *de dwalingen rakende de physische opvoeding der kinderen* (Er-

(w) *Des erreurs populaires relatives a la Medicine* par M. Richerand, Profesf. de la Faculté de Medicine de Paris &c. a Paris 1810.

reurs touchant l'éducation physique des enfans). De tweede: *dwalingen betrekkelijk het bewaren der gezondheid* (*Erreurs relatives à la conservation de la santé*). De derde: *dwalingen betrekkelijk tot de ziekten* (*des Erreurs relatives aux maladies*).

In de Voorrede zegt de Schrijver: dit Boek te openen met oogmerk om er een *recept* of middel, tegen eene kwaal, waardoor men gelooft aangetast te zijn, in te vinden, zoude eene verachting aanduiden. Al te veel Schrijvers hebben het volk willen diets maken, dat de Geneeskunde eene huisselijke kunst (*un art domestique*) zij, waaruit een elk de lessen tot zijn bijzonder gebruik konde toebereiden. Het doel van dit werk streeft regtstreeks hier tegen. Het voor-nemen is om den gemeenen man te bewijzen, dat geene Wetenschap voor hem minder toegankelijk zij, waarvan de aanwending tevens moeilijker en gevaarlijker is.

Het belagchelijke der Artsen, vervolgt hij, is met geene mindere verschooning, dan de vooroordeelen van het gemeen, behandeld, doch bij deze schildering heeft de Schrijver de les van Horatius: *parcere personis, dicere de vitiis*, gedurig voor oogen gehouden.

In de Inleiding herhaalt de Heer Richerand nog eens , niet alleen de dwalingen den volke gemeen , maar ook die , welke de gewoonlijke Artsen begaan , te zullen behandelen. Onder het woord volk verstaat hij ook *les esprits les plus brillants et les plus cultivés* , en deze (half) geleerden zijn het juist , die , de schat van eene al te levendige verbeelding misbruikende , onwaarschijnlijke *hypothesen* over dingen , die zij niet verstaan , uitbroeijen , en alzoo tot de rampzaligste dwalingen gelegenheid geven. De gewoonlijke , onbeschaafde mensch (*grossier*) verwacht , in zijn lijden , kalm en gelaten van de Natuur zijne genezing , en bijstand van zijnen Arts ; terwijl de beschaafden (die wij half geleerden zouden noemen , vermits het toch geen kenteeken van eenen denkenden mensch is , over zaken , die hij niet kent , te willen oordeelen) niet aan den , hen ondervragenden Arts antwoorden , wat zij gevoelen , maar wat zij denken. De een beweert verbrand , de andere verkalkt bloed enz. te hebben.

De aangenomene en voortgeplante dwalingen vermenigvuldigen zich van jaar tot jaar , en schieten hunne wortelen immer dieper. Het standbeeld wordt goud , terwijl het voetstuk aarde blijft.

Naardien het zaak zij , zegt hij verder , oogen-

schijnlijke dwalingen te bestrijden, zoo zal men niets over de nog in verschil zijnde punten spreken, en geene twijfelachtige meeningen vermengd vinden, onder hetgeen hij voornemens is, volgens den algemeenen bijval van onderwezene menschen, voor te dragen. — Wij zijn hierin van den Heer Richerand afgeweken, en hebben niet alleen die vooroordeelen gegispt, die elk denker daarvoor erkent, maar die, welke nog dagelijks begaan worden en gevolgelyk nog twijfelachtig en niet bewezen zijn. — Ook is de Schrijver hierin, gelijk wij nader zien zullen, van zijn voornemen afgeweken.

Dat hij niet voornemens is, over al de geheime middelen en uitbroeisels der kwakzalverij te spreken, keuren wij volkomen goed, ook wij hebben zulks niet willen doen, en zouden alsdan ook wel *folianten*, zonder iets wezenlijks gezegd te hebben, kunnen aanvullen. Ook wil hij zich alleen bij de algemeen verspreide, en gevaarlijkste, op eene valsche *praktijk* berustende, dwalingen bepalen, en niet over alle, die tot de Geneeskunde betrekking hebben, handelen.

Hij besluit de Inleiding met den wensch, dat de opgeklaarste Mannen in de Zedekunde, in de *Politiek* en in alle andere afdeelingen van Kunsten en Wetenschappen zich vereenigden, om eene verzameling van de algemeenste dwalingen, ieder

in zijn vak , te leveren. — Wij gelooven met hem , dat zoodanig een verbond van het grootste nut zijn zoude , en de beste gevolgen konde opleveren , beschouwen het echter als eenen vromen wensch , waartoe , tot nog toe , weinig vooruitzigt is. Met regt zegt daarom Condillac (x) : *On trouve plus d'erreurs à détruire , que des vérités à établir.* En wil men ondernemen om dwalingen , waarmede zekere wetenschappen doordrongen zijn , uitteroeijen , zoo is het noodig eene volmaakte wederlegging derzelve te beproeven. Men zal , vaart hij voort , die dwalingen , welke tot de Genees- en Heelkunde betrekking hebben , afhandelen ; wat de algemeene grondstelling en het onderwijs betreft , zoo zijn deze afdeelingen van dezelfde wetenschap volstrekt onafscheidbaar.

Ik verklaar , zegt de *Professor* , dat men deze reeks van onderzoekingen en gewrochten (*travaux*) niet kan bestrijden en wederleggen , ten zij door een aanhoudend navorschen en eene bestendige moeite ; deze , door de vooroordeelen zelfs , waarmede zij , van haar eerste oorsprong af aan , doordrongen waren , aantetasten , en te beproeven , om ze tegen deze soort van aanval te verdedigen , zoude een eeuwige woordenstrijd ,

(x) *Art de Penser part. Ire, chap. 2.*

een beuzelachtig twisten, zonder doel, zonder vrucht, eene gevaarlijke draaikolk zijn, waaruit men, van het oogenblik, dat men er in is, niet gemakkelijk kan komen.

In de eerste Afdeeling over de dwalingen, de *physische* opvoeding der kinderen betreffende, bemerkt hij, met ons, dat het pas van de Moeder ontbonden wichtje aan dwalingen wordt overgegeven. Het eerste vooroordeel, wat hij gispt, is een misbruik der Vroedvrouwen, om het, bij moeilijke verlossingen, of door werktuigen somtijds misvormde hoofd van het kindje, door drukken en kneden, in zijnen natuurlijken staat te willen herstellen, terwijl zulks tot groot nadeel voor de herssenen van het kind zijn moet, en zulks door de Natuur, binnen korten tijd, veel beter verrigt wordt. Dat het een gebruik bij vele wilde volken is, door eenen aanhoudenden druk een *charakteristiek* teeken te bekomen.

Alhoewel dit een schadelijk vooroordeel is; zoo hebben wij hetzelfde in ons vaderland niet zoo algemeen gevonden, dat wij noodig oordeelden ons hierbij optehouden.

Over J. J. Rousseau merkt de Schrijver, (blz. 10,) aan: Dat de stellingen in zijne *Emile*,

wel is waar, gegrond, maar tevens overdreven zijn, gaat alsdan dadelijk tot het zuigen der kinderen over, en legt het elke Moeder tot pligt op, haar kind te zogen.

Vermits echter deze ontaarde misbruiken, ten onzen dage, ten minsten hier te lande, niet meer in zwang zijn, maar elke Moeder, zeer weinige ontaarde uitgenomen, het zich tot de aangenaamste pligt maken haar kroost te zogen; zoo hebben wij in ons Werkje daarvan geen gewag willen maken. Veel eerder was het hier noodig geweest het tegenovergestelde aan te merken, om de Moeders bij ziekten, of zwakte, die haar buiten staat stellen, haren lieveling de borst te geven, met moeite te overtuigen zijn, dat bij eene gezonde Min het wichtje even goed kan opgroeien; en dat het kind geen zedelijk kwaad, indien zulks maar geenen invloed op deszelfs *physische* gesteldheid heeft, kan afzuigen.

Zeer schoon is hetgeen de Schrijver (blz. 15) over het wasschen en baden der kinderen met koud water bemerkt. Hij ziet zulks, met regt, als een nadeelig vooroordeel aan. Doordien nogtans ook dit bij ons niet algemeen in gebruik is, zoo hebben wij ook daarvan geene bijzondere melding gemaakt, en ons alleen ver-

genoegd met hetgeen wij daarover (§. 39 en 54) aangestipt hebben.

Blz. 17. zegt de Schrijver: Ofschoon Rousseau tot nut van het menschdom het schadelijk winden der kinderen, heeft uit de mode gebragt, zoo is toch bij kinderen, die aan de zoogenaamde Engelsche Ziekte (*rachitis*) lijden, nog een gelijksoortig vooroordeel overgebleven, namelijk: dat men deze kinderen, om de kromme beenderen te herstellen, onder den last van nadeelige *machinen* laat bezwijken.

Dat ook bij ons hierin een groot misbruik plaats heeft, zal elk Kenner moeten bekennen, en dat veelal door dergelijke werktuigen de spieren of andere deelen van het ligchaam zoo gedrukt worden, dat zij daardoor werkeloos, stijf worden en uitteren, gevolgelyk meer na- dan, door het herstellen der beenderen, voordeel bewerkt wordt, is ontegenzeggelyk.

Onzes inziens is het tanden krijgen zelden oorzaak van het ziek zijn, en van de zoo groote sterfelykheid der kinderen, alhoewel ook hier te lande bijna alle ziekten der zuigelingen op derzelver rekening gesteld worden, en het dikwijls gebeurt, dat de kinderen door het onaangenaam, pijnlijk gevoel in den mond, daarbij verdrietig,

lastig, en ook, hoewel zelden, ziek zijn, zoo komen wij toch met hetgeen de Heer Richerand (blz. 17) hierover zegt, niet overeen; maar houden ons aan hetgeen wij daarover (§. 47 en 48) aangemerkt hebben.

Wij zullen bij hetgeen hij (blz. 18) over de Voeding der eerstgeboren kinderen verhandelt, niets meer voegen, dewijl wij onze gevoelens daarover wijdloopig hebben medegedeeld.

De Schrijver wil (blz. 20) niet over de moedermalen uitweiden, ook wij hebben daarover niets aangemerkt, vermits het geene nadeelige vooroordeelen zijn. Bij deze gelegenheid willen wij toch herinneren, dat, ofschoon wij deze malen, welke door het zien van vreemde verschijnsels door de Moeder op de vrucht zouden afgedrukt worden, voor herssenschimig beschouwen, en zulks alleen voor eene *desorganisatie* in de huid van de vrucht, door geheel andere oorzaken te weeg gebragt, aanzien; zoo blijft het toch waar, dat sterke aandoeningen, door welke oorzaak ook ontstaan, schrik, zoo wel als andere ongesteldheden der Moeder, nadeelig op de vrucht kunnen inwerken.

Op blz. 23 gaat de Schrijver tot de tweede

Afdeeling, tot die dwalingen over, welke op het behoud der gezondheid betrekking hebben. Hier begint hij zijne Inleiding met te herhalen, dat men in ziekte eerst de gezondheid leert waarden. Wat hij over leven en gezondheid zegt, zullen wij niet nader onderzoeken, vermits wij hierover in onze Inleiding genoeg gezegd hebben.

Het leven is, zoo besluit hij de Inleiding, een gedurig afwisselende toestand van het *Organismus*, waarvan nooit twee werktuigen gelijktijdig werken; maar het eene rust, terwijl het andere werkdadig is; en terwijl nu de gezondheid zoo veranderlijk is, zoo maakt hij de gevolgtrekking, dat het niet te verwonderen is, dat zoo vele menschen zoo weinig zeker van deszelfs genot schijnen, en in eene gedurige vrees leven, haat te zullen verliezen. Van daar de talrijke klasse van verbeeldingszieken; altoos verschrikt door de kleinste verandering, welk zich in hun ligchaam opdoet, al te angstige waarnemers der kleinste verschijnselen, stooren zij, door eene nadeelige werking van hunne levendige verbeelding, de spijsvertering, en verstemmen tot hun nadeel de werkdadigheid van eene onrustige verbeelding.

Wij kunnen ons wel met de Heer R. vereenigen, dat de *hypochondristen* al te zeer op hunnen toestand letten: begrijpen echter niet,

dat het waarnemen der onmerkbare afwisselende, in de dierlijke huishouding plaats hebbende, verandering de oorzaak daarvan zijn zoude. Wij beschouwen de oorzaak der verbeeldingsziekten uit een geheel ander oogpunt; kunnen ons nogtans hier daarover niet verklaren.

Vandaar vaart de Schrijver voort, de bron van eene zoo ontelbare menigte van middelen, van *recepten* tot behoeding der gezondheid, — waaronder purgeermiddelen en aderlatingen, — mits zij maar niet nadeelig zijn, den eersten rang hebben! Hij toont hier de schadelijke gevolgen van derzelver misbruik aan, waarvan de kwakzalvers alsdan de heilzaamste oogenschijnlijke werkingen willen afleiden.

Wij hebben dit gedeelte zoo uitvoerig behandeld, dat het waarlijk onnoodig is, hier nog iets meer te zeggen, dan dat de Schrijver het belachelijke der *præservatief* latingen, en der purgeermiddelen in eenen bevalligen stijl heeft voorge dragen.

Om meerdere orde in het wederleggen der, op de gezondheid betrekking hebbende, dwalingen te brengen, wil de Schrijver de oneigenlijke, door de Gezondheidsleer voorschrevene, Afdeeling der zes onnatuurlijke dingen doorloopen.

Den aanvang maakt hij (blz. 31) met den luchtmeter (*Eudiometer*), welken hij, met regt, als

een zeer onvolmaakt werktuig beschouwt, waardoor men niets dan de hoeveelheid zuurstoflucht in den dampkring kan ontdekken, en geenszins de andere onreinigheden, welke nog meer de oorzaak van ongezondheid zijn kunnen. Insgelijks zegt hij: dat het eene valsche meening is, dat men door het branden van groote vuren, de lucht zoude kunnen reinigen. Vermits echter zulks niet meer tot de, bij ons algemeen heerschende, vooroordeelen behoort, zoo willen wij hierover niet uitweiden.

De Heer *Professor* (blz. 35) bemerkt hebbende, dat de *constructie* van den mensch aan- toont, dat hij tot de vleesch-, zoo wel, als tot de planten vretende dieren behoort, weidt hij breedvoerig uit, om door de Geschiedenis te bewijzen, dat zich 's menschen leefwijze, in dit opzigt, naar de luchtstreek, in welke hij woont, bepaalt; zoo dat de, in eene warme luchtstreek wonende, zeer weinig voedsel, en bij voorkeur van het plantenrijk gebruiken; terwijl die van koudere luchtstreken het dierenrijk den voorrang geven, en zeer veel voedsel noodig hebben, om daardoor meerdere inwendige warmte te verwekken.

Ofschoon het nu in velen opzigten waar is, dat, wat den mensch in eene warme luchtstreek

gezond is, hem in eene koudere nadeelig zijn kan, en omgekeerd, zoo strekt de Schrijver, onzes inziens, dit toch te ver uit, wanneer hij (blz. 39) zulks ook op het gebruik der Geneesmiddelen wil toepassen. Het is waar, dat de luchtstreek ook eenen gewigtigen invloed op het behandelen der ziekten heeft; maar daar uit volgt toch geenszins, dat met Hippocrates de *tisapen* van gerst, de honig, en andere uit het plantenrijk genomene zelfstandigheden in heete landen, gelijk *Griekenland*, toereikend zijn in *acute* ziekten, terwijl men *Kina*, *Opium*, wijn en geestige middelen, dienstig bij de volken van het Noorden, vindt.

De Ervaring zoo wel als de Rede leren het tegendeel, want de *Kina* geneest zoo wel in *Spanjen* als hier in *Holland* de tusschenpoozende koorts. Ook verandert immers de ziekte de Natuur van den gezonden mensch, en kan, om mij eens dus uittedrukken, den *Laplander* in *Æthiopien* en den *Æthiopier* in *Lapland* verzetten. — Daarenboven hangt de verschillende soort van voeding niet alleen van de ontwikkeling der verschillende warmtegraad af, hier komen meerdere dingen in aanmerking, welke wij hier niet kunnen uiteen zetten.

Met hetgeen de Schrijver (blz. 41) over den bran-

dewijn, de *liqueuren* en het kerssenwater (*kirschwasser*) zegt, kunnen wij ons wel vereenigen, en wordt ook, ten minsten hier te Lande, van elk Geneeskundige erkend, kan alzoo als geen vooroordeel aangemerkt worden. Even min de verkoelende of verbittende eigenschap der suiker. In ons Vaderland schrijft men aan deze een verslijmend vermogen toe, het geen echter even zoo een vooroordeel, als het slijmverwekkend vermogen der melk is. Beide hebben, gelijk de Schrijver van de suiker duidelijk getoond heeft, voedende bestanddeelen, en kunnen als zoodanig zeer nuttig zijn, terwijl derzelver misbruik even nadeelig, dan van de beste voedsels zijn kan.

Het zal niet te onpas zijn, bij deze gelegenheid ook nog iets te zeggen over het vooroordeel van de bloedzuiverende eigenschappen, en ligt verteerbaarheid der bladgroenten, bij voorbeeld, Spinazie, Salade en Porselein, waarvan de Schrijver niet spreekt, hier nogtans bijna algemeen aangenomen, en daarom bij bijna alle *reconvalescenten*, als heilzame voedsels aangeprezen worden. — Wij houden deze spijsen voor zeer bezwaarlijk om te verduwen. *Vooreerst*: omdat zij hoegenaamd geene verwarmende en prikkelende hoedanigheden bezitten; *ten tweeden*: omdat zij zeer verre van de *animalisatie* verwijderd zijn; en *ten derden*: omdat zij weinig slij-

mige en voedende deelen , maar veel zuurstof bevatten. — Hun bloedzuiverend vermogen kunnen wij ook daarom volstrekt met geene gezonde kennis van het dierlijk zamenstel verbinden. Wij raden dezelve derhalve bij zwakke verduwingswerktuigen , bij voorbeeld , bij *reconvalescenten* , af. Zachte vleeschspijzen en wortelgroenten bevatten in eene kleinere hoeveelheid oneindig meer voedsel : zij zijn de *animalisatie* reeds eenen trap nader , en bezitten stoffen , waardoor de zwakke maag min of meer opgewekt wordt ; gevolgelijk verteerbaarder.

In *Frankrijk* is men , gelijk R. op (blz. 43) aanhaald , van meening , dat de oesters in melk gelegd , dadelijk smelten ; weshalven men , na een onthaal op oesters , eene melksoep toedient. — Vermits echter soortgelijke vooroordeelen bij ons geene plaats vinden , zoo zullen wij hetgeen hij hier verder over zegt , met stilzwijgen voorbij gaan.

Ook hetgeen hij over de stelling der *Salernsche School* : *post prandium sta , post coenam ambula* , aanmerkt , verdient hier geene overweging , doordien het , *vooreerst* , meer tot eenen leefregel , dan wel vooroordeel behoort ; en *ten tweeden* ,

de ongegrondheid zoo in het oog vallend is, dat het geene wederlegging noodig heeft.

Op zijne aanmerkingen (blz. 48) over het grootte nut, dat hij in het slapen stelt, herinneren wij alleen, *omne nimium vertitur in vitium*.

Wat het droomen betreft, en of men daardoor toekomstige dingen kan vooruit leeren kennen, behoort deels niet hier, en behoeft deels geene wederlegging, vermits wij dezelve geene *propheetische* krachten meer toeschrijven.

Wij zijn het volkomen met den Schrijver, over hetgeen hij (blz. 49) over de maandstonen der vrouwen aanstipt, eens; dat dezelve niet van den invloed der Maan afhangen, kan men wel als zeker aannemen. Even min gelooven wij, dat het, bij deze stonden ontlaste bloed, zoodanige verderfelijke eigenschappen heeft, waardoor alles, waarmede deze vrouwen omgingen, zoude verderven.

Wezenlijker en zeer waar, vinden wij hetgeen de Heer R. ten slotte van deze Afdeeling, over de zoogenaamde gezondheids- of volksboekjes aanmerkt. — Hierdoor worden wij aan een vooroordeel herinnert, dat zeer groote on-

heilen voor het menschdom berokkend, en tot vele valsche begrippen en vooroordeelen in de Geneeskunde gelegenheid gegeven heeft. Afgerekend, dat zoodanige boekjes grootendeels van de bekrompenste koppen geschreven zijn, en daarom den leek de verkeerdste begrippen van het dierlijk zamenstel inprenten; zoo konden zij, wanneer zij ook nog zoo volkomen waren, denzelfen toch geene ware inzigten in het dierlijk zamenstel leeren kennen; *vooreerst*: omdat het onmogelijk is, door zulk een werkje hem de noodige voorkennis van hetzelfde te verschaffen; *ten tweeden*: moeten zij altoos tot misvatting en misbruiken aanleiding geven, waardoor alsdan meer na- dan voordeel berokkend wordt. Alle zoogenaamde boekjes voor het behoud der gezondheid, en tot afwering en genezing van zekere ziekten, zij mogen onder den naam van hulpboekjes, of kunst om lang en gezond te leven, of onder welke benaming ook, voorkomen, blijven derhalve altoos allerschadelijkst, en moesten uit de maatschappij verbannen worden. Wij zeggen deswegen met den Schrijver: *On s'étonnera peut-être d'une indignation aussi véhémence; mais à quelque excès qu'elle puisse se porter contre des semblables livres, elle n'égalerà jamais les maux dont ils sont la cause.*

Wij vinden hetgeen de Schrijver (blz. 53) in den aanvang van zijne derde Afdeeling, *Des erreurs relatives aux Maladies*, over den oorsprong der Geneeskunde schrijft, zeer schoon en waar, en gelooven met hem, dat deze edele kunst met de geboorte van den mensch ontstaan, of ten minsten aan het eerste ziek worden van denzelfen hare oorsprong verschuldigd is. Hoe schoon heeft ons dit niet reeds Gessner (y) bezongen. Wij kunnen derhalve met de Heer R. al het geen ons de oude Geschiedschrijvers daarvan willen leeren, voor niets als fabelleer houden, hetwelk ook ten duidlijkste blijkt, wanneer men opmerkt, hoe elk bijzonder Schrijver de zeden en gewoonten van zijn Vaderland op dezen oorsprong wil toepasselijk maken.

Dat (blz. 58) tot het genezen van eenvoudige wonden niets vereischt wordt, dan dezelve van het bloed te zuiveren, en het overige de Natuur van zelfs verrigt, is ieder Heelmeester bekend, en wij gelooven, dat het, in ons Vaderland, overbodig zijn zoude, om nog iets tegen het vooroordeel van zalven, balsems, en andere, misschien in *Frankrijk* daarbij nog in gebruik

(y) *Der tod Abels. Zweytes Gesang.*

zijnde, wondmiddelen of geestige waters, aante-merken.

Maar dat het inwendig gebruik van een glasgeestrijken drank in het algemeen bij eene kwetsing of val zoo nadeelig zijn zoude, kunnen wij, gelijk ook uit ons verhandelde over de ontsteking blijkt, niet toegeven; want wij kunnen ons niet begrijpen, hoe daardoor zoodanig eene ontsteking zoude kunnen vermeerderd worden, ten zij men daarvan een misbruik maakte.

Ook heeft de Heer *Professor* ons (blz. 62) niet overtuigd, dat bij eene etterende wonde zich het vleesch niet zoude herstellen; ofschoon het ons bewust is, dat zulks door geene zoogenaamde wondbalsems of zalven kan bewerkt, noch ook bij de warmbloedige dieren geheel verlorene ledematen wederom kunnen herschapen worden; zoo kunnen wij ons toch geenszins eene wonde, zij mag etteren of niet, zonder *cicatrisatie*, denken: zelfs het vormen van eene soort van huid over de wonde is reeds eene *reproductie*.

In de Inleiding zegt de Schrijver, alleen die dwalingen te zullen aanvoeren, die oogenschijnlijk daarvoor erkend zijn. Nogtans schijnt hij (blz. 65) geheel van zijn voornemen aftewijken. Want reeds van Galeens tijd en tot op

ons toe, is men over het weder aangroeijen der zenuwen in geschil. De Heer R. is van meening, dat de doorgesnede zenuwen zich niet wederom herstellen, niet weder aan elkanderen kunnen groeijen. Alleen, zegt hij, geschiedt derzelver vereeniging door een celwijs weefsel, maar het zenuwmerg kan zich nooit vereenigen. Hadden wij niet op vele plaatsen van het Werk eenen tegenzin van den Schrijver, tegen al wat vreemd, en bijzonder Duitsch is, bemerkt, zoo zouden wij hem op eene schoone Verhandeling van J. C. H. Meyer (z) verwijzen, waarin door vele proeven de weder herstelling der zenuwen schijnt bewezen te worden. Wij voor ons hebben hierin geene genoegzame ervaring, om hierover eene beslissende stem te willen voeren.

Op blz. 57 ziet het de Schrijver voor een algemeen vooroordeel aan, dat groote kogels in het voorbij vliegen, door de drukking der lucht, die zij veroorzaken, op eenen zekeren afstand de deelen van het ligchaam zouden kunnen kwetsen. Wij beschouwen dit echter als geen vooroordeel; maar gelooven, dat, zoo als bekend

(z) *Archif für die Physiologie von Joh. Christ. Reil. Zweyten Bandes, drittes Heft, blz. 449.*

is, de drukking der lucht, bij sterke uitbersting, steden kan verwoesten, ook eene plaatselijke kleinere drukking, gelijk bij het voorbij vliegen van eenen kogel plaats heeft, een gedeelte van het ligchaam kan kwetsen. Dat echter deze kogels die deelen, welke zij treffen, niet verbranden, ofschoon de, op zoodanige wijze veroorzaakte kwetsingen, zwart en als 't ware verschroeid uitzien, is in zoo verre waar, als men deze verbranding door eene vermeerderde ontwikkeling der warmtestof wil veronderstellen; dat intusschen deze wonden in velen opzigten met verbrande wonden gelijk staan, kunnen wij niet ontkennen, ofschoon wij gelooven, dat er dikwerf, door het te zeer vergrooten dezer wonden, of te vroeg afzetten dezer deelen, op eene andere wijze vele misbruiken plaats kunnen vinden.

In het algemeen kunnen wij bij de wonden aanmerken, dat men hier bij etterende wonden al te veel den etter afveegt, in de meening zijnde, dat men door deze reiniging de genezing derzelve bevordert, terwijl men hierdoor de wonde aan de inwerking voor vreemde stoffen, en bijzonder der dampkringslucht, blootstelt, en op deze wijze de Natuur van een middel tot *reproductie* van het vleesch en eene nieuwe huid berooft.

Y a-t-il des secrets contre la rage ? vraagt de Schrijver op blz. 69. — Alhoewel wij met hem van meening zijn, dat het belagchelijk is, dat vele geheime middelen daartegen onder zekere familien berusten, welke van de ouders op de kinderen overgeërfd worden, die wijd en zijd als specifieke middelen daartegen beroemd zijn, gelijk zulks bij ons met de zoogenaamde *Bilt-schen drank* het geval is, zonder dat men voldoende bewijzen daarvoor heeft, als alleen, dat vele menschen van honden (waarvan niet te bewijzen is, of zij dol waren) gebeten, en bij het gebruik van deze en soortgelijke dranken niet dol geworden zijn: en ofschoon ons tot dus verre nog geen zeker *specificum* daartegen bekend is, zoo is het toch mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat er *specifica* tegen voorhanden zijn, die door eene bijzondere inwerking op het zenuwgestel de werking van het gif verdooven, en de nadeelige gevolgen voorbehoeden of genezen, zoo als men reeds proeven met de *rad. belladonna* wil gemaakt hebben: en wij twijfelen niet, of de Geneeskunde zal ook nog eens tot de kennis van zoodanig een heilzaam middel geraken.

Wat de Schrijver (blz. 70) over de scheur

buik (*ecrouelles*) aanvoert, willen wij gaaf onderteekenen; ofschoon wij toch niet geheel willen ontkennen, dat het aanhoudend voedsel van zoute en andere slechte spijsen ook zeer veel daartoe kan bijdragen.

Dat de *Scrofula* eene ziekte van het *Systema lymphaticum* is, schijnt de ondervinding te bevestigen; hiervan kan men alsdan aannemen, dat de vochten, door dit vaatgestel en de klieren afgescheiden, niet *normaal*, niet gezond zijn kunnen; daarvandaan echter eene klierstof te willen afleiden, en daartegen middelen te willen bezigen, is een algemeen vooroordeel, waarmede nog hedendaags Mannen van kunde zwanger gaan; en de bron van alle de zoogenaamde *antiscrofulosa* en bloedzuiverende voedsels uit het plantenrijk schijnt ons alleen daarin voorhanden te zijn. Onzes inziens moet men hier, door gepaste middelen, het watervaatgestel, en bijzonder de klieren, verbeteren en zoo mogelijk herstellen, indien men de klierziekten met een goed gevolg wil behandelen.

Ten opzigte van hetgeen (blz. 74) over het onnoodige der *Salivatie* bij de kuur der *venerische* ziekten gezegd wordt, zijn wij het met R. eens; vermits nogtans zulks elk Genees- en Heelmeester bekend is, kan men het niet meer

onder de vooroordeelen rangschikken. Wat hij verder daarover aanmerkt, behoort deels niet tot ons bestek, of is reeds door ons verhandeld.

Alleenlijk zullen wij bij deze gelegenheid nog iets over het *specifiek* vermogen van dit middel bij de *Lues* zeggen. De Heer *Professor R.* wil de *mercurius* niet als een *specifiek* middel tegen de *Lues* laten doorgaan, omdat er *venerieke* zweeren gevonden worden, die hardnekkig het kwik wederstaan, en zelfs daardoor verërgerd worden. Daarop laat hij (blz. 81) volgen:

On a dit avec raison, qu'il n'existoit pas des spécifiques, c'est-à-dire de médicamens qui, guérissent constamment une maladie donnée, dans toutes les circonstances et chez tous les individus. Daaruit maakt hij nu de gevolgtrekking, dat de *Kina*, de Braak- en Purgeermiddelen ook geene *specifica* zijn.

Vordert de Schrijver van een *specifiek* middel, dat het altoos, onder alle omstandigheden, bij alle voorwerpen, zonder uitzondering, de ziekte, waartegen het gebezigd wordt, moet genezen; dan voorzeker bestaan er geene *specifica* in de Geneeskunde. Wij echter verbinden een geheel ander begrip met de *specifieke* werking der middelen, en noemen een middel alsdan *specifiek*, zoodra de Ervaring geleerd heeft, dat hetzelfde op een of ander deel, werktuig, of

onderlinge verbindingen van het ligchaam eene bijzondere werking uitoefent. Zoo bezitten wij, bij voorbeeld, middelen, die bij voorkeur op het watervaatstelsel, op de longen, op de maag of darmen werken, en voor zoo verre verdienen zij den naam van *specifiek*. Wij komen alzoo met den Schrijver daarin overeen, dat wij geene *specifieke* middelen tegen bijzondere ziekten, maar wel op bijzondere deelen of werktuigen van het *organismus* aannemen. In hoe verre wij nu des Schrijvers gevolgtrekking (blz. 81.), dat de Geneeskunde *un art conjectural* zoude zijn, waarvan de graad van zekerheid van de meer of mindere daarin gemaakte waarnemingen zoude afhangen, zal uit hetgeen wij over de Ervaring hebben aangestipt, blijken.

Het is eene algemeene dwaling, zegt de Schrijver (blz. 86.) te denken, dat alleen zij, die zich voor Oogmeesters uitgeven, bekwaam zijn om de talrijke ziekten van dit werktuig te behandelen; wist men echter, vaart hij voort, dat in deze soort van ziekten door hun geene enkele ontdekking gemaakt, en geene genees- noch opereerwijze was uitgevonden, dan waarlijk zoude men daaraan beginnen te twijfelen. Alleen bij hun die het geheele vak der geneeskunde omhelzen, kan men dergelijke inlichting onderstellen.

Ten slotte past hij hetgeen hij over de *Oculisten* gezegd heeft, ook op de Breukmeesters en Beenzetters toe.

In het algemeen kunnen wij hier bijvoegen, dat het belagchelijk is, dat ook hier de Heelmeesters zich in bijzondere vakken afdeelen, en daardoor de menschen in de valsche veronderstelling brengen, als of zij bij voorkeur tot bijzondere kwalen bekwamer dan andere waren, en zich daarom Oog-, Breuk-, Tandmeesters, enz. noemen.

De Heer R. vestigt voornamelijk zijne aandacht op het onheil, dat de zoogenaamde Beenherstellers (*renoueurs*) aanregten, omdat men in den waan is, dat de ziekten der beenderen zeer wel door menschen kunnen behandeld worden, die van alle onderrigting en kennis ontbloot zijn; de valschheid van deze meening zoekt hij te wederleggen, door aantevoeren, dat zoodanige lieden de Ontleedkunde (*anatomie*) kennen, en eene bijzondere vaardigheid bezitten moeten. Zijne bewijzen gaan voornamelijk daarop uit: dat ziekten die van zelfs ontstaan zijn (*les maladies spontanées*) veelal als weldadige pogingen der Natuur moeten beschouwd worden, waardoor het gestoorde evenwigt hersteld wordt, waartegen de Geneeskunde zelden werkdadig zijn kan, maar meestal aanschouweres blijft, Zijn

daarentegen de beenderen gebroken, zoo kan men geene Natuurkrachten afwachten, en in plaats, dat deze de genezing zouden begunstigen, zoo leggen zij hier vele hinderpalen in den weg, waartegen de Heelmeester van den beginne af aan moet te velde trekken. Om zulks nu met nadruk te doen, moet hij volmaakt het getal der spieren, derzelver vermogen, de punten van inplanting en den loop derzelve, zoo wel als het maaksel van het gansche deel naauwkeurig kennen. — Hier weidt hij nu sterk uit tegen de misbruiken die bij de inrigting der ontwrichte ledematen en het herstellen der gebroken beenderen plaats hebben. — Vermits echter, in ons Vaderland, deze misslagen hiertegen niet zoo algemeen zijn, zoo zullen wij hem hier niet langer volgen, maar alleen aanmerken: dat ofschoon, onzes inziens, zijne bewijzen in het algemeen niet de bondigsten zijn, hij toch, met veel grond, zich tegen zulke vooroordeelen verzet heeft.

Het ontwrichten der maag, en het opsteigen der baarmoeder in de keel, waarvan de Schrijver (blz. 96.) spreekt, zijn twee vooroordeelen, waarvan het laatste onder den gemeenen man ook hier onder den naam van *opvliegen der moer* bekend is, welke wij nogtans geene aandacht

waardig keuren; vermits de onmogelijkheid daarvan in de oogen valt.

Even min kunnen wij ons bij hetgeen hij over het verspringen en verplaatsen der pezen zegt, ophouden. Dat dezelve nogtans krampachtig kunnen te zamen getrokken worden, leert ons bij eenige gevaarlijke ziekten de *subsultus-tendinum*.

Op blz. 98. komt hij wederom tot de dusge-
naamde Beenzetters (*renoueurs*) terug, die de ont-
wrichte leden door drukken en wringen zooda-
nig mishandelen, dat kleinigheden daardoor zeer
gevaarlijk worden; te gelijk laakt hij als over-
bodig de omslagen, die men om gewrichten,
bij voorbeeld de knie, maakt. Dewijl echter het
herstellen van ontwrichte leden, hier niet aan
Beenzetters, gelijk zulks in Frankrijk schijnt mo-
de te zijn, toevertrouwd wordt, zoo valt op de-
ze vooroordeelen voor ons niets aan te merken.
Wij kunnen ons zelfs niet begrijpen hoe het mo-
gelijk zij, dat aldaar nog zulk eene onvoegzaam-
heid door deze, zoo wel als andere soorten van
kwakzalvers, kan bedreven worden; of zoude
misschien het Geneeskundig Toezigt daar
minder werkdadig en werkzaam zijn dan hier
en elders? —

Ook hier te lande is men van meening, dat de slaven op de *plantagien* zich dikwijls, door het nederslingeren der tong, ombrengen. De Schrijver poogt (blz. 100.) hiervan de onmogelijkheid te bewijzen, vermits de tong beneden in den mond is vastgehegt.

Wij nogtans zien daarvan de onmogelijkheid niet in, zoodra men deze verbinding losrukt of doorsnijdt, maar gelooven, dat zulks op deze wijze gemakkelijker kan geschieden, dan met geweld den adem in te houden, en alzoo te stikken, gelijk de Heer R. gelooft, dat met de slaven, waarvan Galien gewag maakt, gebeurd is.

Gelijk door het gansche werk geen geregeld verband gevolgd is, zoo springt de Schrijver ook hier (blz. 101.) op het inslikken van koper, en beweert met weinige woorden, dat het in de ingewanden niet groen kan worden, en bij gevolg een stuk geld van dit metaal geene vergiftiging kan bewerken, vermits de ingewanden het koper zwart verven, zonder het giftig te maken. —

Wij kunnen dit zoo gaaf niet toestaan, want indien zuren daarbij genoten of in de ingewanden tegenwoordig waren, zoo begrijpen wij niet, waarom het koper ook aldaar aan geene scheikundige wetten konde onderworpen wor-

den. — Nog zeer onlangs slokte een kind van 3 jaren eenen duit in , een paar dagen daarop ontlaste het denzelven door den stoelgang , hij was nogtans niet zwart geworden , maar geheel blank , als of hij geschuurd ware.

Van het koper gaat hij (blz. 101.) tot de breuken over , en beweert , dat men in *Provence* geene breuken meer aantreft als elders , en dat het overvloedig gebruik van de olie daartoe geene gelegenheid geeft ; veeleer konden de Monniken zich dezelve door het dagelijksche knielen op den hals halen. Ook waren alle arbeidzame volken daaraan voornamelijk onderworpen.

Met regt vaart hij tegen de , in eenige Provincien van Frankrijk rondlopende , breuksnijders uit , en waarschuwt tegen de bedriegerijen , welke met het zoogenaamde genezen van breuken gepleegd worden ; terwijl hij bemerkt , dat het onmogelijk is , eene breuk grondig te genezen , of binnen te houden , zonder het aanhoudend dragen van eenen breukband. Ook hier hebben , hoewel niet zoo algemeen , zulke vooroordeelen plaats , en men wil nog dagelijks wonderen van het genezen der breuken , door aanraking en het uitspreken van zinnelooze woorden zien ; doch tegen zoodanige vooroordeelen te velde te willen trekken , zoude olie in het vuur gewor-

pen zijn. De mensch wordt gewoonlijk niet dan door zijn eigen nadeel, en dan nog niet eens altoos geleerd. — Ook is het immers de taak van de Geneeskundige *Politie* zulke kwakzalverijen te keer te gaan. Daarom zullen wij het beuzelachtige, wat hij hierover verder aanvoert, met stilzwijgen voorbij gaan.

Entrons dans le champ immense des fièvres, nous le trouverons peuplé d'erreurs, zegt hij op blz. 105. — Al hetgeen hij nogtans bij deze gelegenheid over ontstekingen en andere koortsen, als ook over braak- en purgeermiddelen (van blz. 105 tot 117.) laat volgen, hebben wij of wijdloopig afgehandeld, of het behoort niet tot de vooroordeelen.

Het verwondert ons nogtans, dat hij hoege-naamd geen gewag gemaakt heeft van de vooroordeelen en kwakzalverijen, welke met het genezen van de zoogenaamde koude koortsen gepleegd worden; wij kunnen immers niet veronderstellen, dat hiermede in Frankrijk geen bedrog zoude gepleegd worden, terwijl zulks hier zoo algemeen geschiedt, het afschrijven, aflezen, afdrinken der koortzen is hier aan de orde van den dag. Welligt beschouwt de Schrijver alle gronden, hiertegen aangevoerd, gelijk olie in het vuur, en alsdan heeft hij volkomen regt.

Dat de vochten die bij eene verkoudheid in het hoofd (*Rhume de cerveau*), waarvan hij op blz. 117. spreekt, niet uit de hersenen komen, is hier algemeen bekend, en alzoo een vooroordeel, zoo als de naam ook schijnt aan te duiden, alleen den Franschen eigen. Zeer juist merkt hij hierbij op, dat er veel aan gelegen legt, hoe men de zaak door woorden uitdrukt, en dat deze veelal gelegenheid tot zeer verouderde vooroordeelen geven.

Alhoewel het geen hij (blz. 118.) over de fijt (*panaris des doigts*) aanvoert, waar is, zoo behoort het nogtans, even min als de verzweringen in den pisleider of endeldarm, tot de vooroordeelen.

Over de vooroordeelen tegen de inënting der koepokken hebben wij zoo wijdloopig gehandeld, dat wij op het geen de Schrijver (blz. 120.) daarover zegt, niets weten aan te merken.

Wat hij (blz. 126.) over het aanstekend vermogen der *dyssenterie* aanmerkt, is bij ons nog niet zoo zeker uitgemaakt. Het is mogelijk, dat deze ziekte soms bij de soldaten algemeen wegens den algemeenen nadeeligen invloed, wel-

ken zij gezamenlijk ondergaan, heerscht; intuschen is daardoor nog niet deszelfs aanstekend vermogen wederlegd. Wat aangaat het behandelen dezer ziekte door den *militair* met een glas brandewijn, of warmen wijn, is welligt den Fransche soldaten eigen, hier nogtans, zoo veel ons bekend is, niet zoo algemeen, en ook niet van dat groot nadeel, als de Schrijver meent.

Met regt gispt hij (blz. 128.) het overdrevene der gewoonlijke behandeling van den waanzin door koude baden, bloedlatingen, en andere sterk werkende genees- en dwangmiddelen. — En prijst daarentegen den *moralischen* weg, als verkiesbaarder, aan. — Ook in Duitschland heeft men onlangs meer werk van de *psychische* geneeswijze beginnen te maken; en, indien men hierin niet tot een tegenovergesteld uiterste overgaat, en allen waanzin alleen op dezen weg wil genezen, zoo kunnen wij ons gelukkig achten, wanneer, zoo als de Schrijver zegt, een Pinel de (ware) Wijsbegeerte met de Geneeskunde, en deze met gene heeft verbonden. Het ware alsdan te wenschen, dat wij ook maar Pinel's bij den behandelingsaard van andere ziekten hadden. — Over het behandelen der *fixe ideën* voert hij schoone voorbeelden aan, welke wij

echter, dewijl zij niet tot de vooroordeelen behoren, niet verder zullen vervolgen.

J'entends crier au scandale (zegt de Schrijver blz. 133.) *les partisans de Mesmer; lorsqu'ils liront ici que le Mesmerisme est une derreurs, qui ont eu le plus d'éclat dans le dernier siècle.* Wij zijn te weinig met het dierlijk *magnetismus* bekend, om te beoordeelen, of de werking van hetzelfde geheel tot de vooroordeelen behoort, en of Mesmer alleen, zoo als de Schrijver beweert, bij vrouwen en den gemeenen man (*gens du monde*) aanhangers vindt. Terwijl echter zoo vele kundige Mannen de uitwerking daarvan hebben waargenomen en beschreven, zoo zoude het verwaand zijn den invloed daarvan op het *organismus* te willen betwisten. Zeer waarschijnlijk is het nogtans, dat er vele misbruiken en kwakzalverijen mede bedreven worden, en dat het eene onmogelijkheid schijnt te zijn, menschen daardoor in eenen slaap te wiegen, waarin zij de toekomst met zekerheid onthullen, of gebeurtenissen op verafgelegene plaatsen opgeven, ja de ligging, gebreken en werkingen der ingewanden van andere, zelfs verwijderde menschen, zouden zien kunnen. Onbegrijpelijk is het hoe Mannen, die zelfs op iets meer, dan een gezond menschenverstand, willen aanspraak maken, hier-

aan geloof kunnen hechten. Al is men ook hier tegen al het bedrog zeker, zoo moet men immers veronderstellen, dat eene zoodanige *gemagnetiseerde* persoon *somnambule* is, die gelijk andere slapende, of *somnambulen* droomen, en dat gevolgelyk hare uitspraken en gezegdens niet meer zekerheid noch waarschijnlijkheid kunnen hebben, dan die van andere droomende voorwerpen. Mogelyk is het, dat van zoo vele dingen, die zij voorzeggen, of in verafgelegene landen zien gebeuren, zich eenige bevestigen; dwaas zoude het nogtans zijn daarom de waarheid daarvan met derzelver voorzegging in verband te brengen.

Ook willen wij niet betwisten, dat zoodanige *manipulatiën* soms bij zenuwzwakke menschen eene heilzame werking voortbrengen, zelf genezing van een of ander ongemak bewerken kunnen. Zoo veel houden wij nogtans voor zeker, dat men deze, wellicht anders zeer nuttige, uitvinding overdrijft, en veelal tot de laagste kwakzalverij vernedert.

De Schrijver maakt ons (blz. 134.) op een vooroordeel opmerkzaam, dat onder Geneeskundigen, zoo wel als leeken, zoo algemeen in zwang is, dat wij ons bij de herinnering aan hetzelfde zelfs niet kunnen begrijpen, hoe het

mogelijk was, zulks te vergeten. En daar wij hetgeen hij hierover zegt, zoo schoon, als waar vinden, zullen wij het in zijn geheel overnemen.

„ Ik ken weinige dwalingen,” zegt de Heer R.
 „ die meer algemeen aangenomen zijn, dan die
 „ van het terug gedreven zog (*des laits repandus*); bij deze soort van dwaling zijn veelal
 „ de Geneesheeren leeken, zij gelooven met
 „ hen, dat ziekten, door het zog veroorzaakt,
 „ van het verplaatsen van hetzelfde naar verschillende werktuigen van het ligchaam afhangen, en schrijven aan dit zoo zachte vocht
 „ zulke vreesselijke verwoestingen toe. Zoodra
 „ na eene moeilijke verlossing, de geprikkelde
 „ baarmoeder ontstoken wordt, zoo deelt de
 „ onderbuik zeer spoedig in deze ontsteking,
 „ hij wordt hard, gespannen en pijnlijk. De
 „ borsten, die voorheen opgezet waren, worden
 „ slap (*saffaissent*), de vrouw bezwijkt, en bij
 „ de lijkopening vindt men den onderbuik opgevuld met een waterachtig vocht, waarin
 „ vlokken, veel naar het wit van hard gekookte eijeren gelijkende, drijven. Alsdan waant
 „ men het zog uit de borsten zelve te zien;
 „ maar de kundige Man laat zich door dezen
 „ schijn niet te leur stellen, en erkent in het
 „ water, waarmede de buik is opgevuld, een

„ sereus vocht, hetwelk bestendig het vlies be-
 „ spoelt waarmede hij bekleed is; dit sereus
 „ vocht is dik en witachtig, vermits het gedu-
 „ rende de ontsteking door dit vlies is afge-
 „ scheiden.

„ Het is bedroevend om te zien, tot welke
 „ dwalingen vooringenomene meeningen de bes-
 „ te koppen kunnen wegslepen. Selle, een
 „ geschikt Geneesheer te *Berlin*, gaat zoo verre
 „ van te zeggen, dat men van de geronne
 „ melk, welke hij in den buik van eene kraam-
 „ vrouw, die kort na hare bevalling aan eene
 „ kraamvrouwenkoorts (*fièvre puerpèrale*) gestor-
 „ ven was, eene kaas zoude hebben kunnen ma-
 „ ken.”

„ Het slap worden der borsten heeft zeker
 „ tot het verspreiden van deze dwaling gele-
 „ genheid gegeven. Men heeft niet begrepen,
 „ dat de afscheiding van melk in deze klier
 „ moest gestoord worden, van het oogenblik af
 „ aan, als eene sterkere prikkeling zich in de
 „ baarmoeder ontwikkelde, ten gevolge van de-
 „ ze wet der dierlijke huishouding, volgens
 „ welke twee merkbare prikkelingen, twee pij-
 „ nen, niet te gelijk kunnen plaats hebben.”

Volgens onze begrippen van het dierlijk za-
 menstel, zoude hij het opdrogen der borsten
 niet aan eene tegenwoordigheid van eenen ster-

kere prikkeling in de baarmoeder, of aan de gewaande wet, volgens welke twee merkbare prikkelingen, of twee pijnen niet in een oogenblik zouden kunnen plaats vinden, moeten toeschrijven; maar veel eer aan een algemeen lijden van het *lymphatiek* en kliergestel, waardoor de borstklier buiten staat gesteld wordt hare *normale* verrigting voortestaan, dat is, om melk aftescheiden. Had eene zogverplaatsing plaats, zoo zoude dit immers niet verhinderen, dat voor het verplaatste zog in de borsten toch wederom nieuw zog afgescheiden werd, en de borsten zouden gevolgelijk alsdan toch niet droog worden.

Verder merkt de Schrijver aan, dat de uitscheidingen van het slijmige bloedige vocht, onder den naam van *lochien* bekend, verkeerdelijk door de vrouwen voor eene melkachtige stof wordt gehouden, en dat zulks niets anders als een gevolg van eene ontlasting, en herstelling der teeldeelen na den arbeid, is. Hij eindigt deze Verhandeling met de volgende woorden: *On voit frequemment les femmes imputer au lait toutes les douleurs, qu'elles éprouvent. Elles trouvent souvent de Medecins tellement ignorans, que j'en ai vu traiter des maux de cette espèce sur les hommes, et sur des jeunes filles, qui sûrement étoient des vierges.*

Bij deze gelegenheid willen wij onze Kunstgenooten op geen minder algemeen en nadeelig vooroordeel opmerkzaam maken. Bijna alle Moeders, en zeer vele Geneesheeren en Heelmeesters, zijn van meening, dat zij, bij het ontwen-
nen der zuigelingen, altoos de borsten door pleisters, pappen, en laxermiddelen moeten opdrogen; daar zulks, vermits het ontwen-
nen niet overhaast, maar op tijd geschiedt, door de Natuur kan bewerkt worden, terwijl de pleisters door hunne prikkeling veelal de zogafschei-
ding nog vermeederen, de borsten doen op-
zwellen, verhardingen en verzweringen veroor-
zaken, en het laxeren, gelijk reeds (§. 192) bewezen is, het zog niet naar de darmen kan lokken, maar meesttijds het ligchaam ontstelt.

Hetgeen hij (blz. 137) over het naar binnen slaan der schurft (*des gales rentrées*) bemerkt, is ook van aanbelang. Ook bij ons is niets alge-
meener, dan dat bij ziekten, die kort na het genezen of verdwijnen van schurft of andere uitslagen ontstaan, aan het terug slaan, of naar binnen drijven van deze, toegeschreven worden. Dat kwakzalvers, om den ligtgeloovigen te be-
driegen, ten koste van den lijdenden, hiervan gebruik maken, is wel te begrijpen.

De mode heerscht ook onder de ziekten; zoo

is het ook tegenwoordig mode, zegt de Schrijver, dat de menschen zich algemeen over een terug gedreven schurft beklagen enz. De kleinen apen overal, zelfs ook in het ziek wezen, den grooten na; hetwelk hij op eene bevallige wijze door voorbeelden uit de geschiedenis aan toont.

Zeker is het, dat het ligchaam zich aan ziekten kan gewennen, welker plotselijke genezing eene stoornis in de gansche *machine* kan te weeg brengen, juist omdat deze verandering te schielijk en ongewoon voor het *organismus* is. Dus zien wij wel eens nadeelige gevolgen van het schielijk digt loopen van een lang gedragen *fontanel*, het plotselijk genezen van het schurft, of andere uitslagen ontstaan, zonder dat wij met zekerheid kunnen bepalen, of dit, gelijk de Schrijver meent, door het terug keeren van vele, zich anders in de huid afscheidende, vochten geschiedt, dan wel of zulks van andere oorzaken afhangt. — Op zoodanig eene wijze is het mogelijk, dat het schielijk genezen van een lang aanhoudende schurft schadelijke gevolgen voor het ligchaam kan hebben, zonder hier te veronderstellen, dat deze schurft naar binnen gegaan is, en zich op het een of ander werktuig geworpen heeft.

Meestal nogtans zijn deze gevolgen daaraan

toeteschrijven, dat de schurft plotselijk op zoodanige *heroïke* middelen wijkt, welke alsdan voor het geheele ligchaam nadeelig zijn; en hier wordt de mensch ziek, niet omdat de schurft verdwijnt, maar omdat het middel waardoor men hetzelfde geneest, het *organismus* ontstelt. — Of er ontstaat bij de schurft eene ziekte, die de huid, zoo wel als het geheele ligchaam, zoodanig verzwakt, dat gene niet in staat is de schurft, of ook andere uitslagen te onderhouden, en hier verdwijnen deze derhalven wel wegens de ziekte, maar de ziekte ontstaat niet door het verdwijnen der uitslagen.

Hetgeen wij (§. 187) over de afleidende middelen gezegd hebben, kunnen wij ook op de Spaansche vliegen, *fontanellen* en soortgelijke toepassen, en alsdan zal blijken, dat wij dezelve met geen oogmerk, om scherpe of vendorvene vochten afteleiden, kunnen bezigen, ofschoon wij niet ontkennen, dat zij soms, waarschijnlijk door eene werking op het zenuwgestel, van groot nut kunnen zijn; en wij zijn met den Schrijver (blz. 140) van gevoelen, dat zoo wel *fontanellen* (*cautére*) als Spaansche vliegpleisters, zoodra zij hunne werking volbragt hebben, of de reden, waarom men dezelve gelegd heeft,

ophoudt, zonder verder gevaar kunnen weggenomen worden.

Op eens vestigt de Heer *Professor* zijne aandacht op een gansch ander, met het vorige in geen verband staande voorwerp, en vraagt: *Zijn er nuttige dwalingen?* — Dat de dwaling als zoodanig voor den dwalenden van geen nut zijn kan, gelooven wij met hem. Zeer juist merkt hij daarop (blz. 141) aan, dat er voor den bedrogenen niets voordeeligs in liggen kan, bedrogen te zijn; en dat eene kleine dwaling in de *Theorie*, eene groote dwaling in de *Praktijk* ten gevolge hebben kan, is ook waar. Het voorbeeld, dat hij hier van den drenkeling aanhaalt, herinnert ons aan meerdere vooroordeelen, welke daarbij plaats hebben, vermits nogtans hierover zoo vele voortreffelijke lessen door de Maatschappij voor Drenkelingen bekend gemaakt zijn, zoo willen wij hierover niet verder uitweiden, maar daarop (z) verwijzen.

Wanneer het vooroordeel der steenöplossende middelen (*lithontriptiques*), gelijk uit des Schrijvers gezegden (blz. 142) blijkt, nog in *Frankrijk* heerschende is, zoo kunnen wij tot ons ge-

(z) *Historie en Gedenkschriften van de Maatschappij tot redding van Drenkelingen, opgerecht binnen Amsterdam 1677.*

noegen herinneren , dat dezelve van onzen bodem grootendeels reeds verbannen zijn , en er zeer weinige Geneesheeren met dat oogmerk zoodanige middelen meer zullen toedienen.

Wij zijn het niet met den Heer R. omtrend hetgeen hij (op blz. 143) beweert, eens, dat eene en dezelfde ziekte door geheel tegenovergestelde, en zich tegenstrijdige, middelen kan genezen worden. Het is waar, voor den, in de Geneeskunde onbedreven, leek heeft dit den schijn, en kan, om met den Schrijver te spreken, gelegenheid tot eene zegenpraal voor de verachters der Geneeskunde geven. — Dat er vele ziekten, niettegenstaande eene verkeerde, zelf tegenstrijdige behandeling, genezen worden, daaraan is alleen de goede Natuur der lijders schuld, die hier den vijandigen *Doctor* en de ziekte overwint: en dit voorwaar zal men toch geen genezen willen noemen.

De schijngrond der genezing van eene en dezelfde ziekte, door tegenstrijdige middelen, legt daarenboven grootendeels in de verkeerde *nosiologiën*, en deels in het gestel van den lijder, waar dezelfde ziekte anders wordt gewijzigd. Zoo zijn 'er, bij voorbeeld, ontstekingen, welken door bloedlatingen en verzwakkende, en wederom ontstekingen, die door opwekkende, de

vorige geheel tegenstrijdige, middelen genezen worden. In beide gevallen zijn het toch ontstekingen, door zich gelijk schijnende *Symptomen* gekenmerkt, alhoewel de *abnormaliteit* toch in hare aard zeer verschilt. Op deze wijze beschouwd, bestaan 'er weinige ziekten die niet min of meer door het gestel des voorwerps anders gewijzigd worden, waarnaar zich alsdan de behandeling moet rigten.

Wat het door den Schrijver aangehaald voorbeeld over het loodkolijk betreft, dat deze zoo wel door sterke *purgantia*, volgens Tronchin, en met verslappende en verdunnende middelen door Borden genezen zijn; dat verder gene de genezing door opwekking der, door het lood ongevoelig gemaakte (*engourdis*), en verdoofde (*stupéfiés*), darmen, en deze door het verdooven der prikkeling, die de invloed van het metaal veroorzaakt zoude hebben, daargesteld hebben, is louter wartaal en wedersprekt zich zelven. Men leze hierover hetgeen wij (§. 205) gezegd hebben.

De Schrijver waarschuwt (blz. 144) tegen een al te groot vertrouwen op zekere spreekwoorden (*adages*), welke in de Geneeskunde onveranderlijke grondregels zijn geworden, en noemt dezelve zeer schadelijk.

Wij voor ons gelooven, dat deze waarschu-

wing overvloedig is, vermits elk Geneesheer, die ten minsten eenig oordeel bezit, zich aan het ziekbed door geene spreekwoorden zal laten leiden: en meestal zijn dezelve bij den leek onschadelijk. Ook zijn van die gene, welke hij opgenoemd heeft, hier te Lande weinige in gebruik.

Alhoewel het waar is, dat het dikwijls een der zwaarste pligten voor den Arts is, de bloedverwanten, en vooral den zieken zelven, het doodsgevaar aantekondigen, zoo begrijpen wij niet, hoe de Schrijver zulks (blz. 147) onder de dwalingen heeft kunnen rangschikken. Want wil hij de natuurlijke vrees voor den dood daaronder rekenen, zoo konde hij zijne moeite gespaard hebben. Wanneer hij echter onder de dwalingen de wijze, waarop veelal deze aankondiging, het zij met godsdienstige of politieke oogmerken, geschiedt, verstaat, zoo is zulks geenszins van allen grond ontbloot.

Altoos houden wij het voor zeer gevaarlijk voor den zieken, wanneer de Arts hem zelfs het gevaar bekend maakt, en zijn daarom van meening, dat hem zulks, indien het noodig is, altoos door eenen anderen wordt aangebragt, en wel met die bemerking: dat, ofschoon de *Doctor* er ook geen gevaar bij vindt, het toch mo-

gelijk zijn konde enz. Hier blijft de zieke altoos nog de zoo veel vermogende *hoop* over, die het levensvlammetje nog kan opwakkeren, terwijl het anders door de schrik ligt konde uitgedoofd worden.

Zeer schoon betoogt de Heer R. , ofschoon, onzes erachtens, ook al buiten zijn bestek (blz. 154), dat de goude Eeuw maar in de verbeelding der Dichters haar aanzijn heeft; dat, al wat de oude lieden over het schoone van hunnen leeftijd, en het verdorvene van deze wereld zeggen, alleen in hunne verbeelding ligt.

Vermits men zich nu van de indrukseken der jeugd gewoonlijk het aangename en geenszins het onaangename herinnert, en 's menschen geest naar het bevallige streeft, daarom is de voorstelling van het voorledene, zoo wel als van het toekomende, meestal aangenaam, en blijft dikwerf tot den hoogsten ouderdom in het geheugen geprent, terwijl dingen die nog kortelings gebeurt waren, daaruit verdwijnen. — Hoe schoon en waar de *Physiologische* en *Psychologische* aanmerkingen, die hij tot opheldering hiervan over het bewustzijn en den moed aanvoert, ook zijn, zoo vallen zij geheel buiten zijne, en ook buiten onze voorgenomene taak; weshalve wij deze niet zullen aanvoeren.

Op blz. 167 zegt hij: De dwalingen, betrekkelijk tot de behandeling der zieken, zijn de gevaarlijksten en belangrijkste om uitteroeijen; weshalve wij eene aanmerkelijke hoeveelheid tijds tot derzelver onderzoek besteed hebben. — Om eene tegenovergestelde reden, zullen wij zekere verkeerde (*erronées*) *physiologische* gevoelens met stilzwijgen voorbij gaan, bij voorbeeld, dat men de milt aan een voorwerp ontnemen, en het daardoor bekwamer tot loopen kan maken; dat men, ondanks het spreekwoord: *courir comme un dératé*, niet kan bezeffen, dat de milt aan het loopen hinderlijk zoude kunnen zijn, het uitsnijden derzelve niet zonder gevaar kan plaats hebben, en, voegen wij er bij, eene stoornis in de dierlijke *organisatie* moet ten gevolge hebben.

Dat intusschen al de tot de Geneeskunde betrekkelijke spreekwoorden niet ongegrond en valsch zijn, maar soms veel waars bevatten, merkt de Schrijver op blz. 167 aan. Hoe aangenaam hij dezelve ook voordraagt, zoo zouden wij te wijdloopig worden, indien wij dezelve allen wilden aanvoeren: te meer oordeelen wij ook zulks onnoodig, vermits dezelve meestal in *Frankrijk*, en weinige daarvan in ons Vaderland in gebruik, noch van eenen nadeeligen invloed zijn.

Op het spreekwoord: *Vieux Medicyn et jeune Chirurgyn*, nogtans, maakt de Schrijver zulk eene belangrijke aanmerking, dat wij niet kunnen nalaten ook de onze daarbij te voegen:

In den beginne, zegt hij (blz. 187) werd de Geneeskunde in haar geheel door dezelfde menschen uitgeoeffend. In het midden van de twaalfde eeuw, in het jaar 1163, verbood de Kerkenraad van Latran al de bloedende *operaties* aan de Geestliken. Tot dit tijdstip meent de Schrijver de verdeeling tusschen Genees- en Heelkunde te moeten overbrengen.

Hoe het met deze vanéénscheiding der Genees- en Heelkunde ook zij, hoe ongegrond dezelve ook is, zoo blijft zij toch ook nog in ons Vaderland voortduren, en gaat zelfs zoo verre, dat men deze onverdeelbare Kunst in twee Wetenschappen wil verdeelen, en geen Geneesheer het behandelen van uitwendige, zoo min als eenen Heelmeester het genezen van inwendige kwalen wil, noch kan toevertrouwen. Röschlaub heeft hiertegen reeds zeer veel aangemerkt: en vermits wij het onder eene der schadelijkste vooroordeelen kunnen rangschikken, zoo willen wij ook hier in het voorbijgaan herinneren: Dat, onzes inziens, niemand een goed Geneesheer zonder tegelijk een zoogenaamd Heelmeester zijn kan; en dat geen Heelmeester in

staat is, uitwendige kwalen te genezen, zonder grondige kennis van de dierlijke huishouding te bezitten, zonder Geneesheer te zijn. — Want, gelijk het gansche zamenstel in alle zijne werkingen één is, zoo moet immers ook het genezen der wonden, der zweren, en andere uitwendige kwalen, van het geheele *organismus* afhangen; de geheele bewerktuiging moet derhalve ook door inwendige geneesmiddelen tot medewerking van de herstelling der uitwendige deelen opgewekt kunnen worden. Wat zal nu een *Chirurgyn* uitvoeren, ingeval hij hiertoe geen middelen weet te beramen; eenen Arts te hulp roepen? dan waarlijk is hij niets meer als handlanger van dezen, en verdient den naam van Heelmeester niet. Ook de Arts moet kennis dragen van het behandelen van uitwendige kwalen, wil hij niet het werktuig eens Heelmeesters zijn. — Hoe immers is hij anders ook in staat zijne inwendige behandeling met de uitwendige in evenredigheid te brengen? hoe kan hij beoordeelen, wanneer eene Operatie aangewezen, en of de lijder daarvoor bestand is, indien hij niet weet, hoe deze verrigt wordt, en welke omstandigheden daarbij plaats hebben.

Arts en Heelmeester zijn alzoo vereenigd, en het is eene, op voorouderlijke vooroordeelen berustende, dwaling, dezelve te willen vaneen

scheiden. Op alle *Universiteiten* en *Academiën* moest men derhalve geenen Arts *promoveren*, ten zij met de Geneeskunde in haren geheelen omvang, gevolgelijk ook met de Heel- of Vroedkunde, (die wij als een deel van deze beschouwen) bekend, en geenen Heelmeester toelaten, wanneer hij te gelijk geen Arts ware.

Geheel anders is het nogtans met de uitoeffening dezer Kunsten gelegen. Hier kan hij, die tot de Heelkunde bijzondere *manuale* bekwaamheden en moed bezit, deze voornamelijk uitoefenen; terwijl zich alsdan de Arts bij de zoo-genaamde inwendige ziekten kan bepalen.

Wanneer Richerand met Zimmerman (blz. 191) zegt: dat de leeken in den waan zijn, dat de Geneeskunde niets anders zij, dan het geluk om een middeltje of *recept* tegen elke onpasselijkheid te bezitten, zoo kunnen wij zulks niet tegenspreken. Ook hier meent het onkundig gemeen, dat de gansche Geneeskunde blootelijk in het van buitenleeren eener menigte *recepten* voor elke ziekte bestaat. Indien Zij echter beweren, dat het *grootste getal* *Geneesheeren* zich hetzelfde verbeelden, daarop zich veel inbeelden, en deze de *diagnosis* eener ziekte niet voor de grootste kunst eens Arts zouden erkennen, zoo vertrouwen wij, hen zulks, ten minste van ons

Vaderland, met grond te kunnen tegenspreken. Ook zoude men zulk eenen onzin niet voor eene dwaling noch vooroordeel, maar voor de grootste onwetenheid en domheid moeten houden, en zulk soort van *Doctoren* geene Geneesheeren, maar onkundige kwakzalvers kunnen noemen. Immers elke *materiès medica* zoude alsdan de plaats van zulk eenen Arts kunnen vervullen.

Dat nogtans vele *Doctoren* het wezenlijke in een groot register van middelen en zaamgestelde *recepten* meenen te vinden, is ook hier veelal het geval, terwijl men toch, door eene onbehoorlijke verbinding der Geneesmiddelen dezelve ontleedt, en den zieken geheel andere toedient, als men zich voorstelt. Montaigne had dus geen onregt, deze en meer andere soorten van kwakzalverijen, die in de Geneeskunde, zoo wel als ook in andere wetenschappen, voor wezenlijke dingen worden opgedischt, in een belagchelijk daglicht te stellen; dit was zelfs zeer nuttig, en hij heeft daardoor bij den denkenden Geneesheer veel achting verworven.

Dat de neiging van den mensch, om hetgeen hij niet kent, wat voor hem een geheim is, te bewonderen, in de Geneeskunde tot vele ongerijmdheden aanleiding gegeven, en de meeste

kwakzalverijen begunstigd heeft, is zeer natuurlijk. Voornamelijk vindt men dergelijke *absurditeten* in des Schrijvers Vaderland, hetgeen het onnoemelijke heer van *grains de vie*, *grains de santé*, *catholiques doubles*, *catholiques simples*, *poudre des trois diables*, *poudre de joie*, *élixir de longue vie*, en duizend andere van *Arcana* bewijzen.

Met groot regt merkt hij (blz. 195) daarbij aan: zoo lang de *Gouvernementen* zich nog verwaardigen soortgelijke *Arcana* te laten onderzoeken, en indien zij ook al onschadelijk mogten bevonden worden, door hunne goedkeuring reeds eene soort van *privilegie* daaraan geven, zoo lang zullen deze altoos blijven veld winnen.

Wij stemmen met den Heer R. toe, dat de goede naam, gegrond op het oordeel, de achting en genegenheid van zijne Kunstgenooten, voor een waardig Geneesheer eene zekere steun en waarborg is; en dat, al wordt hij dan al eens door nijd, afgunst, kwaadwilligheid en vooroordeel aangevallen, hij alsdan daardoor toch niet geheel kan vallen. Maar helaas! ook onder dezen heerscht veeltijds kwaadwilligheid en afgunst, zoodat, zonder op kundigheden en bekwaamheden te letten, Kunstbroeders zich onderling, tegen het beter weten aan, in *miscre-*

diet zoeken te brengen, om op deze wijze daarbij te kunnen gewinnen. — De Schrijver zoekt zulks door een voorbeeld van eenen Vroedmeester te staven. — Vermits echter *Exempla odiosa sunt*, zoo zullen wij hem hierin niet navolgen.

Uit hetgeen wij in ons laatste hoofddeel over *Theorie* en *Ervaring* gezegd hebben, blijkt reeds, wat wij van datgeen houden moeten, wat de Heer *Professor* (blz. 197.) over eenen *medicinschen tact*, of het *practische* gevoel, (*das praktische gefühl* der Duitschen) aanmerkt. Deze *tact* is, volgens hem, een aangeboren gevoel, waardoor zij, die van de Natuur daarmede begaafd zijn, aan het ziekbed, in de gevaarlijkste oogenblikken, zulke juiste en fijne ontdekkingen kunnen maken, dat men er over verbaasd staat, en zulks door een zoo juist als snel besluit. —

Le Medecin, vaart hij voort, *doué du tact, a seul dans le moment du danger ces inspirations heureuses, ou, pour nous servir de la sublime expression de Bossuet, ces illuminations soudaines, qui le relèvent ce qu'il faut faire et lui donnent l'assurance nécessaire pour frapper le coup décisif. Tandis que l'érudit, accablé sous le poids d'une science superflue, hésite et chancelle, incertain entre mille moyens qu'elle lui présente; celui-ci, moins savant, mais mieux savant, comme*

disoit Montaigne, démêle les circonstances essentielles, et sans donner trop d'attention aux phénomènes accessoires, écueil ordinaire des érudits, voit le but et l'atteint avec certitude &c.

Weg alzoo met alle vlijt, met alle moeite, welke men zich geeft om eenen hooger trap van volmaking in de Geneeskunde te bereiken; deze kunst is aangeboren, en bestaat in het gevoel; hij alleen, die daarmede begaafd is, kan de ware gelukkig *practische Arts* zijn. —

Even zoo, als de ware *Musikant* een *musikalisch* gehoor, zoo moet de Geneesheer een *medicinaal* gevoel bezitten. — Al het denken is dwaasheid, daarmede maakt men zich aan het ziekbed in de war; — onder den last van een overvloedig Weten is men zoodanig ter neder gedrukt, dat men aan het wankelen en twijfelen geraakt, terwijl de aangeboren Geneesheer alles met eenen *practischen* blik weet te treffen.

Met zoodanig een aangeboren *tact* meent de Heer *Professor*, dat voornamelijk zijne landslieden, de Fransche Geneesheeren, boven alle andere Natien begaafd zijn, terwijl hij het als uitgemaakt beschouwt, dat de Fransche *Chirurgie* boven allen uitblinkt. Het bewijs schijnt hij te ontleenen, uit eene vergelijking der Fransche soldaten met de Geneesheeren; hij is van gedachte, dat de Krijgskunde meer overeenkomst met de

Geneeskunde heeft dan men gewoonlijk denkt; ook hier zullen wij des Schrijvers eigene woorden bezigen: *Peut être moins érudits que les Allemands, les médecins français l'emportent sur eux dans la pratique. Tacticiens moins profonds, que ceux d'Allemagne, nos militaires ont sur eux l'avantage, et suppléent par la valeur, par l'activité, la netteté du coup d'oeil, la rapidité des déterminations et la prestesse des mouvemens, à ce qui peut leur manquer dans la connoissance des règles. Je pense qu'il en est même pour la médecine, science, sous ce rapport, plus analogue à l'art de la guerre qu'on ne le pense communément.*

Wij voor ons hebben geene reden, de Fransche Geneesheeren te benijden; het is waar, de Fransche soldaten hebben getoond, dat zij die der Duitschen verre te boven zijn gegaan; en wanneer het in de Geneeskunde ook met het inhouden en de *bajonnet* konde uitgemaakt worden, alsdan zoude hij welligt gelijk hebben. De Duitsche, en, zoo wij vertrouwen, ook onze Landslieden, de Hollandsche Artsen, zijn van een ander gevoelen, en gelooven, dat het hier niet met inhouden kan beslist worden; en alhoewel ons de Schrijver een bewijs is schuldig gebleven, zoo zullen wij toch pogen te bewijzen, dat wij geene reden hebben, om te ver-

langen met de Fransche Geneesheeren, ten minsten in dit opzicht, gelijk te staan.

Vermits elk gevoel (*tact*) altoos door eenen indruk van buiten moet veroorzaakt worden, zoo kan het nooit iets, door willekeur, werkdadig (*actif*) beteekenen, maar moet altoos iets lijdend beduiden, en hangt altoos van den indruk, waardoor het gevoel aangenaam of onaangenaam wordt, af, waardoor dan de gemoedsstemming van den mensch, welke dan wederom de grond van ons handelen kan worden, bepaald wordt. Het gevoel, op zich zelf, kan derhalve niets bepalen, maar is door de indrukken bepaald; bij het zien van ellende wordt de mensch aangedaan, het onaangenaam gevoel brengt in hem den wensch te weeg om te willen helpen, hiermede echter is nog de kennis niet verbonden van zulks te kunnen doen, dit kan eerst door nadenken, overleg en kunde geschieden. Anders immers moest zich de zieke, die het onaangenaam gevoel nog meer tot het verwijderen zijner kwalen aanspoort, zich zelven nog oneindig beter kunnen helpen. Doch welligt wil de Schrijver onder *tact* het gevoel als zoodanig niet verstaan hebben; maar eene soort van inblazing, eene aangeboren drift, die hem aan het ziekbed de ziekte dadelijk doet doorzien, en hem het een of ander middel leert kennen, zonder

zich daarvan het *hoe* of de mogelijkheid te kunnen verklaren. Doch alsdan zou de Geneeskunde wederom een *instinct*, en gevolgelijk alle moeite en vlijt, welke men, om deze kunde te verkrijgen, aanwendt, nodeloos, overtollig zijn; zij was den mensch aangeboren, en de daarmede geborene, 't zij kind of grijsaard, dom of verstandig mensch, moest altoos een goed Arts zijn. Ja zelfs, vermits het *instinct* het eigenaardige der dieren uitmaakt, zoo moest zoodanig een Arts ook eene eigene soort van, door zijn *instinct* gewijzigd, dier zijn; en waarom zoude dan volgens des Schrijvers eigene (blz. 199) woorden deze de ware Arts zijn, waarbij met dit gevoel of *instinct* de geleerdheid was vereenigd, terwijl hij deze toch volstrekt niet noodig heeft, hem veel eerder in de naarvolging van zijn *instinct* hinderlijk is.

Wij voor ons bekennen, zulk een *tact* niet te bezitten, en kennen ook geene onzer Kunstgenooten, die daarop kan roemen. Daarenboven, al wilden wij ook zoodanig een *praktisch* gevoel veronderstellen, zoo konden wij den daarmede begaafden Arts geene meerdere verdienste toeschrijven dan de Bever het kunstmatig bouwen van zijne kunstige woning.

Ontegenzeggelijk is het, dat een ervaren Geneesheer het, door oeffening en vlijtig waarne-

men, zoo ver kan brengen, dat hij in eenen veel korteren tijd alle verschijnselen juist te verbinden, een geheel daarvan te maken weet; en daardoor de ziekte, met hare oorzaken gemakkelijker kan beoordeelen en erkennen, dan een minder oplettend, minder kundig en onervaren Arts, zelfs zoo, dat hij, door eenen blik, als 't ware, de ziekte kan doorgronden. Dat nogtans de Schrijver dergelijke handeling eens Geneesheer niet onder zijn *tact* kan, noch wil rangschikken is zeker; want tot het erlangen van deze vaardigheid is geen *praktisch* gevoel, geen Fransche *tact*, maar een goed oordeel, veel verstand, vele belezenheid en ervaring, zoo wel, als eene grondige kennis van de gansche Natuur en het menschelijk zamenstel noodig. Kortom hij moet, volgens ons laatste hoofddeel, een *theoretisch* denkend Arts zijn; en wat nog meer is, met deze vaardigheid in het waarnemen is immers, ofschoon door het kennen der ziekte reeds veel gewonnen is, het geneesplan toch nog niet vastgesteld. Niettegenstaande wij hier grootendeels blind omdolen, en meestal nog zeer *empirisch* te werk gaan, zoo dat wij ons zelve het *hoe* niet kunnen verklaren, zoo kan men nogtans daaruit niet die gevolgtrekking maken, dat een gevoel, een *tact* ons moet leiden; elk denkend en waar Geneesheer, zal ook

hier, zoo veel mogelijk, in het binnenste der Natuur zoeken door te dringen, en een bere-deneerd *empiricus* trachten te zijn.

Uit hetgeen wij over dit *practische* gevoel (*tact*) hebben aangevoerd, blijkt het ten duideliĳſte, dat hetzelfde een der grootſte, en nadeeligſte vooroordeelen in de Geneeskunde zijn moet, en om deze reden hebben wij ons dan ook zoo lang daarbij opgehouden.

Hetgeen de Schrijver (blz. 200.) tegen de Duitschers aanmerkt, is op geene Natie meer toetepassen, dan op des Schrijvers landslieden; dit, als ook hoe zeer hij zich in deze beschuldiging zelven wederspreekt, zal onzen Lezer uit des Schrijvers eigene woorden zeer klaar worden.

Je remarquerai à ce sujet, zegt hij, que les Allemands d'ailleurs si froids, et si réfléchis dans le calcul de leurs intérêt privés, sont peut-être le peuple du monde le plus susceptibles, de séduction, d'entraînement, et (NB.) d'enthousiasme &c. &c.

Hetgeen hij daarenboven nog ten hunnen laste aanvoert, is gedeeltelijk onwaar, en grootendeels kan zulks als een lof voor hun aangemerkt worden. Vermits het ons echter, om vele redenen, niet lust zulks uit een te zetten en duideliĳ te maken, en het verder den Duitschen aan geene

Mannen ontbreekt, welken wij deze taak beter, dan ons zelve, kunnen toevertrouwen, zoo zullen wij hiervan afstappen.

Vergelijken wij thans het zoo even bemerkte met hetgeen de Schrijver op blz. 203. zegt, zoo kan men naauwelijks gelooven dat het uit eene pen is voortgevloeit. Met veel juistheid gispt de Heer R. de vooringenomenheid veler Artsen voor het een of ander begunstigd Geneesmiddel; en alhoewel zulks bij onze Kunstgenooten niet in dien hoogen graad plaats vindt, zoo als, volgens des Schrijvers aanmerkingen, in Frankrijk schijnt het geval te zijn; zoo vinden wij niet te min ook bij ons nog zeer vele *Doctoren*, die met hun geliefkoosd middel, bijna alle ziekten willen genezen. Hetgeen hij bij deze gelegenheid over het purgeren aanmerkt, hebben wij op zijnen tijd wijdloopiger uiteen gezet.

Zoo nuttig het beschouwen der Pis en het voelen der Pols zijn kan; zoo herinnert de Schrijver (blz. 206.) met waarheid, dat men zich daarop alleen niet moet verlaten, maar dezelve blootelijk als hulpmiddelen moet aanmerken, die op zich zelve zeer weinig, maar in verband met andere teekenen zeer veel kunnen afdoen.

De dwaling welke veelal daarin gelegen is, berust daarop, dat men de ziekte te eenzijdig beschouwt, en de bijzonderheden niet genoegzaam tot eene eenheid verbindt.

Het is waar, de algemeene ingenomenheid tegen de Geneeskunde berust veelal, gelijk de Schrijver (blz. 211.) bemerkt, in hare heerschappij, welke zij schijnt te willen voeren over hun, die zich haar moeten aanvertrouwen, of liever aan de opoffering, welke zij, die de weldaden daarvan willen ondervinden, moeten maken; en nog meer in eene soort van wraak van de genen, die haar onvermogen, om aan allen troost en genezing te kunnen geven, moeten ondervinden. Volgens onze begrippen is nogtans deze spot meestal niet tegen de Geneeskunde, maar tegen deszelfs dienaren gerigt, en waarlijk vele verdienen dezelve in volle mate; ongelukkig maar, dat ook de rechtschapen kundige Arts daarin veeltijds moet deelen.

Wij kunnen ons niet begrijpen, hoe de Schrijver (blz. 214.) zijn werk, onder den naam *Paradoxes*, met dingen wil besluiten, die niet de verwijderste betrekking tot vooroordeelen of in het algemeen tot de Geneeskunde hebben, en doordien hij het zonderlinge hiervan zelfs schijnt

te gevoelen, zoo zullen wij ons hierover van alle aanmerkingen onthouden.

In het algemeen kunnen wij op het werkje aanmerken: dat, al hadden wij het Vaderland des Schrijvers niet aan de taal, waarin hij schreef erkend, zouden wij zulks voorzeker aan de behandeling der zaak gedaan hebben. — Hier en daar vinden wij zeer fraaije, doordachte aanmerkingen in eenen aangename stijl voorgedragen, maar in het algemeen niets grondig bewezen. Het werkje zoude door eene behoorlijke order en verband zeer veel gewonnen hebben, terwijl hetzelfde thans als een mengelmoes, waaruit het moeilijk is eene aaneenschakeling te maken, moet beschouwd worden. Eindelijk schijnt het uit het werkje te blijken, dat er onder de Fransche Artsen nog zeer vele vooroordeelen moeten heerschen, welke hier de leek beter beoordeelt, ten minsten wij vinden daarin zulke *trivialiteiten* aangehaald, welke wij onzen Hollandschen Lezer niet zouden hebben durven opdisschen.

M I S S T E L L I N G E N.

Op blz. 297 in de Note staat: *ersten bandes* lees: *Jahrg. 1809 acht-
tes Stück of 29
Bdes 2tes Stück.*

— 312 ————— blz. 118 ————— blz. 116.

